

AZ
IRODALMI
MŰVELTSÉG
MEGOSZLÁSA

226.775

MAGYAR
SZEMLE
TÁRSASÁG

AZ
IRODALMI MŰVELTSÉG
MEGOSZLÁSA

Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI
XII.

SA
DOKUMENTÁCIÓS
KÖZPONT

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

E könyvet a Magyar Szemle Társaság tulajdonában lévő „Old Kenntonian Face” anyadúcokkal ezerkilencszázharmincöt április havában szedte és nyomta a Révai Irodalmi Intézet Nyomdája, Budapesten

AZ
IRODALMI MŰVELTSÉG
MEGOSZLÁSA

MAGYAR HUMANIZMUS

ÍRTA
HORVÁTH JÁNOS

KIADJA A
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
BUDAPEST

1935

OSZK

226775

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1951. évi B 42647 sz.

Minden jogot fenntartunk

BEVEZETÉS

A Szent István korában megindult, tiszta vallásos szellemben fogant irodalom még korántsem termette meg a maga legérettebb gyümölcseit, mikor a világi eszményű, olasz eredetű humanizmus némi úttörő előzmények után Mátyás támogatásával nálunk is honosodni kezdett. Ezzel kiteljesedtek kolostori és udvari irodalomnak a környezet és hivatás másféleségéből folyó, eredendő árnyalati különbségei, s nyilvánvalóvá lett az irodalmi műveltségnek rég készülődő „differenciálódása”: vallásos és világi ágra való megosztása. A humanizmus első szószólói és befogadói minden lelki meghasonlás nélkül léptek az új útra s abban a műveltségnek nem megosztóját, hanem gyarapítóját üdvözölték.

Nem is jelenthetett ellenhatást a Mátyás-féle új műveltség a Szent István-féle régire, hiszen emennek igazi kivirágzása — a kolostori irodalom — még csak utóbb lett elkövetkezendő. Mátyás maga nem kiirtására törekedett a régi szellemnek, hanem — atyja és anyja nyomdokain — megerősítésére és kitisztítására; s az általa is támogatott szerzetesi reformoknak nagy részük lett a kolostori irodalom előkészítésében. A mellett azonban világos öntudattal ápolta az újat, korszerű európai alkalmazkodással hódított meg új területeket a magyar műveltség számára. S a humanizmus csakhamar gyökeret vert az udvarhoz tartozó főpapság érseki és püspöki székhelyein s onnan kisugározva szerényebb egyházi gócekban is: oly erős gyökeret, hogy mikor a nagy király halála után jóformán minden műve összeomlott és füstbe ment, ez az egy — s csak ez az egy! — rendületlenül meg-

állott, ezt az egyet Mohács végzetes előszelei sem tudták elhervasztani, vihara sem kidönteni. Halála idejére a papság legműveltebbjeinek műveltség-váltása mondhatni egészen végbement.

Ezzel azonban előre nem látott, tervbe nem vett következmények is jártak. A magyar humanizmus rendre átvette a külföldi forráshelyein kiképzett világnézeti formákat és bölcseleteket, újplatonizmust és erasmizmust, s lépésről-lépésre közelebb jutott ahhoz a közönyös világiassághoz, melyet dogmatikus szigor s benső vallásosság nem fegyelmez többé. Minthogy magyar humanizmus szinte kizárólag magyar főpapságot jelent, az elvilágiasodás e folyamata akarva nem akarva a reformáció javára dolgozott, irtva, gyengítve az ellenállásra hivatott erőket. Középkor és reformáció közt a humanizmus törte meg az átmenetek útját, sorsára hagyva a kolostorok megdőbönt világát, s pástyor nélkül a hívek seregét, mely pedig a laikus mozgalmak tanúsága szerint őszintén szomjúhozott bensőbb hitéletre.

A világi alapokra áthelyezkedő új műveltség azonban nemcsak ily nemleges — egyelőre bomlasztó — következményeket hozott magával. Nemcsak a vallástól való függetlenedés értelmében jelentett világiasságot. Fogékonyságot ébresztett a valláson kívüli értékek, főképp az esztétikaiak: a forma, a stílus szépsége iránt, a vallásin kívül a „szépirodalom” számára tárt kaput, műgondra nevelt s középkorunk kellő közepén oly irodalmi tudatosságot rögtönzött, aminőt immanens fejlődés még sokáig nem hozhatott volna létre s amely majd csak a felvilágosodás újabb segítségével, a XVIII. század végén vált igazán korszerűvé.

E formai, általában szépirodalminak minősíthető hozománya mellett eszmei, tartalmi pozitívumot is jelentett a humanizmus világiassága. A vallási közösségen belül, melyhez való kötelékeit közönyösen lazítottá, egy új, világi szempontú közösség eszméjét dajkálta és tudatosította: a nemzeti közösségét, a római patrio-

tizmus nagy példája nyomán. S ha a humanizmus sokszerű tü-
neményében van oly mozzanat, melyet Mátyás világos céltudat-
tal ragadott meg s ápolt a maga „nemzetállama” érdekében, ez
az kétségtelenül. Nem sok időbe telt, hogy a humanista patrio-
tizmus a mozgalom nyelvkultuszával karöltve a nemzeti nyelv
kiművelése körül is felismerte a maga hivatását.

*

Humanizmuson a renaissance néven ismert mozgalomnak
az írásbeliség területén való jelentkezését szokás érteni. Jelent
pedig azon a területen, tehát tudományban és irodalomban, több-
rendbeli reformot az általa „barbárnak” minősített középkor
ellenében.

Jelenti, legészrevehetőbben, reformját magának a latin nyelv-
nek, mely neki, épúgy, mint a korábbi középkornak, mintegy hi-
vatalos nyelve volt és maradt; reformját az ókori remekművek
tisztá, egyházi (középkori) használatban még el nem parlagiaso-
dott latinsága mintájára. E formai és nyelvi, tehát elsősorban iro-
dalminak mondható reformtörekvés fejlesztette ki a maga szol-
gálatában, addig nem ismert arányokban a filológia tudományát,
a legvalódibb humanista tudományt, mely feltárta a romok alól
s napvilágra hozta a feledékenységből ama klasszikus mintákat,
görög és latin szövegeket, gyűjtötte, másolta kézírataikat s kriti-
kailag igyekezett helyreállítani eredeti épségüket, mindenkor a
kútfőkhöz — ad fontes — óhajtván visszazarándokolni. A fel-
tárt s mohón tanulmányozott szövegek aztán nemcsak formá-
jukkal, hanem szellemükkel is áthatották a mozgalmat s vilá-
giság és nemzetiség szószólói lettek Európa-szerte.

Ez a sorrend azonban, melyben most a humanizmus jelentő-
ségét és tényeit a közkeletű felfogás értelmében ismertettem,
jobbára csak az Itálián kívüli irodalmakra érvényes. Azokban
u. i. érthetőleg a legkülső, formai újdonságok vonták magukra

elsősorban a figyelmet s találtak utánzásra. A mozgalom hөлcső helyén, Olaszországban azonban épp a legutóbb említett „nemzetiség” eszméje volt a főindíték: az olaszság nemzeti ébredése, némely előzmények után, a XIV. és XV. században. Hazájuk akkori széttagoltságában és zűrzavaros politikai viszonyai között a fényes mult, a régi Róma története, melyet joggal tekintettek saját nemzeti történetüknek, ihlette meg és lelkesítette fel az olaszok jobbait, s annak az útmutatása nyomán, a régi római nemzetállam nagy hagyományai szellemében óhajtottak nemzetként „újjászületni”. Itálián kívül terjedt el a „renaissance”-nak oly értelmezése, mintha az a régi rómaiság, latinság és klasszicizmus újjászületését jegyezné, holott a maga forráshelyén az olaszság rinascimentóját, nemzeti újjászületését jelentette az ősi, nemzeti latin műveltség segítségével, újból kezét fogva azzal a barbárság és idegen-uralom közbeeső századjai felett. A külföld a mozgalom irodalmi következményeit tanulta el hamarább, de előbb-utóbb mindenhol utat tört magának fogantatása őszeszméje is: a „patria” szerelme s a nemzeti nyelv istápolása ugyanezen új műveltség szellemében.

A mozgalom összefoglaló műveltség-eszménye, a „humanitas”, maga is antik fogalom. Az olasz renaissance támasztotta fel halottaiból és vette birtokába megkülönböztető és kitüntető nemzeti tulajdonul. E fogalom görög elődje, a „paideia”, a művelt hellént állította volt szembe a barbárral, mint emberit, emberhez leginkább méltót az emberietlennel. Ennek az azelőtt csak a görögöt megillető megkülönböztetésnek a rómaina áttérjesztése — humanitas néven — már a Kr. e. IV. századtól fogva folyamatban volt, de legtisztábban Cicero műveiben állapodott meg. E cicerói humanitas-fogalomban a nyomaték a szellemi s abban is főképp az irodalmi műveltségen volt, mert irodalmi, nyelvi tanulmányok vezetnek el megvalósításához. A szó eredeti értelme a középkoron át elhomályosodott s az istenséghez, a di-

vinitashoz viszonyítva jelentett — gyarló, tökéletlen — emberi nemzetet. A renaissance, az olasz renaissance állította vissza hajdani értelmét s használta ismét mint műveltség szempontjából megkülönböztető, büszke jelszót mindazzal a hosszú multtal szemben, amely alatt e szó eredeti fénye feledésbe borult. Legelőbb Petrarcat tisztelte meg az őt csodáló következő nemzedék azzal, hogy benne látta és magasztalta, igazi cicerói értelemben, a studia humanitatis helyreállítóját. A „humanitas”-t az olaszság saját nemzeti örökségének tekinthette s számára az új műveltség kifejezési formája nem lehetett más, mint a teljes díszében és tisztaságában újra elsajátítandó ősi latinitas.

Az olasz nemzeti ébredés azonban maga is mélyebb okok következménye volt. Földrengésszerű tünemények előzték meg, melyek a középkor világának két fő oszlopát, a császári és pápai hatalmat rendítették meg s oly, az olasz viszonyokból folyó társadalmi eltolódások, melyek világi értelmiség fölemelkedését készítették elő. Mind ama hatalmi és közösségi válság, mind e társadalmi erjedés új szempontú szervezkedésre ösztönözte az olaszszágot, melyben a versengő főhatalmaktól függetlenül önnön belső egységében találhatna megnyugvást és biztos jövődő zálogát.

Ami az elsőt illeti: a XIII. században a Hohenstaufok bukásával a császári-, a XIV-ben az avignoni fogsággal (1309—77) s a schismával (1378—1414) a pápai hatalom összeomlása: a pápaság mérkőzése amott a császári hatalommal, emitt a francia királysággal: készítették elő a változást.

Pápaság és császári hatalom versengése Itáliában legelőbb a robbantó erőket szabadította fel: az ország számtalan apró érdekkörre hullt szét s a németrómai császárság megrokkánása után a francia királyok kerestek jogcímet a beavatkozásra. A francia gyámság alá került s csupa francia származású pápák szívesen nyújtottak alkalmat a francia királyoknak s a Dél-Olaszországba telepedett francia Anjouknak, hogy az ő nevük-

ben beleavatkozzanak Közép- és Észak-Itália testvérharcaiba. Épp e visszas állapotok járultak hozzá a nemzeti érzés felébresztéséhez, fokozván a vágyat a hajdani egység visszaállítására. A sok száműzött polgárnak (kik közé Petrarca családja is tartozott) honvágya, idegenben szerzett tapasztalatai: mind részesek lettek a hazaszeretet új formájának kiérlelésében. Esményül egyre világosabban a nemzetállam tűnt elő, valami közbülsőként egyfelől a középkor világpolgári egyetemessége: az egyház nagy egysége —, másfelől a szűkkörű városi érdekeltség között.

Ez a modern patriotizmus legegőbb az irodalomban jelentkezett. Míg Dante (1265—1321), bár emleget már *Itáliát*, valójában még teljesen katolikus világpolgár: Petrarca már (1304—74) a középkortól eltérő politikai eszmények hírnöke: „az első olasz”, mint mondani szokták. S ő éppen Franciaországban élt, azon IV. vagy Szép Fülöp Franciaországában, aki a világi hatalomnak az egyháztól való függetlenítésére adott megdöbbentő példát, VIII. Bonifác pápa ellen sereget vezetett s a pápát elfogatta. Az Urbs: a hajdani Róma az ő szemében az egész olasz föld egységének jelképe volt, s „Italia mia” kezdetű canzonéja az olasz nemzeti törekvéseknek adott halhatatlan költői kifejezést.

A Róma-városi nemzeteszemély, bizonyos vallási fogalmakkal összeszövődve, a különös, zavaros, rajongó Rienzo-val tűnt fel a politikai élet színpadán. Cola di Rienzo, egy vendéglős fia, mint klasszikus tanulmányokat végzett, szenvedélyes népszónok bukkant fel. Róma városa 1343-ban Avignonba küldte, VI. Kelemenhez, hogy kérje tőle a város új alkotmányának megerősítését. A pápa megkedvelte s Róma város jegyzőjévé nevezte ki. Ily minőségben hazatérvén, 1347 május 20-án felkelést indított a főnemesség ellen, néptribunná választatta, a „római köztársaság” fejének képzelte magát, s korlátlan hatalommal intézte Róma ügyeit. Kritikátlan nagyzás és rajongás útjain vakon haladt tovább, míg polgártársai a mondott év vége felé ki nem úzták.

Bujdosásai során Prágába menekült, IV. Károlyhoz (1350); az kiszolgáltatta VI. Kelemennek; kétévi fogsága után az új pápa, VI. Ince eresztette ki s Rómába küldte, hogy ott a pápai uralom visszaállításában segédkezzék. Nem volt szerencséje; felkelt ellene a nép: meggyilkolták, holttestét elégették (1354).

Bármily különcnek és zavarosnak látszik Rienzo történeti szerepe, egész gondolatvilága és képzelgése a renaissance alapvető eszméi körül gomolygott. Voltak csodálói és hívei és azok közé tartozott maga Petrarca is. A német humanizmus történetét az ő Prágába érkezése évétől számítják. A renaissance tudós bűvárai közt van olyan, aki egyenest az ő magatartásából véli legvilágosabban kifejthetőnek a renaissance valódi értelmét. Ő Róma s Itália egykori nemzeti nagyságát akarta visszaállítani, magának azáltal tisztességet és dicsőséget szerezni mások felett, az „immortalis fama” égő vágyától ösztökélve. Elmerült az auctorok tanulmányozásába s folyvást reájuk és a régi nagy történelmi emlékekre hivatkozott. A maga művét isteni kegyelem és a szentlélek művének tartotta s régi vallási képzet hasonlatára nevezte azt „újjászületés”-nek. Célját *renovare, reformare* szavakkal jelezte, s magától Istentől elrendelt *universalis reformatio*-nak hirdette, a régi alakra való re-formálást, visszaigazítást értvén ez alatt s nemcsak a politikai, hanem a vallási közösségét is. Az ő felfogásában a világi (nemzeti) megújulás gondolata még szerves egységben volt összeforradva az egyházi reformmozgalmakban képviselt vallási megújulás gondolatával, aminthogy e kettő a renaissance kezdeti törekvéseiben valóban bensőleg összetartozott. A „renaissance” és „reformáció” fogalom olyértelmű szétválása, amint e két szót ma használjuk, csak utóbb ment végbe, a renaissance-mozgalmak mind teljesebb szekularizálódásával párhuzamosan.

Az antik Rómára való visszaemlékezés, az ismertetett gondolatok e főszugalmazója, nem szünetelt azelőtt sem, az egész

középkoron át. De a korábbi középkor a régi Rómában az Imperium Romanumot, a nemzetközi római világbirodalmat látta, melynek az Egyház mintegy egyenes folytatója volt, míg a korai renaissance eme világhatalom nemzeti forrásáért, az Urbs dicsőségéért lelkesedett. Kedvenc írója Livius lett, ki a római virtus, egyszerűség, szigorú erkölcs és méltóság képviselőiről, Camillusok, Cincinnatusok és Marcellusokról, oly fölemelő képeket varázsolt szemük elé. Az új nemzedék Liviustól megtanulta, mi a patriotizmus, s ezt a közösségi érzést tette magáévá a középkori Civitas Dei (s az egyházi világmonarchia), meg a szűkkörű városközösség kötelékei helyébe. A régi római nemzetállam lett az új eszmény, feladásával a viszonyok folytán már tarthatatlanná vált univerzalizmusnak. A nemzetállam fejlesztésén munkált tovább, de jóval később Macchiavelli († 1527), kit egy korábbi felfogás egyoldalúan tett meg a renaissance-világnézet tipikus képviselőjének: a csak magát kiélni akaró, a maga önkényén és hatalmán kívül semmi más jogforrást nem ismerő, amorális akaratember szószólójának. Holott az ő Principéje nem az önmagáért való nagy személyiség, hanem csak megtestesítője a nemzetállam államhatalmának s nem mint személy, hanem mint a legfőbb elv, a nemzetállam képviselője s a legfőbb hatalom birtokosa él korlátlan hatalmával, csak a maga által hozott törvényeknek rendelvén alá magát.

OLASZ NEMZETI eredete mellett a mozgalom társadalmi gyökerei is figyelmet kívánnak.

A korábbi középkorban egyháziak töltöttek be minden közhivatalt, ők lévén a tudományos műveltségnek szinte egyedüli letéteményesei, az írásbeliség kiváltságos értői és gyakorlói. Az írás eredeti, szakrális jellege azonban már a klérikusok kezén is elhomályosodott, az írás tett lehetővé számukra világi hivatali elhelyezkedést s megindította lassanként magának a papi rétegnek

laicizálását. Hogy az írástudás világiak birtokába is átszárma-
hasson s ennél fogva világiak is szert tehessenek oly tanultságra,
minőt az eladdig csupán egyháziakkal betöltött közhivatalok
ellátása megkívánt, ahhoz ugyancsak a fentebb vázolt állapotok
— Olaszországnak számos városi érdekeltségre széthullása —
adták meg a döntő lökést. A városi életnek már a XII. század
közepe óta megindult fejlődése hatalmas lendületet vett, a községi
szervezetek erősödtek, s versengésüknek kedvezett az ország szét-
daraboltsága: a sok apró fejedelmi udvar és gazdag köztársaság.
Így vált lehetővé, hogy a középkori rendi és céhszerű szerveze-
tek bomlásával polgári és általában világi elemek mind nagyobb
számban lépjenek hivatali pályára. Kereskedelem és ipar fellen-
dülése egyre szélesebb körökben tette szükségessé az írás ismere-
tét. A gyakorlati írásbeliség terén Firenzéé lett a vezető szerep.
E város gazdagodását közszükségleti tömegcikkek — gyapjú —
szervezett gyártása és nagy, távoli piacokra szétosztása lendí-
tette fel. Ipari és kereskedelmi életnek azonban ily tömeges ha-
szonra alapozása: piacszerzés kereskedelmi tömegcikk számára:
nagy területek állami, jogi, társadalmi viszonyainak az ismeretét
kívánta meg s ehhez kellett az írás szervező, közvetítő és értel-
mesítő, gondolatrendező támogatása. Tanult is írni még az
iparos mester is, s Firenzében a tanítók és a levelezést lebonyo-
lító nótáriusok száma a XIII. század végén már mintegy 600-ra
rúgott. A levelezés olaszul folyt; s hogy mit jelent a nemzeti
nyelvnek az írásbeliségben való forogtatása, arra jól rávilágít az
a tény, hogy az olasz irodalmi nyelv Firenzében alakult ki.

Ugyancsak a kereskedő és iparos polgárság jelentőségének
magnövekedése hozta magával a jogtudomány vonzóerejének
fokozódását, minthogy kereskedelem és ipar lendülete a magán-
jogi viszonyok bonyolultabb szerkezetével járt együtt. Ügyvédi,
közjegyzői állások jövedelmezők, keresettek lettek. Mind több
világi iparkodott megszerezni a kellő jogtudományi tanultságot;

az egyetemek jogi karai — kivált a bolognai — versenyre keltek az addig legelső karral, a theológiával, s nyílt már pálya az egyházin kívül is az irodalmi műveltségre áhító polgárnak. Az egyetemen képzett, világi rendű jegyzők, ügyvédek sok oly műveltségi elemet származtattak át a polgári rendhez, melytől az addig el volt zárva. A nemzeti és városi történetírás is lassanként polgári származású írók kezére ment át, kik a közéletben is foglalkodván, több eleveniséget öntöttek írásaikba.

Ez új, világi jogászságnak egyik legnagyobb ténye a római jog receptiója lett, vagyis a középkori kánonjog helyébe, mely minden köz- és magáncselekményt dominált, a Justinianus-féle Corpus Juris trónraültetése. A római jog fokozottabb tanulmányozása egyrészt táplálta a már éledező patriotizmust, másrészt hovatovább érzéket fejlesztett a nyelvi formák szépsége iránt, s a szép minta utánzásra ösztönzött. A fejedelmek és köztársaságok kancellárjai, jegyzők, ügyvédek és jogtanárok lettek a nyelvi megújulás kezdeményezői, s az új stílus legelőbb a latin hivatalos és történetírói munkálatokban jelentkezett. Az első olasz költők és prózaírók közt is sok a jogász-ember: maga Petrarca a firenzei állami levéltár jegyzőjének volt a fia.

MIND AZ OLASZ nemzeti ébredés, mind a polgárságnak az értelmiségbe való felemelkedésével kapcsolatos jogtudományi lendület: az antik latinsághoz vezetett vissza. Nem volt az ismeretlen a korábbi középkorban sem, de akkor még más szempontból értékelték.

A latin nyelv tanulását, de csakis a nyelvét s nem a klaszszikus irodalomét, zsinatok és pápák állandóan szorgalmazták. Az egyház nyelvül a latinra fordított szentíratoknak, főképp Szent Jeromos Vulgátájának a nyelve rögzött meg. Iskolák tanulói, minthogy az evangéliumokat és a zsoltárokat jól kellett tudniok, leginkább azt forgatták. Ez a nyelv azonban minden

viszonylagos pallérozatlansága ellenére mégis csak latin volt s a nyelv azonossága megörökítette az antik szellem kísértéseit. Bizonyos összeegyeztetés, az egyház érdekeinek sérelme nélkül, elkerülhetetlennek mutatkozott. E tekintetben hol engedékenyebb, hol szigorúbb felfogás érvényesült. Az engedékenyebb is csak alárendelt szerepet juttatott az antiknak, legjobb esetben az egyházi művelődés előkészületeként ajánlotta az antikvítás megvalósított anyagát, pogány s profán ismeretekben csupán azt vizsgálván, vajon mennyiben hasznosíthatók a szentírásnak s a hit igazságainak megértésére, egyébként pedig pogány írók helyett keresztyének választását követelvéen meg. Ez enyhébb állásfoglalással szemben, mely Szent Ágoston végleges megállapodása volt, Nagy Szent Gergely pápa képviselte a legszigorúbb, hosszú ideig uralkodott felfogást, mely szerint egyháziaknak profán ismeretekre semmi szükségük, nekik csak a szentíráson és az egyházatyák művein kell művelődniök. Időnként és helyenként hol egyik, hol másik magatartás kerekedett felül: Nagy Károly reformjainak hatása alatt a szabadművészetek bevonása a papképzés tananyagába, a Cluny-reformmal ép az ellenkező; a párizsi egyetemen az auctoritást és ratiót hangoztató skolasztika, Orléansban és Chartresban inkább az auctorok értékelése. De az igazi esztétikai szempont nem vált uralkodóvá, vagy éppen kizárólagossá, még az úgynevezett protorenaissance-ok legelőrehaladottabb időszakában, Alcuin (735—804), az Ottók (936—1002) s a XII. és XIII. század előhumanista törekvéseiben sem. Az auctorokat ekkor sem önmagukért olvastatták, hanem annak tanúságára, hogy íme a keresztyén vallás igazságainak egész tömege ismeretes volt már a pogányság kiválóbbjai előtt is. Ezért lett Cicero a középkor erkölcsbölcseleje, Vergilius pedig „prófétája”.

Csak a humanizmus szakított igazán ezzel a felfogással. Petrarcanak az antik már nem „előkészület”, nem „lépcső” volt a

keresztyénséghez, hanem öncél. Az auctorokban bölcseséget talált, a keresztyén tanítással egyenjogút, legalább is annak nem alárendeltet. Műveiben ez még nem hagyott feltűnőbb nyomot: szonettjeinek szerelem-képzete alig különbözik Dante spiritalizmusától. A vallástól való függetlenedés Boccaccióval vált teljesebbé: az ő Decamerone-ja (1348—1353) az első, tisztára világi könyv: hősei emberek, kik túlvilágra ügyet sem vetve ösztönéletüknek engedik át magukat, szerencsájüket a földön keresik s nem félnek, hogy azzal eljätsszák örök üdvösségüket.

A nyelvtanulás és nyelvi érdeklődés szempontja is megváltozott a humanizmussal. Míg ugyanis a korábbi utánzók kifejezéseket, fordulatokat pusztá szótári érdeklődésből szedegettek össze innen-amonnan, tekintet nélkül a szerzők korára és személyére: az igazi humanisták a kiválasztott mintát, mint egészet, mint személyi stílusjelenséget igyekeztek utánozni. Felébredt az érzék az írói személyiség s annak kifejezése, a stílusegyediség iránt, a pusztá szótári érdek fölött győzelmet aratott az esztétikai. Az auctorok kibontakoztak egyház-szolgálatuk kötelekeiből s eredeti világias mivoltukban kezdték érvényesíteni, szellemben, alakban a maguk keresztyénség-előtti szabad humánusát.

A mehtagadott középkor ismerete pedig fokról-fokra elhalványodott. Története kevésbé érdekelte, s már csak a források barbár latinsága miatt sem vonzotta a humanistákat. S ha igen, átstilizálták a maguk új eszményei szellemében még kútfő-idézteiket is, nehogy elrútsa saját szép latinságukat. Az antik latin-ság új felragyogása megteremtette a „sötét középkor” fölényes szölamát.

NEMZETI UJJÁSZÜLETÉS, polgári értelmiségi osztály kialakulása, a pogány latinitas művelése: egészbenvéve egy, az egyházon és iskolán kívül megindult, nagyarányú elvilágiásodási folyamat megindítói az európai műveltség történetében. De ma-

gában az egyházban is adva voltak a szekularizálódás csirái, főképp az iskolázásnak pályaválasztási különbségre nem tekintő egyféleségében. Voltaképp a káptalani iskolák is világi képzettséget nyújtottak: az antik iskolázás alkalmazott, átídomított anyagát. Egyetemen a papok leginkább az artium facultast hallgatták, theológiát csak a legritkébbak. Nem is volt az már a maga egészében zárt papi osztály, hanem tágabb meghatározású, világiak számára is hovatovább nyitott „intellektuális réteg”, értelmiség. Legműveltebbjei s előkelőbbjei az udvar körében éltek, világi hivatalokat láttak el, főképp pedig vezetői voltak azon kancelláriáknak, melyek Európaszerte, nálunk is, közvetítő tűzhelyei lettek az olasz kancelláriákból szerteható humanista műveltségnek.

Szülőföldjéről eltávolodva a humanizmus sokat veszített eredeti szellemi tartalmából, sokszor lélektelen, stiláris mesterkedéssé, pedáns antikutánzáttá, szószátyár retorikává, merő reminiscencia-irodalommá hiúlt, ám időjárástával új otthonaiban is megtermette jobb gyümölcsseit. De maga az, amit leginkább eltanultak belőle: a formára és stílusra irányított figyelem, s az utánzóknak e nyelv- és forma-kultuszban egymásra találó rokonérzése: valósággal új litteratura-fogalmat teremtett, s oly litteratori becsvágyat, irodalmi tudatosságot, melynek pusztja megléte is a középkor alkonyát, új idők hajnalát jelenti.

I

AZ ELSŐ NYOMOK

NAGY Lajos uralkodása kétségkívül úttörő volt, ha nem egyenest és tudatosan a renaissance, de mindenesetre az olasz hatások számára. Őmaga a mozgalom némely kezdeményeiről olasz földön szerzett tudomást, értesült európai kihatásai kezdetéről is, de egészbenvéve megmaradt egy korábbi állomás, a lovagvilág kitűnő képviselőjének. Nem vette körül magát idegen, olasz jövevényekkel; az ő korabeli főnemesség és nagybirtokos köznemesség zöme a régi nagy magyar nemzetségek ivadékaiból került ki. Már pedig a humanizmus fejedelmi támogatás vagy éppen kezdeményezés híjján, az uralkodónak magának az új szellemhez való idomulása nélkül sehol sem vert egyszerre gyökeret.

Azok a korábbi állítások, mintha Petrarccal valaha is találkozott, érintkezett volna, tévesnek bizonyultak. Petrarca megdöbbenéssel értesült Lajos öccsének, Endrének meggyilkolásáról (1345 szeptember 18); egy utóbb írt levelében az „Aversa vera aversa” szójátékkal fejezte ki ítéletét, megbélyegezte a gatzettet, s célzott Lajos várható bosszújára; *Argus* c. pásztorkölteménye is erről emlékezik képlegesen. De mikor Lajos 1347 őszén elindult nápolyi hadjáratára, Petrarca a pápától, VI. Kelemen-től Lajos átvonulásának megakadályozását kérő levéllel volt útban Verona urához: későn, mert Lajos már akkor Vicenzában járt. Ő tudott Lajosról, de az nem ő róla. A személyes találkozásukat állító egyetlen adat, hogy t. i. az olasz költő 1356-ban

a velencei köztársaság követivel a magyar udvarban járt s ott a királyhoz beszédet intézett volna, megdőlt: a neki tulajdonított beszédet (melynek szövege fenn is maradt) Benintendi kancellár tartotta.

Igenis találkozott azonban Nagy Lajos királyunk a rajongó néptribun Cola di Rienzóval, kinek szerepét és a renaissance-mozgalomban kezdeti jelentőségét Bevezetésemben ismerttettem. Éppen Rienzo római forradalma évében, 1347-ben indította meg bosszúhadjáratát Lajos. E hadjárat során követséget küldött hozzá Rómába, melyet Rienzo nagy hűhóval fogadott a Capitoliumon, úgy tekintve a magyarokat, mint akik ítéletet jönnek kérni tőle s erősen bizonykodva, fog is ő ítélni elevenek és holtak felett. Lajossal ugyan, a pápára való tekintetből, nem kötött szövetséget, de elfogadott tőle néhány száz lovasnyi segédcsapatot. Fel is kereste Lajost Nápolyban, hogy megbeszéljék az esetleges szövetség feltételeit; e szerint Lajos támogatta volna őt néptribunságában, ő viszont Lajost abban, hogy a két Szicília a magyar koronához csatoltassék. A szövetségből semmi sem lett. A király novemberben hazaindult s még olasz földön járt, mikor Rienzo pünkösdi királysága véget ért.

Második nápolyi hadjárata végén, 1350 szeptemberében, ismét találkoztak. Rienzo ekkor rövid időre visszanyerte hatalmát, Lajos pedig hazaindulóban Rómába látogatott el, hogy résztvegyen a jubileumi év ájtatosságaiban. Életírója, Küküllei János, így beszéli el ekkori fogadtatását:

„Itt a város tribunusa a külön erre az alkalomra készült, egyforma piros bársony ruhákban pompázó, bíborszínű szövetekbe burkolt római nemesekkel és ünnepi köntösökbe szép egyformán felöltözött, mintegy százfőnyi, trombitákon és más hangszereken játszó zenésszel négy francia mérföldre ment elébe és úgy fogadta őt ünnepélyesen. Azután bevezették Róma városába, melynek utcái szőnyegekkel voltak beterítve és feldíszítve és itt

a rómaiak uroknak fogadták őt. Ezt a címet azonban a király nem akarta elfogadni. A pápa úr palotájába szállásolták el őt és a tribunus minden nap udvarlott és tisztelgett nála az előkelő rómaiakkal, akik nagy örömmel hívták meg házaikhoz és vendégségeikre.” — Hogy Lajos a „Róma ura” címet nem fogadta el, érthető. Kerülni kívánta a pápasággal s IV. Károly császárral való ellenségeskedést.

Aki Rienzóhoz követséget küldött, vele szövetségről tárgyalt, annak tudnia kellett, miféle eszmék fanatizálták ezt a különös embert. Lajos előtt már csak ennélfogva sem maradhatt ismeretlen az olasz újjászületés kialakulni kezdő gondolatvilága. Mint vélekedett felőle, nem tudhatni. De alighanem igaza van Arany Jánosnak, aki a „Toldi szerelme” IX. énekében a két férfi találkozását két világ és két típus ellentétében tünteti fel s Lajost oly értelemben beszélgeti, hogy Cato helyett inkább Cid akarna lenni: régi rómainak mai mása helyett a maga korának képviselője: lovag. Ott állt az olasz renaissance-nak még zavaros forrásánál, de éppen zavarossága és fanatizmusa miatt nem nyerhette meg az ő helyeslését. Politikai becsvágya már lehiggadt; lemondott Nápoly birtokbavételéről s „Róma ura” sem óhajtott lenni. Éppen nápolyi hadjárata érlelte meg benne a józanabb, számítóbb reálpolitikust. Olasz hatalmi érdekek, vagy a „Róma urát” is jelenthető császári korona hajszolása nélkül viszont nem sok ösztöne lehetett az olaszos új műveltség időelőtti meghonosítására.

Egyébként nemcsak két nápolyi hadjárata: családi és politikai kapcsolatai is állandó érintkezésben tartották őt Olaszországgal és az olasz műveltséggel. Olaszok, bár nem túlnyomó számmal, környezetében is voltak. Ezek közül udvari orvosa, Conversino da Fignano, azelőtt sziénai tanár, érdemel az olasz kapcsolatok szempontjából figyelmet, ő is inkább Itáliába visszazármazott fia, mintsem önnön személye miatt. Fiát, Giovannit

ugyanis Ravennába küldte testvéréhez; a fiú ott tanult, utóbb baráti viszonyba került Petrarccal, Boccaccióval, s ő lett, Giovanni da Ravenna néven, tanítója a renaissance nagy nevelőinek, Guarino da Veronának és Vittorino da Feltrének. Ez a Giovanni mennyiben s kikkel tartott fent érintkezést Magyarországon: nem ismeretes. Zsigmond király utóbb szívesen látta volna őt udvarában, de családi viszonyai miatt nem jöhetett.

Lajos alatt az építészetben a francia és olasz befolyás megerősödött, szintúgy a könyv-festészetben a nápolyi. Fentmaradt könyvei — a Bécsi Képes Krónika, meg az Aristotelesnek tulajdonított *Secreta Secretorum* oxfordi kódexe — itthon készültek, de teljesen olasz, nápolyi stílusú miniaturákkal. Bizonytalan, vajon magyar ember festette-e azokat, vagy valamely, az udvarnál dolgozó nápolyi művész. Abból, hogy a Képes Krónika miniatora az előkelő osztálytól nemzeti viseletnek tartott keleti jellegű ruhákat többnyire tökéletlenül rajzolta, arra következtetnek, hogy nem élt együtt olyanokkal, kik ilyszabású ruhát viseltek, tehát vagy idegen volt, vagy pedig ha magyarországi volt, más nyelvterületről, talán egy németajkú város polgárságából származott. Arról azonban tanúskodik, hogy Nagy Lajos korában már az olasz viselet is el lehetett terjedve.

A magyar humanizmus előkészítői közt különös figyelmet érdemlő jelenség az olasz egyetemeknek magyar tanulók részéről egyre fokozódó látogatottsága. A páduai egyetemen már 1321-ben járt magyar tanuló, az Anjouk alatt összesen 16 magyar ifjú; de jártak magyarok a bolognai és vicenzai főiskolán is. Az Olaszországban tanulók legnagyobb része a délvidékről, különösen a zágrábi egyházmegye növendékei közül került ki. Tudva, hogy a magyar humanizmus első kimagasló képviselői, Vitéz János és Janus Pannonius, s rajtuk kívül többen, annak az országrésznek a szülöttei, e körülménynek nagy figyel-

met kell szentelnünk. Szent Istvántól fogva a délvidéken vezetett hozzánk az európai műveltség legközvetlenebb országútja. Ez az az út, melyen Szent Gellért hozzánk érkezett, melyet a pápai Rómával való szüntelen kapcsolatok mintegy jó karban tartottak s Dalmáciának Kálmán király által történt elfoglalása még szabadabbá tett. A boszniai bogumil vagy patarénus eretnecség írtásával, Dalmácia birtokának az 1358-i békében hosszabb időre (1420-ig) újból biztosításával ezt az utat szélesítette és törte járhatóbbá Lajos, 1353 óta Bosznia urának, Kotromanics Istvánnak veje. Az olasz befolyás politikailag is itt érvényesült erősebben: délvidéki urak voltak az Anjou-ház első hívei, s majd Nagy Lajos halála után, leányával szemben, ismét azok jelöltje volt Durazzói Károly. A török ellen meginduló küzdelmekben is a déli részek voltak legközvetlenebbül érdekelve, az ottani nagybirtokosok családi érdeke esett össze elsősorban a nemzetivel, az ő vállukra nehezedett a nemzeti védelem súlypontja. Boszniából jöttek az obszerváns ferencesek, első magyar nyelvű kódexünk alapszövegének a szerzői s gyökereztek meg és gyarapodtak Lajos király, s majd különösen a déli hatalmas családok támogatásával. A Délvidék hatalmas, egymással versengő főnemesei sorában találja meg újabb történetírásunk a lovagi eszménytől eltávolodó, már-már renaissance-ba átmenő, de délszláv, balkáni életstílussal keveredett arisztokrata-típus első képviselőit Garai Miklósban és Horváti Jánosban. Ezek vérbeli pártpolitikusok voltak, a nagybirtok öncélú, hatalmi politikáját űzték, s a társadalmi egyensúlyt felborítással fenyegető családi ligákba álltak össze. Újszerű vonásaik főképp Lajos halála után, a nőuralom idején bontakoztak ki.

Ez a Délvidék, különösen az olasz műveltséggel legrégebben és legközelebről érintkező zágrábi egyházmegye területe lett arra hivatva, hogy az olasz humanizmusnak is majdan közvetítő, váltóállomása legyen a budai udvar felé. Ez a terület régi magyar

kultúra hagyományait őrizte s azok a családok, a délszláv származásúak is, kik e földről kiindulva a humanizmus nagy, déli áramlását a magyar központba voltak eljuttatandók, nem Mátyás korában „magyarosodtak el”, hanem mint a magyar kultúra régi részesei kapcsolódtak bele az őket legközelebb érő új műveltségbe. A Vitéz, Szilágyi, Garázda-család, a szintén délvidéki Hunyadiakkal rokonságba kerülve, a Hunyadi-család politikai hatalmának növekedésével mintegy méhkasai lettek a magyar humanizmusnak s akkor az úttörő Lajos király egykori nápolyi aspirációi a „Róma ura” kísértő ábrándjával együtt indoktabbul éledhettek újra egy hatalmas uralkodói egyéniség becsvágyában.

Egyelőre más szedte le a Lajostól még érintetlen hagyott déli gyümölcsöket: Lajos első, 1349-ben szinte még gyermekül elhalt feleségének, Margitnak az apja, a Prágában székelő IV. Károly, a francia Luxemburg-család sarja. Ez a francia udvarban nevelkedett, s apja, János halála után 1346-ban foglalta el a cseh királyi trónt. Még ez évben királlyá választották Bajor Lajos ellenében a német fejedelmek, s 1355-ben elnyerte a császári koronát. Ő alapította 1348-ban a prágai egyetemet. Összekötetésben állott olasz humanistákkal. 1350-ben megjelent udvarában a bujdosó Rienzo, s mint említém, a német irodalomtörténetek innen számítják a német renaissance első korszakát. 1356-ban maga Petrarca is megfordult udvarában. Humanizmus a francia-olasz korai renaissance-hoz kapcsolódott, de mindinkább az olasz túlsúlyával. Az említettek nyomán más olasz humanisták is felkeresték udvarát, csehországi tanulók az olasz egyetemeiket. Latin vágáns dalokban hamarosan jelentkezett is a humanizmus hatása. Johann von Neumarkt (Noviforensis), Károly kancellárja, ki vele Olaszországban is megfordult s mint olasz püspök halt meg 1380-ban, lett az új szellem főképviselője és mozgatója. Munkatársai, a kancelláriai jegyzők, ter-

jesztették azt tovább morva és osztrák városi és hercegi kancelláriákba, de tartósabb hatás nélkül, úgyhogy a német humanizmus majd csak a következő században, Aeneas Sylvius személyes hatására éledt fel újból. A prágai egyetem a skolasztikában ragadt meg, s a csehországi humanizmus képviselői egészen a XVI. század közepéig meglehetősen távol álltak az egyetemi élettől.

A prágai udvar közelsége, Lajosnak azzal a rokonság révén is élénkebb kapcsolatai, Neumarktnak Lajossal, Lajos anyjával és második feleségével, Erzsébettel folytatott levelezése, 1353-iki budai tartózkodása: méltán indították a német humanizmus egy jeles tanulmányozóját arra a feltevésre, hogy IV. Károly humanizmusa nem maradhatott hatás nélkül a magyar udvarra. Mindamellet úgy látszik, hogy Lajos király, aki nem óhajtott méríteni az első forrásból, bár megismerkedett vele, e másodlagos, közvetett példaadástól sem igen befolyásoltatta magát. Nem is volt mindig jó viszonyban apósával; Margit halála után viszonyuk elhidegült — 1362-ben majdnem harcra került köztük a sor — s igazában csak a hetvenes években állt egészen helyre. A miniatűr-festészet azonban (melyre az említett feltevés szintén hivatkozott) csakugyan mutat a kapcsolat bizonyítására alkalmas nyomot. Az úgynevezett Esztergomi Missalénak ugyanis, melyet Imrefia János, pozsonyi őskanonok készítettett 1377-ben, szalagfonatos díszítése meglepő egyezéseket tüntet fel éppen Neumarkt Missaléjával. Közvetlenebb humanista nyomokat leginkább Nagy Lajos kancelláriájában kereshetnénk. Oklevél-történetünk azonban még ezideig nem mutatott ki olyanokat. A kancelláriai ügymenet reformja már Károly Róbert alatt megindult; fejlesztése — a kancelláriai jegyzetek és a registrum-vezetés behozatala — Thatamér alkancellár (1331—1351) nevéhez fűződik: határozottabb prágai hatást azonban e kérdés közelebbi vizsgálata sem derített ki, sőt inkább francia ösztönzések lehetőségére mu-

tatott rá. Hogy utóbb Lajos, majd pedig Zsigmond neve alatt a levélmintagyűjtemények mintaleveleket közöltek, az figyelemreméltó adat ugyan, de nem vall hitelesen Lajos kancelláriájának s magának Lajosnak humanista készültsége mellett, bár maga Vilmos kir. kancellár és pécsi püspök, az 1367-ben alapított pécsi egyetem kancellárja, Neumarktnak és IV. Károlynak egyaránt jó embere, már humanista szelleműnek látszik. Irodalmi természetű érintkezések köréből a szakirodalomban a szászországi lírai költő, Mügeln Henrik budai tartózkodására s a neki tulajdonított verses magyar krónikára történt utalás, de minden magyarázat, s az általa állítólag közvetített humanizmus mibenlétének megjelölése nélkül.

A prágai hatásokat további kutatások talán jelentékenyebben fogják feltüntetni a ma ismertnél. Művészeti téren azonban aligha fognak valaha azzal felérőt megállapíthatni, amit IV. Károly Prágája az Anjou-kori magyar művészettől kapott. Értem a kolozsvári művész-testvéreknek, Mártonnak és Györgynek Prágában 1373-ban felállított, lovas Szent György-szobrát, mely mint építménytől független, olasz előrenaissance-hatásokat igen korán átvett, s már renaissance szobrászati megoldásokat előkészítő lovasszobor, az egyetemes művészettörténet szempontjából is figyelemreméltó alkotás. Megrendeléséhez sem Nagy Lajosnak, sem IV. Károlynak nem igen lehetett köze, de bizonyára a gyermekeik (Mária és Zsigmond) eljegyzéséről 1472—1473-ban folytatott tárgyalások adtak alkalmat ismeretlen prágai megrendelőjének, hogy a két kiváló szobrásszal érintkezésbe lépjen. Azok ugyanis már ekkor hírneves művészek voltak. Vagy tíz évvel azelőtt készítették Szent István, Imre és László nagyváradi álló szobrait, bizonyára Meszesi Demeter püspök (1345—1372) megbízásából. Ezek voltak hazánkban az első, bronzból készült, építményhez nem kötött, álló emlékszobrok; közülök Szent Lászlóénak, melyre egy másolat-töredékből következtethetünk,

igen hamar jelentkezett a hatása a prágai székesegyháznak ugyancsak 1373-ban, bizonyára a testvérek ott-tartózkodásakor felállított Szent Vencel-szobrán. Utolsó nagy alkotásuk, Szent László nagyvárad-i lovasszobra, melyet Zudar János püspök emeltetett már Zsigmond és Mária uralkodása idején, 1390-ben: mint szabad térben felállított bronz lovas-szobor s mint egy történeti személy eszményített arcképszobra, első és még vagy hatvan éven át egyedüli volt Európában Justinianus császár VI. századbéli bronz lovas-szobra óta. Minden alkotásukat már a renaissance-ba átmenő stíl-sajátságok jellemzik, összeolvadva a gótika s a magyar hagyományok elemeivel. Olasz hatásokat már itthon is felszívhattak az Anjouk alatt gyökeret verő olaszos művészi ízlésből. Károly Róbert aurifaberének, a sziénai Pietro da Simonének pecsétei és domborművei kétségkívül hatottak rájuk; de járnok kellett Olaszországban, s látniok az orvietói bronz szobrokat, a firenzei Battistero bronzkapuját, a firenzei és pistojai ezüst oltárokat, mert a XIV. századi toszkán szobrászat ez újszerű alkotásai az ő igazi előzményeik. Udvari szolgálatban is álltak-e életük valamely szakában: nem tudjuk; de művészetük általában a lovagi kultúra légkörében mozog s talán nemcsak Nagyvárad, hanem Lajos király Szent László-kultuszának is volt valamelyes része szobor-hőseik megválasztásában. Pusztá létezésük elegendő azonban annak tanúsítására, hogy az olasz trecento előrenaissance-a az Anjouk alatt nemcsak késedelem nélkül megkezdte átterjeszkedését hozzánk, hanem itt zseniális továbbfejlesztőkre s észak — Prága — felé továbbszármaztatókra talált.

Nagy Lajos körüli latinnyelvű irodalmunkban van egy mű, melyet a humanizmus szellője már megérintett: Kükülli Jánosnak Nagy Lajos viselt dolgairól írt történeti műve. Fentebb abból idéztem a király római fogadtatására vonatkozó részletet. Romlott szövegben maradt reánk, beiktatva a Budai-, Dubnici-, s legteljesebben a Thuróczy-féle Krónikába. Szerzője, Tótsolymosi

Apród János, küküllei főesperes, Lajos trónralépte után, legkésőbb 1347-ben került be a kancelláriába s ott főnöke, Vásári Miklós esztergomi érsek csakhamar megkedvelte. 1352 táján aradi, majd egri káptalani lector lett (ezzel a káptalan hiteleshelyi működésének is vezetője) s elhagyta a kancelláriát; utóbb a helyhez nem kötő főesperességre neveztetvén ki, ismét visszatérhetett oda s valószínűleg ugyanekkor (1355) lett érseki vicarius s nem sokkal utóbb a király „speciális káplánja”. Egy ízben Toldi Miklóssal szerepelt együtt békebíróként némely biharmegyei birtokosok közt. 1394-felé halt meg.

Műve irodalmunkban új történeti műfajt képvisel, az életrajz-típust s e körülményben már humanista hatást gyaníthatni. Nem egyszerre írta s nem egységes modorban. Első 25 fejezetét, mely az 1342—1352 közötti eseményeket adja elő, talán még kancelláriai hivatalnokoskodása idején, de mindenesetre 1364 előtt dolgozta ki, időrendben, szemtanúk és oklevelek adatainak felhasználásával s gyakori, pontos kelezésekkel. Eredetileg talán nem is tervezett többet. Újból visszatérvén az udvarhoz, némi hézag átugrásával továbbfolytatta művét, de csak igen későn, Lajos halála után, 1387—1388-ban fejezte be. E részt már emlékirat-modorban írta meg, anyagát tárgyi szempontok szerint rendezve el s pontosságra is kevésbé törekedve.

Műfaji mintája nincsen felkutatva. Mint király-életrajz, párhuzamba volna állítható IV. Károly Önéletrajzával (*Vita Caroli IV.*, 1346), de eltekintve attól, hogy ez önéletrajz, modora is csak második részében egyezik ennek egészbenvéve emlékiratszerű jellegével. Mikor — 52. fejezetében — alkalma nyílnék IV. Károlyról bővebben nyilatkoznia, „a császári méltóság dicsfényén” kívül semmit sem mond róla, mintha mitsem tudna udvara új szelleméről. Hogy Neumarktot ismerhette, az nincs kizárva, de bizonyítva sincs. Nincs kizárva azon feltevés valószínűsége sem, hogy írónk 1343-ban ott lett volna Erzsébet

anyakirályné kíséretében, mikor az, Endre dolgainak rendezése végett majdnem esztendeig Nápolyban tartózkodott; ezt idevágó fejezetének feltűnő részletessége és jól értesültsége bizonyítaná. Hiteles, okleveles adat azonban, hogy Lajost „a tengerentúli úton” vagyis szicíliai hadjárataiban mindenütt követte. Így tehát közvetlen olasz tapasztalatok is sugalmazhatták.

Műve egyébként inkább a lovagkor, mintsem a renaissance szellemét sugározza, nyelve meg éppen középkori latinságú. Mindamellet feltűnik előszavában a dícsvágnak juttatott rendkívüli szerep; egyenest Isten oltja azt — úgymond — a fejedelmek keblébe, hogy nevük és dicső tetteik híre szétterjedjen a föld kerekéségén s az egekig szárnyaljon; Vegetiusból igazolja, hogy a rómaiaknak is katonaelet, hadimesterség s a népek meghódítása volt legfőbb becsvágyuk. A fejedelmek tetteinek feljegyzésével a történetíró sem tesz egyebet szerinte, mint hogy előmozdítja a harcvágyat, hőstettekre tüzel, ősök példájával buzdít utódokat. Erre készül ő is, — a magát a középkorban szokatlan alapossággal megnevező „János, a ki jelenleg az erdélyi egyházban küllői főesperes és a lelkiügyekben esztergomi általános helytartó, akkoriban pedig titkos jegyző volt”. Művét pedig az utókor figyelmébe ajánlja. Az előbb fejtegetett dícsvágyat, de hazaszeretettől áthatva, tulajdonítja Lajosnak is, amint hozzákezd életrajza elbeszéléséhez. Mihelyt — úgymond — Lajos elfoglalta trónját, — „emlékébe idézte azt a sok derék vitézt, akik előtte ajánlották fel életüket a hazának és hogy az utódok szemében haláluk után dicsőség jusson osztályrészül nekik, nem tétováztak, vérüket ontották, ha kellett. S mindez nagyon emelte dicséretre méltó buzgóságát”. Művének e vázlatosan érintett jellemvonásai, ha nem egyenest humanista személyesség, becsvágy és hazaszeretet bizonyágai, mindenesetre határjelenségek lovagság és humanizmus között; valamint talán az is, hogy Lajos érényei közt tudományosságát említvén, az asztrológia iránti szenvedé-

lyét külön is kiemeli, arcképét — szálas termet, duzzadt ajak, göndör haj és szakáll — egyénítő vonásokból állítja össze, sőt a félszegséggel egyénítőt — hogy t. i. „kissé félvállú volt” — sem hallgatja el; végül hogy Capuáról szólva érdekesnek látja felhívni a figyelmet kapujának nagyon magas „művésziesen díszített” tornyára. Mindez azonban legfeljebb bizonyos átmeneti műveltség részesének tüntetheti fel őt, de korántsem tudatos szöszölőjának. Középkorias latinsága nagy súllyal esik a latba, bár előadása a csinosabbak, nem-terjengősek közé tartozik.

Még egy szót magáról Lajosról, Küküleitől említett, vitézségre ösztönző hazaszeretetével, a mi szempontunkból: magyarságával kapcsolatban. Az Anjouk, e legelső idegen uralkodó család magyarsága más megítélés alá esik, mint az Árpádok magától értetődő nemzeti itthonossága. Nekik a vérszerinti leszármazás jogcímén kívül a lelki idomulás, a teljes elmagyarosodás bizonyítványát is mielőbb ki kellett állítaniuk magukról, magyarságuknak ha nem is tüntetőbbé, de gáncsolhatatlanul tudatosabbá, észrevehetőbbé kellett válnia. Már Károly Róbert megkívánta nemcsak fiaitól, hanem leendő menyétől is a magyar nyelv tudását, gondoskodott amazoknak magyar szellemben való neveléséről s a lovag-király Szent László példájának követésére buzdította őket. Lajos is kikötötte, hogy jegyesét, Margitot, Magyarországon neveljék; második neje, Erzsébet, a magyar királyi udvarban nevelkedett; leendő vejeit, Zsigmondot és Habsburg Vilmost, idehozatta, hogy magyarokká váljanak. Külföldi tudós papoknak, ha itt akartak maradni, meg kellett tanulniok magyarul. Apjától örökölt László-kultusza már egyenest az Árpád-család legnemzetibb hagyományaiban való gyökérverés szándékával látszik egyértelműnek. Koronázása után első dolga lett elzarándokolni a dicső magyar király váradi sírjához, s nagy adományt ajánlani fel a hamvait őrző székesegyháznak. Aachenben Szent László-kápolnát alapított, aranypénzeire Szent László képét ve-

rette. Gondoskodott, mindjárt uralkodása első évtizedében arról, hogy az Árpád-kori gesták alapján új magyar krónika írássék, még pedig a különféle változatok oly megválogatásával, hogy abban a Szent László személyes varázsának hatása alatt még a XI. század végén kialakult magyar király-eszmény — az Árpád- és Attila-ideált elhomályosítva — teljes fényében elevenedjék fel s a lovag-király korszerű vonásait öltse magára. Így következett el épp az ő korában László-mondakörünk legteljesebb kialakulása. Ugyane krónika a francia Trója- és Sicambria-monda teljesebb felhasználásával a magyarok és az Anjou-dinasztiát adó franciák közös eredetét igyekezett kimutatni s Attila-városának (Ó-Budának) a francia monda Sicambriájával való azonosságát. Ezen a Cronica Hungarorum-on alapult minden későbbi krónikánk, első sorban a Kálti Márk-féle 1358-ban megkezdett Képes Krónika, mely azt — kétségkívül Lajos szellemében — némileg átdolgozta s továbbfejlesztette. E krónika méltán magasztalt, költői szépségű részleteiben, kivált Salamon és a hercegek történetében, naiv (népi) epikából kölcsönzött meséket és szerkezeteket szeretünk látni, holott azok inkább a lovagi műveltségben már otthonos műköltőre, vagy történetíróra vallanak. Nem tudjuk, volt-e (akár latin, akár magyar nyelvű) lovagi epikánk. Ha volt, a Képes Krónikában az hagyhatott nyomot; ha nem volt, akkor Kálti Márkban kell látnunk azt a költői fogékonyságú krónikást, aki a gesták hagyományos anyagát a lovagi műveltség szellemében dolgozta át.

A magyar multtal való történeti egyetértésnek szinte vérszerződés-szerű vállalása, a magyar történet egy dicső korszakának új fénybe öltöztetése, e korszak nagy magyar királyának eszményképül kiválasztása: mintha a nemzeti „újjaszületésnek” az olaszéhoz némiképp hasonló jelensége lenne, de még a lovagkor szellemében s az olasz példát nem utánozva szolgálilag.

A LAJOS HALÁLÁT követő nőuralom alatt (1382—87) újabb zavarok szakították meg a nyugodt fejlődés menetét, s a kijelölt utódnak még sok küzdelmébe került, hogy trónját megszilárdítva saját új egyénisége és kapcsolatai szellemében folytathassa azt. Zsigmond, IV. Károly cseh király és német-római császár fia, Máriának, Lajos leányának kiszemelt jegyese, már 11 éves korától, 1379-től fogva a magyar udvarban nevelkedett. Mint gyermek, még semmiféle új szellemet nem hozhatott magával, legfeljebb az apai nagy hagyományok emlékét s becsvágy-ösztönző öntudatát; viszont Lajos mellett már sokkal kevesebb időt tölthetett, semhogy az maradandólag befolyásolhatta volna jellemét. Ha valaki, ő lett volna hivatta arra, hogy a prágai renaissance-kezdeményeket átplántálja, de sem gyermekora, sem az elkövetkező nyugtalan évtizedek nem kedveztek ily lehetőségnek. Bátyja, IV. Vencel, tovább folytatta és fejlesztette az apai kezdeményeket; nagy könyvbarát volt s halála (1419) után könyvtárát Zsigmond örökölte. Zsigmondnak azonban, míg testvére élt, nagyobb gondja volt őt félretolni a maga útjából, mintsem könyv-szerelmét utánozni. Így aztán ami, most már világosan humanista jelenséggel találkozunk hosszú uralkodása (1387—1437) folyamán, az — talán az egy római császári koronára irányuló törekvésen kívül — független az ő apai tűzhelyének sugalmazásától s egészen új idők, új kapcsolatok szülötte.

Uralkodása első fele csupa zűrzavar és bizonytalanság; küzdelem a nyakába szakadt feladatokkal s új bajok előidézése könyvelműségből, indulatosságából, hatalomvágyból. Maga családi élete s azzal kapcsolatban dinasztíája és az örökösödés kérdése hosszú ideig nem jutott nyugvópontra. Mária halála (1395) után 1401-ben Cillei Borbálát jegyezte el, attól született leányát, Erzsébetet Habsburg Albertnek szánta s 1421-ben hozzáadta nőül, Magyarország, Ausztria és Csehország közös Habsburg-birtoklásához vetve ezzel meg az alapot, meghosszabbítva az ide-

gen dinasztizmus kilátásait, s az azt megszakítandó Mátyás számára előre is elvetve a szelet. Az Anjou-család kísértő szellemétől csak Nápolyi László halálával (1414) szabadult meg.

A már egészen magyarnak tekinthető Nagy Lajos után vele ismét jövevény-szellem kerekedett felül. Csehországból magával hozott kegyencekkel, német, olasz, lengyel földről udvarába serglett pártfogoltakkal vette körül magát, kivált Mária halála után s azok befolyása háttérbe szorította a magyar főurakét. Parlásait, pénzügyi zavarait idegen környezete rovására írták; birtokadományaival nagyrészt csak azok vagyonát gyarapította. E miatt vált könnyűvé összeesküvések szervezése ellene. Az 1397-i temesvári országgyűlés hasztalan rendelte el, hogy a környezetében levő külföldiek karácsonyig elhagyják az országot; 1401-ben legjobb magyar hívei is ellene fordultak, őrizetbe vették Visegrádon, kegyenceit fegyverrel kényszerítették menekülésre, majd pedig a királytól adományozott váraik visszaadására. Sok ballépést követett el, megtorló intézkedéseivel kegyetlen, vérszomjas zsarnokul bélyegezte meg magát, királyi tekintélyén sok csorbát ejtett, mielőtt beilleszkedett valódi létfeltételei közé s belátta, hogy csak Magyarországra támaszkodva remélheti távolabbi becsvágyai megvalósulását. Onnanfogva válhatott éppen idegen származása s attól nem független külpolitikai törekvései által a Nagy Lajosétól különböző műveltség-típus úttörőjévé. Az Árpádok és Anjouk Balkán-felé irányított külpolitikáját a török terjeszkedés miatt sem folytathatta tovább, de aránylag igen korán, önként, atyja példájától sugalmazva elindult a német-római császári korona — e valóságos humanista délibáb — megszerzésére, azzal első ízben adva a magyar külpolitikának határozott nyugati, német fordulatot s a politikájában résztvevő magyar uraknak nagyarányú alkalmakat, hogy az olaszföldin kívül a nyugati műveltségnek is mélyebb ismeretére tegyenek szert.

Egész egyénisége, némi maradék lovagi tulajdonságok mellett

oly ösztönök és jellemvonások keveréke, melyek a renaissance-uralkodónak még nyers, kiképzetlen, tiszta céltudattal és akarat-erővel meg nem fegyelmezett, kezdetleges típusára engednek következtetni. Erkölcsi szabadossága; jellembeli következetlensége, sőt gyöngesége; fantáziától vezetett, de indulattól gyakran megzavart nagyarányú koncepciói és diplomáciai ügyessége; kegyetlen zsarnoki hajlama, szeszélyes könnyelműsége és pompakedvelése: oly anyag, melyből Macchiavelli iskolája, vagy még elébb a Mátyásé, talán szervesebb egészet formálhatott volna. Így is sok tekintetben Mátyásnak egy kevésbé következetes, de nálánál kézszebb hatalommal rendelkező előfutárául tűnik ő fel, kivált a cseh koronán keresztül a császárnak a megszerzésére irányított törekvésében s az azzal együtt járó műveltségi légkör tágitgatásában, az idegen környezetnek kedvező — bár azt műveltségintézőleg tudatosan még nem értékesítő — magatartásában. Egyebek közt azonban hiányzott belőle Mátyás katonai lángelméje s nyugati törekvései mellett ez lett egyik oka annak, hogy az ő uralkodása alatt már komolyabban felsötétlő török kérdést — a Hunyadiak humanizmusának e majdani központi tárgyát — sokat ígérő kezdet után könnyelműen elhanyagolta.

Nagy Lajos, bár ő még nem láthatta egész nagyságában a török veszedelmet, óvintézkedéseket tett, szorosabban kapcsolván birodalmához a balkáni fejedelemségeket. Halála óta megadta a vészjelt a rigómezei vereség (1389). Zsigmond ekkor meglepő eréllyel sürgette a keresztyén hatalmak egyesülését a török ellen; IX. Bonifác segítségével sikerült is neki egy nagy, nemzetközi hadsereg felvonultatása, melyben résztvettek Velence, Franciaország, a cseh király, a morva őrgróf, az osztrák hercegek csapatai. Egy pillanatra Buda, hol a szövetséges hadak gyülekeztek, a keresztyén világ központjául tűnt fel: nemzeti érdek, pápaság és nyugati műveltség törökellenes szövetkezésének oly tűzhelyéül, mintha a Hunyadiak majdani magyar humanizmusa, a

török „finalis destructiójának” nagy gondolata szivárványozott volna fel itt elsősíben. A nikápolyi vereség (1396), majd Zsigmond buzgalmának ellankadása, személyes hatalmi gondjainak másfelé térülése, a Nápolyi Lászlót támogató pápával szembe fordulása, mi az 1404-i országgyűlés pápaellenes határozataiban nyert kifejezést: szétfoszlatták a szivárványt. Azt a visszavonhatatlan időt, melyben beháborúi miatt a törökkel legbiztosabban végezhetett volna, elmulasztotta s a török megerősödése után békekötésekkel, fegyverszünetekkel igyekezett mind messzebbre halasztani a leszámolást. Közben a déli hűbéres tartományok belviszályokban emésztették erejüket s nem egyszer török segítséggel pusztították egymást. Rájuk Magyarország többé alig számíthatott. Zsigmond az egész veszedelmet utódaira hagyta s csak az önzetlen hazaszeretet és vallásosság nagy férfija, Hunyadi János tudott utóbb új fordulatot adni a dolgok menetének.

Csehország kormányának megragadására, mi említett mulasztásait hozta magával, 1400-tól fogva tett kísérletet. Amint a római királyi címtől megfosztott bátyjával, Vencellel Csehország kormányzójává sikerült magát kineveztetnie, elfogatta őt, szökése után pedig hiábavaló harcot folytatott ellene. A Vencel helyére egy töredéktől megválasztott Ruprecht halála után kibékült XXIII. János pápával s ennek támogatása 1410-ben, véglegesen 1411-ben megszerezte neki a római királyi koronát. Budán fogadta a német fejedelmek és városok hódoló követeit, a magyar rendekét pedig a csakhamar megnyílt pozsonyi országgyűlésen. Új méltóságában való igazi bemutatkozása azonban a következő év pünkösdjén történt meg, Budán, a lengyel királyi párnak, számos német fejedelemnek, gróf és lovagnak, a pápa, az angol, a francia király s több uralkodó követeinek, a magyar főuraknak s a magyar király hűbéres fejedelmeinek fényes, nagy gyülekezetében. Koronázása Aachenben ment végbe 1414 novemberében.

Akkorára megnyílt a konstanzi zsinat, melyet az említett pápával ő készített elő kiváló tapintattal. A három pápa — XXIII. János, XII. Gergely, XIII. Benedek — lemondatásával, V. Mártonnak 1417-ben egyedüli pápává megválasztásával a zsinat megszüntette a nyugati egyházszakadást s e nagy eredmény Zsigmond római koronája fényét s tekintélyét is emelte. Maga magyar ruhában, s főkép világi magyar urak kíséretében vonult fel 1414 karácsonyán Konstanzba, sohasem szorítva vissza magyar királyi méltóságát a római alatt. A tudós érintkezések szempontjából nem jelentéktelen körülmény, hogy e zsinatra az általa alapított óbudai egyetem tanári kara testületileg elkísérte őt. 1415 nyarától fogva másfél évig távol volt a zsinattól. Ez idő alatt, a francia és angol király közt békeközvetítő szerepre kéretvén fel, hosszabban tartózkodott Párizsban, Londonban, s 1417 elején Luxemburgon, ősei földjén át tért vissza Konstanzba. Hosszú utazásán is vele voltak magyar főurai, köztük sógora, Garai Miklós nádor, tanácskozásainak és diplomáciai műveleteinek legfőbb intézője. Királyuk megnövekedett tekintélye büszkeséggel töltötte el a magyar urakat s a nemzeti önérzet ez emelkedése lett, a nyugat-európai műveltséggel való huzamosabb érintkezés mellett Zsigmond római királyságának egyik közvetett eredménye. Nevezetesen, nemzeti fontosságú sikere volt Zsigmondnak az is, hogy a zsinat elismerte a magyar királynak a főpapok kinevezésére vonatkozó, legfőbb kegyüri állásából folyó jogát. A korábban idegeneket kegyelő király most már mindinkább magyarjaira támaszkodott. Római királlyá választása után Kanizsai János esztergomi érseket nevezte ki a római szent birodalom főkancellárjává, alkancellárjává pedig János esztergomi prépostot, ki 1418-ig, haláláig, külföldi utazásain folyvást kíséretében volt. Utóbb, 1423-tól fogva tíz éven át János zágrábi püspök kezében összpontosította a magyar, a birodalmi és a cseh kancellária vezetését. Magyar jogtudós tanácsosai birodalmi ügyekben is intéz-

kedtek. Itthoni tartózkodása alatt birodalmi ügyekben kiadott okleveleire is rendszerint magyar királyi pecsétjét tétette. Mikor Magyarországtól — hosszú uralkodásának mintegy fele részében — távol volt, titkos kancelláriája egy részét magával vitte s külügyeit, ha írásbelileg ilyenkor nem is, gyakorlatilag magyar bizalmasaival intéztette. Az 1428-i cseh betörés után idegent nem emelt többé magasabb udvari méltóságra, rokonain, a Cilleieken és Medveieken kívül. 1429 decemberében Pozsonyban tartotta meg a birodalmi gyűlést. Magyar vonzalmai csak növekedtek, mikor 1433 pünkösd vasárnapján Rómában végre fejére tehetette, magyar királyok közt elsőül, a császári koronát. Oda is magyarokkal kísértette magát. Holtában magyar földön óhajtott pihenni s végső akarata szerint Nagyváradon temették el Szent László sírja közelében, hol első felesége, Mária hamvai is nyugodtak.

Fényes méltóságához s világtörténeti távlatú új szerepéhez mindvégig magyar királysága szolgáltatta az igazi alapot. Nemzeti szempontból a magyar királynak e felmagasztaltatása: humanista uralkodói eszmény megvalósításával volt egyértelmű még a humanizmus igazi meghonosodása előtt s egyik legfőbb forrása lett öntudatos humanizmus kifejlődésének Magyarországon. Varázsereje majdan Mátyásra is hatott, s hasonlókra törekedvén, az is kénytelen lett Zsigmond útján járva beleszövődni az olasz államoknak egymással s a pápasággal folytatott viszályaiba, ami viszont az olasz humanizmussal való érintkezéseket sokasította meg.

Sok fontos magyar érdek megsínylette azonban Zsigmond császári becsvágyát. Római királysága első tíz évében veszítette el Dalmáciát, ismételt harcok, hosszú fegyverszünet s Velence döntő támadása után, mert akkor már mint a keresztyénség világi feje, s az 1419-ben elhalt Vencel cseh trónjának örököse kötelességének érezte a husszita eretnekség letörését. A törökkel is ezért kötött békét.

A konstanzi zsinat u. i. visszaállította az egyház egységét, de elmulasztotta rég várt megreformálását. Husz János, majd Prágai Jeromos megégetése (1415, 1416) nem oldotta meg a kérdést. A prágai országgyűlés Zsigmond trónfoglalásához a szabad vallásgyakorlat biztosítását szabta feltételül. Ellenkező szándéka őt hosszú, véres harcokba bonyolította cseheivel, rablóbetöréseiket vonta maga után s a török elleni védelem helyett itt volt kénytelen latba vetni Magyarország haderejét. A humanizmus szétterjesztése szempontjából oly fontos bázeli zsinat (1431—37), melynek tanácskozásait Zsigmond egy időben mindenáron Budára szeretne volna áthelyeztetni, hosszas alkudozások és őszinte erőfeszítések után végre megegyezést tudott létesíteni a husszitákkal. Zsigmond is kiverhette a betörőket felsőmagyarországi fészkeikből, de csak élete utolsóelőtti esztendejében, 1436-ban vonulhatott be atyja székvárosába, akkor is nagy engedmények árán. A husszitizmussal való elkerülhetetlen érintkezéseknek nem várt eredménye lett az eretnység gyors elharapódzása a magyarság között, mit Marchiai Jakab erélyes inquisitiója (1437) sem tudott egészen megfékezni. Tudvalevő, hogy az első magyar bibliafordítási kísérlet a szerémségi husszita mozgalmak terméke. Azokba az alsó papság igen tekintélyes része is bele volt keveredve, ami a katolicizmus ellenállóképességének ez időben jelentékeny csökkenését bizonyítja.

Fény és árny, nyereségek és meddő küzdelmek, kudarcok és dicsőség e változatos képében, mely Zsigmond pályáját jellemzi, felismerhetni mégis a lelki meghonosodás, a magyarsággal összehangolódás haladó irányát. Személyes becsvágya támaszra talált a magyarságban, az viszont nemzeti önértékét emelő eredményeket ismert fel az ő családi hagyománytól sugalmazott hatalmi politikájában. S mikor Zsigmond ebbeli sikerei tetőpontján is a nemzethez tartozónak érezte és vallotta magát, újból adva volt az a Nagy Lajos halála óta nélkülözött érzelmi összhang,

mely egyedül képes a műveltség új szerzeményeit a szó mélyebb értelmében meghonosítani. A humanizmus némely ösztönzései már rég vártak erre a kedvezőbb légkörre.

Az Olaszországban tanuló magyarok száma egyre szaporodott. Mértékül szolgálhat a pádúai egyetem látogatottsága, melyen az Anjouk-korabeli 16-tal szemben 53-ra emelkedett a Zsigmond trónralépésétől Mátyásig ott tanulók száma.

Olasz családok betelepülése s nyomukban olasz művészek beszivárgása a másik figyelemre méltó tünet. A firenzei származású Ozorai Pípo (Filippo Scolari) volt a kezdeményező. Korán elkerült hazulról; 13 éves korában (1382) Németországgal kereskedő kalmárok vitték magukkal, s Németországból egy magyar úr ügynökével jött Magyarországra. 1387/88 körül Zsigmond szolgálatába lépett s az idegenek között csakhamar egyik legkedvesebb kegyence, hadaiban legkitűnőbb vitéze lett s később olasz ügyekben nevezetes diplomáciai tárgyalásokat is ő folytatott. Egyetlen idegen-ellenes mozgalom sem tudta megtörni befolyását. Kont és társai kegyetlen kivégzését állítólag ő tanácsolta Zsigmondnak; a királlyal elégedetlen urak őt is gyűlölték s 1401 áprilisában vele együtt fogságba vetették. Kiszabadulásuk után Zsigmond még jobban kedvezett neki. Legkésőbb 1407-ben a délvidék katonai védelmével bízott meg, mint onnanfogva haláláig szörényi bán s temesi gróf és főispán; főispánja volt amelllett Csanád, Arad, Csongrád, Krassó és Keve vármegyének; ezért nevezgetik olasz források Pípo Spano-nak. Ő kezdte az alsó végvárat, Temesvár, Orsova, Belgrád megerősítését, mit majd Hunyadi János fejezett be. Egy olasz életrajza szerint különben Hunyadi János a hadviselésben egyenest az ő tanítványa lett volna, amennyiben ifjú korától fogva számos esetben harcolt az ő vezetése alatt. Felesége Ozorai Borbála volt; birtokai egyrészét ő utána bírta, a legtöbbet azonban Zsigmond adományából. Négy fia volt, mind meghalt ő előtte. Utolsó győzelmét Galambóc kö-

zelében aratta a törökön, 1426-ban. Még ez év végén meghalt. Székesfehérvárt temették az általa építtetett sírkápolnába, Zsigmond jelenlétében. Hat nyelven beszélt: az olaszon és magyaron kívül németül, lengyelül, csehül és oláhul.

Egész olasz uszályt vont maga után új hazájába. Utána jött apja s itt maradt mindvégig. Jöttek rokonai s magas méltóságokra emelkedtek, mint Buondelmonte János pécsváradi püspök, majd 1424-től fogva haláláig, 1448-ig kalocsai érsek; meg a mecénási tevékenységével különösen kitűnt Andrea Scolari, elébb zágrábi, majd váradi püspök. Ennek az udvara valóságos firenzei telep volt, orvostól borbélyig egész személyzete olasz. Váradon, 1426-ban kelt végrendeletét, mellyel minden vagyonát Pípora hagyta, csupa olasz tanú írta alá, valamint ugyancsak Váradon lakó, Matteo Scolari nevű rokonáét. Rokonságán kívül is számos földije, katona, bankár, kereskedő tódult Pípó után. Jöttek művészek is: Masolino da Panicale firenzei festő, ki 1425 körül Píponak dolgozott Ozorán és Székesfehérvárott, meg Manetto Ammanati (=il grosso Legnaiuolo) építész, ki Pípó halála után Zsigmond szolgálatába állt.

Pípó építkezései közül a székesfehérvári sírkápolnáról, ozorai palotájáról s a lippai kórházzról van tudomásunk. Andrea Scolari inkább szülővárosát, Firenzét gazdagította alkotásaival, de Várad művészi hagyományait is továbbfejlesztette. Még a XIV. században építtette ott Báthory András püspök a székesegyházat, öntette Meszesi Demeter püspök a bronz királyszobrokat, emeltette Zudar János püspök a Kolozsvári testvérekkel Szent László lovas szobrát, Zsigmond a székesegyház főoltárát. Andrea Scolari alkotásairól aránylag kevés az adatunk; tudjuk azonban, hogy ő építtette 1422-ben a pálos kápolnát Várad mellett. Ismeretes szép kivitelű pecsétje, melynek Szent Lászlója a Kolozsvári testvérek László-szobortípusának a hatását mutatja, — meg egy ezüst kannája még zágrábi püspök korából; fentmaradt síremléke

Váradon. Nem volt méltatlan láncszem említett elődei meg Várad nagy renaissance püspökei: Vitéz János, Filipec János, Kál-máncsehi Domokos, Thurzó Zsigmond és Perényi Ferenc között.

A Scolariak példája nem maradt hatástalan Zsigmondra sem. Budai vára, az ú. n. „friss palota” nagy lovagtermét a páduai városháza nagytermének, a Salonénak mintájára építtette. Általában az említett művészeti törekvések jobbjára csak a renaissance-t előkészítő áramlat jelenségei. Andrea Scolari mű- emlékei gót stílusúak, Masolino modora még a trecento felé hajlik, Zsigmond az olasz gótikus építészet emlékeit vette mintaképül.

Ez előkészítő értékű olasz beszivárgásnál közvetlenebbül érinti a magyar humanizmus történetét az olasz-magyar diploma- ciai érintkezések szakadatlan folyamata. Zsigmond uralkodása alatt követségben már jeles olasz humanisták is megfordultak nálunk: Ambrogio Traversari, Antonio Loschi, a Janus Pannoniustól is igen tisztelt velencei Francesco Barbaro, a Konstantinápolyban hosszú időt töltött, görögül is tudó s azért elbizakodott Francesco Filelfo, Poggio Bracciolini, Jacopo Angelo, Ciriaco (Kyriako) da Ancona. Legnevezetesebb azonban Pier Paolo Vergerio megtelepedése hazánkban (1417), mert mai tudomásunk szerint a magyar humanizmus igazi megalapítója, Vitéz János, főképp az ő közvetítésével, példájára és hatására vált azzá. Vergerio elébb Firenzében tanított bölcseletet, Páduában pedig a Carrarák kancellárja volt. Egyike a korai humanizmus érdeme- sebb képviselőinek. Fordított görög auctorokat latinra, volt le- vélíró, historikus, szónok, filozófus, s verselt latinul, olaszul. Zsigmond a konstanzi zsinaton ismerkedett meg vele, onnan hozta el udvarába 1417-ben s Vergerio attólfogva némi megszakítá- sokkal haláláig (1444-ig) Magyarországon maradt. Ő az első jelentékenyebb olasz humanista — a Galeottók, Bonfinik őse — ki huzamosabb időre megtelepedett Magyarországon.

Más, a humanizmus szempontjából szintén figyelmet ér-

demlő vendégek is megfordultak Budán, Zsigmondnak úgyszólván birodalmi székvárosában. Az 1424-ben nagy pompával ünnepelt, ú. n. „európai” úrnapi körmeneten egyebek közt Paleologus János bizánci császár is részt vett, s előkelő kíséretével, melyben minden valószínűség szerint több görög tudós is ott volt, két hónapig vendégeskedett Zsigmondnál. A bázeli zsinat nemcsak a helyszínen megjelent magyarok — Hunyadi, Vitéz János és mások — számára volt hozzáférhető élmény; mert bár a zsinatnak Budára áthelyezését Zsigmond nem valósíthatta meg, az abban résztvevőknek egy tekintélyes része — pápai követ, külföldi főpapok, humanista diplomaták, jogászok — Budán, Zsigmond udvarában szorgoskodott.

Kezdték már Zsigmondot is körülzongani könyvajánlásaikkal az olasz humanisták: az említett követek közül Poggio Bracciolini, Jac. Angelo, meg Ciriaco; rajtuk kívül Antonio Beccadelli, Maffeo Vegio, Francesco Barbaro. Innen van, hogy könyvei jegyzékében leginkább oratiókat találunk, miket diplomaták tartottak előtte. Érdekes kivétel az említett Ant. Beccadelli (Panormita) híres Hermaphroditus-a (1425/26-ból), mely utóbb a mi Janus Pannoniusunkra is jelentékenyen hatott. Szerzőjét, a páratlan sikert aratott obszcén író, e műve alapján koronázta költővé Zsigmond, 1433-i római koronázási útja alkalmával. Fennmaradt könyvei különben: imádságos könyve, a Legenda Aureának Szent István és László legendáját is tartalmazó kézírata, Guido da Colonna Trójai története (mindhárom a bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdona): középkori szellem termékei. Nem bizonyos, hogy az övé lett volna a M. Tud. Akadémia könyvtárában őrzött Liber de septem signis, mely a naprendszer bolygóit ábrázolja, a napot Zsigmond, a Vénuszt gyaníthatólag Cillei Borbála képében. Az egri érseki könyvtárban található a Serravallo-féle Dante-fordításnak egy 1417-i kézírata, Zsigmondhoz intézett két ajánlással, miniaturák nélkül.

Kétségtelen, hogy ő még korántsem renaissance-uralkodó, de egész pályája, a maga egyéni átmenetiségével együtt, mindinkább az új műveltség irányában halad. Tetőpontra bizonyára élete utolsó évtizede: olaszországi útja s császárrá koronázása juttatta el. Ez alkalommal csaknem két esztendőt töltött olasz földön. 1431 novemberében már Milánóban volt, hol longobárd királlyá koronáztatott; 1432 elején Piacenzába, júliusában Sziénába ért és ott rekedt mindaddig, míg Rómába küldött követeknek nem sikerült IV. Jenő pápával a koronázás ügyében meg egyezniük — oly feltétellel, hogy Zsigmond kibékül Velencével s Dalmáciára vonatkozó igényeit felfüggeszti. Követek egyikének, Schlick Gáspár birodalmi alkancellárnak szienai szerelmi kalandját dolgozta fel 1444-ben humanista novellává Aeneas Sylvius, ki Schlick kancelláriájában szolgálva, a német humanizmus újraalapítója lett. Zsigmondot már Sziénától fogva kísérte a követek között fentebb említett Ciriaco, tudós anconai kereskedő, műgyűjtő és kézirat-, kivált görög kézirat-kutató. Az volt cicerónéja Rómában. Felkérte a császárt az antik maradványok őriztetésére, hogy ne hordják szét — mint addig — építkezésekhez. Zsigmond meg is ígérte gondoskodását. Rómába 1433 máj. 1-én érkezett meg s aug. közepéig maradt ottan. Kíséretében ott volt Hunyadi János is, de, úgy látszik, csak Milánóig; ott visszamaradt, Milánó urának a szolgálatába állt s két esztendei ott-tartózkodása a magyar humanizmus szempontjából is nevezetes következményekkel járt.

Zsigmond kancelláriájában már bizonyos a humanista szellem megérkezése. Onnan indult Vitéz János nagyszerű pályája, ki Hunyadi Jánossal s majd Mátyással karöltve megteremtette a magyar humanizmus első korszakát.

II

A HUNYADIAK MAGYAR HUMANIZMUSA

AZ a két évtized, mely Zsigmond halálától Mátyás trónra léptéig terjed, nemcsak köztörténetünknek, hanem a magyar humanizmusénak is bizvást Hunyadi Jánosról elnevezhető korszaka. Közvetlen csatlakozik hozzá a Mátyásé, mely Beatrix jövetelével, 1476-tól fogva vesz új lendületet s alakul át az atyjáétól sok tekintetben különböző színezetűvé. Apa és fiú politikai törekvéseinek és műveltség-reformjának támogatója, intézője, nem egyszer sugalmazója a rokonságukba tartozó Vitéz János, a magyar kancelláriai humanizmus megalapítója; világra szóló dísze pedig ez első korszaknak: Vitéz unokaöccse, a költő Janus Pannonius.

Hunyadi János kormányzósága (1446—1452) az Árpádok kihalása óta először szakította meg az idegen dinasztiák uralmi folytonosságát, fia, Mátyás pedig magát a nemzeti királyságot állította helyre. Maga e tény oly érzelmi forrásokra mutat vissza, melyek rokonsága az olasz renaissance nemzeti rugóival félreismerhetetlen. Az országot s az egész keresztényiséget rég fenyegető török áradatot is Hunyadi János tartóztatta fel. Az ő katonai lángelméje a nemzeti erő kifejtésnek Európa-szerte visszhangzó diadalokat biztosított, s kora magyarságának oly nemzeti öntudatot, melynek indokoltságát az egész művelt világ hálája igazolta. Az általa munkált nemzeti felemelkedés maga emelte őt s állította az őt méltán megillető magas polcra, fiát pedig a nemzeti hála nagy felbuzdulása annál is magasabbra.

A KORMÁNYZÓSÁGÁT közrefogó királyok közül a Jagelló I. Ulászló (1440—44) a mi szempontunkból azért érdemel említést, mert az ő trónrajutása nyitott útat lengyel humanistáknak hazánkba. Vele jött u. i. tanítója, Szánoki Gergely, Vergeriónak és Vitéznek egyaránt jó barátja. A várnai csata körül ennek érdekes szerepe volt. A török békeajánlat elfogadását ellenezte, de mihelyt a béke megkötöttet, követelte megtartását s azzal magára vonta Cesarini Julián neheztelését. Mindamellett követte királyát Bulgáriába s Várnánál is körülötte maradt. A csatából megmenekülvén, Hunyadi János kérte meg fiai — az ekkor 11 éves László s a még legfeljebb 4 éves Mátyás — nevelésének irányítására. Csakhamar azonban Vitéz János vonta magához s nagyváradi kanonoksággal tisztelte meg. 1449-ig maradt Váradon, akkor hazament, lembergi püspök lett s 1479-ben halt meg.

Szintén Ulászlóval jött be Lassocki Miklós, krakkói esperes (Nicolaus Decanus Cracoviensis, amint leveleiben Vitéz emlegeti). Mint Hunyadinak bizalmas embere, Vitéz terveinek meghitt támogatója, Ulászló halála után is itt maradt még egy ideig. Hunyadi kormányzósága idején fontos diplomáciai küldetésekkel bízott meg. Sorsszerű szerepe lett Janus Pannonius olasz iskoláztatása helyének kijelölésében. Vergerióval együtt u. i. ő hívta fel Vitéz figyelmét Guarino ferrarai iskolájára, hová a maga rokonságából már 1437 óta járatott ifjakat. Janus Pannonius valószínűleg Lassocki társaságában utazott le oda, mikor az, V. Miklós pápa megválasztásakor, 1447 tavaszán Magyarország követeként ment Olaszországba.

Hunyadi kormányzósága után a Habsburg V. László (1452—57) alatt más oldalról gyarapodott a humanista érintkezések szövődéke. Ő az első király, akire Vitéz hatása — humanista irányban — már igen valószínű. 1454-ből ismeretes két, bizonyára Vitéz Jánostól fogalmazott levele Borso d'Este ferrarai herceghez, meg Alfonso nápolyi királyhoz: könyveket kér tőlük,

melyek a római s más fejedelmek kitűnő tetteit s a „régiek” igyekezeteit tárgyalják. Kancelláriájában, melyet Vitéz vezetett, már külföldiek is szívesen kerestek alkalmazást. Nevelésére egyébként, mint tudjuk, Aeneas Sylvius is befolyt, egy neki ajánlott, de voltaképp tanítója, Wendel Gáspár számára írt, *De institutione puerorum* c. munkájával (1450). Vagy 110 darabból álló könyvtára, mely Vencel, Zsigmond, Albert hagyatékából örökségként szállt rá, előbb gyámja, III. Frigyes őrizetében volt, s halála után — néhány, utóbb a Corvinában felbukkanó kötet híján — megint ahhoz került vissza.

Járt V. László Olaszországban is, gyámja, III. Frigyes kíséretében, mikor az császárrá koronáztatása végett 1452-ben Rómába utazott. Odamenet január folyamán néhány napra Ferrarában is megállapodtak. Az ott tanuló, már ekkor hírneves Janus Pannonius, kit a fiatal király, úgy látszik, igen megszeretett, ez alkalommal sokat volt együtt vele, s barátjai közül is bemutatott neki néhányat. Ekkor írta Janus III. Frigyes udvarlására a *Pro pacanda Italia* c. panegyricust, s bizonyára ugyanekkor a hónapok vetélkedéséről szóló elégiáját. Ez utóbbiban arról vitakoztatja a hónapokat, hogy melyiküknek nagyobb az érdeme; a sort március kezdi, még pedig azért, hogy február hava, utolsó-nak maradván, legkülönbnek vallhassa magát, mivel V. László is február szülötte.

Minde humanizmus körüli jelenségek, melyeket — Albert rövid uralkodásáról (1437—39) nem szólva — az említett két évtized két királyának éveiből megismertünk, egytől-egyig szorosán kapcsolatosak Hunyadi és Vitéz személyével, az V. László korabelieknek pedig jórészt maga Vitéz János volt az intézőjük, kinek egyébként a posthumus királyfi visszahozatalában is oly nagy része volt. Nyilvánvaló, hogy a Zsigmond és Mátyás közötti időben már ők ketten, Hunyadi és Vitéz, a fejledező magyar humanizmus lelke, középpontja. Mindkettejük pályafutá-

sának előzményei, valamint a humanizmus iránti érdeklődésük gyökerei, még Zsigmond korába nyúlnak vissza.

HUNYADI JÁNOS, kinek származása rejtélye máig sincs egészen felderítve, az akkori nemes ifjak szokása szerint mint apród, familiáris, főúri családok szolgálatában kezdte nevelkedését. Első katonai kiképzését Csáki György székely ispán udvarában nyerte. Egy fentebb érintett kétes adat szerint Ozorai Pípó —, hiteles adatok szerint már a huszas évektől fogva Lazarevics István, majd az Újlaki-, Csupor-család szolgálatában állt, s végül mint „*aulae miles*” Zsigmond udvarába került. 1431-ben elkísérte őt Lombardiába (Rómába, úgy látszik, nem), két évre Visconti Fülöp milánói herceg szolgálatába szegődött, mint zsoldos kapitány, majd a Rómából visszatérő Zsigmonddal 1434-ben a bázeli zsinatra ment. Ezután nősülhetett meg. Szilágyi László főispán leányát, Erzsébetet vette feleségül, kinek családja a Drinaparti Gorazdából, a Garázda-nemzetség fészkeiből származott. A Szilágyi- és Garázda-család azzal is tudatosan nyilvánította magyarságát, hogy gyermekeit magyar szentek — István, Imre, László, Erzsébet — nevére kereszteltette. E házasság a délvidék keleti és nyugati felének két nagy befolyású családját kötötte össze, közeli, rendkívüli jövőt biztosítva nekik, saját hatalmuk emelkedésével pedig a délvidék humanista áramlását is megindítva a központ felé. Vitéz János, kinek anyja Garázda-leány volt, így került rokonságba Hunyadival, szerezte meg pártfogását s vált mintegy író tollává.

A török elleni harcokban már ifjú korától fogva részt vett. 1437-ben Szendrő bevételében már nagy része volt. Igazi emelkedése azonban Albert alatt indult meg s néhány év lefolytával tetőpontra hágott. 1439-ben szörényi bán lett, két év múlva erdélyi vajda és temesi főispán, Ulászló legbizalmasabb tanácsadója, török elleni hadjáratai fővezére, 1445-ben az ország fő-

kapitánya, 46-ban kormányzója; tömérdek vár, város, falu birtokosa, több mint négymillió hold földesura, legnagyobb magyar földbirtokos: Magyarországnak a Dunától keletre eső felét már ekkor szinte egészében magáénak mondhatta.

Családi érdeke ilyen formán már szinte egybeesett a nemzet biztonságának érdekével. Ő nem bizakodott el s roppant hatalmát, vagyonát és lángelméjét ez utóbbinak a szolgálatába állította. Az ország biztonságát nem alkalmi védekezésekkel akarta fenntartani, mint az már Zsigmond alatt, a balkáni hűbér-öv tönkretételével megszokottá vált. Zsigmond nyugati (német) irányú politikájától visszatért Nagy Lajos és az Árpádok balkáni expansiója módszeréhez, s azáltal a védelmi vonalnak a háttértől jóval délebbre való eltolásához; viszont a Zsigmond-féle védekezési módszerrel szakítva, támadó hadjáratban, a török végleges tönkreverésében látta az egyedül célravezető taktikát s a maga emberi és nemzeti küldetését. Ismeretesek rendkívüli erőfeszítései ez irányban. Nyugat, kelet és észak felé vívott harcai, utóbb egyezkedési kísérletei azt célozták, hogy a török elleni támadás szabadságát biztosítsák Cillei és III. Frigyes, az oláhországi vajdák és Giskra megbízhatatlansága ellen. A vereségekért (Várna: 1444, Rigómező: 1448) nem ő felelős; nagy diadalai — az 1442-i erdélyi és oláhországi, az 1443-i balkáni hadjárat, az 1456-i nándorfehérvári világraszóló győzelem, s kivált e legutolsó — nemzete és vallása legnagyobb hősei közé emelték fel. Nándorfehérvári győzelmének napja: július 22-e, majd pedig megdöböntően hirtelen haláláé: augusztus 11-e, a magyarságnak s az egész művelt világnak legemlékezetesebb öröm- és gyásznapjai lettek.

Hatalmát, politikai súlyát haláláig megőrizte. Kormányzó-sága után, az itthon alig tartózkodó V. Lászlónak már megmutakozó kétszínűsége ellenére is ő tartotta kezében a kormány-pálcát, a király közelében pedig szinte állandóan ott volt hű ro-

kona, Vitéz, a kancellár. Arra bízta fiai sorsát is, mikor az, betegségéről értesülvén, Zimonyba sietett, halálos ágyához.

Lehetetlen volt legalább vázlatosan fel nem idéznünk e nagyszerű pálya körvonalait és belső értelmét. A legigazibb renaissance-pályafutás volt az, a teljes ismeretlenségből az európai hírnév ormaira; nem öröklött, hanem egyéni célkitűzéssel; nem családi hagyományok továbbható erejéből, hanem családi jövődőt formáló sugallatból; nem ősi nemzeti ösztönökből, hanem a lángelme saját akaratából, az egyéniség önállóságával, eredeti, ősforrás-szerű önhatalmával. A nagy egyéniség e lenyűgöző tüneménye már messze innen van a középkoron s nemcsak szerves belső egységével, hanem sajátgyökerűségével is élesen elválik renaissance-előkészítő elődjétől, Zsigmondtól, ki elvesztett családi ereklyét nyert vissza, öröklött összeköttetések segítségével, a császári koronában s magával együtt annak fényében sütkéreztetette meg nemzetét.

De a mi nagy Hunyadiak jellemképe az olasz renaissance-fejedelmekétől is különbözik. Bár ott tanulta a condottiere-mesterséget, hiányzik belőle minden kalandor vonás, hiú önérdek és öncélú becsvágy. Erkölcsei magasrendűsége mindennemű korlátozott önzésen fölülemeli. Növeli vagyont és hatalmát, túl a királyén: de nem él vele királya ellen. Ligába áll kisebb-nagyobb, egykorú renaissance-kiskirályokkal, Garaiak-, Újlakiak-, Cilleiekkel, de a gyermek-király hazahozatalának s nyugodt uralmának biztosítására. Egy időben egy olasz fejedelemnek ajánlja fel a trónt, de a török „finalis destructiója” reményében.

Afféle kiskirályokkal — csupa kalandos renaissance-pálya — tele volt az ország Hunyadi korában. Az ő önzetlen hűségéig egyik sem tudott felmagasztosulni. Nagy egyénisége nem ismerte a hatalom önkényét és szeszélyeit. Voltak személyfölötti eszményei: vallása, hazája, s egész életét azoknak áldozta. A nagy közösségektől nem különítette el magát, hanem mintegy beléjük

olvadt lüktető szívül, szervező elvül, korjellemlül. Nem — Zsigmondként — kölcsönözött ragyogással, hanem saját áldozati lobogásával ajándékozta meg nemzetét, gyujtotta fel és táplálta a nemzeti önérzet tüzét. Klasszikusan magyar renaissance-lángelme ő s nincs is több hozzáfogható. Fia, Mátyás, nemcsak másfajta tehetség és jellem; fejlődése, körülményei is más, olaszos típusal rokonítják.

Vitéz János azonban egyívású hű sáfára volt a kormányzónak, humanista tollal méltó szolgája, tolmácsa. A diplomáciai levelekből, melyeket Hunyadi nevében írt, a humanista stilizálás alatt is érintetlen eredetiséggel rajzolódik elénk a nagy férfiú tiszteletre hívó, férfias, szép jelleme: erőteljes, nyugalmas fölénye s folyvást csak a lényegessel törődő biztos céltudata. Ez a tulajdonsága minden körülmények közt érvényesül. A hála és köszönetmondás udvariasságai közt sem feledkezik meg a lényeg hangoztatásáról. Önérzete mint természetes erő hatja át tiszteletteljes, hódoló nyilatkozatait; jól tudja, hogy ha valakinek, hát neki joga van félretennie a szerénységet, mikor teljesített szolgálatairól s az ő szent ügye érdekéről van szó. De tud hálából kitüntetőleg maga fölé emelni mást, s tud szabad szóval nyilatkozni a legmagasabb méltóság, a szentszék előtt is, mikor az — 1449-ben — a török elleni támadó fellépést helyteleníti. Csendes gúnnyal válaszol az őt bátorító (!) Lassockinak: „Haderőnknek, nem pedig bátorságunknak megújulására legyen gondja atyaságodnak”. Kudarc nem csüggeszti, súlyos csapás meg nem ingatja, inkább megedzi bátorságát.

A szilárd következetesség és fölényes mérséklet e vonásaihoz még egyet csatolnak az említett levelek: Hunyadinak azt a biztos tudatát, hogy emléket dicsőség fogja övezni. Ennek érzetében kétségtelenül része van a levélíró humanista kancellárnak, aminthogy Hunyadi nevében a pápára is a majdani hírnév — „Európa felszabadítója hírneve” — megcsillantásával óhajt

hatni, sőt az érzéketlen III. Frigyes is azzal kecsegteti, hogy a németújhelyi kongresszus jóvégre juttatásával „oly dicsőséget és hírt fog nevéhez csatolni, amelyhez hasonlót a római császárok sorában egyik sem bírt”. De e hiú retorikai cicomák mellett mi másként hangzik, nyugodt méltóság, tiszta öntudat és szent eltökéltség mily nemesen egyszerű hangján szólal meg Hunyadi János dicsőségtudata a pápához 1448 szept. 8-án intézett levelében: „Megkezdem tehát — úgymond — a szent vállalatot. Készebb vagyok síromat a csatamezőn keresni, mint tanúja lenni továbbra is nemzetem szenvedéseinek. Jól tudom, hogy dicsőség fogja környezni emlékemet, akár győzelem, akár bajnoki halál várakozik rám a háborúban”. Neki csakugyan nem kellett ön-hittnek lennie ahhoz, hogy higgyen holta utáni dicsőíttetésében.

Benne megszületett az a különlegesen magyar renaissance-egyéniség, akinek szolgálatában, nemes érdekszövetségében, hatása és védelme alatt gyakorlati értelmet nyert a kancelláriai humanizmus, s aki körül a humanizmusnak Zsigmond alatt még tervszerűtlenül jelentkező kezdeményei megérlelődhetek.

Ő maga a magyar nemesek régi módján nevelkedett; könyvműveltség, sőt írnutudás nélkül jutott el a legmagasabb polcra. Kormányzói esküjét — latinul nem tudván — magyarul tette le; írástudatlanságáról még 1448-ból is van adatunk; Galeotto pedig azt írja, hogy Mátyás a latinban járatlan atyjának tolmácsul szolgált. Műveltségét a gyakorlati életben szerezte meg, előkelő magyar családok tűzhelyeinél, majd roppant gazdaságának, katonai vállalatainak, politikai dolgainak rendkívüli körütekintést igénylő intézése közben. Az nem történhetett meg írástudó, sőt nagy tanultságú tudós férfiak támogatásának igénybevétele nélkül, kik közt Vitéz Jánosé bizonyult legsúlyosabbnak és állandóbbnak. Vergerio, Szánoki, Lassoeki, mint már említettem, barátai, sőt benső bizalmasai voltak. Gyermeküket már az új műveltség szellemében neveltette, Szánoki és Vitéz útmutatásai szerint. Ily

tudós férfiak, különösen Vitéz állandó közelsége azonban, valamint Vitéz által folytatott diplomáciai levelezése hovatovább bevatta őt a humanizmus eszmevilágába, úgyhogy ő már korán az új műveltség méltányloúi közé tartozott, s annak felkarolásához meg is volt a szükséges fogékonysága és tehetsége. Sőt van hiteles adatunk, éppen 1448-ból, mely akkori állítólagos írástudatlanságát cáfolni látszik. Ez pedig Poggio Bracciolininak, az Alfonso aragoniai király körébe tartozó humanistának két, hozzáintézett levele, melyekben örömet fejezi ki azon, hogy amint értesült, Hunyadi élvezettel olvassa az ő munkáit, s buzdítja megkezdett tanulmányai — a studia litterarum — folytatására. Tehát ha írni nem, olvasni tudott, vagy legalább is tolmácsoltatta magának humanista szellemi termékek tartalmát. Egyébként pedig az ő példája is mutatja, hogy van renaissance-szellem humanista képzettség nélkül is, s hogy a humanizmus csak irodalmi és tudós lecsapódása és kísérője a renaissance mélyebbről fakadó, ösztön, jellem és lelkület eredetibb forrásaiból táplálkozó embervilágának.

Már fiatal korában megismerkedett az olasz renaissance műveltségi formáival, mikor Zsigmond kíséretében Olaszországba menvén két évet töltött (1431—33) a milánói herceg szolgálatában, mint annak zsoldos kapitánya. A „cavaliere Bianco”, mint ott nevezték, nemcsak a kiváló condottierék hadviselési műveltetését sajátította el, hanem az olasz renaissance ismeretét is. A milánóin kívül más fejedelmi családokkal való összeköttetéseinek is bizonyára itt vetette meg az alapját s már ekkor felébredhetett érdeklődése a Sforzákkal ellenséges viszonyban álló, nagy tekintélyű Aragoniai Alfonso iránt. A velők való összeköttetés hagyománnyá vált a Hunyadi-családban. Mátyás felesége, Beatrix, az egyik —, Corvin János menyasszonya, Sforza Maria Bianca, a másik kapcsolat szívósságának tanúbizonysága.

Kormányzósága idején az Aragoniai-házzal messzemenő po-

litikai szövetséget tervezett, melynek titkába Szécsi Dénes prímás, Garai László nádor, Újlaki Miklós erdélyi vajda és Pálóczi László országbíró is be volt avatva. 1447-ben Alfonso nápolyi királynak ajánlta fel a magyar trónt, megjelölve az ahhoz vezető utat egy a török ellen indítandó háborúban, melynek a török „finalis destructióját” kellene eredményeznie. Alfonso ily értelemben meg is kötötte vele a szövetséget, de vállalt kötelezettségét nem teljesítette: a török ellen szervezett seregét olaszországi foglalásokra használta fel. Erre Hunyadi is lemondott tervéről s V. László pártjához csatlakozott. Tervébe beletartozott fiának, Hunyadi Lászlónak a nápolyi udvarba küldése s Alfonso valamelyik unokájával összeházasítása. A házassági terv később, de más személyek közt valósult meg: Alfonso egyik unokáját, Beatrixot Hunyadi másik fia, Mátyás vette el feleségül.

A NEMZETÁLLAMOT, melynek alapjait Hunyadi rakta le, Mátyás valósította meg s virágoztatta fel a humanista műveltség jegyében. Uralkodása első, Beatrix előtti szakában még jórészt hű maradt az atyai hagyományok szelleméhez, melynek folytonosságáról a szinte örökségéhez számítandó rokon, Vitéz János is a lehetőség szerint gondoskodott.

Királyságának nemzeti jellegét már a választás előkészítői is hangoztatták. Szilágyi Mihály mellett abban Vitéznek is jelentékeny része volt. Az 1458 jan. 1-ére kitűzött, de csak 23-án megtörtént választás előtt Szilágyi ezt az üzenetet küldte urakhoz, nemesekhez: a magyar faj becsülete kívánja, hogy magyar embert válasszanak királlyá. E jelszó, melyet Bonfinitól idézett és humanisztikusan kidolgozott nagy választási szónoklatában bővebben kifejtve olvashatunk, bizvást származhatott Hunyadi János szándékának, államférfiúi gondolkodásának jó ismerőjétől, letéteményesétől, a humanista Vitéz Jánostól. Mátyás győzelme valóban győzelmet jelentett az idegen befolyás felett. Úgy értel-

mezték Németországban is. Ott valóságos rémhírek keltek szárnyra Mátyás állítólagos kegyetlen terveiről.

A 17—18 éves ifjú kétségkívül atyja érdeméből került a trónra, a Hunyadi-név oly nemzeti dicsfénytől övezetten, melyet az immár másfél százados „idegen befolyás” ellenében minden más jelölttel szemben sikeresen lehetett hangoztatni. Valóban egy nemzeti renaissance sorsszerűleg kijelölt szimboluma volt ő. De mihelyt trónját elfoglalta, megmutatta, hogy a szimbolum alatt nemcsak a nemzeti gondolattal valóban átítatott lélek, hanem példátlanul éles metszésű egyéniség lappang, aki azt a polcot, melyre születése s befolyásos rokonainak ügyes taktikája emelte, már ezután a maga emberségéből fogja biztosítani, azon a maga független gondolkodása szerint rendezkedik be s a nemzeti eszmét is a maga egyéniségével s a kezébe bocsátott hatalommal fogja képviselni. Az ő egyéni súlyánál fogva vált a királyságát propagáló jelszó korszakos valósággá, az ősibb előzményhez, az Árpádok nemzeti királyságához való visszatérés pedig magyar renaissance-szá.

1458 febr. 14-én vonult be Budára. Félév múlva már lerázta nyakáról Szilágyi Mihályt, kit a választását intéző Hunyadi—Gara—Újlaki liga állított mellé kormányzó néven, mintegy a maga bizalmi emberéül; megtagadta az általuk kötött házassági egyezmény végrehajtását: Garai Anna nőülvételét, s Podjebrád Katalint tartotta jegyesének továbbra is, mert amellett maga kötötte le magát. Az emiatt ellene lázadó s III. Frigyes személyében ellenkirályt állító liga tagjait higgadt taktikával fegyverezte le: a köznemességet különféle kedvezményekkel, engedményekkel és ígéretekkel nyerte meg magának s reájuk támaszkodva a nagy urakat is hódolásra bírta.

Míg így egyénisége érvényesülése számára szabaddá tette az utat, a nagy nemzeti feladat, a török kérdés dolgában egyelőre atyja nyomdokain haladt. Arra a Hunyadi-név is kötelezte, a

pápa is azt várta tőle s a pápához írt leveleiben maga is hangoztatta ebbeli szándékát. Uralkodása elején mindjárt megmutatta, hogy fogadkozását komolyan veszi; de Galambóc alól az urak lázadása miatt kénytelen volt hazasietni. A lázadás elintézése, Szilágyi fogsága és szabadonbocsátása után ennek szerbiai hadjárata tett tanúságot komoly szándéka mellett. Leginkább saját, 1463-i boszniai hadjáratával látszott atyja nyomdokait követni; Jajca ostroma, Bosznia nagyrészének visszahódítása, igazi sikert jelentett. Zvornik várának következő évi meddő s azért félbe is hagyott ostromával azonban török elleni támadó hadjáratai sora véget ért. Közben a korona visszaszerzése s amiatt III. Frigyes-sel, meg Frigyes szövetségesével, Giskrával vívott harcai kötötték le gondját, míg végre 1464 márc. 29-én a koronát fejére nem tehette. Utóbb pedig hosszú időre egy nagy merész terv megvalósítására, a császári korona megszerzésére áldozta ereje legjavát.

A nagy névnek a közfelfogás szerint kötelező hagyományát u. i. nem értelmezte úgy, mintha a miatt el kellene fojtania az ő új egyéniségének saját, legeredetibb becsvágyát. Trónján megszilárdulván elég erősnek érezhette magát és országát, hogy szükség esetén, vagy alkalmas időben újból felvegye a harcot a török ellen. Lehet az is, hogy a török veszedelemmel szemben saját országain kívül elébb más országok erejét is a maga kezében kívánta összpontosítani s ily várakozással függesztette fel támadásait. Valóban, Magyarország már szinte hagyományosan oly uralkodót választott volt királyává, ki más országok erejével is rendelkezett. E hagyományt éppen Mátyás megválasztása szakította meg: érthető volna, ha a multon okulva, most — a tétel megfordításával — ő igyekezett volna hatalma hasonló kitágítására. Viszont tudjuk, hogy míg humanista hívei, Vitéz János, Janus Pannonius, a boroszlói Beckensloer János váradí püspök, valamint az Ausztriával határos birtokok urai, a Szentgyörgyi grófok, Bánfiak, Kanizsaiak, mellette álltak új célkitűzésében:

épp a szigorúbb nemzeti irány hívei, a főpapok és urak nagy része, a köznemesség, Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda, Zápolyai Imre s maga Hunyadiné, elleneztek azt, a török elleni fellépést tartván sürgősebb feladatnak. Úgy látszik tehát, hogy nem annyira a török kérdés későbbi bár, de nagyobb erővel való megoldásának reménye, nem annyira a nemzeti érdek, mint inkább az egyéni becsvágy sugalmazta császári aspirációit, melyekkel egy a humanisták által felélesztett hagyomány varázskörébe szárnyalt fel. Ő sohasem járt Olaszországban, Rómában. De ott volt előtte idegen dinasztiaiabeli elődje, Zsigmond „római császárságának” a példája, s humanistái lelkesedése a nagy gondolatért. Zsigmond atyja örökségét szerezte meg maga számára a császári koronában, viszont Mátyást családja példátlan felemelkedésének ismerete, eddig sikerei öntudata, a nagy erőfeszítés ingere egyaránt sarkalták a szinte valósíthatlanra. Ez a nemzeti érdekekkel már nem okvetlen azonos, erősen személyes becsvágy amennyire teljessé teszi Mátyás renaissance jellemképét, épp annyira megkülönbözteti őt atyjától, kiben a nagy egyéniség mindig meg tudta találni a közzel való egyensúly nyugalmát.

A császári korona III. Frigyes birtokában volt. A magyart már sikerült visszaszereznie tőle, a császáriért élete végéig küzdött. E küzdelem első felvonása — Podjebrád elleni hadjárata — némi látszatos eredménnyel végződött: cseh királlyá való megválasztásával (1469), mi annyiban jelentett közeledést végcéljához, hogy e minőségében belépett a választófejedelmek sorába. Podjebrád azonban nem engedett, a lengyel Ulászlót (a későbbi II. Ulászló magyar királyt) jelölte ki örököséül, s azt az ő halála után a csehek meg is választották királyukká (1471). Az 1474-től 77-ig tartó fegyverszünet némi lélekzetvételt jelentett s ezt a szünetet használta fel Mátyás a török szempontjából oly fontos Szabács elfoglalására (1476). A fegyverszünet lejártával meg-

kezdődött a küzdelem második felvonása: a Frigyes biztatására betört Ulászló visszaszorítása Ausztriába, Bécs körülzárása, cseh királyságának Frigyesel elismertetése, majd ennek hitszegését tapasztalván, 1480-tól fogva évenkénti beütései Ausztriába, bevonulása Bécsbe 1485 jan. 1-én. E második rendbeli küzdelmeinek azt az eredményét, hogy mint német területek ura most már biztosabban számíthatott a császári trón elnyerésére, Frigyes sietve ellensúlyozta: fiát Miksát római királlyá kiáltatta ki a választófejedelmekkel (Mátyást nem tekintvén annak s meg se híván a választásra); erre Mátyás újabb osztrák városokat foglalt el, 1487 augusztusában Németújhelyet is, Frigyes székvárosát. Küzdelme azonban, melyet ezek után nem tekinthetett reménytelennek, örökre félbemaradt: 1490 ápr. 6-án Bécsben meghalt.

E küzdelmeknek utóbbi, mintegy két évtizeden végignyúló szakaszában már nem álltak mellette azon humanistái, kik kezdetben még helyeselték, sőt élesztették becsvágyát. Épp az 1471-i zavaros helyzetben, megszerzett s már is elgáncsolt cseh királysága kezdetén fordult ellene Vitéz és Janus Pannonius. Ezek Thuz Ozsvát zágrábi püspökkel, Zápolyai Imrével és Rozgonyi Rajnaldal összeesküdtek s Kázmér lengyel királyfit, anyai ágon Zsigmond leszármazottját hívták meg a magyar trónra. Mátyás úrrá lett e veszedelem fölött s mint láttuk is, lankadatlanul tovább folytatta harcát a császárságért. A magyar humanizmus történetében azonban végzetes fordulatot jelentett Vitézék összeesküvése. Mátyás, csalódván humanistáiban, egyidőre ellensége lett mindenféle humanizmusnak. A menekülése közben meghalt Janusszal, ki természetes központja lett volna egy újabb nemzedéknek, kidőlt a humanizmus főerőssége, támasza; Vitéz halálával pedig Beckensloer, az új esztergomi érsek lépett ki a színre, s lett további bonyodalmak felidézője. Csakhamar megcsalta benne oly felettébb megbízó királyát; résztvett egy egyházi reformot és IV. Sixtus letételét célzó coalitio előkészítésében s — ta-

lán a pápai trón elnyerését is remélve — 1476-ban megszökött Magyarországból. Mátyás viszont egy, a pápa vezérlete alatt álló ellencoalitiót tervezett, melyben Aragoniai Ferdinánd nápolyi királyra, Alfonso fiára várt volna főszerep. Ennek leánya, Beatrix, kit már két évvel azelőtt megkérített, 1476 dec. 10-én érkezett meg Székesfehérvárra s ott megkoronáztatván ünnepélyesen bevonult Budára. Ettől fogva Mátyás az olasz államokat is bevonta politikájába. Udvarát olasz humanisták lepték el s az ő renaissance uralkodói egyénisége is ezután bontakozott ki teljesebben. Részletesebb jellemzését, valamint a humanizmushoz való viszonyának és műveltsége humanista elemeinek megismertetését azon fejezetre tartogatjuk, amely a Beatrix jövetelétől Mátyás haláláig terjedő időszak jelenségeivel fog foglalkozni.

Most már ideje lesz megismerkednünk az áttekintett korszak humanistáival, első sorban a mindkét Hunyadit kiszolgáló Vitéz Jánossal s a Mátyás alatt felragyogott Janusszal.

VITÉZ JÁNOS körülbelől egyidős volt Hunyadival. 1408 táján született. Családja, kőrösvármegyei birtokáról Zrednainak, Zrednamellékinek nevezte magát. Anyja Garázda-leány volt. Nem tudni, hogyan jutott a Vitéz névhez; azt sem, hogy hol tanult. 1433 táján került be a kancelláriába. Zsigmond 1437-i okirata már királyi jegyzőnek mondja, ki „nem kevés idő óta, a királyt Magyarországon és határain kívül környezve, a kancelláriában szakadatlanul teljesített szolgálataival” különös érdemekeket szerzett. Követte tehát Zsigmondot külföldi útjaira, így bizonyára a bázeli zsinatra. Albert alatt kancelláriai főjegyző lett, amellet zágربی örkanonok, utóbb váradi prépost. Miért, miért nem? — 1444 tavaszán otthagya a királyi udvart. Olaszországba készült, de csak Zágربیig jutott el, minthogy rablócsapatok bizonytalanná tették az utat. A következő évben Hunyadi János a nagyváradi püspökségre emeltette. Váradi püspöksége idején,

1451-ben, visszatért régi tervéhez: felhatalmazást eszközölt ki V. Miklós pápától, hogy tíz útitárssal meglátogathassa a szentföldet és a többi kegyhelyeket, s hogy „tudományos ismereteinek gyarapítása, különösen pedig a görög és latin irodalom tanulmányozása végett” bejárhassa a nyugati és keleti országokat. Terve ezúttal sem sikerült: Olaszországban — úgy látszik — sohasem járt. V. László kancellárrá nevezte ki (1453), s míg csak Cillei befolyása alá nem került, igen nagy részt engedett neki a kormányzatban. 1457 márciusában azonban a Hunyadi-fiúkkal együtt őt is elfogatta. Két hónap múlva kiszabadulván, Váradra vonult vissza. De a király váratlan halálával (1457 nov. 22) újból kilépett a közpiacra, Mátyás megválasztásában szorgoskodott, uralkodása első, küzdelmes éveiben rendkívüli szolgálatokat teljesített neki, a korona visszaszerzésében különösen. Mátyás a koronázási szertartás befejeztével nagy beszédben méltatta a rendek előtt Vitéz érdemeit, s Bihar örökös főispánságával ruházta fel őt és püspöki székén utódait. A következő évben (1465) Szécsi Dénes halála után nyomban őt nevezte ki esztergomi érsekké. Kedvetlenítette azonban Vitézt, hogy bíbornokságra nem őt, hanem Várdai István kalocsai érseket ajánlta a pápának. Mátyás későbbi ajánlásokkal helyrehozta ekkori mulasztását, de Vitéz sohasem nyerte el a bíbornokságot. Viszonyuk 4—5 év múlva kezdett megromlani. A csehországi bonyodalmak idején, az 1470-i országtanácsban már Vitéz volt az ellenzéki nézetek tolmácsa, hogy t. i. a török ellen igen, de idegen országok megszerzésére a nemesség se pénzt, se vért nem áldoz. A király ekkor állítólag arcul is ütötte. Bizonyos, hogy azok közt, kik Mátyás ez alkalommal tett ígéreteiért aláírásukkal vállalták a kezességet, Vitéz nevét hiába keressük. Több személyes sérelem is érte — mellőztetése a cseh hadjárat alatt, pártfogoltjának, Beckensloer egri püspöknek mindinkább előtérbe nyomulása az ő rovására —, mikhez többszöri önkényű megadóztatása s a király

politikájával való elégedetlensége is hozzájárulván, Janus Pannoniusszal együtt élére állt annak az összeesküvésnek (Thúz Oszvát zágrábi püspök, Rozgonyi Rajnáld és Zápolyai Imre társágában), mely a 13 éves Kázmér lengyel királyfit akarta Mátyás helyére trónra ültetni. Mátyás hadai körülvárták Esztergomot, mire ő 1471 vége felé kibékült és megegyezett a királlyal. 1472 márciusában Mátyás mégis elfogatta, majd a főrendek közbenjárására szabadon bocsátván, Beckensloer felügyelete alá helyezte s erősségeit is annak adatta át vele. Nagy megaláztatását az agg érsek nem soká élte túl: 1472 aug. 9-én Esztergomban meghalt. „Johannes iacet hic — hirdette sírköve — patriæ pater optimus ille... Immortale decus sui generis et omnis Gloria doctrinae, religionis honos”.

TÖBB MINT HARMINC ÉVEN át vett részt az államkormányzat intézésében s volt a nemzetállamot megteremtő Hunyadiak benső munkatársa, sok tekintetben sugalmazója, családi és nemzeti politikájuknak korszerű műveltségi formákhoz alkalmazója. Rokonuk is volt s a hozzávaló bizalomnak ez lett egyik alapja. Mikor Hunyadira, mint az ország egyik kapitányára, 1445-ben Erdély s a Tiszántúl kormánya bízott, Vitéznek szánta a megüresedett váradi püspökséget, mert török elleni vállalataiban nagy biztosíték volt számára, ha az egyházmegye vagyonos köznemességére nagy befolyást gyakorló, stratégiai fontosságú erősségekkel rendelkező hatalom bizalmas emberének a kezében van. Minden befolyását latba vetette kineveztetésére a római kúrián: „most megmutathatja — írta a pápának — mennyire becsüli szolgálatait”. Sőt, bizonyára az ő felhívására, megtörtént az a halhatlan eset, hogy a vármegye — Bihar — intézett leveleket a pápához és a bíbornoki kollégiumhoz Vitéz érdekében.

Még nagyobb szüksége lett rá Hunyadinak, mikor kormányzóvá választott meg. Pápával, külhatalmakkal való diplomáciai

érintkezéseiben Vitéz mintegy jobb keze, minden nevezetes útján, hadaiban is, kísérője lett; résztvett vele együtt, vagy követeként III. Frigyessel, Brankoviccsal való alkudozásaiban; ő írta az 1445-i országgyűlés után Hunyadinak az európai hatalmakhoz, 1447-ben V. Miklóshoz intézett segélykérő leveleit. Be volt avatva az Aragoniai Alfonsót illető tervbe is. Annak nem sikerültével Hunyadi újabb elhatározásához képest V. László „kiszabadításában” vett tevékeny részt s aztán mint kancellár képviselte mellette Hunyadi érdekeit és politikáját, s levelezett, lótotfutott egy nagy török hadjárat megszervezése érdekében, egybek közt mikor 1453 elején a görög császár követei kértek segítséget V. Lászlótól a szorongatott Konstantinápoly számára. Menyire hozzánőtt a Hunyadi-családhoz, s mily jól ismerte az ellenfél is az ő jelentőségét e család szempontjából: a Hunyadi-fiúkkal való együttes elfogatása mutatja. Viszont Hunyadi bizalmát az, hogy halálos ágyán az ő gondjaiba ajánlta fiait.

V. László halála lehetővé tette számára a hagyományos családi politikának nemcsak újra felvételét, hanem diadalmas célhoz juttatását, Mátyás megválasztását. Három héttel V. László halála után Prágában már megalkudott Podjebráddal az ifjú kiadására; 1458 jan.-ban résztvett a választáson, február elején ő indult Mátyásért, hogy a határon üdvözölje s Budára kísérje. A koronát is az ő diplomáciai fáradozása szerezte vissza III. Frigyestől. Szilágyi Mihályt Mátyás hamarosan eltávolította, Vitézt továbbra is megtartotta legfőbb tanácsadójának.

A Hunyadi halálától Mátyás megkoronázásáig terjedő nyolc év, de különösen az V. László elhúnytától (1457 nov. 22) Mátyás megválasztásáig eltelt, mindössze két hónap volt Vitéz politikai pályafutásának a súlypontja, s akkor elért nagy eredményei a humanista államférfiúnak egyetlen igazi remekműve. Ezúttal már Hunyadi János nélkül folytatta annak családi-nemzeti politikáját s juttatta ily közelinek nem remélt diadalra.

A második nagy játszma, melynek intézésében résztvett: a most már célhoz juttatott családi-nemzeti politikának humanista eszmények szellemében európaivá kiszélesítése: Mátyás számára a német-római császári korona megszerzése: nem sikerült. Ha nem ő sugalmazta is, 1465-től fogva a kedvezőnek mutatkozó helyzetben szívvel-lélekkel támogatta ezt a vállalkozást. Ebben bizonyonnyal ő is túllőtt a célon s aligha járt már el Hunyadi János szellemében. Öt-hat év tapasztalatai után azonban már elveszetteknek ítélte az ügyet, belátván Mátyás diplomáciai elszigeteltségét. Tanácsosabbnak ítélte a terv elejtését. De a játszmát most már nem ő vezette. Mátyás a maga útját járta, ért is el eredményeket, de azok annyira az ő személyéhez voltak kötve, hogy váratlan halálával minden szerzeménye visszahullott ellenfelei ölébe s köztük a legdrágább, maga a nemzeti királyság s vele majdnem száz év nagy, családi nyeresége is. Nem lehet tudni, melyiküké a tragikusabb sors. Vitézé kétségkívül tragikus, mert egy válságos pillanatban egész élete művének megtagadására, lerombolására kényszerült, s a nemzeti királyság visszaállítója idegen király behozatalában talált egyetlen kiutat. Az ő humanizmusa lényegében politikai koncepció és államférfiúi célkitűzések életformája volt. Ugyanazon családi politikának lett áldozata, amely fel-emelte.

A HUMANISTA SZELLEM mindama beszüremléseinek, melyekkel Zsigmond korától fogva találkoztunk, ő lett első és teljes felfogója Magyarországon. A zágrábi egyházmegye területén született, olaszországi tanultságú egyháziakkal ott korán megismerkedhetett, mert egyházi pályáját is bizonyára ottan kezdte. Zsigmond utolsó évtizedeiben szinte szabályszerűleg ez az egyházmegye látta el vezetőkkel a kancelláriát: 1421-től 1433-ig János, előtte Eberhard zágrábi püspök, utána Gathalowczi Mátyás zágrábi (utóbb pécsi) prépost volt a főkancellár. 1436-ban

az alkancellár, Byki István is zágrábi főesperes és kanonok volt. Gathalowczi vihette be Vitézt 1433 táján a kancelláriába, mint fiatalabb papjai közt bizonyára a legalkalmasabbat, talán még mielőtt Hunyadival rokonságba került. Mint kancelláriai jegyző megismerkedett a Zsigmondnál oratorokként megforduló olasz humanistákkal: Francesco Filelfóval, Bracciolinival s a többiekkel s ezek, de különösen a már 1417 óta itt tartózkodó Vergerio, már elhatározó befolyással lehettek reá, valamint a Milánóból két évi ott tartózkodás után hazatért Hunyadi János. A bázeli zsinaton, hová Zsigmondot elkísérte, módjában volt az ottani nagyszámú humanista kiküldöttekkel érintkeznie, talán már ekkor Aeneas Sylviusszal is. Utóbb I. Ulászló lengyel humanistáival, Szánoki Gergellyel és Lassocki Miklóssal lépett szoros barátságba, de ezekkel már bizonyára nem tanítvány-, hanem egyenrangú társként érintkezhetett.

Várad székelyén közvetlen elődei, Andrea Scolari, meg Giovanni Milanese da Prato, olaszok voltak; már a várad prépostságban is olasz, a humanista műveltségű Cardini Konrád volt az elődje, ki Zsigmond követeként többször járt Olaszországban. Várad művészi hagyományai, mikről fentebb szóltunk, kedvező talaj voltak egy humanista püspök számára. Tudjuk is, hogy Vitéz 1456-ban újraépíttette, vagy legalább renováltatta a székesegyházat azon nagy tűzvész után, mely a szent királyok szobrait — mint Janus is megénekelte — csodálatoskép megkímélte. Könyvtára alapjait már püspöksége elején megvetette. Már az ötvenes években voltak képzett másolói, többek közt egy Bereck nevű pap. Líviusát a krakkói bíbornok 1449-ben külön követ által kérte kölcsön, 1455-ben Tertullianust Aeneas Sylvius. Udvara már ezidőben „confugium bonorum omnium ac literarum asylum” volt. Megfordult ott, még Vitéz püspöksége előtt, az öreg Vergerio; körébe tartoztak: Szánoki Gergely, a ciprusi Podocataro Fülöp (ki Janusszal tanult Ferrarában és Páduában);

a 45 óta Váradon élő Ivanics Pál csákmaji kanonok, utóbb Vitéz leveleinek összegyűjtője. 1463-ban hosszabb ideig vendégeskedett nála Miklós modrusi püspök s „számos tudós férfiú társaságában”, Vitéz „kitűnő könyvtárában” — mint maga írja — kellemesen telt ideje. Jó barátságban volt Peuerbach Györggyel, V. László udvari csillagászával, de hiába hívta Magyarországra. Az küldött neki csillagászati műszereket, egy napórát, s ahhoz való utasítást. Vitéz kérelmére dolgozta ki a Tabulae Varadienses-t, a nap- és holdfogyatkozások kiszámításához való táblázatot, a váradi délkört véve számításai alapjául. Unokaöccse neveltetéséről is váradi püspöksége elején kezdett gondoskodni: 1447-ben küldte Janust Ferrarába. Valószínűleg annak 1451-iki látogatása ébresztette fel benne újra egy külföldi tanulmányút vágyát.

Ebből az akadémikus, idilli humanizmusból, melyre láthatólag berendezkedett, kiszólitotta őt Hunyadi János akarata, s aktív politikai küzdelmek diplomata humanistájává kellett átalakulnia. Nem folytathatta — írja Lassockinak — azt az utat, melyre vágyai vezették, de viselni fogja sorsát, amint bírja, — „a kocka el van vetve”. Mikor V. Lászlónak titkos kancellárja lett, mintegy hivatalosan is megkezdődött politikai szereplése. Kancelláriájában már olasz iskolázottságú humanistákkal vette körül magát, minők Bánfalvai (= Barius) Miklós alkancellár, Várdai István s némely, Aeneas Sylviustól ajánlott külföldiek, köztük Liscius Miklós, titkár.

Zsigmond olasz, Ulászló lengyel humanistái után most nyílt alkalma közelebbi érintkezésbe kerülni a konok ellenfél, III. Frigyes olasz humanistájával, az imént említett Aeneasszal. E kitűnő férfiú 1442 vége, 1443 eleje óta volt Frigyes szolgálatában, Schlick Gáspár kancellársága alatt titkári minőségben. A „barbár” német földön igen társtalannak érezte magát. Frigyestől mint humanista keveset várhatott, nem talált megértésre a német fő-

papoknál sem, még kevésbé a bécsi egyetem skolasztikus tanárainál. A kancellária kisebb hivatalnokai azonban tanultak tőle; levelei s egyéb művei szétvitték híret s Közép-Európa legemlegettebb humanistájává tették. Eleinte a szomszédos Magyarországról is kedvezőtlenül nyilatkozgatott leveleiben, később magyarokkal magyar ügyekben gyakrabban érintkezvén, megváltoztatta véleményét. Különösen két, szíven fekvő ügyben érintkezett velük. V. László trónigénye volt az egyik, a török kérdés a másik.

V. Lászlót Magyarország törvényes királyának tartván, jogai védelmében emlékiratokkal árasztotta el Lengyel-, Német-, Olaszországot. Szécsi Dénes esztergomi érseket már 1443-ban felkereste levéllel, s annak egy bécsi tartózkodásakor emlékiratot nyújtott át neki László érdekében. A Páduában tanult Szécsi, olaszok barátja, jó hatást tett reá. Mikor 1452-ben a Németujhelyből kiszabadított s Bécsbe vitt Lászlóhoz a magyar országtanács küldöttséget menesztett, a küldöttség vezetője ismét Szécsi Dénes volt, szónoka pedig Vitéz; III. Frigyes megbizottait viszont Aeneas vezette. Ez volt Vitéz első hivatalos találkozása az olasz humanistával. Mint ellentétes, alkudozás alatt álló érdekek védői ezúttal inkább ellenfelekként álltak egymással szemben. Utóbb egyre barátibb viszony fejlődött ki köztük, leveleztek egymással, kedvét keresték egymásnak. Vitéz 1453-ban, majd akkor nem sikerülvén, újból bíbornokságra ajánlta László nevében a pápának Aeneast. Az pedig első ajánlásáról tudomást szerezvén, megköszönte s dicsérte stílusát, melyben azonnal felismerte, mint írja, Vitéz fogalmazását: „sencio tuum esse dictamen, sicut et pulpa et nervus et ornatus oracionis ostendit”. 1456-ban elnyerte a bíbornokságot. Háláját nemsokára kimutathatta. Mikor a Hunyadi-fiúkkal Vitéz is fogságba került, Aeneas a pápával iratott érdekében V. Lászlónak.

Viszonyuk e fokozatos javulását a másik nagy kérdésben,

a török ügyben való benső egyetértésük magyarázza. Magyar hazafiság, humanizmus és római kúria közös nagy ügye volt ez s Aeneas (a szentszék követe) rajta volt, hogy a császáré is legyen: ezért igyekezett békítgetni Frigyest V. Lászlóval és a magyarokkal. Ez érdekközösségre világosan rámutatott már a pápai consistoriumon 1452-ben, Frigyessel Rómában jártakor tartott beszédében: siessünk — mondta — segítségükre a *magyaroknak*, szabadítsuk meg a szolgaságból a *görögöket*, foglaljuk vissza a *Szentföldet*. De érdekelve volt abban az olasz hazafiság is: „Ha Magyarország elvész, — írta a szicíliai királynak — rombadől a mi vallásunk fala és megnyilván az út, *Itáliába* ömlenek a török hordák”. Később, pápa korában „a keresztyén-ség kelet felé fordított pajzsának” mondta Magyarországot. A keresztyén és a humanista Róma együttes jajszava sír ama levelében, melyet V. Miklós pápához Konstantinápoly eleste után írt: „Sajnálom a világ leghíresebb templomát, a Sophiát, melyet elrontanak a törökök vagy megfertőztetnek; sajnálom azon számos bazilikát, melyeket rombadöntenek és meggyaláznak: de mit mondjak azon számtalan, a latínok előtt még ismeretlen könyvről, melyek ott találatnak? Hajh! hány férfiúnak neve vész el most; Homeros másodszor hal meg, másodszor múlik ki Platon! Hol keressük majd a költők és bölcsek szellemét? Kiszáradt a múzsák forrása!” Nemcsak a szónál maradt: a török ügygel foglalkozó regensburgi (1454), majd a frankfurti birodalmi gyűlés létrejötté neki volt köszönhető. Bíbornoksága óta a Hunyadi értelmében vett magyar érdekeknek valóságos protectora lett a szentszéknel. Hunyadi halála mélyen lesujtotta, Mátyás megválasztása örömmel töltötte el. Azon levelek, melyeket III. Calixtus pápa ez alkalommal írt „incomparabile gaudium”-ban Mátyásnak, Szilágyinak, Szécsi Dénesnek és Szilágyi Erzsébetnek: neki tulajdonítandók: Isten a család új fel-emelkedésében igazságot szolgáltatott; Szilágyi ne béküljön a

törökkel, siettesse a hadjáratot, „melynek jutalma Konstantinápoly lesz és Jeruzsálem visszafoglalása”; a halhatatlan Isten csodálatos hatalma nyilvánult meg „s a feltűnt fényesség eloszlatni látszik a világ hályogát”. 1458 augusztusában foglalta el II. Pius néven a pápai trónt. Egy félév múlva egyházi bűntetést helyezett kilátásba azok számára, kik Mátyás ellen pártot ütnek s a török elleni készüléteiben gátolják. Európai szövetséget, nagy hadsereg létesítését tervezett a török ellen. Az európai hatalmak követivel Mantuában nyolc hónapon át folytatott tanácskozásai kudarcot vallván, a végsőre határozta el magát: keresztes háború indítására saját részvételével, Velence és Magyarország közreműködésével. Beteg volt, de elindult, hogy Anconából egy hajóhad élén kivezzen: sokat várt fellépése magával ragadó hatásától. Alig érkezett meg azonban Anconába s értesült róla, hogy a velencei hajóhad valóban feltűnt a láthatáron, 1464 augusztus 15-én meghalt.

Levelei, beszédei, diplomáciai tapasztalatait megörökítő értekezései, földrajzi és történeti művei egész Közép-Európa humanista nevelésében résztvettek. A magyar őshazára vonatkozó közléseit utóbb Thuróczy s Bonfini is felhasználta. Ifjabb kora világi, szabadosabb művei közül Euryalus és Lucretia históriáját egy magyar költő lefordította a XVI. században. Maga megtagadta efféle műveit; ifjúkori tévelygéseit 1463-i bullájában ünnepélyesen visszavonta, meghagyván, hogy műveiből semmit se fogadjanak el, mi az egyház tanításával ellenkezik: ne akkori, hanem mostani szavára hallgassanak: „Aeneam recicite, Pium recipite!”

Vitéz az „Aeneas”-tól is kétségkívül sokat tanult formai tekintetben, de egyébként a nagy férfiú jobbik felével, a „Pius”-szal tartott szellemi, sőt valódi munkatársi közösséget. Mióta számára „a kocka elvettett”, ő is mind teljesebben a cselekvő humanista Aeneas Sylviusi típusába fejlődött át s

már politikai hatalmat is jelentő helyzetében a vele való érintkezések melegeben fejeződött be humanista fejlődésének útja.

Teljes kiforrottsága idején, 1465 tavaszán nyerte el az esztergomi érseki széket s módjában állt most már a váradinál még fényesebb humanista tűzhelyet kifejleszteni, s humanizmusa eddigi formáit a mecénás-típusával kiegészíteni.

Könyvtára fejlesztésére innen fogva még nagyobb gondot fordított; rendszeresen vásárolt nemcsak klasszikus, hanem az egyházi irodalomhoz tartozó műveket is, aminthogy — Piusként — az egyházzal teljesen megőrizte lelki összetartozását. Tanulmányozta Sz. Leó homiliáit (fogsága idején emendálta!), Sz. Jero-most, Tertullianust: ezeket egyházi beszédei számára is kiaknáztá, mert szívesen prédikált. Mint humanista könyvgyűjtő, Olaszországon kívül a legelsőik egyike volt. Az ő könyvtára lett a Corvina mintaképe. Sokat rendelt Vespasiano da Bisticci firenzei műhelyében, ki, mint ismeretes, *Vite di uomini illustri* c. munkájában megírta a vele összekötetésben állott könyvrendelők életrajzát. Sok olasz, néhány angol, francia, spanyol és portugál s az egyetlen német: Nicolaus Cusanus mellett magyart hármat említ: Vitézt, Janust és György kalocsai érseket, Vitéztől azt is megjegyezvén, hogy igen sokat adott a szöveg hibátlanságára. Könyveit valóban szerette maga emendálni; talált rá időt nemcsak említett fogsága alatt, hanem a koronázási ünnepélyek mozgalmas napjaiban is. Kódexei közül, melyeket sokszor a magáén kívül az ország címerével is díszítettett, ma 26 ismeretes, valamennyi az 1450 utáni, de legtöbb az 1460-as évekből. Az említett egyháziakon kívül köztük vannak Cicero, Plautus, Plinius, Curtius Rufus, Demosthenes, Livius, Regiomontanus művei. Néhány itthon készült. A firenzeiek közt legszebbek Livius-kötetei, a felsőolaszországiak (Pádua? Mantua?) közt a Plautus-kódex.

Az általa alapított, de nem sokkal halála után már feloszlott pozsonyi egyetem számára ő szerzett tanárokat s gondos-

kodott ellátásukról. A bécsi egyetemről hívta meg Schricker Miklóst, Gruber Mátyást s a magyar Krumpach Lőrincet; Olaszországból Gatti János dominikánust a teológia, Brandolini Aurélt a retorika tanárává; a krakkói egyetemről Ilkusch Márton csillagászt; s Olaszországban találta meghívása a königsbergi Regiomontanust (Müller Jánost). Mint az utóbbi nevek mutatják, ez egyetemen már a humanisztikus szellem is képviselve volt.

Udvarában gyakran fogadott neves humanistákat. Tudós körét Mátyás is szívesen felkereste: ott folyt le Galeottótól elbeszélte ismert vitája az imént említett Gattival. Galeotto többször, huzamosan élvezte vendégszeretétét. Az emberről szóló munkáját neki ajánlotta példátlanul túlzó magasztalásokkal, mik közt talán nem is a legnagyobb az, hogy Vitéz összes kortársai közül egyedül érdemli meg a szó igaz értelmében az ember nevezetét. Regiomontanus Esztergomban írta s Vitéznek ajánlotta (1467) *Tabulae directionum*-át, az égitestek pályafutását feltűntető táblázatait, e sokáig használt, 1475-ben ki is nyomtatott, híres kézikönyvet. A pozsonyi egyetemről is gyakran meglátogatta Vitézt, az asztrológiának szenvedélyes barátját, ki Galeotto szerint semmit sem cselekedett a csillagok megkérdezése nélkül.

Támogatott Vitéz külföldön élő humanistákat is: Trapezunti Györgyöt, ki egy Szent Bazil-fordítását ajánlta neki; Argiropylos Jánost, Aristoteles eredeti szövegének első hű latin fordítóját, ki fordítása egy kötetét, s Tribrachus Gáspár ferrarai költőt, ki két eklogáját ajánlta neki, roppant gazdagságát magasztalván dedikációjában.

Az esztergomi várban új erődítményeket emelt. Befejezte a székesegyháznak Szécsi Dénestől kezdett átalakítását s befedette sokszínű cseréppel. Az érseki palota egyik részén két emeleten végig vörösmárvány-folyosót vonatott. A nagy étterem falait magyar vezérek, királyok képeivel díszítette. A magyar törté-

netet szerette és igen jól ismerte. Szánoki Gergely életírója, Callimachus említi, hogy egy ízben „memoriter et ornate” ismertette Pannónia történetét tudós köre előtt. A várhegy oldalain s alján kertek díszlettek fődött folyosókkal és nyitott oszlopcsarnokokkal körülvéve; egy nagyobb toronyban éttermek, szobák voltak berendezve csupa tükrös fallal. Egy kisebb kerti házat — szép kilátással — magának tartott fenn. Az 1934-iki, eddig is nagysikerű esztergomi ásatások már feltárták építkezéseinek némely töredékeit; a jövő ásatásoktól pedig még nagyobb eredményeket remélhetünk.

KÖLTŐI ÉS TUDÓS MŰVEKET nem írt. Nevét sem latinosította meg humanista litteratorok módjára. Művei: levelek és beszédek, a kancellista és a diplomata gyakorlati tevékenységének eszközei, emlékei.

Leveleit a váradi köréhez tartozó, Olaszországban minden jel szerint többször megfordult Ivanics Pál, volt kancelláriai jegyző gyűjtötte össze 1451-ben, egy szintén Pál nevű főesperes kérelmére, ki 1445-ben a királyi kancellária notariususa, 1448-ban a kormányzó protonotariususa volt. Valóságos tudós kiadvány ez a mester leveleiből, mintának és okulásul, két tanítvány buzgó vállalkozásaként: a magyar kancelláriai humanizmusnak első, Vitéz nagy tekintélyét is igazoló irodalmi terméke. Vitéz leveleit Ivanics megfelelő kiadói keretbe foglalja. Praefatio- és epilogusként saját, Pál főespereshez intézett leveleit helyezi el 1451 eleji, illetőleg 1451 végi keltezéssel. A praefatiót primus és secundus prologusként követi Vitéznek ugyanazon Pálhoz intézett két levele (1445 és 1448-ból) s úgy következik aztán a voltaképeni kiadott anyag: Vitéz epistolái. E keretül szolgáló levelekből megállapíthatni a gyűjtemény történetét. E szerint Pál főesperes nyilván még 1445-ben, kancelláriai jegyző korában kérte meg Vitézt, hogy szedje össze schedáit (levélfogalmazványait) és

szerkessze kötetbe. Ez ügyben írta neki Vitéz az első levelet, s mintegy oktatásként a másodikat. A kérelem teljesítését Ivanics vállalta, de (praefatiója szerint) a schedákat rendezetlen állapotban, némelyiket megcsonkultán találta, többnek — melyekre pedig emlékszik — nyomát se lelte „nec in sacco apud nos, nec in angulo”. Kéri barátját, hogy a notarius-ismerőseinél esetleg még fellelhetőket gyűjtse össze: „perge, insta, — írja nagy emphasisal — cura et procura colligere eas ocius et recolligere”.

Ugyane kereti feldíszítés avatja tüntetőleg humanista szenczióvá a gyűjteményt, jó alkalommá Ivanicsnak, hogy a mester leveleinek jegyzetelésével a studia humaniorából leckét adjon a tanulni vágyó Pálnak s kimutathassa a maga tudományát is. Maga Vitéz is a prologusként közölt, Pálhoz intézett két levelében igyekszik tudatosan antikizálni, mintegy klasszikus ízeletet nyújtani famulusának, míg maga a gyűjteményben közölt 78 levele majdnem csupa hivatalos írat, formában, stílusban korántsem annyira tetszelgő. Ivanics mindjárt első jegyzetében felhívja barátja figyelmét a levélstílus fajaira, megjegyezvén, hogy Vitéz a hozzá, Pálhoz intézett két levelében (a két prologusban) azzal a stílussal él, amelyben társhoz, baráthoz szokott írni; ezért találhatók bennök „verba comica” s oly terminusok, melyeket a komoly epistolákból, mint Pál is tudja, el szokott tiltani. E két levele Ivanics szerint nagyrészt „ex verbis et clausulis veterum oratorum, scriptorum et poetarum” van megszerkesztve; ki is mutogatja jegyzeteiben, mit vesz Lucanustól, Seneca-, Livius-, Horatius- és Cicerótól; ha Vitéz satírikus poétát említ, nosza egy jegyzet, mi is az a satírikus költő, s hogy Lucilius, Horatius, Persius és Juvenalis a főbbek; felvilágosítja Pált, hogy a „magnus ille humanae eloquentiae Architectus”-on Vitéz Cicerót érti, s hogy a historikusok közt hasonló nagyságok Livius, Sallustius, a heroicus poéták közt Vergilius, az elegiacusok közt Ovidius, a comicusok közt Terentius. Jegyzeteli tulajdon epilógusát is (hadd

okuljon Pál!), különösen arra mutatva rá, mily sok benne a Persius szatíráiból való idézet. Egyik végső jegyzetében a humanista „szerénységre” is példát ad neki, megjegyezvén, hogy egyébként ő is, mint „közös atyjuk”, Vitéz, inkább a dologgal törődik, mint a szóval, inkább a haszonnal, mint a művésziességgel. Így szorul egészen háttérbe, az utolsó padba, a gyűjtemény „motor”-a, Pál: még azt a levelét sem olvashatjuk, amelyikkel az egész ügyet megindította; — így lép viszont előtérbe, a magas kathedrára a gyűjtemény „executor”-a, Ivanics, elannyira, hogy Páltól búcsúzkodván már csak maga számára kéri jó emlékezetét: „Vale, mei memor, atque meam operam ama.” Ily korán jelentkezik hát Vitéz komoly, gyakorlati humanizmusa árnyékában a humanista tudósság dagálya. Ivanics filológiai tudománya, mint mondtam, főképp a kereti felcícomázásban éldeli ki magát (Vitéz is ott ad rá neki kedvező alkalmat): a 78 levél jegyzetei csaknem kivétel nélkül tárgyi érdekűek, klasszikus idézetet alig lepleznek le; egyetlen stilisztikai érdekű megállapításuk az *avisare* szóra vonatkozik, hogy az t. i. „terminus novus”, az antik auctorokban nem található, itt azonban Vitéz „pro consuetudine moderna” él vele.

Maga Vitéz is e bevezető levelekben tesz egy-két közelebből irodalomtörténeti érdekű megjegyzést. A legvalódibb humanista becsvágyat igyekszik felkelteni Pálban, mikor a klasszikusokkal való utánozva-vetélkedést jelöli ki a helyes önművelés útjaul első epistolájában. A másodikban a hazai latinság elmaradottságáról tesz érdekes nyilatkozatot: Nálunk — úgymond — a latin rusticitas hazájában, kevés különbséget tesznek a liszt, meg a korpa közt; itt Darus (a Terentius-i együgyű) olyan eszes, vagy eszesebb is, mint Oedipus (a tudós, a filozófus); itt ősi szokás szerint megelégesznek a közönséges „gyalogos” beszéddel s figyelemre méltóbbnak tartják a szólni tudás, mint az írás művészetét; még enyhén is fejezi ki magát ahhoz az ostobaság-

hoz képest, melybe beburkolózva a mieink a latin scientiának a salakját is alig fogják fel. Azt hiszik, elsajátították a régiség disciplináját; mintha disciplinának volna mondható az, melyben az igazi litteratus beszédnek nem-ismerését tanulják és tanítják.

Nevezetes nyilatkozat! Első hazai szembeszállás a régi, középkori latinság hagyományaival.

A 78 levél 1445 és 1451 közt kelt. Ötven szól Hunyadi nevében s láttuk már, mily tapintattal alkalmazkodott ezekben Vitéz Hunyadi egyéniségéhez. A levelek tárgya többnyire a török ügy; címzettei: IV. Jenő és V. Miklós pápa, Lassocki: Magyarország szentszéki követe, Aragoniai Alfonz és Ferdinánd, egy-egy ízben III. Frigyes, Kapisztrán János. Az V. Miklóshoz írtak közt kiemelkedő érdekű a 35. számú, mely 1448 szept. 17-ről keltezve visszapillant a már hatvan esztendőös török veszedelem egész multjára, a Lassockihoz írtak közül a rigómezei ütközetről beszámoló 39. számú. Az osztálykülönbséget eltörölő magasabb felfogás szempontjából érdemel figyelmet a 60. sz. levél (1450 jún. 13); megelőzőleg Hunyadi ismételt kérésére a pápa a jubileumi év alkalmából bizonyos feltételekkel búsút engedélyezett olyanoknak is, kik Rómába nem zárándokolhatnak el, de csak ha egyházi vagy világi főurak, előkelők, katonák; az említett levélben azt kéri Vitéz, hogy az engedett előnyökben „minden nem és néposztály” részesüljön: „egyszóval mindazok, akiknek közös hazájok és érdekük van, akiket egy hit és a közös hódolat kötelei fűznek az apostoli székhez”. Maga nevében írt levelei egy része is hivatalos jellegű. Baráti levele mindössze hat van: Lassockihoz (panaszok viszonyai miatt, máskor pusztá kedveskedés); Barius Miklóshoz, mikor az Itáliából doctori címmel hazatért; Guarινόhoz, Janusnak rövid látogatása után Olaszországba visszatértekor; pártfogást kérő s utóbb köszönő levél Trevisói Taddeus pápai orvoshoz, ki 1445 előtt Hunyadi János szolgálatában állt.

Stílus szempontjából — nem számítva Aeneas kedveskedő, hízelgő nyilatkozatait — Vitéz leveleiről eleddig legmagvasabban Bél Mátyás szólt a Schwandtner-féle kiadás Praefatiójában. E szerint Vitéz, ha az alkalom úgy kívánta, elég finoman és választékosan írt, gondosan alkalmazkodva azok méltóságához, kiknek nevében szólt. De összekevert stílusában a korszak tanultjaitól már elvetett, divatjukmúlt szavakat egészen új keletűekkel; sentenciákkal tüzdelt tele dictióját s dagályossá vált; hol, magáról megfeledkezve, alant járt, hol magasabbrendű modorra törekedett, de azt nem mindig tudván elérni, a kétféle stílnem között ingadozott. Nem annyira Cicero vagy az ifjabb Plinius követője volt, mint inkább Symmachus és Apollinaris Sidonius, e Kr. utáni IV. és V. századi írók utánzója; ezt meg-meghaladta, amazzt nem érte utól.

Bél Mátyás megjegyzései csak a stílusra vonatkoznak. Jobbat mondhatunk Vitézről a szerkesztés művészete szempontjából. Csak baráti, kedélyes leveleiben (epistolae jocosae) találjuk meg azt a humanista modorosságot, mely a teljes kifejtés és hézagtalan gondolatmenet erényét szenevelegve, bőbeszédű körmondatosággal tartóztatja a gondolatmenet legapróbb lépéseit is s amely semmiségek megtudása végett egész lapok végigolvasására kényszerít. Ritka nála az a túlzott irodalmiaskodás is, mely a legyszerűbb közleményt klasszikus stíluselemek piperéjébe öltözteti fel. Ellenben igenis sajátja, józan mértékben, maga az ugrás nélküli, higgadt gondolatvitel s a címzett méltóságához modorban is alkalmazkodó, udvarias, tiszteletteljes okfejtés: „ratiocinatio”.

Nemzeti érdekeket szolgált beszédeivel is, melyeket kongresszuson, vagy követekhez intézett válaszként az udvarban tartott. Az élő szó hatására számítva ezekben inkább törekedett formai erényekre, mint leveleiben; egyúttal ki is akart tenni magáért, mint magyar ember, hogy modern műveltségben mások

nál hátrábbállónak ne bizonyuljon. Legigazibb humanista szónoklata az, melyet a németújhelyi kongresszuson 1455 márciusában intézett a császárhoz V. László és a rendek nevében. Cselekvésre akarván bírni III. Frigyes, szónoki fogással egyenest neki tulajdonítja a cselekvés szándékát, mintha Frigyes kezdettől fogva leghöbben szorgalmazná a török elleni hadjáratot s csak a viszonyok nyomása miatt halogatná. Aztán kifejti, hogy a tervezett hadjárat szent, időszerű, szükséges harc, végül közli a magyar rendek üzenetét: Magyarország eddig másokat oltalmazott, mások védelmében szerzett sebeket; segítség nélkül mások s magán többé nem segíthet; védekezni nem szűnhet meg, de ha veszni engedik, azokra vár veszély és gyalázat, akik magára hagyták. Egyik beszédében sem törekedett ily mértékben tiszta és ékes latínságra, szójátékos ékítményekre, hangzatosságra. Aeneas nagy dicsérettel méltatta: „copiosissime et ornatissime peroravit, cum multo splendore et maiestate verborum”. Beszédét másolatokban terjesztették; müncheni másolata széljegyzetekkel elemzi és méltatja az akkori retorika szabályai szerint, ahogy az iskolákban szokták a jeles példányokat.

Tudott azonban nemcsak udvarias, hízelgő és választékos lenni az ügy érdekében. Tudta önérzettel, büszkén, fölényesen is képviselni királyát s nemzetét. Így Carjával pápai legátus beszédére adott replicációjában (1456 elején), nyíltan kimondva keserű véleményét a meddő németújhelyi kongresszusról, mely többet ártott, mint használt, s némi gúnnal szólítva fel a bíborost, hogy ne a magyarokat, hanem azokat győzze meg — Frigyesre céloz! —, kik a törököt még csak hírből ismerik.

NEM VOLT „ÍRÓ” A SZÓ MAI ÉRTELMÉBEN. De az irodalom a gyakorlati életben gyökerezik s a nyelvben megnyilatkozó, a nyelvet is befolyásoló lelki formákat termel ki. Vitéz gyakorlati tevékenysége is már új szellemben, új alakiségben fejezte ki magát.

Leveli s beszédeinek másolatai csak kevés, hasonló képzettségű és szellemű honfitársának jelentettek valódi irodalmi olvasmányt, Európa felé azonban bizonyítékai voltak a magyar műveltség korszerű fejlődésének. Az általa képviselt, itthon még elszigetelt műveltség valóban Európához szólt, európai színvonalon és modorban azonban magyar érdeket képviselt: európaisította, nemzetközi figyelem tárgyává avatta a nemzetit, a magyart. A középkori egyházi egyetemesség gondolatával még nem szakított, hű fia maradt egyházának. De nem is kellett azzal szakítania sem a nemzeti érdek, sem a humanista műveltség kedvéért. Magyarország védelme a török ellenében: az ő életcélja, politikai tevékenységének mozgó gondolata: éppoly magyar, mint egyházi érdek volt, éppoly szolgálat a „középkori”, mint a „humanista” szellem értelmében.

A magyar középkor legkedveltebb s legáltalánosabb tudománya a jogtudomány volt. A tanultságnak e leggyakorlatibb érdekű és leginkább világi ága vezetett át a humanizmusba, mely a maga termőföldjén is elsősorban jogászai, kancelláriai eredetű volt. Kancelláriai humanista volt Vitéz is: első nagy magyar képviselője a híres firenzei Coluccio Salutati példájára kialakult átmeneti, a vallással nem szakító, nem pogány világnézetű, udvari politikát intéző, maga körül új nemzedéket fölnevelő humanista típusának.

UNOKAÖCCSE, CSEZMICEI JÁNOS, világhírű nevén Janus Pannonius, nem a kancelláriában gyökerezett, hanem az iskolában, speciális humanista iskolában s annak is oly változatában, mely a gyakorlati életre egyáltalán nem nevelt. Vitéz humanista légkörben élő államférfi volt, Janus humanista költő lett. Vitéz magyarrá honosította az új műveltséget, Janus valóságos olasz humanistává neveltetett, s mikor nagybátyja hívására 24 éves korában hazajött, politikus humanistává kellett átalakulnia,

nemcsak szellemi hazát, hanem „típust” cserélnie. Öncélú humanizmus, öncélú irodalmiság számára a magyar talaj még nem volt megmunkálva. Ha tehát őt a magyar előzményekhez viszonyítva illesztenők be a történeti képbe, oly fejlődéstörténeti ugrást jelentene, mely a képtelenséggel határos: ugrást egy még kezdetleges, gyakorlati, másodlagos írásbeliség kellő közepéről az irodalmi öncélúság és túltudatosság tetőpontjára. Példája mutatja, hogy ily ugrás lehetséges. De azt csak az egyén teheti meg, kivételes körülmények között, idegen műveltség kölcsöntőkéjével: az egyetemes fejlődés csak maradozva, késve követi s esetleg csak századok multával éri őt utól. Életében elszigeteltség és ott-hontalanság a végzete: holtában, a fejlődés haladtával, a példaként követtetés, a megdicsőülés.

1434 aug. 29-én született, Verőce megyének a Dráva torkolatába szögellő részében. Atyja ácsmester volt; anyja, Borbála, Vitéz Jánosnak testvére. Atyja korán elhalván, Borbála asszony nagy áldozatokkal gondoskodott taníttatásáról. Nagybátyja, akkor váradi püspök, 1447-ben Ferrarába küldte tanulni, a híres Guarino iskolájába, mely tulajdonkép költőket és rhetorokat nevelt. Néhány év múlva váradi örkanonokságot adományozott neki, hogy anyagilag önállósítsa. Ferrarában a mester házában lakott s legbensőbb, a nyilvános iskolán kívül otthon is oktatásban részesülő tanítványai közé tartozott, hét egész esztendőn keresztül. Kitűnően megtanult görögül is, miben két görög származású tanuló társa, a ciprusi Filippo és Lodovico Podocataro támogatta. Filippo — mint tudjuk — Vitéz pártfogoltjai közé tartozott. Janus hamarosan nagy hírre tett szert rendkívüli tehetségével s könnyű verselésével. Hírét Guarino is szívesen terjesztette, mert ily feltűnő tehetséggel egész tanítói pályáján nem dicsekedhetett: az ő ajánlóleveleivel utazgatott időnként olasz városokba s koptatott be ismerkedés végett kora híres humanistáihoz. Nagybátyjával is levelezett, könyveket küldözgetett neki. Vitéznek

más pártfogoltjai is tanultak ott, többek közt Kosztolányi György (Georgius Polycarpus), akivel még találkozni fogunk. Janus nyomában egyébként is elszaporodott Ferrarában a magyar tanuló-ság. Egy Simon de Hungaria nevű társában talán a későbbi, hét nyelven verselő Budai Simont sejtethni. Ferrarában kötött barátságot a nála 7 évvel idősebb Galeottóval, ki vele egyidőben kerülhetett oda s őt a latin verselés titkaiba vezette be, míg Janus állítólag görögre taníttatta — csekély eredménnyel — a jó Marziót. Guarino egy másik tanítványa, Tito Vespasiano Strozza, már híres költő volt Janus odaérkezésekor; néhány verséhez Janus ellendarabokat írt, Strozza sikereibe akasztván saját hírvágya horgonyát. Ekkori társai közül még Basinio, a Homeros hatását éreztető legkorábbi művek egyikének, a Hesperisnek szerzője érdemel említést, mint azok egyike, kiket epigrammaiban előszere-tettel csipkedett meg. Mint tudjuk, 1452 január végén a Rómába III. Frigyessel együtt utazó V. Lászlóval is alkalma nyílt megismerkednie, mikor azok Ferrarában pihenőt tartottak. Ez az alkalom szülte egy panegyricusát, meg az V. Lászlónak kedveskedő Hónapok versenyt.

Ferrarából két ízben látogatott haza. Először 1451 elején vagy két hónapra. Itthonléte alatt kereste fel verses levéllel Aeneas Sylviust, Martialis epigrammáit kérve tőle kölcsön. Meg is kapta, azon jó tanácsot tolmácsoló verses válasz kíséretében, hogy okosabb lesz, ha Martialis helyett Krisztust tanulmányozza. Másodszor 1454 nyarán jött haza, de ősszel már nem Guarinóhoz ment vissza, hanem Vitéz parancsából Páduába, kánonjogot tanulni. Itt találta ferrarai ismerősei közül Lodovico Podocatarót; barátját, Galeottót s ezzel mindvégig együtt volt; megismerkedett Galeotto egy tanítványával, a később olműtzi püspök Prothasiusszal, meg Andrea Mantegnával, ki le is festette őt Galeotto társaságában. Végtelen kár, hogy e kettős arckép ma már ismeretlen. 1458 tavaszán letette a kánonjogi doktorátust. Azután elláto-

gatott néhány olasz városba: Firenzébe, hol Argiropylusnál, a filozófia tanáránál tisztelegvén, annak tanítványai rajongva vették körül; innen Rómába, majd pedig Narniba, Galeotto szülővárosába; itt írta a Feronia gyógyforrást magasztaló elégiáját, egyetlen, még a XV. században (Velence, 1498) kinyomtatott versét.

Ily vargabetűvel tért aztán haza, hol V. László halála s Mátyás megválasztása óta Vitéz, János már erősen várta. Maga mellé vette váradi udvarába coadiutorának és vicariusának s 1459 tavaszán a királlyal pécsi püspökké nevezte ki. II. Pius pápa Vitézre való tekintettel megerősítette az ifjú kinevezését, de úgy, hogy 27-ik életéve betöltéséig csak adminisztrátora lehessen egyházmegyéjének. Váradtól egy szép költeménnyel búcsúzott s 59 telén távozott el Pécsre. Többnyire azonban nem ott, hanem Budán tartózkodott, sokat dolgozva a kancellária számára Leginkább diplomáciai leveleket fogalmazott. Ferrarai tanulótársa, Kosztolányi (Polycarpus) is ott volt már ekkor a kancelláriában. Oratori feladatokra is felhasználták. Csakhamar a legbefolyásosabb udvari emberek közé kezdték számítani. Róma is számon tartotta; a velencei doge, a firenzei Signoria hozzáfordultak, ha Mátyásnál valamit el akartak érni. Még Szécsi Dénes esztergomi érsek is hozzáfolyamodott egy ügyben.

Alig jött haza, betegeskedni kezdett. Különösen komolyra fordult baja, mikor 1463/64-ben Mátyást a táborba kísérte. 1460 végén Guarino, három év mulva anyja halála (ki nála Pécsen lakott) szomorította. Vágyott vissza Olaszországba s örült, ha onnanjövővel értekezhetett, mint Kosztolányival, ki Mátyás követeként többször megfordult vágyai hazájában. Fenntartotta az összeköttetést a páduai egyetemen maradt Galeottóval; ezt püspöksége óta egyre csalogatta magához; 1461-ben el is jött a hű barát, s vagy egy évig maradt nála. Távozása után tovább levelezett vele s hívta vissza újra meg újra. Galeotto egykori tanítványával Prothasius olmützi püspökkel is felvette az érint-

kezést, nyilván Galeotto anyagi érdekében. Szerzett egy új ismerőst is Gazulo János ragúzai csillagász személyében. Az asztrológia, melyben komoly meggyőződéssel hitt, úgy látszik, ekkor hódította meg.

Végre 1465-ben Mátyás követeként rövid időre visszatérhetett Olaszországba. Már Velencébe odarendelte Galeottót; az aztán végigjárta a követséget s haza is jött vele és ittmaradt egészen 1472-ig. Janus Rómába menet Páduában egy doktori vizsgán szerepelt tanúként; Ferrarában felkereste ott-tanuló rokonát, Garázda Pétert, meg elhalt mestere fiát: a hozzá holtig hű Battista Guarinót, s megismerkedett az ottani karthauzi kolostorban élő, tudós magyar Andreas Pannoniusszal. Firenzén át május elején érkezett Rómába s megtartotta az új pápát, II. Pált üdvözlő s tőle a török ellen segílyt kérő beszédeit. Ezek szövege nem vall különösebb szónoki tehetségre; állítólagos nagy hatáskat talán „édesen zengő, orgonaszerű hangja” magyarázza, melyről az imént említett karthauzi értesít. Különböző kérelmeket is terjesztett elő a pápának; megkapta a felhatalmazást a pozsonyi egyetem felállítására s ő hívta meg az ott tartózkodó Ilkusch, meg Regiomontanust tanárnak; otléte alatt erősítette meg a pápa Vitézt az esztergomi székben. Hazajövet Firenzében könyveket vásárolt s megismerkedett a platonista Ficinóval.

1465 júliusában érkezett haza. Olaszországi élményei felénkítették s némileg visszaadták régi termékenységét. Szívesen időzött Pécsen könyvei között, melyeket már tanuló kora óta gyűjtött. Külön püspöki könyvtárt is alapított. Munkakedvét fokozta a jókedvű Galeotto társasága.

De neki egyéb dolgai is voltak, 1466-ban súlyosan meg is betegedett (nyilván tüdőbajban). Mátyás cseh hadjáratára (1468) dandára élén ő is felvonult, majd mint (nem tudni, mióta) „szlavon bán” a török visszaszorítására indult (1469); jelen volt Bécsben a Frigyessel tárgyaló Mátyás kíséretében (1470).

Még ekkor semmi jel sem mutatta, hogy Vitézzel együtt már eltávolodott Mátyástól. De hogy jellemében volt valami erőteljes makacsság, a szerzett pozícióhoz és hatalomhoz való kemény ragaszkodás, azt egy Galeottóhoz írt levele mutatja, melyben (már 1465-ben) az ellene fondorkodó pápai legátus, Lando Jeromos ellen fakad ki. Lando akkor eltávozott Magyarországból, de utóbb, úgy látszik, megsúgta Mátyásnak, hogy Janus az ő — Mátyás — törvénytelen sarcolásai ellen a szentszéknél keres orvoslást, amiről különben nincs hiteles adat. Bonfini szerint Janus volt a Mátyás elleni összeesküvés igazi szerzője s Vitéz felbujtója.

Igaz is, hogy végig dacosan viselkedett. Vitézzel 1471 végén már megegyezett Mátyás: ő nem jelentkezett bűnbocsánatért. Nyitráról (hol Kázmérhoz csatlakozott volt) titokban hazament Pécsre, saját várai felé, nyilván még akkor is ellenállásra gondolva. Vitéz újabb elfogatásakor gondolhatott először menekülésre. Összeszedte kincseit s 1472 március közepe előtt elindult Laibach felé, alighanem hogy onnan Velencébe menjen. Útközben megbetegedett s a Thúz-testvérek Zágráb melletti erősségében, Medvevárban állapotodott meg. Márc. 15-én már ott volt, 27-én meghalt. Ideiglenesen a Zágráb melletti Remetén, később, bizonyára Mátyás engedelmével, Pécssett temették el véglegesen. Állítólag ő írta, halálos ágyán, ezt az epigrammát:

Abstulit atra dies una cum corpore nomen;

Sic miseri nobis accumulamus opes.

VERSEI LEGNAGYOBB RÉSZÉT még Olaszországban megírta. Már Páduában is kevesebbet írt, mint Ferrarában. Költői tehetsége igazi tűzhelye és foglalkoztatója az iskola volt. Kivételes tehetsége éppen abban állt, amire az iskola óhajtott nevelni: tanulás-, emlékezés-, utánzásban, meg szellemes játékban. Epigrammái túlnyomó többsége a ferrarai évekből való, szintúgy, egy

híjával, nagyobb panegyricusai, több kisebb s két nagyobb epithalamiuma. Páduában epigrammát már keveset írt, de ott írta legnagyobb panegyricusát: Marcellóhoz, Pádua podestájához. Itthon az első hét évben verse kevés termett; követjárása után fordította (latinra) az Ilias egy részét, Plutarchos egy terjedelmesebb művét, Demosthenes egy filippikáját, foglalkozott platonista filozófiával, öntötte végleges formába Guarino-panegyricusát, írta meg Annales címen a magyar történet verses (sajnos, elveszett) feldolgozását s elégiái közül több szépet.

E versek nem maradtak fent saját kéziratában. Epigrammáinak azt az eddig autográfként emlegetett, 300 darabot tartalmazó kötetét is, mely Brassicanusnak a birtokában volt, valószínűleg Pesti Gábor másolta a Corvina példányáról. Magyar és olasz földön több másolat volt tisztelői birtokában. Legnevezetesebb ezek közül a jeles római humanista, Angelo Colocci vatikáni Janus-kódexe, melybe ő egy tervezett, de el nem készült kiadás számára írta össze Janus költeményeit, köztük több, ma már csak innen ismeretést. Több másolat készült epigrammái ama gyűjteményéről is, melyet Mátyás felszólítására 1483 táján állított össze Váradi Péter kalocsai érsek. S jó, hogy idejében másolgatták, mert a Váradi-féle pergament-kéziratnak még 1496 előtt nyomaveszett. Nyomtatásban való kiadására a magyar humanisták közül először (1506) Brodarics István tett — sikertelen — kísérletet. Az 1510-es és 20-as években már egymást érik a töredékes kiadások, az éppen rendelkezésre álló kéziratok alapján, Szatmári György és Magyi Sebestyén (1513), Werbőczy és Bekényi Benedek (1514), meg az erdélyi Adrianus Wolphardus (1512, 1522) buzgalmából; a Werbőczy-féle Bécsben, a többi Bolognában, a Janus-rajongásnak — minthogy ott sok magyar tanuló volt — egyik központjában. Még a XVI. század folyamán (Bécs, 1569) a nagy humanista filológus, Sambucus rendezett sajtó alá egy addig —, s végül 1784-ben Utrechtben

Gr. Teleki Sámuel egy máig legteljesebb kiadást. Megjelenőben van Janus Pannonius összes műveinek új, nehezen várt kritikái kiadása Huszti József gondozásában. Több kisebb költeményét, A szelek versenyét, két panegyricusát Hegedüs István műfordításában olvashatni. Némely kancelláriai levelei, s egy beszéde az ú. n. Héderváry-kódexben maradtak ránk, e kancelláriai formula- és levélgyűjteményben, mely 1466 táján talán éppen az ő megrendelésére állíttatott össze.

KÖLTÉSZETE OTTHAGYTA A RÉGIT, a „középkorit”: nem a vallásból merített immár sugalmazást. Életében ugyan nem, de költészetében megszűnt a vallásos érzés minden szerepe, sőt egyház és egyháziak tiszteletbentartása is. Vallásos költeménye mondhatni egy sincs; ellenben — még mint ferrarai tanuló — egész sorozat verssel gúnyolta az 1450-i szent évre igyekvőket: „Özönlik a világ Rómába . . .; nem tudom, lesz-e hasznuk e hiszékenységből; a pontifexnek bőven lesz, annyit tudok!”; évődött ugyan csak Rómába zarándokló barátjával, Galeottóval is, kimondva, hogy senki sem lehet költő és vallásos ember egyszerre: „Nemo religiosus et poeta est”; később — már püspök korában! — II. Pál pápáról írt tiszteletlen, csipkelődő epigrammákat. Mindezen kívül epigrammái egy jelentékeny, még deákkori csoportjában a frivoltság és obszcenitás világiasságáig csapong. Nemcsak szakít tehát a hagyományos középkori szellemmel, hanem mintegy kihívó ellentétbe helyezkedik vele s nem riad vissza a profán gondolkodásnak vallást és erkölcsi szigort mélyen sértő változataitól sem. Csalódnánk, ha azt hinnők, hogy olvasói megbotránkoztak rajta. Azok is humanisták voltak, a szellemi elvilágiasodás ugyanazon útjára kerültek, mint ő, de többnyire éppúgy csak az irodalomban s nem egyszersmind életükben is. A humanista költészet forrása nem az egyén valódi élete; épp ez az új műveltség kezdett az irodalomban valami életfölöttit, életenkívülit látni,

a szellemi gimnasztika oly szabad területét, mely csak a beavatottaknak, a hasonló tanultságúaknak kereste kedvét, s fogadta el ítéletét. A mi ferrarai deákunk is élt hát az új szabadsággal egészen a virtuskodásig, pedig hiteles adataink vannak életmódja feddhetetlen erkölcsi tisztaságáról. Jól jellemzi felfogását egy Petrushoz írt epigrammája, aki *beszédében* igyekezett szebbnek jobbnak mutatkozni magánál: „aminők a te szavaid, olyanok, Péter, az én erkölceim; ahogy te élsz, én csak *beszélek* úgy!” Pajkos, sikamlós verseit csak játéknak, haszontalankodásnak tekintette maga is; nem mogorva szemöldökű olvasóknak szánta. Egy levele szerint (Galeottóhoz) az ifjúkoré a „bene dicendum”: az irodalom —, az öregkoré lesz erkölcs és lelki üdvösség: a „bene vivendum” gondja. Úgynevezett obszcenitásaiban valójában fölötte áll az obszcénnek, csak tárgyul használja, hogy legyen mit kinevetnie, tudósan, szellemesen, vagy csúfondárosan kifiguráznia.

Egyébként a kancelláriai humanizmus is rég szakított a valósi morál szigorával s kezdett már kiképezni egy külön diplomata erkölctant, melynek főelve a nemzetállamot képviselő fejedlem érdeke volt. Ha ez érdek összeütközésbe került az erkölcs követelményeivel, akkor szép szóval, a kénytelenségre, a szükség parancsára hivatkozva, kibújtak e követelmények alól. Vitéz János egyszer egy diplomáciai küldetéséből éppen húsvét ünnepére tért vissza, s úgy tervezte, hogy majd csak az ünnepi ájtatosságok elvégzése után megy fel Mátyáshoz jelentést tenni. Az azonban ráíratott Janusszal, hogy misézni máskor is lehet: „az isteni szolgálatra bármely idő alkalmas, s mindaz, ami *pro salute patriae* tétetik, áldozás-számba megy.”

A „HAZA ÜDVE!” Valóban, a világiságnak valamely más fajtáját is kereshetjük Janus verseiben, mint amilyet eddig láttunk; a szem elől veszített vallási közösség helyett az ő költészetében is

földerengett már egy világi szempontú erkölcsi közösségnek, a nemzetinek az eszméje. Vannak magyar érdekű versei s azokban a patriotizmusnak egy igen korszerű változatát látjuk megnyilatkozni, ugyanazt, mely Vitéz János pályájának is fő sugalmazója volt. Lényege szerint humanista, kancelláriainak nevezhető patriotizmus az: tudatos politikai érdekközösség a nemzetállamot képviselő hőssel, vagy fejedelemmel, a Hunyadiak nemzetállamával. Magyar érdekű versei csaknem kivétel nélkül a Hunyadiakkal kapcsolatosak, főképp Mátyással. Hunyadi János emlékét két sírverssel örökítette meg. Eposzt is ígért róla, igen szép lelkes szavakkal: ki volt Hunyadi, jól tudja „a Hebrus, amely már vérszínűt ölte magára — S a macedón fensík, csontoktól messze fehérlő, — És Rhodopé havasán áttört út vérnyoma tudja.” Ígért effélet Mátyásról, de csak egy sereg epigramma szól róla, megválasztásával, harcaival, diadalaival kapcsolatban, meg konok ellenfeléről, III. Frigyesről, kiből Mátyás nemzetállamának ellenségét, a vesztünkre törő idegent látja és gyűlöli. Vigyázzon! — figyelmezteti; félje a fátumot! a magyar korona sohasem hozott áldást az ő fajtájára; tanúk rá: Gizella fia (Imre!), Péter, Salamon, Albert, s legújabbán V. László, ki esküvője előtt halt meg hirtelen. Ime, a magyar főpap magyar egyháza Szent Imre-hercegét a magyar korona viselésére fátumszerűleg hívatatlan németek közé sorozza be. A patriotizmus itt már bizonyos érzelmi színezetet nyer s idegengyűlöletből is táplálkozik; másfelől pedig rokon- és ellenszenvei megosztásában függetleníti magát a vallásos érzülettől, tökéletes költészetbeli párjaként a kancelláriai diplomata-hazafiságnak. Emezzel jár együtt akkor is, mikor viszont a nemzetállam érdeke egybeesik az egész keresztényiség érdekével, mert mindkettőt közös ellenség — a török — fenyegeti. Ily európaibb távlatú patriotizmust tolmácsol Janusnak egy emlékezetes költeménye. Ezt Mátyás nevében írta 1464-ben, válaszul Antonio Cos-

tanzi fano-i iskolamesternek, Guarino egy volt tanítványának Mátyáshoz intézett versére. Elmondja, mit tett Magyarország a mult évben a török ellen, rámutat a hatalmak közönyére, Magyarország különlegesen veszélyeztetett helyzetére; de Mátyást — úgymond — buzdítja apja fenséges alakja s a szent hit, mert a török azt is, Rómát, fenyegeti; a Kelet Rómája (Konstantinápoly) már kezében van, rabjává akarja tenni a nyugatét is: Graecia már barbár szót tanul, Róma nénje barbárok rabja lett; távolibb hatalmak még nem félnek eléggé, Germánia gáncsol; de ott vannak még az olaszok: övük — Rómáé — volt a világhatalom, most sem fogják megtagadni az ősi dicsőséget; ott van kincs, van erő: ott Velence, ott a nagy Alfonso királyi családja, ott Pius pápa; velök összeköt minket a közös veszedelem; rajta hát együtt! de bármily kevés legyen is segítségük, mi a hazához és a hithez nem leszünk hűtlenek: „Nos patriae tamen, et fidei, non deerimus unquam”. Humanizmus, keresztyénség, olasz és magyar patriotizmus ugyanazon érdekszövetségét tolmácsolja itt Janus, amelynek magaslatán Vitéz Jánost és Aeneas Sylviust láttuk volt egymás kezét fogva őrtállani.

E verseket már szinte kivétel nélkül itthon írta, költői pályája jelentékeny részének megfutása után. Bizonyosága ez — kancelláriai szolgálataival együtt — annak, hogy tudott alkalmazkodni a humanizmus itthoni légköréhez: tudott Guarino iskolája után Vitéz tanítványa lenni. De azért a régít nem felejthette. Érezte, hogy becsvágya tárgyat változtatott, hogy ifjúkora költői sikereinek színhelyéről erőszakkal szakított el, s érezte a megértő közönség hiányát. Korbélyegző árnyékolat ez az ő patriotizmusán, s valóban magyar érdekű versei közé kell számítanunk azokat is, melyek őt a hazai közösségen sok tekintetben kívülállónak, egy magyar műveltségtörténeti válság szenvedő részesének s egyúttal költői kifejezőjének mutatják. Egész erőteljes egyéniségéhez képest több azokban az önérzet, mint a csalódottság szava.

Leginkább Galeottónak írt verseiben és leveleiben emlegeti szellemi otthontalanságát, szinte a milieu-elmélet értelmében vallva elmének, éneknek a helytől, éghajlattól való függését: ő is, Itáliában latinabban írt, most barbár földön barbár módra rikácsol; hozzák ide Marót: bereked a lantja; hozzák Cicerót: megnémul: „Hic Maro ponatur, fiet lyra rauca Maronis, — Huc Cicero veniat, mutus erit Cicero.” Egy Homeros-fordítási részletet is hasonló nyilatkozatokkal küld meg olasz barátjának: jól tudott görögül, verselt is gyermekkora óta, de már abbahagyta; más a dolga; de meg itt a mi barbárságunkban könyvünk sincs elég, sem tapsoló hallgatóságunk nincs, hogy studiumra ösztönözne.

Enyhülést talált azonban a kezdeményezés öntudatában, mert itthoni, viszonylagos egyedülisége egyúttal az ő elsőségét is jelentette, az „ille ego”, a „primus ego” büszke önérzetét: ő Pannonia első dicsősége! övé a dicsőség, s ha a hazáé, ő szerezte azt meg neki, hogy Itália most már Pannoniából küldött verseket olvashat! övé a dicsőség, hogy lehozta a honi Duna partjaira a Helikon szűzeit! ezt az egyet az irigység sem tagadhatja meg tőle, véssék ezt rá sírkövére is!

A magyar költői önérzet első megszólamlása ez. Latinul szól, mert épp arra büszke, hogy oly verseket ír latinul, magyar léte, aminőkkel az ősi Róma újjászületett nemzetének, az olasznak, legtanultabb elméi kevélykednek. Magyarul nem írt, a neki tulajdonított magyar nyelvtan nem az ő műve. Guarino iskolájában sem sokra becsülték a vulgáris — olasz — nyelvet, olaszul írt könyveket nem tartottak tudós ember könyvtárába valónak. Jac. Ant. Marcellus, kit legnagyobb arányú panegyricusával tisztelt meg, írt olasz verseket is Petrarca modorában; Janus ezek közül néhányat latinra fordított; ezzel kapcsolatban írt epigrammái sejtetik, hogy mégis csak többre becsüli a latint az olasznál, bár természetesen a tisztelt férfiút nem kárhoztatja azért, hogy múzsája, „vulgaris numerus”-okat zeng. Egy epigrammjának a

„bardus” szóval való csípős játéka is figyelmeztethet rá, mennyire nyelve hegyén van a vulgaris nyelvű költészetnek — aminő a gall bardusoké is volt — kicsinylése, lefőzése; a „bardus” u. i. bárgyút is jelent, s e kétértelmű szóval dicsér ő meg egy bizonyos francia származású, Rubertus nevű verselőt.

A NEMZETIN KIVÜL az egyén, a magánszemély költészetbeli jelentkezése is megkezdődik verseiben: az sem mai, modern teljességében, de a középkori személytelenséghez viszonyítva nagy határozottsággal. Különösen Elegiái közt találunk idevágó verseket. Ezek egy csoportja szokatlan, emlékezetre méltó dolgokat, eseményeket örökít meg, többnyire csak a tárgy csodálatos voltaival akarván hatni lírailag. Megkapóbb e nemű verseiben, ha tárgya gondolatot sugalmaz, a költőre egyénileg alkalmazhatót. Egy szerfölött termékeny fáról szóló elégiája a gyümölcssei terhe alatt leroskadó fát beszéltetve már-már szimbolikusan veti fel a kérdést: nem jobb lett volna-e nem teremni, s tovább élni?

Asztrológiai érdeklődésével függenek össze a csillagos ég szokatlan, vagy baljóslatú tüneményeitől sugallt versei. 1462-ben csillag tűnt fel az égen, mely fényes délben is látható maradt: csak ne hozzon bajt az országra. Egy versében megvádolja a csillagokat, hogy ők okozták anyja halálát; mi örömük telik benne az égieknek, hogy ártalmas bolygókat alkottak? hisz az élet magától elröppen a törékeny testből: „Sponte sua e fragili corpore vita fugit”. Egy másikban bocsánatot kér az égitestektől: csak egyet kellett volna vádolnia közülök, a holdat. Már platonista gondolatkörrrel érintkezik, mikor Ad animam suam c. elégiájában a lélek útját rajzolja a csillagkörön át.

Mind e versekben a tárgyi világ a kezdeményező s különös, rendkívüli, vagy félelmes voltaival hívja fel magára az egyén figyelmét s készíti gondolkozásra. E tárgyi szempontúság jellemzi mélyebb értelemben vett élményi líráját is, amint azt az anyja

halálára írt, kétségkívül egyik legszebb elégiája tanusítja. Nem sírányokozás az, nem a maga veszteségének panaszolása. Nem a fájdalomnak ad szót, hanem fájdalomla okozóját, vesztesége tárgyát, édesanyját szemléli hosszasan, állítja elénk egész életét, folyvást csak azt éreztetve, mennyire szerette őt — fiát — mindennek felett. Nem a halottról beszél, az élőnek az emlékét faragja ki; nem fájdalomla, hanem részvéte élményét örökíti meg. Anyja anyai életének elbeszélése után, a már megholtat is a siratottnak a szempontjából siratja el: most élhetett volna már kényelemben, igazán jól és boldogan, mikor végre fiát is virágzónak, boldognak láthatta: „Hoc tibi vivendum tempore, mater, erat — Cum me florentem, cum me spectare beatum, — Cum poteras omni commoditate frui.” Kifejezést ad ugyan saját fájdmáának is, de tárgyiasítva, a temetési gyászpompá megjelenítésével, mintegy folytatódó elbeszélésként. Imé, ünnepélyes gyászmenet indul a koporsó előtt; karének, tömjénillat, reszketve síró dallamok; a szent tornyokból harangok zengenek; ő pedig — a gyászoló fiú — ünnepi papi öltözetben a vallás titkos ajándékával követi sírjáig a megboldogultat. Végül magasztalja édesanyja szép és tiszta életét s áldással búcsúzik az üdvözülttől.

Mint minden erős és igazi tárgyyszerűség, az övé is gondolatokat termel, sententiákat, mik a latin vers gyémánt foglalatában örökéletűeknek tetszenek. Hadd álljon itt e kettő: „Sincerus nullus affectus computat annos, — Quicquid ames, nunquam consenuisse putes”: az őszinte szeretet nem számlálja az éveket; nem hisszük, hogy megöregedhet, amit szeretünk. „Omen inest genitis, et habent praesagia matres”: jósjel van a magzatokon s az anyáknak előérzeteik vannak, — arról t. i., hogy melyik gyermekük szeretetében bízhatnak inkább. Anyja bizonyos volt fia szeretetének múlhatatlan erejéről, s ő, Vitéz Borbála, lett az első magyar anya, kit költő fia halhatatlanított. Megörökítette emlékét egy tömör sírversben is, mely szeretetük kölcsönösségét az előbbi-

nél nyilvánban fejezi ki: a fiú kegyes gonddal ápolta, míg csak tehette; az anyának édessé tette a halál gondolatát a tudat, hogy fia előtt hal meg; most kölcsönösen imádkoznak egymásért istenhez, a fiú a földön, az anya az égben. Hogy itt az istenség „Numen”, az ég „arx poli”, az előbbi elégiában az üdvözült „civis Olympi”: az csak a humanista költészetnek még az őszinte érzés kifejezésében is antikot utánzó, sablonos jellegét mutatja.

Élményi alapú költeményei között kevés az olyan, mely az eddig tapasztalt tárgyközpontúság helyett az alanyi, önmagából való megnyilatkozás líraibb módját választja. A mi megszokásunkhoz ezek állnak közelebb. A legmodernebbül hatók: Váradtól való búcsúzása, meg egy, a táborban való betegségével foglalkozó elégiája. Amaz a Váradról Pécsre szánkán repülő fiatal püspök élményét örökíti meg s már refraines, strófás szerkezettel is kivételes darabja neki. Havas, téli táj, befagyott folyók, mocsarak képe, bár antik példák is sugalmazták, ezúttal nem pusztá öncélú descriptio; lírai értékkel fonódik bele a gondolatmenetbe mint hangulati keret, a lélekbe felszívott szemlélet s a Martialistól vett refrain-sorral együtt — „Előre társaim, vágatva gyorsan” — a repülve, búcsúzkodva távolodás érzékeltetője. Búcsúzik a költő a váradi hévizektől, a gazdag könyvtártól, az aranyos királyszobroktól, melyeket a tűzvész sem pusztíthatott el, s végül a lovagkirály, Szent László segítségét kéri útjára:

At tu, qui rutilis eques sub armis
 Dextra belligeram levass securim,
 Cujus splendida marmorum columnis,
 Sudarunt liquidum sepulcra nectar,
 Nostrum rite favens iter secunda.
 Quam primum, o comites, viam voremus.

E könnyed futásával is kiváló költemény egyúttal a legösszefoglalóbb jelleműek egyike: egyéni, magyar érdekű, humanista bélyegű (a könyvtár!), s a mellett — a szent királyokra való utalásaival — némileg vallásos színezetű is.

De se aegrotante in castris c., 1464-ből való elégiáját említettem még. A betegségével tűnőlődők közt ez a legmélyebb hatású. A táborban megbetegedvén, meglepi a halál gondolata s az élethez, a költészethez, költői hírnevéhez való ragaszkodásának ad mélyen megható kifejezést. Meggondolatlan ott hagyta — így kezdi — a nyugalmat a harc kedvéért; itt félelem, düh, öldöklés, erőszakos halál. Mennyivel jobb volt otthon a sűrű tölgy alatt, vagy a csobogó víz mellett most e, majd ama könyvben gyönyörködni: „Nunc his, nunc illis mentem oblectare libellis” — s egy-egy gyümölcsöt szakítani a lehajló ágról. Erre következik betegsége, a forró-hideg elpanaszolása klasszikus kép- emlékekkel. Aztán a „kegyetlen égiekhez” fordul: miért kínozzák? van gonosztevő, szentségtörő elég! ő Apollónak áldoz: tartsák meg, legalább míg versei napvilágra nem jöhetnek! Sok éneke még végső símitásra vár, sok félbe-szerbe hever („S nem lesz-e világi pályám köre csonka: Bevégzetlen élet! bevégzetlen munka!” — jutnak eszünkbe Arany aggodalmai!). Ha kedves nekik a tehetség, ha a viruló kor, ha a szép külső kedves, ő bizonyonnyal érdemes még az életre:

Me servate, præcor, Phoebi pia sacra colentem,
 Dum saltem in lucem carmina nostra volant.
 Plurima sunt nobis, summam poscentia limam,
 Sunt quae dimidia parte parata manent.
 Si vos ingenium, si florida tangeret aetas,
 Si species, certe vivere dignus eram.

De hiába rimánkodik. Érzi, hogy itt a vég. Innenfogva egyre szépül a költemény s egyetlen megható búcsúzássá válik mindattól, amit szeretett, az egész élettől. Búcsúzik az égtől, a halomtól és füvellő mezőktől, kristály források és zöldelő erdőktől, miket a napvilággal együtt itt kell hagynia, míg ő mitsem hagy itt, legfeljebb ha nevét:

O coelum! o colles, et amicti gramine campi!

O vitrei fontes, o virides silüae!

Ergo ego vos dulci, pariter cum luce relinquam,

Nec relinquam de me jam, nisi nomen erit?

Nincs testvér mellette, lefogni szemét, s tetemét eltakarítani. Jól járt édesanyja, hogy meghalt s nem érte meg fia halálát. Barátait kéri, hantolják majd el lombos berkek és kedvesen zöldelő rétek között, hová el-ellátogatnak a Driászok ellejteni körtáncaikat; s míg sírján dús füvet növel a harmat, szünetlen szelídséggel lebegjenek ott a zefírek s panaszosan szóljanak a madarak. Hogy pedig hamvai ne maradjanak ismeretlenül, — de itt már idézzük a híres sorokat:

Quin etiam tacita jaceam ne ignotus in urna,

Signari hoc cineres carmine mando meos:

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Histrum,

Duxit laurigeras, ex Helicone Deas.

Hunc saltem titulum, Livor, permittite sepulto,

Invidiae non est in monumenta locus.

Nem csak, s nem általában a fiatal ember búcsúzása ez az élettől s feljajdulása korai vége miatt, hanem a költőé. Egy már nagy híró és becsvágyú fiatal — harminc éves! — költő búcsúzása az, életétől és lantjától, lantja utolsó zendülésére is neve halhatatlanságát bízva rá: S e tekintetben csak Petőfinek egy költeménye hasonlítható hozzá igazán: Az év végén (1848) című, melyet a

harcba induló ifjú költő szintúgy neve és költészete megörökítő-jének szánt: „Hirtelen ne haljon ő meg, Zengjék vissza az időnek Bércei, a századok!” Ahhoz hasonlítható, Petőfi javára a lírai közvetlenség, személyes telítettség, követelőbb, biztosabb becsvágy és tökéletesebb műalkat szempontjából; de nem hátrányára Janusnak, ha a gondolat szépségét, helyzetéből természetes fakadását, lírai indokoltságát, s elégikusabb, kételkedőbb szomorúságát tekintjük. Egyike ez azon költeményeinek, melyekkel félszáz év távolságából is fel tud bennünket maga iránt melegíteni.

LÁTTUK LESIKLANI a vallási közösség ihlető területéről; látuk, mint kezd a helyett kezét fogni a nemzetivel; mint kezd a magánember némely tipikusabb érzelmi jogainak — családi összetartozásnak, a földi élethez való ragaszkodásnak — is kifejezést adni: de a legjobb darabokban állandó sugalmazójának bizonyult a humanista költő költő-öntudata, költészet-kultusza. Ismerjük meg most már ez időelőtti irodalmi tudatosságnak, az öncélú költészet gondolatának: magának a humanistaságnak mint ihletnek, körét és szerepét műveiben. Versei zöme e másodlagos —, e nem életbeli, hanem irodalmi élmény körébe vezet. Nem egyes kimagasló lírai költemények, hanem a nagy átlag: epigrammák tömege képviseli azt.

Szerinte a költészetnek egyetlen, vagy legalább is első ösztönzője a költő dicsvágya. Másoknak is a költő osztogatja a dicsőséget, másokét is ő örökíti meg. Csak azért nem megy — írja egy ízben — a harcba, mert ha elesnék, ki énekelné meg az elesett hősök dicsőségét?

Tudjuk, mint sínylette a közönség hiányát. Mégis elnémíthatatlan ösztönnek érezte a költés vágyát. Ha nincs lector és auditor, hát énekel magának és a múzsáknak: „Mysis et mihi”, mondja habozás nélkül; „ha későn, ha csonkán, ha senkinek, írjad” — mondja Arany is.

Bár a régiek utánzója, elítéli a vak antik-bálványozást. A régiekkel „utánozva vetélkedő” humanizmus szükségkép felvette az értékelés kérdését (itt a „*Querelle des Anciens et des Modernes*” csírája!) s Janus nem késik benne állástfoglalni. Valamely régiségimádó Bartholomaeust csipked meg egyízben, aki az ő verseinél jobban dicséri a régiekét, csak mert régiek. Ily perversus természete miatt kíván hát Bartholomaeusnak némely antik csemegéket: falernumi új bor helyett ócska, virágos bort; kívánja, hogy a fonnyadt gyümölcsnek szeresse az ízét, s ne a szép Polyxenát ölelgesse, hanem Hecubát, azt sem mint vén aszszonyt, hanem mikor — a mythologia szerint — már ebbé változott. — „*De se ipso*” szól egy másik epigrammája: hajdan azt hitte, senki sem közelítheti meg a régieket; ma már tudja, hogy ő az anyagban, a régiek az ékesszólásban különbek: „*Vinco materia, vincitis eloquio*”. Természetesen, ez nem zárja ki a régiek követését: jó költő az, aki úgy lopja meg Marót, ahogy Maro tudott lopni másoktól.

Róma és Konstantinápoly, a humanisták e két szellemi fővárosa, szintén tárgya figyelmének. Nem tudni, melyik látogatásakor (1458? 1465?) írta kis epigrammáját az előbbiről. Rómát beszélteti benne, a vándorhoz, hogy kegyeletes gonddal vizsgálja romjait; ha siet, legalább egy könnyes tekintetet szánjon neki, nézze meg, mi most, s képzelje el, mi volt. „*Aspice sim qualis, concipe qualis eram*”.

A régiek közül a „*Ludorum pater, et pater leporum, — Nugarum simul, et facetiarum*” Martialist jelöli meg mintaképnek, „minden istenek közül” egyedül őt hívja segítségül, hogy méltán követhesse, s epigrammái könyvét, „szerényen dicsérve”, Martialis majmolójának — *simia Martialis* — mondja. Többször emlegeti Homerost is, a „*summus poetát*”. Az újak közül Petrarcát magasztalja: szülőhelye, Arqua, sok mindennel dicsekedhet (szép fekvéssel, áldott termékenységgel, egészséges levegővel), leg-

főbb dicsősége mégis csak az, hogy ő öleli a költő szent csontjait: „Inde tamen longe major tibi gloria surgit, — Vatis Petrarchae sancta quod ossa foves”.

Egy sereg versikéje apró kortársakra nyilaz, vagy invectívákra dőf vissza. Gúnyolja a költők túlzásait: az utókor a magasztalt hősök tetteit véli majd olvasni versükben, pedig csak a vatesek hazudozásait olvassa. Minden Caesarokénál hangosabban zengik — ez iskolatársára, Basinióra vonatkozik — parányi hőseik dicsőségét: elefánttá növesztik a hangyát s Jupiter mennyköveit vitetik a léggel: „Sic e formica faciunt elephanta poëtae, Cogunt et muscas fulmina ferre Jovis”.

Valamely Gryllust különösen meg-megfricskázgat. Ha az szól, elnémulnak a tücskök; bár ők szólanának inkább, s Gryllus hallgatna. Pythagoras arany, Phocylides ezüst énekeket szerzett: Gryllus ólomból csinálgatja. Kigúnyolja a minden áron névváltoztatókat, így ferrarai társát, Basinust, aki Basiniusra változtatta nevét; sokkal találóbb lett volna pedig, ha neve első betűjét elhagyja. Valami Vallinus meglopta Janus verseit: jó ízléséért megdicséri Janus. Crispust (a magyar Fodor Kristófot) arra kéri, hogy az ő — Janus — epigrammái után ne Martialiséit, hanem saját verseit olvassa. Prosperus hetvenkedik, hogy Janus nem költ jó epigrammákat; meghiszi azt! Prosperus jobbakat csinál.

Visszavágásai közt érdekesek azok, melyekkel a barbár származását hánytorgatókon áll bosszút. Jól érezve a maga szellemi fölényét, meg-megmutatta, mit tud a barbár. Prosperus nem győzött csudálkozni, hogy ilyen ember, mint Janus, a „rudis terra poli” szülötte lehet; de hát mindkét égalj alatt születhetnek mindenféle emberek; Demokritost a barmos Abdera termette, a durva Mantua a finom Vergiliust; ha netán e régi példák nem győznék meg Prosperust, hasonlítsa össze kettejüket: milyenek s honnan valók.

A szúrást, csipkelődést, szójátékos gúnyolódást, lenéző fricskázásokat, miknek e „költészet-tudomány-barbaries”-tárgykörben tanúi voltunk, szívesen űzi az élet más területein is, pusztán az elmésség és élc mulattató volta miatt. A szellemi fölény e tudatos kiélvezése humanista újdonság: oly mértékű érvényesülése a személyességnek, minőt a középkori szellem még kizárt.

Humanista társakhoz, nagyságokhoz és növendékekhez való viszonya is számos versében hagyott nyomot. Magyar humanisták közül leginkább Vitéz János nevével találkozunk verseiben; szeretetteljes, sőt gyöngéd figyelem hangján szól hozzá, vagy róla, s a fáradhatatlan alkotó, a szelíd pásztor, a nagyhírű, komoly férfiú arcképére odaörökíti a mosolyt is, melyet a bikaerejű Galeotto „vitézi tornája” csalt az agg pater ajkára: „Risit Strigonia clarus ab arce pater”. Vörösmartyas leleménnyel szól „erődítményeiről”, a pompás kerítésről, mellyel „János pásztor” az egyházat körülvétette, hogy juhait szabad térségen el ne tévelyegjenek: e szolgálataiért Szent Péter, a mennyei udvar kapusa, nyissa meg az eget a pástornak, nyissa meg a nyájnak. Rajta kívül egy Vetési László nevű, az ő jóakarátát kérő ifjú humanistának írt végtelenül előzékeny levelet, meg egy epigrammát, s Kosztolányit üdvözölte és hívta magához Itáliából hazatértekor, hadd hozza el lelkében egész Rómát neki: „Tota, tuo nobis pectore, Roma venit”; s vele közölte az epigrammáról való gondolatait is.

Az olaszok közt mesterét, Guarinót árasztotta el egész epigramm-záporral s azt dicséri egy nagyarányú panegyricusa is. De e verseiből jobbra hiányzik a Vitézhez írottakat annyira jellemző gyöngéd bensőség. Annál több bennök a magasztalás. Nektárként folyó beszédénél Homeros Nestoráé sem édesebb; sokoldalúságával senki sem versenyezhet: „transfert, canit, orat”. Leghízelgőbb, amit leánya, a metrumba beilleszthetetlen nevű Flordemilia („cujus me nomen metra referre vetant”) esküvője alkalmából írt az örömapáról: „Cum dicit prosa, Ciceronem dicere

jures, — Cum cantat numeris, creditur esse Maro”, — a nevével jelzett könyvek örökéletűek lesznek. Mint Camillus a barbár betörésektől a hazát, ő a nyelvet mentette meg a hosszú barbárság átkától. Ez egyért le vannak neki kötelezve régiek, újak és jövődők. Most már virágzik, de annyira fel nem virágozhat a nyelv, hogy visszaszerzőjének méltó köszönetet lehessen rajta mondani.

Legkedvesebb olasz embere azonban Galeotto volt; már Ferrarában contubernalisa, itthon vendége, pártfogoltja. Egy adat szerint 1461-ben Galeotto koronázta őt költővé Mátyás parancsára. A tudós, gazdag püspök hálás volt neki ifjúkori barátságáért, ezermesteri mindentudását becsülte, herkulesi erejét szívesen megbámulta, évdődött vele római zarándoklása miatt, megénekelte a kövér, kopasz humanista furcsa bajvívását („Palaestra Galeotti”), jó szívvel kacagott pénzvágyn, verseit ítélete alá bocsátotta, levelezett vele, jó és rossz sorsában szeretettel volt hozzá. Legkomolyabb, háláját iránta legnyiltabban megvalló verse egy elégia, melyet még Ferrarában írt (1454).

Írt verseket más olaszokhoz is, köztük Mantegnához, aki őt Galeottóval együtt le is festette. E festményről, sajnos, csak a művészhez 1458-ban írt elégiájából van tudomásunk. Ugyane humanista barátkozás körébe tartozik panegyricusai egy része is. De azokról majd alább.

KISEBB KÖLTEMÉNYEI, melyeken ezzel végigtekintettünk: epigrammák, vagy elégiák voltak. E megkülönböztetés főkép csak formai, amennyiben az elégia distichonban írt verset jelent, de az epigrammánál általában terjedelmesebbet. Nagyjában mégis az elégia jelenti azt, amit ma lírai költeménynek mondunk, míg az epigramma jelentése nem igen különbözik a ma járatostól.

Elégiái közül a főbbeket egyenként méltattuk, mint már modernebbül ható líraiság termékeit. Az epigrammának szatirikus válfajában a legkiválóbb; ebben a nemben egész irodal-

munkban a legelső, bár Bajza az Epigramma Theoriájában csak névül sem említi. Huszti József szerint a latin nyelvnek ily eredeti, életszerű használata még a humanista világban is párját ritkítja. Martialist, az ő mintaképét, akkor még kevesen utánozták: őt tehetségük rokonsága vezette hozzá. Az volt mintája részben a „monumentális”, hellenisztikus epigrammában is, a rövid dicsőítő költeménykéék és sírversek e szapora fajtájában; azonkívül a Kr. u. I. századbéli Statius, de leginkább a Planudes-féle Görög Anthologia, melyből több darabot le is fordított. Erotikus epigrammáit csaknem mind deákkorában írta; mintája ezekben leginkább Antonio Beccadelli Hermaphroditus-a (1425 táján) volt, e nagy sikerű könyv, mely körül nagy viták folytak, s melyet Guarino is védelmébe vett, szerzője viszont — utólag — megtagadott. Zsigmond császár, mint tudjuk, 1433-ban e könyve alapján koronázta költővé Beccadellit. Nem csoda, ha az ifjú Janus ily előzmények után ebben a nemben is kipróbálta tehetségét.

Formailag változatosságra törekedett, mi szintén Martialis példájára vall. Distichonon kívül írt különféle jámbusi sorokban, s különösen kedvelte a Phalaecus alexandriai költőről úgynevezett „versus Phaleciust”, e trochaikus, 11 szótagos sorfajt (hendekasyllabust), mely azért páratlan szótagszámú, mert második trocheusa daktilusra aprózódik: „Ac tu, bibliotheca, iam valetó”.

A „KISEBB KÖLTEMÉNYEKÜL” minősített epigrammák és elégiák mellett „nagyobb” költeményei alkotnak egy külön csoportot, mely műfajilag éppúgy nem egységes, mint a kisebbeké, s valójában csak a „heroicus” vers, a hexameteres forma örvén tartoznak együvé, mint *annál*-fogva „carmina heroica”. E sorfaj hoz magával antik költészetbeli tapadmányként bizonyos epikus sablonokat, modort, nagyobb inspirációt sejtetni akaró amplificatiót, részletezést, az igazi cselekvényt nélkülöző, csak látzólag epikus művekbe. Egy iskolás „certamen”, néhány epitha-

lamium és panegyricus tartozik ide: az első valójában leíró, a másik kettő lírai fogantatású műfaj, s csak a versforma emlékeztető erejénél fogva öltözködik epikus álarcba.

Említett certamen-e: A szelek versenye: „Eranemos (eros = viszály; anemos = szél), seu Carmen de certamine ventorum”, melyet legkésőbb 1450—51-re megírt. Az Aeolus barlangjában láncon tartott szelek sorra eldicsekszenek a maguk kiválóságával, végül Aeolus dönt Boreas javára. Tele van Vergilius-, Ovidius-, Lucanus-, Stadius-reminiscentiákkal. Sokáig igen kedvelték ezt a versét. Még Lánghy István 1825-i Delectus Poetarum-a is közli a leghíresebb antik viharleírások példái mellett.

Két nagyobb epithalamiuma közül csak az maradt fent, melyet a Zsigmondnál követségben többször is megfordult, híres velencei humanista, Guarino volt tanítványa, Francesco Barbaro leányának, Paulának az esküvőjére írt s 1453 elején személyesen adott át a jeles férfiúnak, természetesen Guarino ajánlólevelével. A vers, mely az alexandriai, Kr. u. IV. századbeli Claudianus epikus házassági verseit veszi mintául, mythologiai keretbe foglalja a Barbaro-család dicséretét. Venus megjelenik Velence táján. Minden megérzi jelenlétét: nereisek, naiasok hozzásietnek, mire ő — az Aeneis V. éneke módjára — versenyjátékot rendez velök. Hymen és Amor sürgetésére felkerekednek, hogy el ne késsenek a velencei mennyegzőről. Jupiter követe, Apollo, már ott is van, dicsérő beszédet tart Francescóhoz, időrendben végig haladva, igen pontos adatokkal, a Barbaro-nemzetség, majd Francesco élete történetén, emennek különösen irodalmi érdemeit emelve ki. Erre megtörténik a mennyegzői szertartás, persze pogány — antik — módra.

PANEGYRICUSAI közül a három kisebb — Carmen ad Ludovicum Gonzagam, Carmen pro pacanda Italia ad Imperatorem Fridericum III., és Panegyricus in Renatum — szintén még

ferrarai éveiből, 1451 és 52-ből való. Fejedelmi személyekhez szól (Lud. Gonzaga: mantuai fejedelem), jórészt pártérdeket szolgál, politikailag irányzatos mindegyik. Az elsőnek megírására Guarino, a másik kettőére Jac. Ant. Marcellus ösztönözte. Így a fiatal magyar deák a versengő olasz fejedelmek humanista csatárai sorába került. A második és harmadik költemény Anjou René (Renatus) érdekében íratott, ki a Nápoly és Szicília birtokáért folyt versengésben Aragoniai Alfonso (Beatrix nagypapja) ellen hiába küzdvén, feladta Nápolyt, Provence-ba vonult vissza s várta, hogy visszatérhessen. Innen a Pro pacanda Italia Alfonso-ellenes célzásai, mikkel Frigyes császárt Renének óhajtja megnyerni. Az In Renatum pedig egyenest René restaurációs kísérletét készítené elő. A Pro pacandá-t, mint tudjuk, 1452 elején el is juttatták Frigyeshez, mikor az Rómába menet Ferrarában megállapodott. E költemény (közel 400 sor) Claudianus és talán Petrarca mintájára Itáliát felséges, királyi alakú matróna képében személyesíti meg s annak a panaszát s békéért és „Róma feltámasztásáért” való esedezését adja elő.

IGAZI, szívéből fakadt panegyricusai nem is e kisebbek, hanem az a két valóban nagyarányú, melyeket első nevelőjéhez és első mecénásához írt, ugyanazokhoz, kik iránti tiszteletből az előbbi irányzatos műveket is írta, s kikhez őt humanista eszmények közös tisztelete és személyes lekötelezettség érzelmei fűzték.

Legnagyobb becsvágygal a Guarino-panegyricust írta („Silva Panegyrica ad Guarinum Veronensem praeceptorem suum”), még Ferrarában, de aztán még két ízben (talán Páduában s végül itthon) átdolgozta. Első alakjában még a mester is olvasta és terjesztette, a véglegest (1073 sor) Guarino fiának, Baptistának küldötte meg Janus.

Időrendben halad, forrás-értékű hiteles adatokat szolgáltatva az utókor számára. Főbb szakaszai: Guarino ifjúsága; konstanti-

nápolyi görög tanulmányai Chrysolorasnál; velencei iskolája s más állomáshelyei; megtelepedése Ferrarában, 1429-ben; iskolája dícsérete; módszere (tanmenet, nyelvtanítás, napirend); híresebb tanítványai (köztük Galeotto, Franc. Barbaro, a görög Trapezunti György, Strozza); főbb munkái (Platon-életrajz, grammatika, Plutarchos-fordítások, stb.); tisztelői (köztük — Poggio, Vitt. da Feltre és Filelfo mellett — Vergerio, a sziklás haza dísz: „Rupibus et sparsos decorans Vergerius Histros”); magánélete, jelleme, családja; végül, igen, végül, mert Guarinótól tanulta, hogy olykor szebb hátrábbhagyni, ami korábban történt: születésének csodás körülményei, melyekből kiderül, hogy Guarino az égi lakók különös kegyéből született épp a „boldog idő” (az olasz megújulás) számára.

Dícsérő részei közül különös nyomatékúak azok, melyek a mester görög-tudását méltatják. „Grajis ingenium, Grajis dedit ore rotundo Musa loqui”! Onnan ered a rómaiak nyelve — „*nostra lingua*” —, s a görög elhanyagolása miatt hanyatlott el. Guarino „mind a két Pallas-szal” tehetős, a „*gemina gens*” két nyelve egyaránt az övé.

Azon tudnivalók közt, mikre szöveg-olvasáskor a mester emlékeztette őket, kiemelhetjük a stílusra, s a különböző metrumok hangulati jellemére fordított figyelmet.

Alapvető inspirációja: hálaérzete, a részletekben is sűrűn megnyilatkozik: vallja, hogy Guarinótól tanulta a költészetet. De hírvágya is meg-megszólal. A világ minden tájáról odaözönlő tanulók sorából magát sem hagyja ki: isteni végzésből küldte őt ide Pannonia földje még zsenge korában. S a híres tanítványok felsorolása után: „*Quos inter nec me venientia secla tacebunt!*”! Hiszen ő az — *primus ego!* — ki innen, a Pó vidékéről hazavezeti a múzsákat. Majd emel is otthon, a Dráva partján, százoszlopú templomot Guarino tiszteletére! Középujt lesz a mester arany szobra, körülvéve neje és 12 gyermeke szobormásaitól; a

boltozaton festett szivárvány, hold és nap; odasereglik dalversenyre Európa sok jeles ifja; ő pedig bíborba öltözve, fejét szalaggal övezve, sábai tömjént gyujt tiszteletére, míg amazok himnuszt zengedeznek. Mily korai ábránd: európai irodalmi tűzhely a költő magyar szülőföldjén!

Igaz: tudós költészet ez, az irodalmi rajongás és öncélúság egyik legkorszerűbb megnyilatkozása; tagadhatatlan azonban, hogy élményen alapszik, a műveltségért való őszinte lelkesülségből fakad. S mily teljes, mily kifinomult irodalom-élmény az övé! Mily nagy pillanat az neki, mikor egy rajongva várt műnek, egy előre is nagyrabecsült irodalmi újdonságnak (a mester Strabofordításának) friss pergament-kéziratát végre kezébe foghatja! mint résztvesz bibliofil-csemegézésében szinte minden érzékszerve! Íme: a friss kéziratot „. . . . a múzsafiak mily örömmel várva lesik, mikor a három próbára javítva, tajtkővel kisimítva, kifestve piros miniummal, cedrus-olajszagot árasztván, otthagyja a szekrényt”. „Iam supremum rasmus ad unguem” — „Cedron olens” — „minio rutilans” — „et pumice laevis”: csupa ínycenc érzékletekben felfogott és kiélvezett irodalomélmény.

Jacobus Antonius Marcellus, kihez másik nagy (2871 soros) panegyricusa szól, neki egyik első pártfogója s mecénása volt. E költeményét Páduában írta, mikor Marcellus e város podestája volt. Főtárgya: Marcellus haditettei az 1426—52 közti, Milánó-elleni hadjárat folyamán. Epikus hős látszatát azzal szerzi meg neki, hogy bár e hadjáratnak csak polgári biztosa (s nem hadvezére) volt, az ő személye köré csoportosítja a történeteket. Pallas beszéli el az eseményeket, de csak Janus Itáliába érkezéséig: a többit a nélkül is tudja már Janus. „Szónoki hangú, epikus sallangokkal fölcicomázott laudatio Claudianus modorában”, mondja a nagy műről Huszti József. Nem is epikus tehetőségének a részletekben megmutatkozható nyomai (melyek úgyis antik reminiscentiákon alapulnak), hanem maga az ő epikus con-

ceptiójának mélyen gyökerező humanista jellege érdekel bennünket elsősorban.

Kétségtelen, hogy ez leginkább eposz-igényű műve, amennyire ugyanis azt a panegyricus műfaj lehetővé teszi. Ebbeli becsvágyát már Praefatiója jelzi, amely szerint most ő is a Maecenastól megintett Vergilius példáját követi: otthagyja eddigi nád-sípját, veszi a „tubá”-t s „vilia” helyett „Arma virum”-ot énekel; a ferrarai vidám darabok után most súlyosabbat költ: „Auribus en vestris nunc graviora damus”. A panegyricus elején aztán a Pó mellett egy nyírfa alatt látjuk heverészni, versét tervezgetve. Megszólítja Pallas: csak nem afféléket tervez tán, aminőket Guarinónál írt: epigrammot, elégiát? Hagyja abba e gyermeki játékokat, magasra törjön: erőt, hírt a költőnek csak „materia excelsa” adhat. Ne a régi időkben keresse tárgyát; hányan nem írtak már azokról! Hálátlan is, ha a multat a jelen rovására becsüli s irigyli az élőkötől a babért. Kora tele van ragyogó példákkal: ott vannak a Marcellusok. . . stb.

A mai korból vegye hősét a nagyratörő költő: Pallas e tanácsa a humanisták azon meggyőződését visszhangozza, hogy az olasz újkor (renaissance) már el is érte erőfeszítései célját s bátran versenyre kelhet az antik világ minden dicsőségével. Melyik kor volt ragyogóbb a mostaninál?— kérdezi Pallas Janustól; ő, Pallas, kiváló mesterek által elűzte az elmék hosszú álmát, Sándor és Caesar kora támad újra, az aranykor látszik visszatérni. Ott van bizonyítékul e korszak sok remek alkotása, hajók, új hadigépek, szobrok, paloták tömege, mik elhomályosítanak minden hajdani nagyságot: Babilont, Salamon templomát, pyramist, mausoleumot. De mindent felülmúl a költészet új felvirágzása! Mikor volt ennyi költő? S van, megihletni őket, hős is elég, vetekedő a régiekkel. S mindez Itáliára, csak Itáliára vonatkozik: „Nulla tamen regio est quam tu componere possis — Felici Italiae”.

Az olasz renaissance-nak e kor-önérzete nyilatkozik meg Janus hős-választásában. A korszak, az olasz jelenkor, már antik méltóság magaslatán érzi, már — értékben — antikizálta magát. Valakit e kor hőse- és ideáljaként magasztalni, méltónak ítélni arra, hogy e kor költője lantjára vegye tetteit: annyi, mint korával együtt antik méltóságra, antik költészeti hősök rangjára emelni fel őt, ama költészet hagyományos eszközeivel és szokásai szerint. Ez itt a lényeges, ez az „epikaiság” ismérve a költő fel-fogásában, s az epikai kiválóság értelme a hős szempontjából. E szempontból ítélendő meg Janus panegyricusa is, nem pedig a mi poétikai követelményeink szerint. S így megítélve, ha valamelyik műve, hát ez valóban az olasz humanizmus leglelkéből merítette becsvágyát, ihletét, s annak a szellemében „epikus” conceptio az, bár Janus tehetsége nem elsősorban az epikus költőé.

AZ Ő RÖVID ÉLETE még Beatrix jövedele s Mátyás udvarának igazi elolaszosodása előtt véget ért. De voltak honfitársai, kik már életében méltányolni tudták, s ifjú hívei, kik valóságos Janus-iskolává csoportosultak volna az ő vezérlete alatt, ha életben marad, de így is büszkén vallották magukat az ő követőinek. Holta után maga Mátyás lett az első, ki megengesztelődvén, művei összegyűjtése iránt intézkedett. Hagyatéka megmentése, emléke ápolása a magyar humanistáknak egyik legfőbb gondja lett, s Janus az első magyar költő, kit az „elmúlás századai” élő irodalmi hagyományként adogattak által egymásnak. De amit ő kezdett, az majd csak három század multával teljesedett ki egészen: a felvilágosodás korában: világiság, nemzetiség, egyéniség lobogója alatt.

III

MÁTYÁS ÉS BEATRIX KORA

(1477—1490)

AZ áttekintett korszak humanizmusa mindenestől a Hunyadi-családé volt. Eredetére nézve olasz ugyan, egyelőre jövevény-műveltség, de magyar embereké, olyanoké, kiknek — magas, sőt legmagasabb polcon állván — módjukban volt a maguk körébe egyre többeket felvonni a hazai talajból. Ez a folyamat általuk már valóban megindult.

Az összeesküvés egy időre megzavarta a fejlődés folytonosságát s Vitéz és Janus halálával lezárult a magyar humanizmus első korszaka. Mátyásnak elment a kedve humanistáitól, annál is inkább, mert Rómában nem sokkal előbb a Pomponius Laetus-féle összeesküvés is humanisták műve volt. A ferrarai Carbo előadása szerint az összeesküvés hatása alatt el akarta tiltani az olaszországi iskolázást, mely nem annyira ékesszóló és tudós, mint vakmerő és bármi bűnt elkövetni kész emberekké neveli az odakerülő magyarokat. Kancellárjává a skolasztikus hagyományokhoz ragaszkodó ferencset, Veronai (Rangoni) Gábor erdélyi püspököt tette meg, s őt később (1477), rendjéből elsőül, még bíbornokságra is emeltette. Kancelláriájában e férfiú évekig tartó visszahatást jelentett Vitéz és Janus humanizmusára.

Nem sokáig nélkülözhetette azonban a korszerű diplomácia művészeit, stilsztáit és rhetorait, a humanistákat. Elszigeteltségéből, mint a kisebb-nagyobb olasz zsarnokok, kik uralkodó ősökre nem hivatkozhattak, irodalom, tudomány, művészet pártolásával remél-

hette a kiemelkedést. De ami azelőtt életbevágó, gyakorlati szükséglete volt: bizonyos udvari humanizmus fenntartása: ezentúl hiúságát szolgáló, divatos és előkelő udvari díszletté is vált. Ily szerepre alkalmasabbak voltak az ő dolgaiba Vitéz és Janus módjára be nem avatkozó, kegyeitől még teljesebben függő, csak neki hízelgő olaszok. Mióta házassága elhatározott, de különösen Beatrix megérkezéssel, ezeknek derült fel a napjuk. S a Mátyásról, mint renaissance-fejedelemről élő kép is leginkább az 1476 utáni Mátyásról mintáztatott.

BEATRIX (1457—1508) I. Ferdinánd (Ferrante) nápolyi király leánya, a fentebb többször emlegetett Alfonso unokája volt. Testvérei révén rokonságban állt a milánói és ferrarai fejedelmi családokkal, Sforzákkal és Esteiekkal. A nápolyi udvar már nagyatyja óta nevezetes renaissance-központ volt, melynek (még Beatrix otthonlétében) körébe tartozott a nekünk már Zsigmond és Janus kapcsán is ismerős Beccadelli; a sikamlós novellákat írogató Masuccio; atyja főminisztere, Gioviano Pontano, kiről a nápolyi első akadémiát nevezték el; Francesco Laurana szobrász, kinek Beatrix-mellszobrai és reliefjei közül ma is sok ismeretes.

Rég folyó tárgyalások után 1474-ben történt meg eljegyzése Mátyással s 1476 szeptemberében ment érte a magyar lakodalmi követség. A nápolyi esküvőn Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda képviselte Mátyást. A Drávánál Szilágyi Erzsébet várta a menyasszonyt előkelő udvarhölgyek s magyar hajadonok kíséretében. Mátyás Székesfehérvárt fogadta s királynévá koronáztatása után dec. 15-én vonult fel vele Budára, hol egy hét múlva Veronai Gábor — ekkor már egri püspök — eskette meg őket. Az erre következő pompás lakodalmi ünnepségek közben Pongrác János váratlan halála nagy riadalmat okozott. A nápolyi udvar és nemesség pompakedvelése messze híres

volt. Beatrix is apjától, nagyapjától örökölte fényűző, gondatlanul költekező hajlamait. Magyarországon is, bár Mátyás bőven gondoskodott költségeiről, rendetlen gazdálkodása miatt örökös pénzzavarokkal küzdött s adóságokkal. De azért bőven adakozott, vesztegetett, azzal is táplálva a gazdagságáról elterjedt híreket, s szaporítva a kérelmezők és kizsákmányolók számát.

Mátyás egészen igézete alá került. Magával vitte hadjárataira, katonai gyakorlatokkal, vadászatokkal szórakoztatta, meglátogatta vele a felvidéki városokat. Elvitte az olaszországi találkozóra is (1479): ott látta Beatrix először Ulászlót, aki később oly végzetesen avatkozott be sorsába. Szívesen követte Mátyást a meghódított városokba: 1482 szeptemberében Hainburgba, egész udvari személyzetével, zenekarral, énekesekkel: még orgonát is vitetett a várba. Mátyás 1485 jún. 1-én vonult be Bécsbe: négy nap múlva Beatrix is ott volt s innenfogva szívesen, Mátyás végső éveiben leginkább ebben a városban és vidékén tartózkodott.

Az volt a híre, hogy mindent tehet Mátyással, amit akar, s túlzottan képzeltek el politikai befolyását: az olasz államok követői pl. rendszerint külön utasításokat kaptak hozzá. Szívesen beleelegyedett a diplomáciába is, kivált ha alkalmilag családja érdekét szolgálhatta azzal. Atyjával s a pápával egyetértve leveleivel igyekezett hatni Frigyesre s rábeszéléssel Mátyásra a békekötés érdekében: családja u. i. rokonságban volt Frigyessel. A nyolcvanas évek elején, az olasz államok közti viszályok idején, állandóan résztvett a diplomáciai játékban. De főképp saját majdani uralmának egyengetésére s Corvin János igényeinek eleve megghiúsítására volt gondja. Emennek Bianca M. Sforzával tervezett házasságát mindenáron igyekezett megakadályozni. Híveket toborzott azon felfogásának, hogy az egyszer megkoronázott királyné élethossziglan az marad, özvegyisége esetén tartozik újból férjhez menni s ezáltal férje lesz az ország királyává. Ezt Mátyás is megsokalta; 1489 májusában

levélben fedte fel veszélyes tervezetéseit sógora, Alfonso trónörökös előtt, azt is megírva neki, hogy Beatrixot a magyarok nem igen szeretik, mert nem is igyekeznek arra rászolgálni, — meg hogy őt örökös sopánkodással, perpatvarral, könnyekkel zaklatja. Mátyás halála után Ulászló pártjára állt, ismertetett teoriája szerint természetesen elvárván, hogy nőül vegye. A magyar urak meg is tétették ez ígéretet Ulászlóval, eleve kikötve, hogy nem válthatja be. Ulászló megválasztván, Bakócz titkolódzó formák közt összeeskette őket Beatrix lakásán, de Ulászlónak eszéágában sem volt őt házastársának tekinteni. A félrevezetett nő még pénzt is adott neki a vetélytárs Miksa elleni fegyverkezésre s a fekete sereg felfogadására. Miután az urak és Ulászló „italica sane arte” ekként becsapták, Esztergomba vonult vissza öccséhez, Hippolythoz; majd, miután VI. Sándor pápa 1500-ban semmisnek nyilvánította Ulászló házasságkötését, hazament. Az „infelicissima regina” innenfogva hozományá visszaszerzését tekintette főgondjának, annak terhére bőkezűen rendelkezett, a Szent Péter-bazilika építésére is nagy összeget hagyományozott. Mikor 1508 szept. 13-án meghalt, jótékonyága miatt általánosan gyászolták. A nápolyi Pietro-Martire-templom szentélye falában van eltemetve. Sírfelirata egyebek közt azt hirdeti róla, hogy „religione et munificentia se ipsam vicit”.

Vele nagy számmal jöttek be olaszok, többek közt testvére, Francesco, Mátyás kedveltje. Mátyás igen előzékeny volt családjára iránt. Beatrix bátyját, Aragoniai János bíbornokot az esztergomi érseki székre emeltette. Amint az nemsokára (1485 okt.) meghalt, Beatrix nem szűnt meg ostromolni őt, hogy akkor 6 éves unokaöccsét, Hippolytot ültesse helyére, s szenvedélyes, szívós küzdelmet indított meg érdekében. Mátyás, Beatrix iránti „halhatatlan szerelmétől” indítatva meggyőzette magát, s Hippolyt, alig megérkezvén, 1487 aug. 22-én már résztvett a német-újhelyi diadalmas bevonulásban. Sok olasz, főképp ferrarai jött

vele. Udvertartása — mintegy 245 fő — nagyobbrészt azokból állt. Néhány gyermek is volt köztük, hogy legyen kikkel játszania. 14 éves korában bíbornok lett (1493). Ettől fogva nem sokat időzött Magyarországon: otthon költötte érseksége gazdag jövedelmeit. Jöttével nemcsak az olasz befolyás: az ellenhatás is fokozódott s az 1495-i országgyűlés nemcsak általában idegenek, olaszok, hanem egyenest ő ellene irányuló törvényeket hozott. Hogy mégis otthon maradhasson, beleegyezett a Bakócczal való cserébe: az lett érsekprímás, ő egri püspök (1497). Alig fordult meg többet Magyarországon. Meghalt 1520-ban Ferrarában. Tudvalevőleg az ő udvari költője volt Ariosto, kit 1517-ben megfosztott javadalmai nagy részétől, mert nem akart vele Magyarországra jönni, a „paprikás ételek” és „erős borok” hazájába. Pártfogoltja, az Egerben huzamosabban tartózkodott Caelius Calcagnini, több magyar humanistával tartott fenn baráti érintkezést.

Mátyás kívánságára Hippolyt is, Beatrix is megtanult valamenyire magyarul. Mindez kevés volt a magyarság megnyerésére azon idegenséggel szemben, melyet magukkal hoztak. Beatrix az ország nagy részét nem ismerte, keleti felében sohasem járt; Mátyás életében legalább ideje felét osztrák földön töltötte, vagy a német polgárságú városokban. A hagyományos, szabadabb udvari szokások helyére rideg etikettet hozott be. Körülötte minden olaszos volt: olasz szabó, olasz öltözékek, beretvált arc, szabadon lehulló hajfürtök, az asztalon olasz ínycsészek: sajt, angolna, gesztenye, olajbogyó. Nagykereskedések, bankok szinte kizárólag olasz ügynökök kezében voltak: róluk nevezték Olasz utcának a mai Üri-utcát. Nincs adat, hogy Beatrix és hozzátartozói közül egy is melegebb rokonszenvre s hívekre tett volna szert nálunk. Bizalmas emberei, titkárai, felolvasói, gyóntatói, orvosai majd mind olaszok voltak. Ezekhez járultak a folyvást jövőmenő követek s egyéb küldöttek Ferrara-, Milánó-, Nápolyból,

kivált Hippolyt érseksége, Corvin János házassága s a trónöröklés kérdése napirendjén. Az olaszok rajongva, a magyarok aggodalommal nézték Mátyás törekvéseit a németrómai császárságra. Amazoknak a király bőkezősége is tetszett, magasztalták is érte eleget. De amik e fényűzés műveltségbeli értékei voltak, azt kevés magyar méltányolta. Az olaszok le is nézték a „vad erkölcsű”, „barbár”, vagy „félbarbár” magyarokat, kik csak vadászatban és szertelen lakmározásban lelik kedvöket, tányért sem használnak, hanem közös tálból esznek, kézzel s kenyérszelettel nyúlva bele. Kifogásolták az itteni lakásviszonyokat is, különösen a fűtött szobában alvást. Beatrix újítása volt, hogy Mátyással budai nyári palotájuk tornácán étkezett. Viszont a magyarok szemében az olasz: símanyelvű, kegyhajhászó, cselvető-számba ment. Mátyás is vélekedhetett így néha. Egy ferrarai követ 1485 tavaszán úgy értesült, hogy azért nem akarja fiát nápolyi hercegnővel összeházasítani, mert ebből a fajtából, „akik mindig csak markolnak és követelnek”, neki már éppen elég jutott. Az a mondása is, hogy „mi itt fegyverrel vívunk, nem méreggel”: olasz erkölcsöket bélyegzett meg.

Tudomány és művészet szempontjából azonban nem volt gyümölcstelen Beatrixnak szívósan megőrzött olasz rokonszenve. Érdeklődése tudomány és irodalom iránt: tény. Galeotto szerint sokat olvasott, vagy felolvasást hallgatott, latinul tudott, klasszikusokat szívesen idézett (Vergiliust: „Varium et mutabile semper fœmina”; Ovidiust: „Res est solliciti plena timoris amor”). Ranzano, saját szavai szerint, az ő buzdítására írta magyar történeti kivonatát, sőt tőle kapott bizonyos kódexet, melyből Attilától Mátyásig megismerhette Magyarország fejedelmeit. Az olaszoknál obligát udvari költők hiányoztak udvarában, verses panegyricusokat többnyire külföldről kapott: szívesebben látott tudósokat, a tudós eszmecesterét többre becsülte a versnél. Bécs bevételekor az egyetem tanácsa tőle, mint tudománykedveléséről is-

mert királynétől remélte kiváltságai megerősíttetését Mátyás által; utóbb meg is jelent férjével egy egyetemi disputatió. Hogy tehát Mátyás személyes érintkezése olasz tudósokkal e korszakban sűrűbbé vált, az részben az ő befolyásának tulajdonítható.

Szintúgy a művészeti téren beállt élénkebb összeköttetés. Magának Óbudán építtetett házat. Mátyás budai palotája (csúcsíves!) jöttkor már kész volt. Azután épültek a budakörnyéki kéjlakok: a visegrádi nyári palota, a tatai kastély; a pozsonyi palota, a komáromi. Ez utóbbi kikötőjében állomásozott a palotaszerűleg épített, termekre, lakosztályokra beosztott, a királyi pár dunai kirándulásaira való díszhajó, melyet mintája, a velencei Bucintoro után Bucentaurusnak neveztek.

Építészeik közül a dalmata Traui János (Giov. Dalmata), a firenzei Baccio és Franc. Cellini, meg Chimenti di Lionardo Camicia néve ismeretes, de nem, hogy melyik mit épített. Bizonytalan az is, kiktől valók a budai vár szobrai: Hercules, az ugrókút Minervája, a két kapuvédő harcos, s kinek művei a Louvre-beli, elefáncsont domborművű kis házioltár, a Corvin-kálváriának nevezett ereklyetartó feszület, meg a budai palota udvarának Hunyadi-szobrai: Jánosé, Lászlóé és Mátyásé. Andrea da Verocchio két szobrot küldött Firenzéből (Nagy Sándor, Darius). Nem lehetetlen, hogy a fentebb említett Franc. Laurana szobrász is megfordult Budán. Itt tartózkodott Visino firenzei s valószínűleg Ercole Roberti ferrarai festő; dolgozott Mátyás számára Filippo Lippi, meg Berto Linaiulo. Attavante, a híres firenzei miniator Mátyás utolsó éveiben jóformán csak neki és Beatrixnak dolgozott. Könyvvásárlásra s díszítésre évenként mintegy harmincezer aranyforintot fordítottak. Az Attavante-féle Corvin-kódexek közül Beatrixéi voltak (miniatúr arcképeivel is ellátva): a brüsszeli kir. könyvtár Corvin-missaléja, a vatikáni Corvin-breviárium, Nemzeti Múzeumunk Hieronymus-kódexe. Bejött sok külföldi műiparos is; értékesebb iparcikkeket (selyem, bár-

sony, finom bútor, ékszer, üveg, majolika) olasz földről vásároltak. Megmaradt: az esztergomi székesegyházi kincstár Corvinkálváriája, a Louvre-beli miniatűr házioltár; a Mátyás palotájából való trónkárpit egy része a Gr. Erdődyek birtokában van, másik részéből szabták a budai vártemplomban őrzött misemondó ruhát. Színészeti előadásokban főképp Beatrix gyönyörködött: olaszai misztériumszerű dialógokat, dalokat, bohózatokat adtak elő. Hívására trovatorék, hárfások, vonós hegedűsök jöttek. Bizonyos nemzetközi lantos zene divatja ekkor indult meg a királyi udvarban, s dallamai bizonyára legszívesebben a humanizmus hatása alatt álló olasz költők versszövegeit közvetítették, oly „nótákat”, aminők némelyikére írhatta később énekeit Balassa Bálint. De zenében a jövevények csak lassan tudtak tért hódítani. Mátyás az egyházi ének- és zenekart részesítette előnyben. Templomai-
ban kitűnő (valószínűleg olasz eredetű) orgonák voltak. Egyházi ének- és zenekarát már esküvőjén megcsodálták, 1483-ban a pápai követ a pápáénál is jobbnak mondta. Beatrixnak külön hordozható orgonája is volt, külön énekkara és citerásai. Olasz énekesek, zenészek megnyeréséért sokat levelezett.

MÁTYÁS e másfél évtized alatt fejlődött ki azzá az igazi renaissance-uralkodóvá, aminőül a magyar történelmi emlékezésben megöröködött.

E korbeli politikája és államművészete az azelőttinek a folyamánya, de mindinkább belefalonódva a császárság humanista ideáljának bűvkörébe. Láttuk, hogy szépszerével nem érvén célt, mint bonyolódott új, nagy küzdelmekbe, hívott ki maga ellen titkos és alattomos szövetkezéseket a külföldön, összeesküvést itthon, vissza már nem is fordulhatva, sőt a nehézségektől még jobban sarkalt következetességgel. E közben a török „finalis destructiójának” gondolata háttérbe szorult s fényes részletekre, vagy a leszámolást elhalasztó fegyvernyugvásokra korlátozódott,

azután pedig tovább folyt a humanista délibábnak bizonyult eszmény hajszolása. Amit valóban elért, az a nemzeti erőforrást csak látszólag gyarapította s csak becsvágya szerzeményének, az ő személyes energiája eltűntével többé nem tarthatónak bizonyult. Mindez Beatrix nélkül is így történhetett volna, bizonyos azonban, hogy mind neje, mind olasz humanistái ösztönző hatással voltak reá ez irányban. Hunyadi János össze tudta egyeztetni személyes becsvágyát tágabb érdekek — család, haza, keresztység — szolgálatával, s azokét a humanizmus istápolásával. Mátyás személyes becsvágya kinőtt e tárgyilagosságból s egyéniségének valóban renaissance-szellemű autarkiát biztosított. Ebbeli hajlamai most erősödtek meg, az általa felidézett események folyamatával párhuzamosan s nem utolsó sorban azon olasz előképek nyomán, melyekkel most már sokkal állandóbb és érdekeltőbb összeköttetésbe került.

Maga a török kérdésben folytatott politikája is ily személyes becsvágy ízet vette fel egy időben: a már régebben áhított német-római mellett Bizánc visszahódításával a keletrómai császári korona délibábjára vetette magát. Tett már mind a pápai, mind a nemzeti és humanista Róma védelmében szolgálatot, mikor 1481-ben Otranto vára felmentésére Magyar Balázs vezetésével segítséget küldött. Ekkortájt fordult figyelme a kelet Rómája felé, mikor Dsem, bátyja II. Bajazed ellen sikertelen támadást szervezván, menekülni lett kénytelen s több európai uralkodó közt Mátyáshoz is követséget küldött a maga érdekében. A menekült török trónkövetelőért sokan versengettek. Mátyás azt beszélte a pápai legátusnak (nem tudni, mi igaz benne), hogy Dsem neki unokatestvére, mert nagyanyjának egy nővére török fogságba kerülván, neje lett II. Muradnak, tehát anyja a most elhalt II. Mohamednek, s nagyanyja Dsemnek. Nos, Callimachus, Lengyelországnak 1483 körül Mátyásnál követe, egy művében azt írja, hogy Mátyás, Dsem birtokában tervezett keleti hadjáratá-

val a keletrómai császárság elnyerésére törekedett, „régii magyar királyok példájára”.

Ez az Árpádok bizánci kapcsolataira való célzás (s azok közt talán II. Endrére, kinek 1217-i vállalatával nem a szentföld, hanem a bizánci császárság volt igazi célja): figyelmeztet Mátyás hatalmi politikájának magyar történelmi ösztönzéseire. Már megválasztása nemzeti történelmi hagyományokhoz (az Árpádokéhoz) való visszatérést jelentett, mi eszmeileg az olaszágnak saját nemzeti antiquitásához való visszatérésével párhuzamosítható. Történelmi hivatkozásai közt azonban (az Árpádok bizánci kapcsolatai, Zsigmond németrómai császársága) legérdekesebb az Anjouk és Zsigmond Szent László-kultuszának elejtésével az Attila-ideál felújítása, mi a humanista történetírásban is feltűnő nyomokat hagyott. Thúróczy krónikájának Drági Tamáshoz, a király bizalmasához intézett ajánlása mutatja, hogy az udvarban a húnok története s Attila személye nagy érdeklődés tárgya volt, bizonyára a király vonzalmai nyomán. Maga Thuróczy „secundus Attilának” nevezi Mátyást. A Corvinában nem hiányoztak a húnok történetével foglalkozó könyvek s említett krónikásunk használta is azokat. Bonfininak adott megbízásában Mátyás külön kiemelte a hűntörténet megírását, s Bonfini azzal még a király életében elkészült, bőven kielégítve kívánságát. Könyvében — mint látni fogjuk — aránytalan nagy tért juttatott a hún történetnek. Lengyelország említett követe, Callimachus, ki Mátyásban valóban attilai veszedelmességű uralomvágyat látott, egy Attiláról írt, alább még előkerülő művében burkolt formában voltaképp Mátyást jellemezte ellenszenvesen.

OLASZ HÁZASSÁGÁVAL s humanistái hatásával a bemutatott császári törekvéseknél még szorosabb kapcsolatban állt olasz politikája. Politikai terveit u. i. az olasz államokra, a pápakra is kiterjesztette, Nápoly oldalán Nápoly ellenfeleivel szemben fog-

lalva állást. Első lépését még jegyessége idején megtette, mint láttuk, Frigyes, a francia király s a burgundi fejedelem pápa-ellenes coalitíójával szemben egy ellencoalitio tervezésével. IV. Sixtus (†1484) utódával, VIII. Incével azonban csakhamar feszült viszonyba került, mert az Velencével szövetséget kötött Mátyás apósa, a nápolyi király ellen s Dsem kiszolgáltatását akadályozta. 1487-ben mind a pápa, mind Velence érdekein sikerült csorbát ütnie az Ancona feletti fennhatóság és védnökség elfogadásával. Ezt Ancona 1487 tavaszán ajánlta fel neki, nála keresvén védelmet Velence ellen, melytől sok hátrányt szenvedett. A tervet egyelőre titokban tartották. De mikor Ancona a következő év áprilisában kitűzte tanácsháza tornyára a magyar lobogót, nagy lett a megdöbbenés. A békülést a pápa kezdte meg, Velence folytatta. Mátyás ki akarta aknázni a kedvező helyzetet, melyet az olasz viszályokba való beavatkozásával teremtett: szorgalmazta Dsem kiadását, főcélja pedig az volt, hogy trónját Habsburg-házassággal biztosítsa fia számára. Fontos, titkos tárgyalások folytak, kedvező kilátásokkal. Úgy látszott, a különböző utak, melyeket célja érdekében eddig járt, most szerencsésen összetalálkoztak. Frigyes azonban szívósan kitartott: megghiúsította a meggyezést, Mátyás pedig nem sokkal utóbb meghalt.

Olasz politikáját és sikereit Beatrixszal való házassága tette lehetővé s mint a római koronához vivő újabb lépést, humanistái lelkesedése kísérte. Ami azonban utolsó évei legaggasztóbb gondja volt: fia trónutódlásának biztosítása: abban Beatrix érdeke összeütközött az övével. Mindkettejüké megbukott, s azzal a nemzeti királyság szép humanista álma is végetért. Egyébként tudvalevő, hogy a fia számára sorra megszerzett sziléziai kis hercegségek pacifikálása hozta őt szövetséges viszonyba (Lengyelország lekötése végett) III. Iván orosz cárral. Mint ezügyben folytatott levelezésük mutatja, a cár hajlandó volt Mátyást támogatni; egyúttal építészeket, ötvösöket, ágyúöntőket kért tőle. Mátyás kül-

politikájának ez volt a renaissance szellem tekintetében is legtávolibb kisugárzása.

Külpolitikai tervrendszere, mint látni, humanista ideálok világában fogantatott. Kivitele azonban nagyon is reális erő kifejtést követelt. Körülbelől e nagy kilátású tervei megérlelődésével egyidőben valósította meg nagy katonai reformját, szervezte meg zsoldos seregét, melyhez hasonló nagyságút fejedelemskortársai alig tudtak volna kiállítani. Európai jelentőségét nem kis részben hadseregének köszönhette. Példaképei a régi Róma hadvezérei, mesterei a római katonai írók voltak. Meggyőződése szerint Hannibál, Nagy Sándor, Scipio, Julius Caesar fölé a maiak közül senki sem helyezhető, hozzájuk csak nem is hasonlítható. Legjobb újítás, ha tanulmányozzuk s céljainkhoz alkalmazzuk a régiek találmányait. Serege szervezetében is felismerhetni a római légiókhoz való hasonlóságot. E hadsereg szinte függetlenítette a király hatalmát a nemzet akaratától s a nagy egyéniség akaratának lett hatékony eszköze. E részben is a római császárság fénykora volt ideálja, mikor művészet és irodalom virágzása, rend és jólét, s a fegyverek dicsősége nyújtottak kárpótlást a politikai szabadság korlátozásáért.

A katonai tudományokban való humanizmusát szervesen egészítette ki a jogtudományi, a törvényhozói. 1486-i törvénykönyve kiadása abszolút uralkodó ténye. A római császárok példájára „örök időkre érvényes” törvénykönyvül fogadtatta azt el az országgyűlésen, s végzései csakugyan hosszú ideig, a nádori hatáskört szabályozók egészen 1848-ig érvényben maradtak. Törvényeit a viszonyokhoz és saját uralkodó érdekeihez szabva maga alkotta meg, az országgyűlés hozzájárulása pusztá formáság volt. Fontosabb végzései — dézsmapörökben tilos a pápához fellebbezni; a nádor hatalmának kiterjesztése (Corvin János érdeke, Beatrix ellenében!); megyei gyűlések eltörlése (központosítás!) — mind az ő hatalmi helyzete megerősítését szolgálták. Előkészítésében

jelentékeny része volt a Bonfinitól magyar ékesszólásáért is magasztalt kitűnő jogásznak, Drági Tamás országbírónak. A törvénykönyv nyomtatásban is megjelent: 1488-ban Lipcsében, néhány év múlva Krakkóban is. Az egész mű igazolja Aurelius Brandolinus Lippus egy állítását, aki u. i. egy eredetileg Mátyás számára írt munkájában azt a gondolatot adja ajkára, hogy a király nem szolgálja vagy eszköze, hanem ura a törvényeknek.

EGÉSZ FEJEDELMi EGYÉNISÉGE a renaissance jellemvonásait tükrözi. E tekintetben Riedl Frigyes rajzolta meg arcképét, kissé ugyan a típus-rajz szándékával, olasz fejedelem-kortársaival közös vonásait válogatva össze. „Jelleme, műveltsége, hajlamai és előítéletei, képzelete és véralkata egyaránt a renaissance talajában gyökereznek”. Bizonyos ellentétek keveregnek benne: a test szilajsága s féktelen indulatok mellett művészet- és pompa-kedvelés; élénk fantázia, sokoldalú szellem, de hozzá alattomos, szónoki, csalfa szóbőség (v. ö. Thuróczy: „dissimulandi magister”!); finom elmesség és kérlelhetetlen erély, erős egyéniség-tudat, korlátlan, erőszakosan is érvényesülő személyesség, zsarnoki, autokrata hajlam. Célkitűzései, politikai tervei fantasztikusan nagyarányú, nem egyszer kalandos kombinációk, hatalmas és rendetlen képzelet szülöttei; de számításai is nagy távlatok áttekintésén alapulnak, nemzetközi látkörűek; eszközeiben pedig nem válogatós, mert kitűzött célját mindenáron el akarja érni; összeköttetést tart fent a legkülönbélebb és legtávolabbi érdekpontokkal, szövetkezik velök, egymás ellen használja ki őket, egyiket a másikhoz-szegődésével fenyegeti; ravaszul épít mások gyöngéire: hiúságra és pénzvágyra; valódi humanista frázisokkal, elegáns körmondatokkal, képmutató szóbőséggel igyekszik hatni, ahol az hat, arannyal máshol. „Hízeleg és fenyeget, kér és parancsol, megvesztegeti vagy meggyőzi elleneit. Ha logikájával, fényes rábeszélő tehetségével, pazar és művészi ajándékaival nem

ér célt, hirtelen ügyességgel erőszakhoz nyúl. Ha erőszak nem biztat sikerrel, akkor mintha elfelejtette volna eredeti tervét, nyugodt, síma. De amint az alkalom kedvezőnek látszik — egy szélroham, és indulatainak tengere megint háborog”.

Tudnivaló azonban, hogy az itt rajzolt „korlátlan egyéniség” nem öncél: az államérdeket véli magában megvalósítani. Telve lehet külső képe a legelképezetőbb ellenmondásokkal, a jellembeli lazaság, sőt szervezetlenség tüneteivel: az mind csak taktikai hajlékonyság az állandóan gyarapított államhatalom szilárd birtoklása végett. Ilyen értelemben találó Riedl szellemes mondanása, hogy Mátyás a nagy Machiavelli tanítványa Machiavelli előtt.

Machiavellizmus nemcsak történeti tény: érdekelt kortárs, a többször említett Callimachus tanulmányozta is azt, s megírt Machiavelli előtt egy machiavellista renaissance-államelméletét, melyben mintegy Mátyás taktikáját foglalta rendszerbe.

Ez a Callimachus, igazi nevén Filippo Buonaccorsi (1437—96) részt vett a Pomponius Leatus körül csoportosult ifjak összeküvésében s ezért menekülni volt kénytelen (1467). Hosszas bolyongás után — innen „*Experiens*” mellékneve — eljutott Lengyelországba. Ott Szánoki Gergely kegyeit megnyervén, nevelője lett IV. Kázmér ifjabb fiainak, a királynak csakhamar bizalmas tanácsosa, követe, politikája egyik főirányítója. A korszak diplomatái közt ő volt Mátyás legszívósabb ellenfele. De figyelte módszereit. Szánokiról írt életrajzában (1477) már kezdi értékesíteni királya számára a Mátyástól tanultakat; III. Ulászló lengyel (=I. Ulászló magyar) királyról írt jeles műve pedig egyenest Mátyás tervét, a magyar-lengyel szövetséget igyekszik kárhatosnak feltüntetni. Mikor azonban a lengyel királynak érdekévé vált békés szándékait igazolni Mátyás előtt, Budára küldte Callimachust. Ez aztán budai (1483—4-i) hosszabb tartózkodása alatt ismerte meg közelebbről s tanulmányozhatta Mátyás

uralkodói egyéniségét. De tulajdonkép ekkor is ellene dolgozott, nem egyenest ugyan, hanem Beatrix közvetítésével. Ezt a célt szolgálják ekkor írt költeményei, melyek allegorice körülbelül ezt jelentik: hagyjon fel Mátyás Frigyes elleni harcaival; a császár öreg, nemsókára meghal, s akkor úgysis célt ér; Dsem megkaparításáról mondjon le, az kivihetetlen kaland; folytasson békes, családi életet, hogy trónörökössel ajándékozza meg Beatrixot (ezt Beatrix óhaja gyanánt adja elő egyik költeménye) s módja legyen Itália példájára tudományt és művészetet ápolni. Szóval arra törekedett, hogy Beatrix közvetítésével megakadályozza Mátyás terjeszkedő politikáját.

Legnevezetesebb műve azonban 1486 és 89 közt írt Attilá-ja, mely történeti mű lepleben voltaképp politikai röpirat Mátyás ellen. Célja: rávenni Miksát, hogy szakítsa meg béketárgyalásait Mátyással, mert annak békevágya nem őszinte. Attila történetéből kiválogatja és kiélezi mindazt, mi abból (lappangó párhuzamként) Mátyásra emlékeztethet, sőt ki is talál célzatos részleteket, hogy Miksa elértsé és okuljon belőlük. Még Attila külsejét is Mátyásról mintázza. — Abban, hogy a sajtót politikai célra használja fel, Mátyást utánozza, ki 1485-ben Bécs elfoglalását a császár nyugati tartományainak fellázítására akarván felhasználni, Strassburgban e célból röpiratot nyomatott. — Az Attila első, 1489-i kiadása elveszett. Később 1531—43 közt négy új kiadása is megjelent. Machiavelli Príncipeje (1531) nyomán u. i. nagy érdeklődés támadt a hasonló típust ábrázoló, korábbi mű iránt.

Az „Attila” Mátyástól tanult machiavellizmusokat is tulajdonít a hún királynak, minők: hátbatámadás; a természetes szövetségesek szétválasztása; nyakára ülni a meghódított tartománynak, fékentartása végett; fölösleges várak lebontása, hogy lázadás fészkeivé ne válhassanak; az alkalom felhasználása mint általános elv.

Az „Attilá”-ban Mátyásra célzó fejedelmi eszményt mintegy paragrafusokba foglalja a szintén Callimachusnak tulajdonított „Consilium” (1492), mely az „absolutum dominium”-ot tűzi ki ideálul, s e végből ad tanácsokat a korlátlan hatalom eszközeinek kiépítésére, a nemességgel szemben a köznépre támaszkodásra, a fejedelmi bevételek fokozása mellett a nemesség vagyoni helyzetének gyöngítésére. Mindhárom tanács-csoportban világos Mátyás politikájának a hatása, némely részletek pedig Mátyás 1486-i törvényeivel mutatnak egyezést.

AMI MÁTYÁS HUMANIZMUSÁT ILLETI, az természetesen nem azonos a hivatásos humanisták rendszeres tudományos készültségével. Inkább humanisztikus színezetű műveltség az, mely otthon érzi magát ez új műveltség tudósai körében s kellőképp meg tudja becsülni tanultságukat, műveiket és finom, szellemes, klasszikus mintákon gyakorolt társalgásukat. Nem annyira tanultsága terjedelmével tűnik ki köztük, mint a humanista sablonon belül is eredeti, egyéni gondolkodásával, kritikai önállóságával, minek vitatkozó kedvtelése is bizonyítéka.

Nagy nyelvtudása a latinra is kellő mértékben kiterjeszkedett, tudott írni latinul, s nemcsak társalogni, hanem szónoki választ rögtönözni. Galeotto írja, hogy az előadásban nagy készültséggel bír s tud ékesen szólni; de ebbeli készségét inkább tudós és díszes előadású emberekkel való társalkodás, mintsem tanulmány útján szerezte, hiszen gyermekkorában királlyá választatván, rendszeres önképzésre nem is maradhatott elég ideje. Megtörtént, hogy egy hosszú, rögtönzött latin válaszában megbotlott a nyelve s az ordo szót nőneműnek vette („ordinem quam”), de rögtön kijavította, („quem”). — Ha Galeotto legalább tartalom szerint híven közli némelykori nyilatkozatait, úgy látszik, kellő ismeretével rendelkezett a klasszikusoknak, mert idézget Vergiliusból, Lucanusból, ismeri Pliniust, Strabót, hivat-

kozik Julius Caesarra, Liviusra. Régi pénzek és inscriptiók iránt szívesen érdeklődött. Mindenesetre jól ismerte (mint már láttuk) az ókori hadtudományi írókat, s azok tanulmányozása láttatta be vele az ókoriak felsőbbbségét e tekintetben a modern világ felett. Ókori történeti és földrajzi ismeretei is jelentékenyek és biztosak lehettek. Nem helyeselte azonban a klasszikus földrajzi nevek használatát mai területi állapotok jelölésére, mert a régi egységek megoszlottak, részeikből újak alakultak, mik megtévesztés nélkül nem nevezhetők többé a régi nevekkal; Pannonia pl. nem jelentheti az egész Magyarországot: Magyarország a régi Dáciát is magába foglalja. Különösen jártasnak mondja Galeotto az asztrológiában, a platonista filozófiában, fiziognomia-ismeretben, szóval az e korban a platonizmus tartozékainak tekintett okkult tudományokban, — de mindez új szakok mellett a teológiában is.

Természetes, hogy műveltsége korántsem szakított mereven a középkorival. A teológiát illetőleg, ha Galeotto hitelt érdemel, a skolasztikát („Tamás és Scotus bonyodalmas tételeit”) nem sokra becsülte, — s ebben általában minden humanistával egyezett. A helyett inkább az erkölcsiek s az evangéliumok helyes magyarázata érdekelték. — Asztalától, a régi szokáshoz híven, magyar zene és ének sem volt eltiltva: zenészek, hegedősök énekeltek ott magyar nyelven, lant kíséretében a hősök tetteit; az ének tárgya mindig valami jeles tett volt, többnyire a török elleni haditettek; szerelem csak ritkán; urak és közrendűek (nemesek és parasztok) beszédében semmi különbség sem lévén, a magyar nyelven szerzett költeményt mindnyájan megértették. E nyelvi megjegyzéssel talán az efféle dalokat hallgató Mátyás méltóságát igyekszik menteni. A humanista szépítő gondolata az is, hogy az asztalnál hősi énekek zengése „római szokás volt”, s mint mondja: „tőlünk szállt a magyarokra”. Amit különben emlegetni szokás, hogy Mátyás asztalánál Rolandról is énekeltek, az félreértése Galeotto adatának: ő a gyermek Mátyásról mondja, hogy

„afféle” énekeket, minő az Olaszthonban rendkívül elterjedt Roland-ének, szívesen hallgatott.

A magyar nyelv szóbeli használata az udvarban természetesen nem volt kizárva. Mátyás Beatrixtól is megkívánta annak tanulását. Külföldi diplomaták közt is volt, aki elsajátította. A közügyek tárgyalásában nemcsak szóval, hanem írásban is használták a nemzeti nyelvet. Érdekes, korábbi bizonyíték erre az 1446-i pesti országgyűlésre küldött pozsonyi követek jelentése, kik a végzések egy részét latinul közölvén, megjegyzik, hogy a többieket nem írhatják meg, mivel „magyar nyelven vannak megszerkesztve”. Drági Tamás magyar nyelven való ékesszólását már említettem. Bizonyos, hogy Mátyás és kora még nem jutott el a „nyelvművelés” humanizmusáig, hogy azonban magyarul egyáltalában nem írtak volna a magyarok az ő korában, az oly állítása Galeottónak, melyet saját közleményéből megcáfolhatni, ha már korábbi kódexek tanúsága egyedül is rég meg nem cáfolta volna. Azt mondja, hogy a keresztyén népek közül Magyarország az egyetlen, mely csak latinul ír; még pedig azért, mert a magyar nyelv nehezen írható: a pontozás legcsekélyebb változtatása megváltoztatja a kiejtést, értelmet; bizonyos szóvégződések leírására négyféle *u* betűre volna szükség. Aki a kiejtésnek és értelemnek az ékezés szerint való változásáról tud, aki tudja, hogy a szóvégi *u* betű többféle hangot is jelöl, annak kellett magyar írást látnia, melynek csínját-binját valamely magyar humanista barátja magyarázhatta el neki. Minthogy pedig a magyarnyelvű írásbeliség még akkor valóban nem messze haladt, s az ő tudós barátai nem igen írtak magyarul: ezt ő tudákosan a magyar nyelv nehezen írhatóságával magyarázta.

A HUMANISTA SZELLEM Mátyásnak inkább világnézetében és tetteiben érvényesült, mint irataiban és beszédében. Úgy hitte, szavainak formai gond nélkül is megvan a kellő súlyuk. Elősegí-

tette humanista szellem kialakulását maga körül, pártolta a divatot, társas érintkezésben alkalmazkodott is hozzá, de ha a maga ügyeiről és érdekeiről volt szó, akkor csak a lényegre nézte s az egyéniség őszerejével törte át a humanista sablont, vetette el az irodalmiaskodás álarcát. A kancelláriák választékos irodalmiságával szemben írásban is fenntartotta magának az élő beszéd jogát, nem törődve a humanisták kritikájával. Diplomáciai levelezése érdekes tanulságokat nyújt e tekintetben.

Kancelláriája levelezésébe mind erősebben beavatkozott, kivált az összeesküvés után. S mennél teljesebb lett személyes beavatkozása, annál inkább visszaszorult ott a klasszicizáló stílus uralma, épp abban az időben, mikor udvarát ellepték a külföldi humanisták s maga is igazi renaissance-uralkodóvá fejlődött ki. Míg azelőtt Vitéz János, Polycarpus, Janus Pannonius, Hanthó György modern szellemben, európai humanista színvonalon írták s iratták a kancellária fogalmazványait, az összeesküvés után, mint fentebb érintettem, Veronai Gábor kancellársága oly visszaesést jelentett, melyet a külföldön bizvást hanyatlásnak minősíthettek.

Legbizalmasabb tisztviselője, Bakócz Tamás, bár humanista tanultságú volt, főnökéhez alkalmazkodva nem törekedett a stilizta babéraitra; Váradi Péter sem érvényesítette hivatalos fogalmazványaiban humanista képzettségét, melyet pedig magánleveleiből jól ismerünk. Mindebben Mátyás akarata érvényesült. Más változást is tapasztalunk az összeesküvés után. Míg azelőtti külügyi leveleinek alig negyedrésze tulajdonítható neki, az utániaknak mintegy háromnegyedrésze vall tartalomban és formában az ő szerzőségére.

Sajátkezű levele egy sem maradt ránk. Mégis kiválogathatni a közvetlen tőle származókat. Biztos fogódzók ehhez azon hű feljegyzések, melyeket vele folytatott párbeszégekről külföldi diplomaták szerkesztettek azon melegében, vagy még a kihallga-

tás folyamán vetettek papírra. Ezek modora, stílusa tükröződik a kancelláriai levelek említett jelentékeny csoportjában, melyeket ennél fogva neki tulajdonítanak.

Ezekből egyénisége, jellemképe is élénkebb megvilágítást nyer. „Természetes őserő, — írja Fraknoi — melyet a magas műveltség és állás fegyelmezett, de elnyomni képes nem lehetett, lüktet minden szavában és sorában. Az önérzetnek legmagasabb foka, a csüggedést nem ismerő önbizalom, a kitűzött célok valószínűsítésére eszközökben nem válogató és a közvetlenség látszatától vissza nem riadó határozottság, miként politikájának, úgy iratainak is jellemvonásai.” Királyi méltóságát, tekintélyét soha sem engedi megsérteni. A császárt elismeri rangban magasabbnak, de uralkodói hatalom szempontjából annyira nem, hogy — mint írja — „tőle egyáltalán nem félünk. . . félni ezentúl sem fogunk”. Ő Magyarországnak szabad királya, nincs alárendelve a német birodalomnak. Fenyegeti a császár? — „azzal ugyan keveset gondol”: írja a pápának; magának a császárnak pedig: „ha harcra kerülne a sor, az nem első harcunk lesz, sem első győzelmünk!” — Amit egyszer elhatározott, azt becsülete tiltja visszavonni. Irtóznék „nevetség tárgyává” lenni. Sértésnek veszi, ha felteszik róla, hogy másoktól befolyásoltatja magát. Ha enged is, fenntartja véleményét: nem akar ellenkezni ő szentségével: felőle ám legyen minden fehér (de ezt nem a pápának írja). Egyaránt tud hízelegni, dacolni és indulatoskodni. Ismeretes a pápai legátus feljegyzése, hogy egyszer azt a benyomást tette rá, „mintha szájából, orrából, szemeiből lángözön törne elő”. Leginkább elemében volt, ha vádolni, szemrehányani, fenyegetni, ijeszteni kellett. De önuralmát, mint főképp hadüzenő leveleiből látható, sohasem vesztette el. A pápa iránt, ha erélyes is, kellő határok közt marad; ha vele szemben fenyegetést akar hallatni, a nemzet hangulatára hivatkozik; vagy a bíbornoki collegiumnak ír, mint a királyi kegyúri jog védelmében, azzal fenyegetődzve,

hogy a magyarok készebbek a katolikus hittől újból elpártolni, a halált elszenvedni, címerük kettős keresztjét hármassal felcserélni, semmint e jogot feláldozzák. Levelei egy része politikáját magyarázó tudósítás, igazoló, mentető, vádoló irat, vagy értesítés hadjáratai lefolyásáról, hogy ébren tartsa a keresztény világ érdeklődését a küzdő Magyarország iránt. Hangban, modorban kiváló éleslátással mérlegeli az egyes címzettek jelentőségét. A pápához intézett leveleket mindig sajátkezűleg írta alá, másokat csak kivételes kitüntetésképpen.

Ami a formát, a stílust illeti: a levélírás neki nem irodalmi foglalkozás, hanem uralkodói ténykedés volt, s csak az ügyet, a politikai célt tartotta szem előtt. Nehéz is lett volna szert tennie tökéletes, klasszikus latinságra. Igen ifjan kerülvén a trónra, más gondok szakadtak a nyakába. Sietve ír, diktál, nem keresi, nem is válogatja a szót; nem riad vissza az élőbeszéd pongyolaságaitól, olykor ugyanazon szavakkal való ismétlésektől. Kerekded szerkezet, könnyed átmenetek, retorikus fordulatok nincsenek írásában; annál több a temperamentumos tervszerűtlenség, szabad, sőt laza gondolatvitel. Szó- és kifejezés-kincse nem elég gazdag, azért nem igen válogathat, ha akarna sem, a szinonimákban. Bátran használ a klasszikus irodalomban ismeretlen szavakat, frázisokat. Latintalanságai közt eredetileg hatnak magyarizmusai: „docuissemus eum!”, „fratri suo seniori”, „unum grande incendium”, „unum puerum nostrum”, „id ego unum dixerim”. Klasszikus idézetek sohasem találhatók leveleiben. Gúny, tréfa, humor, elvétve. Ő képes volt az irodalmi latin nyelv helyessége szempontjából megítélni a kész fogalmazványokat: saját hibái kijavítását nem tartotta szükségesnek. Királynak akart látszani s nem humanistának, állam-művésznek s nem stilsztának, valahányszor komolyan a maga királyi dolgait intézte.

KÖNYVEKET már a hatvanas években vásárolt. Legrégibb keltezett kódexe 1464-ből való. Alaptalan feltevés, hogy Vitéz és Janus könyvtárának elkobzásával vetette volna meg a Corvina alapjait. Az összeesküvés után a pármai Taddeo Ugoletóra bízta a könyvtár fejlesztését, ki már a pozsonyi egyetem ügyében is fáradozott, utóbb pedig (1485 után) Corvin Jánosnak is nevelője lett. Ez útrakelt a jelentősebb külföldi könyvtárak tanulmányozása végett s valószínűleg az ő közvetítésével vásárolta meg Mátyás 1475-ben a bolognai Manfrediniek könyvtárát. Könyvrendeléseit Ugoletó Firenzéből intézte, s alkalmilag is, így 1486-ban Bonfinival, küldött kéziratokat és nyomtatványokat. Érintkezésbe lépett a firinzei plátói akadémia tagjaival, s több könyvüket megküldette a Corvinának (közülük Marsilio Ficinóról alább külön is megemlékezünk); Naldo Naldi a budai könyvtár számára dolgozó másolókra ügyelt fel Ugoletó megbízásából s meg is énekelte a Corvinát; Francesco Bandini 1477 tavaszán Mátyás udvarába került s egyik mozgatója lett az ottani platonista törekvéseknek; Bartolomeo della Fonte, Livius szövegkritikusa, 1489-ben szintén megfordult Budán s Mátyás megbízásából szakszerűleg fölülvizsgálta és rendezte a Corvinát; Angelo Poliziano, a homerosi költő, levélben ajánlkozott Mátyásnál könyvek és szobrokhoz való verses feliratok szerzésére. Mátyás utolsó éveiben Firenzében Bartolomeo della Fonte, Bécsben Móré János, Budán Raguzai Félix könyvtárnok intézte a könyvtár gyarapítását. A kötetek száma ez időtájt 500 körül lehetett, ami az akkori viszonyokhoz képest nagyon jelentékeny.

A könyvek művészibb díszíttetésére Mátyás csak a hatvanas évek végétől fogva törekedett, mikor 1467-i adóreformja e célra is kielégítő jövedelmet biztosított. Eleinte Felső-Olaszországgal — Milánó, Bologna, Ferrara, főleg Firenze műhelyeivel — voltak összeköttetései; Beatrix jövetelétől fogva Nápolyból is érkeztek kéziratok. A firenzei Attavantétól mintegy 30 kódexét

ismerünk, köztük a Corvina legpazarabb kiállítású darabjait; Giovanni Boccardi, az előbbinek jeles követője, Monte del Fora, Franc. d'Antonio del Cherico: szintén dolgoztak számára.

Mindez olasz kéziratok jellemzője bizonyos emblémák (méhkas, hordó, zodiákus, gyűrű, kút, sárkány) alkalmazása (olasz fejedelmi kéziratok mintájára), melyeknek jelentését ma már nem értjük. Gyakran alkalmazzák Mátyás és Beatrix arcképét, érmeik nyomán, s címerül a korábbiak Mátyás aranyforintjának, a későbbiek ezüstgarasának címer-típusát.

Festőket, másolókat, (bizonyára Vitéz példájára) már a 60-as években foglalkoztatott Mátyás Budán is. E könyvmásoló műhely utóbb szépen fejlődött: 30 ember dolgozott benne, a festészetben is jártas dalmát tudós, Raguzai Félix felügyelete alatt. Bizonyára több olasz volt közöttük: 1471-ből ismeretes a Rómából jött miniátor, Blandius neve. Az előbbi évek gótikus irányát e műhely termékein a 70-es években váltja fel az olaszos, különböző olasz mesterek és stílusokhoz alkalmazkodva, hovatovább azonban a különféle stílusok összeolvasztásával. A műhely magyar illuminatorai leginkább a Corvina már nagyszámú kéziratain képezték magukat: innen műveiken a gyenge figurális rajz mellett az ornamentális részletek szépsége. A festőműhely kialakulása hozta magával könyvkötőműhely berendezését, mely a 80-as évek elején már szintén virágjában volt.

A miniátorok közt külön művész-egyéni ségek különböztethetők meg, de az egy Cattanio domokosrendi szerzetesen kívül, kit II. Ulászló számadáskönyvei „madocsa apát” néven emlegetnek s ki az eddigi keverék-stílust határozott milánói modorba fejlesztette át, többet nem tudunk megnevezni. Csak kéziratokat illumináltak. A Corvina nyomtatványai közül csak egyet ismerünk, melyet pompásan díszítettek: Aristoteles velencei, 1483—4-iki kiadásának öt kötetét. — A Mátyás halálakor félbenmaradt olasz-

országi megrendelések a Mediciek birtokába kerültek, az itthoniakat Ulászló fejeztette be.

Mátyás könyvtárában egyebek közt a következő római klaszszikusok voltak meg: Livius, Vergilius, Quintilianus, Statius, Lucretius, Catullus, Cicero, Corn. Nepos, Tacitus, J. Caesar, Plautus, Horatius, Curtius Rufus, stb. Görögök latin fordításban: Xenophon, Platon, Aristoteles, Strabo (a Guarino-féle fordítás), Demosthenes, Theophrastus. Újak, humanisták közül: Boccacio, Trapezunti György, Bonfini, Carbo, Ficino, Guarino, Diomede Caraffa (Beatrix nevelője), Andr. Pannonius, Naldo Naldi, Ranzano, s kétségkívül Janus Pannonius. Egyháziak közül: Poetae Christiani, Sz. Ágoston, Jeromos, Ambrus, Joh. Chrysostomus, Bazil, Cyrill, Aquinói Tamás, stb., azonkívül több missale, egy-egy antiphonale, biblia, evangelistarium, breviarium, psalterium. Nagy számmal voltak építészeti, földrajzi, orvosi, asztrológiai munkák.

A király halála után könyvtára is pusztulásnak indult. Corvin János, a királyválasztási küzdelemben veszve látván ügyét, egyéb kincsek közt a Corvina értékesebb kézirateit is szekerre rakatta s maga után vitette. Pécs alatt, Csontmezőnél érték utól Kinizsy és Báthory, II. Ulászló párthívei. Az első kódexek ebben az ütközetben kallódtak el. A többi mindjárt akkor visszakerült s nemzeti tulajdonba vétetett. Könyvtárnoknak megmaradt az öreg Raguzai Félix.

Beatrix is vitt el magával könyveket, mikor Itáliába visszatért. Az udvarbeliek szabadon használták a könyvtárt; idegen tudósoknak első dolguk volt a Corvinát átvizsgálni. Másoltak, kölcsönkértek, maguknál felejtették. Bohuszláv (a cseh humanista költő), meg az idegen, cseh és német kancellisták: Schlechta, Neideck György, Olmücsi Ágoston könyvtárába így kerültek corvinák. Jutalmazásul a humanisták rendszeren a Corvinából kértek ajándékot. Különösen Cuspinianus János, Miksa császár-

nak Budán gyakran megfordult követe sokat szerzett meg; egyik-másik kódexet egyenest ura megbízásából. Thurzó János boroszlói püspök, Bakócz, Szatmári György sem maradt hátra. Franc. Massaro, a velencei követ titkára 1520-ban tőkíthette el azt a Pliniust, melynek alapján Bázelen 1537-ben kiadta, Zápolyai Jánosnak ajánlva.

II. Lajos alatt, mióta Mária királyné mellette volt, nagyobb rend lett; s kellett könyvtárnoknak is lenni. De kellő őrizet most sem lehetett. Brassicanus Sándor bécsi humanista 1526 előtt többször járt itt s egy 1530-ban, valamely barátjához írt levelében dagályosan magasztalja a könyvtárt: megállapítható, hogy még Cuspinianusnál is többet eltulajdonított belőle. Mária királyné, Mohács után menekülőben, egyéb összekapkodott kincsek közt corvinákat is vitt magával; egyebek közt a díszes Evangelariumot, meg az Attavante-féle Missalét. A rombolás és kifosztás hátralevő részét elintézte a török.

A Corvina kódexei közül háromszázegynéhány darab ismeretes a címe szerint, de csak 164 van meg belőle, legtöbb a bécsi Nemzeti Könyvtárban (42 latin, 5 görög kódex). Nemzeti Múzeumunk könyvtára 12 darabot őriz, melyek közül négy 1869-ben került haza a török szultán ajándékából; a budapesti egyetemi könyvtár 11-et: valamennyit a magyar egyetemi ifjúság kapta vissza 1879-ben ugyancsak Konstantinápolyból; egy-egy Corvinakódex található Akadémiánk könyvtárában, az Ernst-múzeumban, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban s a győri püspöki nagyobb szeminárium könyvtárában; egy-egy ősnymtatvány az esztergomi főegyházmegyei, meg a pozsonyi ferencendi könyvtárban. Külföldi könyvtárak közül a bécsi után Corvinákban leggazdagabbak: a modenai Este- (15 drb), a wolfenbütteli Országos- (10), a firenzei Laurenziana- (9), s a müncheni Állami könyvtár (6 drb).

TUDVALEVŐ, hogy Mátyás uralkodása alatt egy nyomda is létesült Budán; alapítója, Kárai László személyénél s kiadványai szelleménél fogva arról is, mint az udvar humanista törekvéseinek függvényéről kell megemlékeznünk.

Kárai László (talán a somogy megyei Kára szülötte) 1455-ben a bécsi egyetemen tanult. Korán egyházi pályára lépett. Mátyás uralkodása elején, Vetési Albert veszprémi püspök alkancellársága idején kerülhetett be a kancelláriába. Mint királyi titkár, több nevezetes útjára elkísérte Mátyást, kinek bizalmát teljesen bírta. 1467—68 táján nyerhette el az óbudai prépostságot. 1470 elején alkancellár lett, még ez évben követségbe ment a pápához, s meghívta Magyarországra egy római nyomda egyik német munkását, Hess Andrást, és vele Budán nyomtató műhelyt rendeztetett be. További sorsáról keveset tudunk: 1473 nyarán személynök lett (a kisebb kancellária feje) s egy 1485-i adattal tűnik el a színről.

Hess (igazi családi nevén talán Huss) András bizonyára az egyházi rendhez tartozott s nyomdászokodása előtt scriptor volt. Meghívása aligha Mátyás tudta nélkül történt. Sőt, úgy látszik, Silesius Logus azon nyomtatott példánya, melyet Pomponius Laetus küldött meg Mátyás királynak, Hess próbanyomata volt s annak alapján hivatott meg: Pomponius Laetus u. i. ez időben éppen korrektora volt azon nyomdának, amelyben Hess dolgozott. Káraitól meghivatván, 1472 februárjában, vagy nem sokkal utóbb indulhatott el Budára. Itt egy ideig nyomdai személyzete kiképzésével és begyakorlásával foglalkozott. Személyzete körülbelül 15 főből — köztük magyarokból — állt. Meddig működött s mi okból szűnt meg műhelye: nem tudjuk; de 1477-ben még megvolt, mert minden jel szerint az ő nyomdájából került ki ez évben az Ant. Florentinus-féle Confessionale egy utánnyomata.

Kiadványai megválasztásában tekintettel kellett lennie arra,

hogy vevőközönseget csak a művelt egyháziak s leginkább az udvarhoz tartozók köréből remélhet. Egyetlen keltezett terméke, a Budai Krónika kinyomása 1473 jún. 5-én fejeződött be, mintegy 400 példányszámmal, hazai gyártmányú papíron. Kárainak bizonyára része volt abban, hogy a nyomda választása egy magyar történeti műre esett, ha nem ő rendelte is meg a nyomtatványt. A kisebbik kancellária u. i., mint bírói és oklevélkiadó fórum, állandóbb érintkezésben állt a nemzet zömével, mint a diplomáciai levelezést intéző cancellaria maior, s szelleme, vezetőinek tudós érdeklődése is — mondhatni — népszerűbben nemzeti maradt. E kancellária rendeltetése nem kívánt tisztviselőitől afféle magasabb humanista tanultságot, mint a maioré, vezetői azonban szintén humanista képzettségű férfiak voltak. Ugyane kancellária kiválósága volt a fentebb említett Drági Tamás, a kitűnő jogász és magyar szónok, valamint utóbb Werbőczy István, a Hármaskönyv szerzője, a Jagellók alatt a nemzeti párt tüzes vezére, szónoka. Úgy látszik tehát, hogy a Budai Krónika kiadásának a gondolata is a kis kancelláriából, s magától a nyomda alapítójától, Káraitól ered s e kiadvánnyal látszik megindulni a magyar humanizmusnak az az alsóbb, népszerűbbnek mondható változata, melyre csakhamar Werbőczy egyénisége nyomtára a maga végleges bélyegét.

Kárai humanista készülségéről nincsen közvetlen adatunk; a bécsi egyetemről azt semmi esetre sem hozhatott, de mint udvari ember s Mátyás többszöri követe, bizonyára többre vitte az új szellem egyszerű tudomásulvételénél. Kérdés, a nyomda további munkásságába mennyiben folyt be irányítólag; de ha a másik (keltezetlen) kiadvány megválasztásában része volt, akkor már humanista közönseget tartott szemmel. E kiadványa két művet tartalmaz. Egyik Sz. Vazul (Basilius) caesareai érseknek, a keleti szerzetesség alapítójának († 379) „De legendis poeticis” c. könyvecskéje, a másik egy Plato nyomán készült „Apologia

Socratis". Amaz „olyan könyv — mondja Huszti József —, mellyel a pogány szépség után epedő keresztény tudásvágy a maga lelkiismeretét évszázadokon át megnyugtatta"; humanista érdekűnek vallja az is, hogy Szent Vazul műveit később maga Erasmus adta ki eredeti görög szövegükben (1532). Az Apologia Socratis pedig, e Sokrates halálára vonatkozó művecske, annyira Platon különböző munkáiból van összeszerkesztve, hogy ugyancsak Huszti szerint valóságos Platon-centónak mondható. Egyike ez a négy-öt legrégebb Platon-nyomtatványnak s korai-sága és budai származása méltán tereli immár figyelmünket Mátyás udvarának platonista törekvéseire s azzal a magyar humanizmus világnézetének kérdésére.

LÁTTUK, mint emelte ki Galeotto Mátyás jártasságát a platonista filozófiában s az annak tartozékaiként felfogott okkult tudományokban, valamint idegenkedését a skolasztikus teológiától. Mindez szorosán összetartozik, s az újplatonizmus filozófiája és teológiája felé mutat. Ugyanoda mutattak a Corvina fejlesztésével megbízott Ugoletto kapcsolatai a firenzei platonistákkal, s végül a budai nyomda Platon-nyomtatvánnya. Mindezen kívül tény, hogy Mátyás olasz humanistái szinte egytől-egyig kapcsolatban voltak e filozófiai irányzattal.

Az újplatonizmusnak már kezdeti jelenségei sem maradtak ismeretlenek minálunk. Leonardi Bruninak, Firenze kancellárjának, Dante és Petrarca életírójának († 1444) Platon-fordításai közül több megvolt Mátyás könyvtárában. Szintúgy a Platon-Aristoteles-vita első Platon-ellenes megnyilatkozása, Georgius Trapezuntiusnak, Kosztolányi György (Polycarpus) apósának „Comparatio Platonis et Aristotelis” (1464) c. munkája, ki Vitézzel és Janusszal is összeköttetésben állt s Szent Vazul egy-egy művének fordítását ajánlotta nekik. A görög származású Bessarion bíbornoknak erre adott, nyomtatásban is megjelent válasza:

„In calumniatorem Platonis” (1469), úgy látszik, szintén nem hiányzott a Corvinából. E mű igazságot szolgáltat mindkét görög bölcsek; filozófiájukat kibékíthetőnek tartja a kinyilatkoztatással, s Platonét inkább, mint az Aristotelesét. Bessarion, mint a török elleni fellépés egyik főszorgalmazója, élénk összeköttetésben állt magyar diplomatákkal; bécsi követsége idején megismerte Peuerbachot és Regiomontanust; Rómában környezetébe tartozott a pozsonyi egyetem majdani tanára, Gatti; Galeottónak egy munkája (De incognitis vulgo) sok rokonságot mutat említett válaszíratával.

A firenzei platonizmus Cosimo (1434—64) és Lorenzo Medici (1469—92) pártfogása mellett virágzott fel, miben nagy része volt a Bizánc eleste után odamenekült görög tudósoknak. Cosimo, mint végső fokon minden renaissance-platonista, a görög Gemistos Plethon († 1450) tanítványa volt; az ösztönözte őt egy platonista akadémia alapítására. Gemistos a pízai zsinat alkalmából ment Olaszországba, császára, Paleologus János kíséretében, ki mint láttuk, 1424-ben Budán is megfordult. A görög tudós szenvedélyes platonista volt s az alexandriai iskolának, főleg Plotinosnak (205—270) befolyása alatt nagy eklektikus: Platon cégére alatt minden velerokonítható, a szellem valóságát hirdető tant összeegyeztetett egymással, Aristotelest és Mózeszt csakúgy, mint Pythagorast, vagy Zoroastert. Cesarini Julián egyik legjobb barátja volt.

Marsilio Ficino is, a firenzei platonista vezér (1433—99) Gemistos Plethon útján indult el, de pályája első szakaszában még nem sikerült eljutnia az egyház szempontjából is elfogadható megoldásra. Ez időben került vele összeköttetésbe Janus Pannonius és Garázda Péter. Janus azonban már előbb is tanulmányozta a platonizmust, s fordította a Platont felettébb tisztelő Plutarchost. Római követsége idején (1465) valószínűleg találkozott Ficinóval: akkor olvasta Plotinost, s tudott dolog volt,

hogy Ficino teljes Platon-fordításon dolgozik. Egy-két év múlva elküldte neki elégiáit, köztük valószínűleg az újplatonista szellemű *Ad animam suam* címűt, mire Ficino *Symposion*-kommentárja megküldésével válaszolt (1469); ajánló levele Platon buzgó hívének mondja Janust, s reméli, hogy a görög bölcs eszméinek hű terjesztője lesz Magyarországon; céloz Garázda Péterre is, ki ekkor Firenzében tanult s vele barátságos viszonyban állt.

Janus bizonyára nem jelentéktelen úttörő volt a hazai platonista mozgalmak terén, de azok már Ficino más hívei, köztük Mátyás részvételével és a mesternek már kiforrottabb nézetei alapján jutottak nagyobb jelentőségre. Ficino rendszere u. i. időközben tovább fejlődött, részben nagy egyházi írók (Sz. Ágoston) hatása alatt, vallásnak és filozófiáknak teljesebb összeegyeztetése felé. Már a skolasztikával is összeegyeztette a platonizmust, annak tételeit elfogadva, csak más módszerű bizonyítás alapján s más szellemben értelmezve. Elmélete valóságos metafizika, mely a létezőknek Istentől mint legfelső egységből és értelemből kiinduló s fokozatosan egész az anyagig alászálló rendszerét felöleli. Legösszefoglalóbb műve, a *Theologia Platonica* (1482), alaptételében (a lélek halhatatlansága) megfelel a dogmának, részleteiben eltér tőle. Az epikureisták, averroisták tagadásával, materializmusával szemben, állítja egy láthatatlan, természetfeletti világ létezését. Az emberi lélek értelemből és a testtől elválaszthatatlan „*tertia essentiából*” áll. Az értelem gondolkodik, emlékezik, szemléli Istent, s emel kiváltságos helyzetbe a teremtésben; a *tertia essentia* a sensitív képesség, melyhez hasonló más testekben — csillagokban, kövekben — is van, s az teszi lehetővé emezek befolyását az emberre. Isten csak az emberrel van közvetlen összeköttetésben, mert csak az kapott tőle, a tiszta értelemtől, isteni szikrát; a természet az Isten által teremtett angyalok — halhatatlan, értelmes lények — műve, s közte és Isten között ők közvetítenek. — Ficinónak is sajátja a Plethon-féle eklekticizmus;

forrásai egyveleg sokfélesége teszi érthetővé, hogy az ő tekintélye alatt okkult tudományok — asztrológia, alchímia, mágia — mintegy a platonizmus tartozékaiként szerepelhettek.

A Ficino-féle platonizmus ez újabb szakában az ő benső barátja, Franc. Bandini lett a közvetítő Magyarország felé, mikor 1476 és 77 fordulóján Firenze követeként Budára érkezett. Garázda Péter, Váradi Péter, Báthory Miklós tartoztak köréhez, kik mind Olaszországban tanultak. Ezek Ficinót is hívták Magyarországra (1478), de nem jöhetvén, rokona, Sebastiano Salvini, teológiai tanár került szóba (1482); végül — igen későn — Ficino gazdag pártfogója, Philippo Valori, úgy látszik, csakugyan eljött, de már egy-két hónappal Mátyás halála előtt, s aztán csakhamar vissza is ment. Minde hívogatások azt a benyomást teszik, mintha egy itteni „Platonica familia”, a „Fratres in Platone”, a budai „Coetus” számára keresnének egy „pater Platonicae familiae”-t.

Bandini révén Ficino munkái — Platon-életrajza, a Theologia Platonica, majd a teljes Platon-fordítás — sorra megjöttek Budára, elébb, mint bármely más országba; Váradinak, Báthorynak egy-egy munkáját ajánlta Ficino. Ő Mátyást is meggyőződéses platonistának tartotta; két fontos művét — Levelei III., IV. könyvét 1480-ban, a De triplice vita III. könyvét 1489-ben — neki ajánlotta; firenzei hívei — Bandinin kívül Phil. Valori, Angelo Poliziano, Bartol. della Fonte, Naldo Naldi, Ugolino Verino — szintén összeköttetésbe kerültek Mátyással. A budai olaszok: Galeotto, Bonfini sem álltak távol eszmekörétől; Aragoniai János Ficino híve volt. Hogy Mátyás a dogmáktól való eltérést humanistánál nem vette szigorúan, az megtetszik abból is, hogy az eretnekséggel vádolt Galeotto érdekében közbenjárt (1478) s őt azután is szívesen fogadta. Az 1483-ban itt járt Callimachus is Budán ismerkedett meg az újplatonizmussal s Krakkóba hazatérve irodalmi kört csoportosított maga körül és felvette a kap-

csolatot Ficinóval és akadémiájával. Ficinónak csak egy Johannes Pannonius nevű magyar ellenfeléről van tudomásunk; ez Firenzében tanult, de egyéb hír nincs róla; 1484-, vagy 85-ben levelet írt Ficinónak s támadta pogányizű tanításai miatt; a mester kemény hangon válaszolt neki, s felvilágosította, hogy az ő tanítása az összes vallások és filozófiai igazságok ősi és kibékíthető rokonságán alapszik.

Mátyás halála után nincs további nyoma Ficino magyar összeköttetéseinek: a platonizáló „coetus” szétesett, egész léte nyilván Mátyás személyéhez volt kötve. Hatása azonban nem maradt nyomtalan. A Corvinában egyetlen világnézeti áramlat sem volt oly mértékben képviselve, mint a platonizmus, fejlesztése a platonizmus térfoglalásával esett egybe s élén Ficino barátai, Ugoletto és della Fonte buzgólkodtak. De ezek után Mátyás egész udvari humanizmusa többnek látszik pusztá irodalmi és ízléstörténeti jelenségnél. Ficino filozófiája, melyet az udvar magáévá tett, már teológiai állásfoglalás is volt, elindulás azon az úton, mely keresztyénség és pogány filozófia „összeegyeztetésével” egyre távolabb vezetett az egyház tekintélyének feltétlen elismerésétől, egyre közelebb az Erasmus-féle közönyhöz és kétértelműséghez s végeredményben a reformáció számára könnyítette meg a győzedelmet. Ez Mátyás olaszos, főképp firenzei színezetű humanizmusának világnézet szempontjából való jelentősége s kétségtelen, hogy Ficino magyar ellenfele, Johannes Pannonius, helyes érzékkel mutatott rá az efféle tanítások egyházellenes veszedelmeire.

Ezek után megismerkedhetünk Mátyás olasz humanistái közül a legfőbbekkel, akik t. i. nemcsak hízelgő panegyricusokat zengettek róla, hanem oly műveket is írtak, melyeket joggal tekinthetünk a Mátyás-kori magyar humanizmus irodalmi termékeinek. Ilyenek elsősorban Galeotto, Bonfini, meg Ranzano. A negyediket, ki idetartoznék, Callimachust, már kellőképp ismerjük.

GALEOTTO MARZIO (Galeotus Martius) az umbriai Narniban született 1427-ben. Humanista tanulmányokat folytatva, közben — mert erős, ügyes ifjú volt — rövid ideig katonáskodva is, Olaszország nagy részét bejárta s végül is Ferrarában kötött ki, Guarinónál, mikortájt Janus Pannonius odaérkezett. Vele, mint tudjuk, kitűnő baráti viszonyba került. Onnan zarándokolt el, Janus gúnyos versétől kísérve, a jubileumi év alkalmából Rómába, azután pedig Páduába ment s ott orvostant hallgatott és előadásokat tartott a klasszikusokról. Ez egész évtized folyamán Páduában maradt s mikor Janus is oda ment át tanulni, négy éven át ismét a régi bensőségben éltek együtt; itt volt tanítványa Prothasius, a későbbi olmützi püspök. Míg ezek ketten ott voltak, támogatták őt; eltávozásuk (1458) után gyengébben ment dolga, ezért 1460-ban elhatározta, hogy Janushoz megy s onnan Prothasiushoz, Morvába. Páduai tartózkodása alatt nősült első ízben; elvette egy, a közeli Montegnanában lakó orvosnak a leányát; vele ott házat és földeket örökölt. Jó menhely lett az neki hányattatása éveiben; Janus is volt nála hosszabb ideig látogatóban. Apósa s annak orvostanár testvére családjában a lélek halhatatlanságát tagadó averroista tanok voltak otthonosak s efféle felfogás a páduai egyetemen is divatozott; innen Galeotto eretnekhajlamai. E házasságából egy fia és több leánya született. Özvegyen maradván, újból nősült, nem tudni mikor; bizonytalan adatok szerint egy Szepessy, vagy Szapáry nevű magyar nőt vett volna el.

Pádua elhagyásával igen változatos két évtizedet élt át. Négy ízben tartózkodott Magyarországon: 1461 márciusától az év végéig; 1465-től a Vitéz-féle összeesküvés idejéig; 1471/72-ig; 1478—79-ben újra; utólszor 1482 őszén Badenben jelentkezett Mátyásnál s jegyajándékot kért tőle leányai számára; az kincstárnokához utasította, s Galeotto ekkor — bizonytalan, hogy mennyi időre, újból Magyarországra jött s ekkor élvezte Bá-

thory Miklós váci püspök vendégszeretetét. Első két ittléte alatt leginkább Janus és Vitéz vendége volt, de megnyerte Mátyás kegyeit is. Az udvarban csak mint humanista és ötletes társalgó szerepelt, minden hivatal nélkül. Janus költeményében (Palaestra Galeotti) megörökített tornaviadala: birkózása egy Alesus (?) nevű magyar katonával, 1467-ben történhetett. 1470/71-ben Budán írta, Vitéznek ajánlva azt a *De homine libri duo* c., csakhamar ki is nyomtatott fiziológiai munkáját, mely oly nagy viharokat zúdított reá, nem sokkal azután, hogy az összeesküvést követő zivatarok elől a derültebb olasz ég alá húzódott vissza.

Magyarországi tartózkodásai időközeit külföldi: spanyol, angolországi bolyongások, vándororvoskodás és tanítás, azoktól és önkéntes mulasztásoktól megszaggatott bolognai tanárság (1462—64, 1473—76/7), Montegnanai elvonultság (1476—78) tarka évei töltik ki, meg hangos irodalmi viták. Alig kezdett tanítani Bolognában, vitába keveredett Filelfóval. Ez u. i. egy hőskölteményét bocsátotta ítélete alá, s Galeotto abban „*in arte poetica, quam rhetorica nec non historiis et grammatica*” sok megbocsáthatatlan vétséget mutatott ki; elkezdtek erre replicákkal és invectivákkal lövöldözni egymásra, s ha Galeotto dicsekedését olvassuk, hogy mi minden tudományban nagy az ő járatossága (asztrológia, geometria, retorika, grammatika, poétika, jóvendőmondás, stb.), Csokonai Kuruzsa jut eszünkbe, aki egy személyben „*Doctor, borbély, alchimista, Kéznéző kiromantista*”, meg poéta is hozzá. Valóban ott a prototípusa, a vándor humanista magát ajánlgató mindenttudásában, az ilyen kései, Kuruzs-féle élelmes ezermesterségnek.

Vitéznek ajánlott műve, a *De homine*, sokkal súlyosabb bonyodalmakba keverte. Ezúttal Merula György támadta meg, mire ő 1476—78 közt, valószínűleg montegnanai birtokán megírta *De incognitis vulgo* c. végzetes munkáját. Ebben a Platon—Aristoteles-vitát is érintő műben egyebek közt azt az eretneksé-

get hirdette, hogy aki a józan ész és a természet törvényei szerint él, elnyeri az örök boldogságot. Erre a velencei Signoria az inquisitio felszólítására elfogatta, s vagyonát elkobozta. Pellen-gérre állították Velence piacán, fején ördögkoronával; sok nézője akadt s kárörvendve gúnyolódtak a kövér eretnekkel: „Oh che porco grasso!” — kiáltott felé egy cingár bámézkodó; „E miglior esse porco grasso che becco magro” — vágott vissza hősrünk. Könyvét elégették, tanait visszavonatták vele, s kenyéren és vi-zen kihúzandó hat havi börtönre ítélték. IV. Sixtus parancsára azonban kiszabadult, pápai ítélőszék elé állíttatott, az pedig — pártfogói, többek közt az ifj. Vitéz János közbenjárására — fel-mentette az eretnekség vádja alól s visszahelyezte javai birtokába. Legott Mátyás királyhoz sietett.

Badeni bekukkanása után többnyire Olaszországban tartózkodhatott, de 1492-ben Franciaországban járt, VIII. Károlynál. Öt év múlva halt meg, lovaglás közben szerencsétlenül járva, állítólag Csehországban.

Említett vitáiratain kívül ismeretesebb művei: a Lor. Medicinek ajánlott *De promiscua doctrina*, mely Angelo Poliziano *Miscellaneái* mintájára valóban „egyveleg” tartalmú (az emberek nevei, asztrológia, mérgek, Galenus és Hippocrates tévedései, a test nedvei, Claudianus epigrammái, víz, betegségek, a Zodiacus, a nők — és még egyebek); *De excellentibus* (jórészt az előbbi anyagának ismétlése, VIII. Károlynak ajánlva); *Chiromantia perfecta*, valószínűleg 1489 utáni időből. Költeményeit, *Filelfo-invectiváit* és *Epistoláit* újabban adta ki Juhász László. Főműve a „*De egregie, sapienter, jocosè dictis ac factis S. regis Mathiae, ad inclitum ducem Joannem ejus filium*” című, melyet valószínűleg már Magyarországból való végleges eltávozása után, 1485 táján írt. Kézírata a Nemzeti Múzeumban van. Először Gyulai Tordai Zsigmond adta ki, Bécsben, 1563-ban, Miksának ajánlva; ötödik és hatodik kiadása Schwandtner gyűjteményeiben talál-

ható (1746, I. kötet; 1765, II. 8°), legújabb kiadása a Juhász László-féle Bibliothecában (1934). Magyar fordításban Barna Ferdinánd (1862) és Kazinczy Gábor (1863) tette közzé.

EGÉSZ IRODALMI MUNKÁSSÁGA: bizonyos anekdotikus érdekű tudós egyveleg; művei egyenként is leginkább a „miscellanea” műfaját képviselhetik, mind a Montaigne-féle „essai”-nek, mind a Bessenyei-féle „holmi”-nak korszerű elődjét. Sokfélét tudott, mi akkor a tudós társalgás fűszerének tartatott. A humanista filológia járulékos elemei voltak azok, a tudósságnak leginkább forgalomba hozható aprópénze, afféle humanista enciklopédia, mely felölelte az emberről szóló tudományokat: anatómiát és orvosi kuriózumokat, s a teológiával és okkult tudományokkal keveredett filozófiát, a platonizmusnak valamely tisztázatlan, alsóbbrendű változatát. Megnyilatkozási formáját nézve rendszerint személyes jellegű: vagy dicsekszik, vagy támad (invectiva), vagy dicsőít (panegyricus). Mátyásról szóló főműve voltaképp anekdotás panegyricus, de tele leplezetlen dicsekvéssel s átszöve lappangó invectivákkal is.

Ajánlása szerint Báthory Miklós ösztönözte, hogy írja meg Mátyás történetét; ő ahelyett egy kisebbszerű munkát írt Corvin János számára, melyben atyja példáját állítja eléje, hogy erényre serkentse. De, úgymond, történetíró ő ebben is, még pedig igazibb akár Liviusnál is, mert saját tapasztalatait írja meg s hitele ennél fogva mindenen felett áll. Fontosságot viszont a király személye ad kis művének, mert folyvást róla szól. Szól pedig oly megnyilatkozásai — mondásai és tettei — alapján, mik a nagy uralkodókat leginkább jellemzik s miknél fogva műve nemcsak a királyfinak, hanem bárki másnak tanulságos lehet: komolyság és nyájasság, bölcsesség és tréfa vegyüléke u. i., kinek lehetne ellenére? „Severam enim jucunditatem, vel jucundam severitatem, sapientiamque jocis conditam, vel jocos sapientia commixtos

nemo unquam . . . abhorruit". Nevelő célzatból, történetileg hiteles, szórakoztatólag anekdotikus érdekű mondásaival és tetteivel jellemezni a mecénás-uralkodót: ez neki a történetírás.

Természetesen voltak műfaji mintái, ókoriak és egykorúak. Maga is céloz rájuk, de nem elég nyíltsággal. Voltak minden „kétségbevonhatatlan” hitelessége ellenére irodalmi forrásai is, melyek adalékait szőröstül-bőröstül átruházta Mátyás királyra. Macrobius dialogizált történeti kuriózumaiból (Saturnalia, Kr. u. 400 körül) s Plutarchos párhuzamos életrajzaiból, mikre maga hivatkozik, semmit sem merített. Ellenben a fejezet-címekben kifejezésre jutó némely szempontjait, mondhatni témáit, itt-ott a jellemzés lényegét (csak éppen Mátyás életéből véve hozzá az illusztrációt) Valerius Maximustól vette, ki római és görög történetírókból szedegetve írta meg Kr. u. 30 táján, Tiberiusnak ajánlva, „Factorum et dictorum memorabilium libri novem” c. történeti anekdotaféle gyűjteményét. Ismerte Valerius Maximus humanista utánczójának, a fentebb már ismételt említett Ant. Beccadellinek Beatrix nagyatyjáról, Alfonsóról írt munkáját, még címében is annak a címét — *De dictis ac factis Alphonsi regis Aragonum et Neapolis libri IV*” — variálva. Használta a ferrarai magyar karthauzi Andr. Pannoniusnak Mátyás számára írt „*De virtutibus*”-át, melyet valószínűleg ő maga hozott el Olaszországból Budára; annak a keresztyén erényekről szóló elméleti fejtegetései ösztönözték, hogy megfelelő illusztráló példákat mondjon el Mátyás életéből, s mint az, ő is külön fejezeteket szentel egy-egy magyar előkelőség dicsőítésének. Végül merített egyetmást Lodovico Carbo ferrarai tanárnak Mátyást dicsőítő *Dialogus*ából (atyák, ősök példájának jó hatása a fiakra; folytonos könyvolvasás, hogy az idő el ne vesszen).

Az ő műfaja tehát a humanista történetírásnak antik mintákon alapuló egyik könnyedebb változatát, az anekdotikus jel-

lemrajzot képviseli, szemben Bonfini méltóságosabb, Livius-típusú, retorikus történet-műfajával. Jellegéhez hozzátartozik, hogy — bár forma szerint egy kiszemelt mecénásnak (Corvin Jánosnak) ír — közönségre számít, még pedig nemzetközi humanista olvasókra. Azért beszél gyakran úgy, mintha a magyar dolgokat nem ismerő idegenekhez szólna s ismertet magyar szokásokat, nyelvet és fajt, mikről Corvin János nálánál sokkal többet tudott.

A De dictis ac factis-nak két főhőse van: Galeotto meg Mátyás. Mintegy kezét fognak egymással: a király megbecsüli, megbecsülteti, mások felett kitünteti, szinte a maga méltóságából részelteti a jeles férfiút, viszont ez a maga humanista műveltségét ruházza át mecénására, tudás és hatalom szövetségének a látszatát szuggerálva reánk. Egy fejezete, mely újévi megajándékoztatása történetét beszéli el, s egy másik, melyből megtudjuk, hogy Mátyás ifj. Vitéz János iránt a Galeottónak tett szolgálataiért engesztelődött ki oly hirtelen: az önfelmagasztalás páratlan példái. Mindazon dicséretetek — *facetus sermo; hilaritas; facundia lepida atque jocosa; virtus; universalis disciplina; singularis doctrina* — melyeket, Mátyás ítéleteiül sejtetve, magára halmoz, a *virtus, mindenttudás* és *élc* három fővonását rögzítik önarcképére, vagyis nagyjában ugyanazon jelességeket, melyeket könyve Mátyásban akar felmutatni, s az *egregie, sapienter* és *jocose* határozókkal címében is jelez. Az udvari humanista tetszelgő önarcképe ez, hősével való szellemi egyenrangúságának igény-bejelentése.

Ily értelmű rangemelését el is végezteti Mátyással, mikor megajándékoztatása kivételes módozatait oly nagy nyomatókkal adja elő. Ne felejtsük, hogy Corvin Jánosnak ír, mert a jövőben reá számít; hadd lássa a herceg, hogyan kell bánni egy Galeottóval, s minők az igazi „*sapienter factumai*” egy hatalmas királynak.

Viszonzásul nemcsak hízelgő magasztalásokkal árasztja el Mátyást, hanem protectiójába veszi: a valódinál bizonyára nagyobb mértékben humanizálja, a maga humanista tudományából támogatja, részelteti. Érezteti ezt azzal, hogy bár mentve s Mátyás gyors önkritikáját kiemelve, mégis csak elmondja egy nyelvtani botlását. Nyilvánvaló, hogy mikor Mátyással, ki leveleiben sohasem idéz auctorokat, társalgás közben csak úgy kapásból klasszikusokat idéztet: a maga tudományából ad kölcsön neki. Még görög szót is mondat vele. Mátyás kétértelmű, szójátékos magyar közmondás-idézetét („semmi rosszabb a sajtnál” — „nihil peius caseo”) tudós ráadással Mátyás fortélyos nyelvismeretének próbakövévé avatja. Mátyás magyarázatában u. i. (hogy mikor „nihil habemus”, az rosszabb, mint ha legalább „habemus caseum”) többen kifogásolták a possessiót jelentő *habeo*, meg a privatiót jelentő *nihil* összekapcsolását; holott Ovidiusban is feltehető a „habere nihil”. Itt hát nemcsak Mátyás maga, hanem a magyar nyelv is megkapja a humanista protectiót, a nyelvhelyesség ideáljától, a klasszikus latinságtól való szentesítettést. Mindezek felül Galeotto saját tudóskodásával, kereti ornamentikával valóságos humanista légkört teremt Mátyás körül s szerkezetileg is rendszerint csattanónak tartogatja a Mátyásra vonatkozó közléseit: az egyenest neki tulajdonított humanistaság benyomását illuziót keltő környezetrajzzal és szerkezeti fogással is fokozván.

Mindezeknél fogva forrásul csak óvatosan használható, bár nem igen tehetni fel, hogy Mátyásról, kinek ítélete alá bocsátotta művét, egészen költött adatokat mert volna közölni. Tettein és mondásain simíthatott, jellemét forrásai és a humanizmus uralkodó-eszményéhez stilizálhatta, de ha túlzásait leszállítjuk, alkalmi okait leleplezzük, egészben véve mégis legalább hasonlóan gondolhatjuk az ő Mátyás-arcképét az igazihoz. Ez alapon fentebb fel is használtuk közléseit Mátyás műveltségének ismerte-

téséhez. Bizonyára több az igazság azon közléseiben, melyek Mátyás társaságbeli modorára vonatkoznak, bár azt a szellemeséget, mely szerinte Mátyást kitünteti, részben a műfaj anekdotikus természete is sugalmazza. Sarokba szorítani a nehézkes szelleműt, kivált az önhittet; túljárni az alattomosnak az eszén és lefőzni őt; törbecsalni a hazugot, rápirítani a szemtelen hízelgőre, a hamis gyászolóra, s mindezt csattanósan, meglepőleg, a csapás váratlan kiélesítésével rögtönözni: ez a „versutus, callidus, subridens” Mátyás szellemességének egyik fajtája. S ez egyszersmind a Galeotto-féle arckép azon vonása, mely Mátyás később elnépszerűsödött jellemképébe leginkább átment. Ez már az a Mátyás, ki elégtételt szerez, mások helyett is bosszút áll minden hamiságért, fortélyos elmével, kíméletlenül, de igazság szerint. Másik fajta szellemessége: a maga fölényének pusztán a játék kedvéért való éreztetése: aenigmák feladása tudós emberek számára, kétértelmű közmondással lépreccsalásuk, megtréfálásuk, mikor is a talány megoldása, a kétértelműség egyszerű magyarázata adja a csattanót. Félig-meddig a „tudósok” kicsinylése, a szabad józan ész megbecsülése is benne rejlik e játékosságban.

Beatrix bizonyos adatok szerint nem igen kedvelte Galeottót: nem is sok szó esik róla a könyvben, amely éppen Corvin János, a Beatrixtól gáncsolt trónjelölt számára iratott. Az illendő dícséreteket megkapja ugyan, de mindkét fejezetben, melyben szóba kerül, csak mellőzhetetlen mellékszemély. Első ízben olasz ancillái a főszereplők, kiknek csunyaságát nem tudni miféle okból örökítette meg az olasz író, különös hangsúllyal emelvén ki velük szemben a „perpulchra” magyar fajt. Másodízben pedig nagyatyja, Alfonso, a fejezet hőse, az is csak azért, hogy halvásárlása történetét előadván, Mátyást úribb, előkelőbb gondolkodásúnak tüntethesse fel nálánál.

A magyar humanisták közül Vitéz és Janus már rég meghaltak, tőlük már mitsem várhat s Mátyás miatt is csak alig em-

lítheti őket. Annál feltűnőbben magasztalja az élő ifj. Vitéz Jánost, egykori tanítványát, nem ok nélkül emlegetvén püspöksége gazdagságát, a szerémi szőlőket, melyek — a humanistáknál szívósan visszatérő kuriózum! — aranyvesszőt is teremnek; neki van is ily aranyvesszőből készült gyűrűje: szemölcs ellen igen ajánlatos. Legnagyobb rokonszenvvel Báthory Miklós váci püspökről szól. Nem győzi magasztalni tanultságát, szelíd modorát, ékes előadását, nemes jellemét, építkezéseit. A róla elbeszélte anekdota (kihallgatásra várakozttában is olvas) a legismertebbek közé tartozik. A fejezet egy zugolyában megtaláljuk a szép jellemrajz hála-forrását is: mikor Badenből (1482) Magyarországra jött, a püspök oly szívesen, annyi humanitással fogadta őt Vácott, hogy maga sem győzött álmélnodni rajta. Lehet, hogy szép színezésével, éppúgy mint annak idején az ifj. Vitéz érdekében, protekciót is akar gyakorolni Mátyásnál, kinek kegyeit Báthory nem sokkal a *De dictis* írása előtt (1484) vesztette el. Okának kell lenni annak is, hogy a kancelláriai antihumanista irányzat intézőjét, Veronai Gábort éppen „singularis humanitas”-áért magasztalja; minthogy Gábor püspök halálát nem említi, művét 1486 előtt kellett írnia. Legleplezetlenebbül naiv azonban Dóczy Orbán győri püspök és kincstárnok felmagasztalása a legutolsó fejezetben, talán hogy Corvin Jánosnak is az maradjon meg legfrissebb emlékéül. Gazdagsága, vendégszeretete, tudománya, olvasási kedve, idéző készsége, Mátyáshoz való hűsége: mind megkapja az illő dícséretet. De megtudjuk azt is, hogy minden pénzbeli fizetés ő tőle ered, a király ajándékait is tőle kapja meg az ember, s ő azt oly celeritas-szal és annyi hilaritas-szal intézi, hogy azzal még kedvesebbé teszi az ajándékot; sőt ha valamely igazán „egregius vir”-ről van szó, még a magáéból is megpótolja! Tudjuk már, ki az az egregius vir, valamint azt is, hogy Dóczy Orbán tekintélye — 1485-ben a bécsi püspökséget is megkapván — a könyv írásakor hatalmasan növekedőben volt.

Ellenszenvét is kifejezésre juttatja a maga módján. A papok azon rossz tulajdonságai közt, melyeket Mátyással korholtat, bizonyára a fukarság és az udvari áskálódás érintette őt legközelebről, s minthogy egyenest csak a pannonhalmi apátságot nevezi meg, neheztelése oka talán ott volna keresendő. Igazi rosszakarrattal, aljas rágalmozónak festi Miklós modrusi püspök pápai követet s nagy kedvteléssel adja elő — ez leghosszabb fejezete — a tudományában elbizakodott teológus, Gatti leforráztatását: talán humanista önérzetében sérthette meg valamikor. Ez ellen-szenves rajzokban, melyek mind papokra vonatkoznak, talán az eretnkségéből nem egészen kigyógyult Galeotto keze nyomát kell látnunk. Bosszúját Mátyással állatja meg rajtuk. Sok rejtett személyi torzsalkodás, fulánk lehet még a *De dictis*-ben, kivált ahol „tapintatosan” elhallgatja a neveket, mert „többen még élnek közülök”. Bizonyára meg lehetne állapítani, hogy a nem-magyarok közül miért részesíti a velencei Sanseverinói Róbertet és két fiát oly lelkendező magasztalásban, amelyet Mátyásra sem pazarolt.

Így fest e szemmel-füllel tapasztalt történetírás „hitelessége”, az anekdotás történeti mű, melyben csak „certa et indubitata continentur”. Galeotto egész másodrendű, mecénás-kegyekre utalt humanista jelleme benne van művében, mint legfőbb sugalmazó, mint leghitelesebb kútfő és mint rejtett vagy nyílt önkifejezés. Tagadhatatlan azonban, hogy Mátyásról ő nyújtotta az első, humanista módra stilizált jellemképet, s iktatta be a humanista szellemű, antik erényű uralkodó típusába. Megindította a maga módján Mátyás el-legendásítását, igaz, hogy a legirodalmibb esz-közökkel.

Az ő Mátyás királya csak a tudós körök, az udvar központja, s egész jelleme jóformán csak humanistákhoz való viszonyában van feltüntetve. A nép közt forgolódó, országát járó király hiányzik koncepciójából, aminthogy demokrata vonzalmakat Galeottó-

nak sem vethetni szemére. Művére azonban nagy, egész a népköltészetig leható jövődő várt; szép mondaképződés megindítója lett.

Humanista történetírók szokása szerint bizonyos kuriózumismereteket is nyujt a népről és országról, melyen hőse uralkodik; s míg ebbeli adatai olykor művelődéstörténeti érdekűek, általában véve mégis magukon viselik a stilizáltság nyomait. Az író célja u. i. az, hogy hősével együtt valamelyest országát is antik méltóságra emelje. Amit Tibullus, Statius, Szent Jeromos a pannonokról mondtak — hogy furfangos, vitéz és okos fajta — azt *Laus Hungariae* címen átruházza a magyarokra s kimondja, mily dicső dolog ily kiváló faj felett uralkodni. A magyarok négyszegletű asztalai, az asztalnál való énekmondás szokása: római eredetűek. Pazar étkezésükre, melyhez a borok különféle nemeit váltogatva isszák, Galienus római császárnál találni példát. A régiek olyan torna-szerű párviadalt, mint Mátyás és Holubáré, nem ismertek ugyan, de Ovidius és Livius a tanuk, hogy a valódi viadaloiban szintén hegyes lándzsákkal harcoltak.

A nyelvre vonatkozó némely állításait (nincsenek tájszólásai; nehéz volna e nyelven írni) már említettem, s az énekmondással kapcsolatban még a maga helyén ki fogom aknázni. Feltűnik neki, hogy a magyar országnevek összetett szavak: a nemzet nevéből, meg az ország szóból állanak (Olasz-, Tót-, Németország). Sok tót szó van a magyarban (ez talán délszláv humanistáktól nyert adata!), de van benne latin is, pl.: „mit keres?” (olv. keres-sz) = *quid quaeris* (ez már saját leleménye). Úgy látszik, ragadt rá néhány magyar szó és kifejezés; latinra fordítja a menyhal magyar nevét (*coelestis piscis*), meg az említett közmondást.

Említ némely kiválóbb városokat, vidékeket, megjegyzevén, mily soknak a neve hasonlít antik jeles nevekhez, mint Sirmiumé Sirmiuséhoz, ki a triballok királya volt, Pesté a Vergiliustól említett Paestuméhoz. Buda talán egyenest az antik Budaliáról ne-

veztetik, ha ugyan nem az indiai bölcs Budáról „ob excellentiam”. Esztergom fekvését, vártemplomát, Buda és Pest fekvését, hévizeit, szállóit közelebbről ismerteti. A Tisza halbősége (két része víz, egy része hal), a Szerémség bora, a szállótöke körül tekerőzve növe aranya, két kézzel is alig átfogható kármánkörtéje: csodálata tárgyai, kivált a szerémi aranyvessző, melyről az antiquitas sem tud.

Művelődéstörténeti adatai leginkább az úriosztály, vagy az udvar köréből valók (énekmondás, újévi ajándékozás, öklelés lándzsával, beburkolt arccal lovaglás; a szoba fűtése, fűtött szobában alvás; egy tálból esznek, ujjal, villa nélkül; mindenféle pecsenyét más lében tálalnak fel). A nép szokásai közül csak a pénteknap, igen szigorú böjtölést említi, meg bizonyos vízkereszt-i szokást, az elsőről azt tartván, hogy büntetésből keletkezett a keresztyénségtől való eltántorodás után, a másiktól, hogy a hithűség ellenőzésére szolgál.

A MAGYAR TÖRTÉNET elrómaiásítását, amiből Galeotto csak anekdotikus ízelítőt adott, óriási arányokban, teljes retorikai méltósággal hajtotta végre Antonio Bonfini (Bonfinius, Bonfinis).

Egyidős volt Galeottóval. Ascoliban született 1427-ben. Ot-tani tanítója (Ascolii Henoch) neves humanista volt. Hazulról elkerülvén, egyideig Páduában tanított előkelő ifjakat, majd 1476-ban Recanatiba ment iskolaigazgatónak. Mintegy félévig maradt ott. Többször megfordult a közeli Loretóban, melynek híres várszerű templomát nem sokkal előbb (1464) kezdte építeni Majano; a templom kupolája a Casa santa fölé borul, mely a legenda szerint Názáretben Szűz Mária háza volt, onnan csodás úton egy Laureta nevű, gazdag, istenfélő anconai hölgy tulajdonába került, s tőle Loretóba, még 1295-ben. A loretoi legenda kiképzésében, ott tartott beszédeivel s a tanítványaival iratott dolgozatokkal Bonfininak is része lett. Úgy látszik, már Loretó-

ban volt alkalma találkozni és megismerkedni Beatrixszal. 1486 szeptemberében „Corvini regis nomine succensus” szabadságot kért, hogy Mátyáshoz mehessen; december közepe táján az alsó-ausztriai Retzben jelentkezett nála, mind neki, mind a királynénak és Corvin Jánosnak könyvei ajánlásával udvarolván. Mátyás, mint történeti művében maga Bonfini mondja, mohón olvassatta azokat, a szerző ingeniumát csodálván. Ünnepeyes bemutatkozása újévkor történt meg Bécsben, Mátyás és udvara előtt tartott tisztelgő beszédével. Mátyás előhozatta Bonfini könyveit, kiosztotta olvasásra az uraknak és főpapoknak, magát a tudós férfiút ott tartotta Beatrix felolvasójának, felszólítva, hogy a mellett tetszése szerint írással foglalkozzék. Utóbb a magyar történet megírásával bízta meg. 1487 közepe táján foghatott bele s Mátyás életében mintegy első negyedével, a tizenegy első könyvvel készülhetett el.

II. Ulászló is kegyes volt hozzá; megtartotta s udvari historicusává nevezte ki. 1492-ben magyar nemességgel tüntette ki a címerlevelében „poeta laureatus”-nak mondott tudóst, kiterjesztve a nemességet fiára, testvéreire s egész nemzetségére. Hasonló kitüntetésben részesítette néhány évvel később (1496—99 közt) nagy művének másolóját, János scriptort. Magyarországi életéből bensőbb részleteket nem ismerünk. Úgy látszik, időnként hazlátogatott Recanatiba. 1503 tavaszán éppen hazakészülődése közben lepte meg a halál. A Szent Margit egyházába temették el.

Egyik testvére, Mattheo szintén humanista tanulmányokkal tűnt ki (Horatius-magyarázatok, nyelvészeti munkák) s olykor tévesen annak egy-egy művét is a magyar Bonfininak tulajdonították. Fia, Francesco, hazaköltözött; orvos, majd egyetemi tanár lett Bolognában, utóbb Rómába, VII. Kelemen szolgálatába került. Bonfini születésének ötszázadik évfordulóját szülővárosa is megünnepelte, s emlékkönyvet adott ki tiszteletére.

Retzben következő munkáit adta át Mátyásnak: Herodianus történeti művének, Hermogenes retorikájának latin fordítását; a Corvin-ház eredetéről szóló könyvecskéjét, melyet utóbb magyar történetébe is beillesztett; Ascoli történetét; a házaselet tisztaságáról és a szüzességről szóló Symposion trimeron c. beszélgetéseket (ez Bázelen 1572 és 1621-ben nyomtatásban is megjelent, Spanyolországban és Rómában indexre került); végül epigrammái kötetét. A három elsőt Mátyásnak, a következő ketőt Beatrixnak, az utolsót Corvin Jánosnak ajánlta. Megérkezése után, a bécsujhelyi táborban latinra fordította az athéni születésű, később Kr. u. 200 körül Rómában élt szofistának, az id. Philostratos Flaviusnak néhány munkáját: a Trója alatt harcoló görög hősök párbeszédes jellemzését (*Heroica*), ókori festmények leírását (*Icones*), s görög szofisták életrajzeit (*Vitae Sophistarum*). E fordításai kódexe, Attavante miniatúrájával Bécsben van. Ugyanekkor fordította olaszból latinra az 1469-ben meghalt Antonio Averulino (= Filarete) firenzei építész és szobrász *Architecturá-ját*. Az első és utolsó kivételével mindezek nyomtatásban is megjelentek: a Hermogenes- és Philostratos-féle fordítás az 1510-es, a többiek az 1570-es években. Praefatióikat Ábel Jenő tette közzé az *Analecta Novában*. Epigrammái kötete (melynek előszava „*De instituendo novo principe*” értekezett) nyom nélkül elveszett. Így Bonfininak csak az az egy epigrammája ismeretes, melyet nagy művében maga közölt, s mely Mátyás budai palotájának a kapujára volt felvésvé: „*Atria cum statuis, ductis ex aere foresque Corvini referunt principis ingenium. Matthiam partos tot post ex hoste triumphos Virtus, aes, marmor, scripta perire vetant.*”

NAGY MŰVE, a „*Hungaricarum Rerum Decades IV et dimidia*”, elhomályosítja az említettek jelentőségét. Eredeti, János scriptortól másolt kézírata, melynek néhány levélnyi töredéke

nemrég került Nemzeti Múzeumunkba, négy, egyenként vagy 500 lap terjedelmű vaskos kötetből állt. 1499-ben már a Corvinában volt, mert ez évben akarta kikölcsönözni onnan a cseh humanista költő, Bohuslav. Egyes részleteit — titokban? — többen lemásolták s nyomtatott kiadásai mind e másolatokon alapulnak. A három első decast Brenner Márton ev. pap adta ki Bázelen, 1543-ban Istvánffy Pál hibás másolati példányából. Heltai Gáspár Erdélyben, Csáky Mihály birtokában talált egy IV. decas-másolatot: ebből s a Brenner-féle III. decasból szerkesztette össze a Mátyásra vonatkozó könyveket s adta ki Kolozsvárt 1565-ben *Historia inlyti Matthiae Hunyadis stb.* címen. Végül több kézirat összevetése alapján, a Révay-családtól és Forgách Ferenc váradai püspöktől kapottak felhasználásával Sambucus (Zsámboki János) rendezte első teljes kiadását Bázelen 1568-ban, majd javítva és bővítve Frankfurtban 1581-ben. További négy, részben igen hibás kiadás után Bél Károly András (Bél Mátyás fia, lipcsei egyetemi tanár) tette közzé a máig legjobbat és utolsót, Lipcsében 1771-ben. Már a XVI. században két német fordítása is megjelent. Magyarra Heltai dolgozta át (*Chronica az magyarok dolgairól, Kolozsvár, 1575*). Míg XVI/XVII. századi legjobb történetíróink az újabb időkig kiadatlanok maradtak, két századon át itthon és a külföldön Bonfini könyve lett a legolvasottabb magyar történeti mű.

Történetünket 1496-ig adja elő, 45 könyvben, tízével ú. n. decas-okba foglalva össze Livius módjára. Ez azonban merőben külső taglalás, minden szerkezeti jelentőség nélkül. Hazai kútfőt nem sokat használt, bár Heltai, *Chronicája* előszavában, azt állítja, hogy Mátyás parancsára országszerte felkutattak mindenféle feljegyzéseket és históriákat Bonfini számára. A Mátyás előtti időkre Thuróczy volt a főforrása; használta a magyar szentek legendáit, Rogeriust és Kükülleit. De a magyar krónikásokat általában kicsinyelte: azok nem olvasták az ókori írókat, s

csak a bibliából ütötték össze a régi népek történetét; nem is érti, honnan vehették pl. Álmos genealogiáját. Többnyire csak „Ungarorum Annales”-t, „quidam Annalis scriptor”-t emleget, de efféle utalásai rendszerint Thuróczyt jelentik. Kifogásolja, hogy „nulla arte” — „ineptissime” — „incomposite scribunt”. Mindamellett, akár Anonymus a lenézett jocularokat, kiírta őket, csak ékesebb stílusra dolgozva át. Thuróczyból való átvételeit mértéktelenül telerakta idegen kútfőkből merített, „világtörténetinek” mondható töltelékkel. Jobban is ismerte más európai államok történetét; a magyar pedig, mikor művét írni kezdte, egészen ismeretlen nemzet volt előtte. Többnyire az udvar zárt körében élén, utóbb sem ismerhette meg eléggé. Minden könyve végén közöl afféle világtörténeti függeléket, adatait leginkább Blondusnak, a XV. században több pápa titkárának egy compilatiójából (*Historiarum ab inclinatione Romanorum libri XXXI*) merítvén. Az ősidőkre nézve ezenkívül oly külföldi kútfőket is forgatott, melyeket a mieink is többnyire ismertek: Jordanest, Paulus Diaconust, Liutprandot; az Árpád- és Anjou-korra nézve a XIV. századi Dandolo krónikáját s még némely velenceieket. A maga korához közeledve egyre többet merít Aeneas Sylviusból, kit sűrűn dicsér s oly nagyra becsül, hogy Zsigmond jellemzésébe (III. 3.) az „Euryalus és Lucretia” kivonatát is beleilleszti, amivel e novella népszerűsítéséhez kétségkívül nagyon hozzájárult. Aeneast különben már a magyar őstörténeti részben is felhasználta. I. Ulászlóra vonatkozólag Callimachusnak fentebb említett jeles művével élt. Mindezek felhasználásában nem nagy kritikával járt el, bár pro- és contra-adatok felsorakoztatásával annak a látszatát igyekszik felkelteni. A három István-legenda közül a legkevésbé hitelt érdemlő Hartvik-félet követi. Kronológiai adatai olykor hibásak, a genealogiákban általában véve pontosabb. Nem is a kritikát, hanem a pártatlanságot tartotta a történetíró erényének.

Más megítélés alá esik művének Mátyás és II. Ulászló korát ismertető része, mely közvetlenebb értesüléseken alapszik, s azért becsesebb. Már Zsigmond uralkodásának második felétől kezdve sűrűn támaszkodik szemtanúk és kortársak értesítéseire, így különösen mikor Hunyadi János hadjáratait s halála történetét adja elő, meg is jegyezvén olykor, hogy ezt vagy azt „katonáktól”, „némely törököktől” hallotta. Itt már Callimachust is ki-kiigazítja, vagy — a várnai csata elbeszélésében — a magyarok adataival és török értesülésekkel egészíti ki. Mátyás megválasztásától fogva elbeszélése jórészt az élő hagyományokon, szereplők és szemtanúk közlésein alapul, Thuróczyt mindinkább mellőzve. 1487-től fogva maga is szemtanúja volt az eseményeknek, vagy azonnal hiteles tudósításokat kapott róluk. Könyvének ebben a részében több kritikára kényszerült: élő tanúk ellenőrizhették; legfeljebb a hízelgésben túlozhatott; azt meg is tette: Ulászlót mértéktelenül, még Mátyásnál is feljebb dicsőítvén. Összekötései és állása előnyeit kiaknázva végére járt a szereplők tetteinek s indokok, célok és tervek tiszta átlátására törekedett. Így vált könyve e jobbik felében egyszerű krónikásból történetíróvá. Mátyás korára műve fontos kútforrás, nem egy nevezetes adatot csak az ő közléséből ismerünk.

TÖRTÉNETFELFOGÁSA még közel áll a középkoréhoz. Hívó keresztyén, s úgy látszik, Loreto-kultusza nem pusztán ifjúkori felbuzdulásból táplálkozott, mint Galeotto szentévi zarándoklata. Ulászlóhoz intézett ajánlólevele valóságos hitvallással kezdődik, mely szerint minden hatalom, a királyoké is, Istentől származik. Isten igazságosságát, hosszú tűrését, jóságát, az imádság hasznos voltát sűrűn emlegeti s példázza műve folyamán. Forrásul legendákat is felhasznál, Szent László csodáit, Szent Erzsébet életét bőven ismerteti. Harcra buzdító beszédekbe fohászokat sző be Krisztushoz, Máriához, vagy segítségükkel biztat. Azt a huma-

nista szállóigét, hogy Magyarország a keresztyenség várfoka, paizsa, a nemzeti elhivatás alapgondolatává mélyíti el, mikor Géza fejedelemmel (II. 1.) a keresztyénség felvételének szükséges voltát így okoltatja meg: „Id circo Deus asperrimam Scytharum prolem in his Christianae reipublicae finibus collocavit, ut vera imbuti religione, orthodoxam fidem ab omni infidelitate obstinatissime tueantur”: Isten azért rendelte ide a keresztyén világ határára a szilaj szittyja fajt, hogy makacs védelmezője legyen az igaz hitnek minden hitetlenség ellen. Mátyás egy beszéde is hasonlólt hangoztat: „vos orthodoxae fidei vindices, vos Christianae Reipublicae assertores, vos universae salutis auctores” (IV. 2.).

De ez a vallásosság antik pogány terminológiával él, s így legalább kifejezésben már humanista világba lép át. Már ajánlása „immortales Deos”-t emleget; Attila egyik beszédében „Mars pater optimus”-hoz és a többi „numen”-ekhez, „Mars Herculesque parens”-hez, a halhatatlan istenekhez folyamodik, áldozatát hecatombának mondja, „me Hercle”-vel esküdözik. Árpád is Marsnak, Herculesnek ajánl „libatiót” a Duna vizével. „Jézus, az istenanya s a többi hazai istenek”: gyakori formulájok az imádkozó, hálát adó magyaroknak. Jézus mellékneve, akár Jupiteré, rendszerint „Optimus Maximus”, meg „Feretrius” is; Mária nevei: Diva genetrix — Diva Virgo — Dea — Magna Mater — Divina Genetrix, Sempiterna Virgo, Unica Pannoniae Patrona; temploma a Nagy Anya Szentélye: „Delubrum Magnae Matris”. Szentté avatni: „inter Deos referre”, főnévül: „apothoeisis”. E pogány szóhasználat pusztán tudós sablon s vele már megkezdődik rómaivá stilizálása, megtisztelő „rómaivá fogadása” a magyar népnek és hőseinek.

Olyas magához hasonító eljárás ez, mint mikor első gestaíróink Álmost és más, még pogány magyarokat a Szentlélek ajándékával teljeseznek tüntettek fel.

Rómaivá színeztetnek át az országglás, a hadi szervezet fogalmai is. Rendek megszólítása az országgyűlésen: „patres conscripti”; elő-előbukkan a „senatus populusque” formula; az ispán „princeps” vagy „satrapa”, a bíró „praetor”, a kincstárnok (kit különben a magyarok thesaurariusnak hívnak) „quaestor”. A hadvezér „dictator”; a hadsereg részei „legiones”, praefectusokkal, centuriók- és decanusokkal.

Legalább is emlékeztetőül folyvást ott kísért a római hasonlatosság. Zápolyai Imre Ulysses, Báthory István Agamemnon, Kinizsy Ajaxot, Csupor Miklós Diomedest, Országh Mihály Nestort, a király maga — „Divus Matthias” — Achillest „omni ex parte referebat”. Beatrix oly szép, „ut forma habituque Venerem, Dianam pudicitia, et sapientia eloquentiaque Palladem ex omni parte referret”. Hunyadiban felismerhetted a Corvinusok virtusát s a római nagylelkűséget, bölcseség- és vitézséget.

Városokat, földrajzi neveket, családokat, népeket a rómaiaktól eredtetet. Így tartoznak össze Sopron és Sempronius, Pozsony és Piso, Pest és Paestum, Kassa és a Cassiusok. Pannonia Pán istentől neveztetik, a magyarok Marstól és Herculestől származnak, a Báthoryak Bathustól, Pannonia királyától, kiről Strabo emlékezik. A székelyeket, minthogy a scytháktól származnak, ő „Scythuli”-nak hívja, mert csak mikor Attila bukása után elrejtöztek, változtatták át félrevezetésül nevük *t* betűjét *c*-re (Siculi).

Ha valakinek, Mátyásnak kellett megkapnia a római eredet méltóságát. Családja, a Corvinusok ősi római nemzetsége, mely Lakedaimontól, Jupiter és Taygeta fiától származtatta magát, már szerfölött régi időkben kitűnt; ivadékai közül először Marcus Valerius consul vette fel a Corvinus nevet, annak emlékére, hogy háborúban egy gallussal viaskodván, holló jött segítségére. Családjából több consul, dictator, imperator és király származott; M. Valerius Messala Corvinus részt vett Pannonia meghódításá-

ban (róla nevezetik Horvátország Corvatiának!), s attól fogva nemzetsége az inscriptiók tanúsága szerint folyvást virágzott Pannoniában. Valachia is valószínűleg a Valeriusokról nevezetik; ez a föld (Dacia!) a barbár beözönlések ellenére is megőrizte a római nyelvet, s ott született Holló nevű faluban Hunyadi János. Címerét, a gyűrűs hollót, régi érmeken is látni; találtak ilyeneket Buda határában Constantinus császár képével, mi miatt őt is a Corvinusok közé sorolják. A Corvinusok hajdan Rómát védelmezték, ma a Christiana Respublicát a barbár támadások ellen. Isteni gondviselés műve, hogy a Hunyadiak született rómaiságának fénye a barbár századok éjszakájában sem enyészett el, sőt új méltóságra lobbant, hogy második Itáliává varázsolja át az elbarbárosodott Pannoniát.

Érthető, hogy igen érdeklí Bonfinit mindaz, mi e földön valóságos római maradvány és emlék: Traján hídjának nyomai, régi római városnevek, inscriptiók. Az archeológiai érdeklődés akkor már magyar humanisták között is hódított; Megyericsei János különösen kitűnt eredményes kutatásaival; dáciai leleteket ő szállított Budára az udvarba; Bornemisza János régi pénzeket gyűjtött. Bonfini tehát római városmaradványok (Sziszek, Spalato, Gyulafehérvár, Ószőny, Buda, Buda környéke) említésekor a már előkerült feliratos emlékekre is hivatkozik, többnek szövegét is közli. Egy ízben, hogy Óbudának ismeretes Sicambria nevét megmagyarázhassa, rögtönzött is egy inscriptiót, melyet szerinte ott találtak, mikor Beatrix számára kezdtek építkezni; a költött felirat szerint a „legio Sicambrorum” építette s nevezte el magáról azt a várost. Egyes helynevekkel kapcsolatban különben római történeti vonatkozások, mythologiai reminiscenciák közlésével sem fukarkodik, tárgya eredendő vagy nagylelkűleg osztogatott rómaiságát azzal is nyomatékosabban éreztetve.

Római ízü történetírói modora és stílusa is az antiquitas hangulatát árasztja tárgyára. Pannoniát „ókori geographusok mód-

jára” írja le, úgyszintén „utramque Scythiam et citeriorem ulterioremque Ungariam”. Kútfője száraz adatait metaforák, ékítmények, költött s élénken leírt részletek tömegével színezi ki. Egy haláleset egyszerű dátumát szépen hullámzó, 20—25 sornyi, hangulatos körmondattá képes „amplifikálni”. Élénken, mintha maga is ott lett volna, írja le II. Endre „egyiptomi hadjáratát”, holott Endre sem volt ott. Szent László lovának, a Szögnek, Thuróczy csak a nevét tudja: ő valósággal egyéníti a paripát, dicséri erejét, gyorsaságát, előadja, mint értette ura intését, rugta, harapta az ellenséget, soha el nem hagyva urát s a legnagyobb veszedelemben is bámulatos okosságot tanúsítva. Stílusa, humanista latínsága úgy hat, mintha római történetíró, egy Livius méltatta volna tollára nemzeti történetünket. Átstilizál okleveleket is: Mátyás hadizenetét Frigyeshez; a megválasztásakor elhangzott kortes-kiáltásokat nagy abundantiával dolgozza ki.

Modorához tartozik a gyakori, élénk jelenetezés (a Frigyes-sel való béke megkötése — IV. 5 — valóságos dramatizált cerimónia), minek mellőzhetetlen járuléka a retorika minden szabályai szerint megfogalmazott (koholt) beszédek. Attila ajkára éppoly klasszikus szónoklatokat ad, mint egy humanista oratoréra. Liviust követi ebben is, s e beszédeivel szerezte meg a „magyar Livius” nevet. Kassán, 1732-ben külön is kiadták azokat „Livii hungarici, id est celeberrimi de rebus Hungariae historiographi Ant. Bonfinii Orationes selectae” címen. A beszédek római terminológiája természetesen újabb eszköz maguknak a hősöknek elrómaiásításához. Tart ily beszédeket Attila a catalaunumi ütközet előtt, Buda megölése után; tart Géza fejedelem, már említettem, mi végből; Szent László elsiratja Ernyeit, majd Videt; híres beszéd Imre királyé, melyet öccse táborába fegyvertelen átmenvén, annak katonáihoz intéz; Zsigmond beszéddel köszönti börtönből szabadult nejét, Máriát; Hunyadi Rigómező előtt, Cesarini Julián Várna, Báthory István Kenyérmező előtt, Szilá-

gyi Mihály a királyválasztáskor tartanak nagyhatású beszédet, az utóbbi, mint ismeretes, igen erőteljes nemzeti szellemben.

Vannak külön jellemrajz-betétei, összehasonlító jellemrajzai (Frigyes és Mátyás: IV. 4); de jobban, egyénibben jellemez, mikor csak elbeszél, a remeklés szándéka és a műfaj sablonai nélkül. Nagyobbarányú jellemzései közül a Mátyásról szólót emeljük ki. Mátyás nagy önállósága, minél fogva lehetőleg mindent maga intéz; ötlet- és tréfakedvelése, furfangja és bátorsága (egyszer parasztruhában az élelemárusok közt szökött be kémlelni a török táborba); igénytelen popularitása, miben annyira ment, hogy olykor barátaival vacsorázva a konyha gondjait is magára vállalta: oly vonások, melyekkel már teljesebbé kezd válni az utóbb annyira népszerű Mátyás-kép. Galeotto művét ismerte. Nem hivatkozik ugyan rá, de a Symposion Trimeronból látni, hogy tudott korábban itt járt honfitársáról. A De dictis Mátyás-arcképét azonban legfeljebb nagy általánosságban vette tudomásul, saját megfigyeléseire is bőségesen támaszkodhatván. Különben is ő a humanizmus szempontjából összefüggő képet rajzol Mátyásról, s a megelőző és egykorú magyar állapotokhoz való viszonyát — bár olasz elfogultsággal — szintén meghatározza.

Méltatja művészet- és tudománypártolását, az asztrológiához való vonzalmát (a csillagok megkérdezése nélkül semmit sem tett; kedvelt mindenféle tudóst: asztronómust, matematikust, orvost, jogászt, — „ne magos quidem et nigromantes abominatus est”). Ő emelte ki Magyarországot a rusticitasból, szelidítette meg a scytha erkölcsöket, nem győzvén korholni a korábbi műveletlen életmódot és „inhumanus” szokásokat. A helyett urbanitasra igyekezett ránevelni az urakat, meg hogy „civilius” éljenek, építkezzenek s... jobban bánjanak az idegenekkel. Mindez nem tetszett a magyaroknak, mert a magyar nemes csak katona, élete csupa hadakozás; kevés is itt az író; ezért nem tudták méltányolni Mátyás újításait; „haszontalan” költekezést, a régi erköl-

csök eltörlését vetették szemére, meg hogy idegenek vagyonsodnak az ország rovására. De ő megtörte a scytha döllyöt s Attila óta először szorította engedelmességre a keményfejű magyart. A pannon dicsőség, vitézség, hírnév szinte egy volt övele. Mikor meghalt, falvakban, városokban nyilvánosan siratták, s minden volt és leendő királyoknak föléje helyezték.

Bonfini azonban nem tagadja meg olasz vonzalmait. A multból is az olasz műveltségi hatásokat emelte ki, az Anjouk, s különösen Nagy Lajos tudományszeretetét, iskolázás dolgában csak az olaszországit. A Mátyás-féle nagy műveltségi fordulatot is jórészt Beatrixnak tulajdonítja. „Danubium barbara verba redolentem latine loqui coëgisti” — írja hozzá már a Symposion ajánlásában. Mátyás is az ő hatása alatt cserélte fel az addigi magyar királyok szokásait az olasszal. Azelőtt szabad volt hozzá a bejárat; lakása egyszerű volt, minden művészi dísz nélkül; urakkal, katonákkal bizalmas lábon állt, még közkatonáit is megmeglátogatta; barátaival vígan lakozott; egyformán forgolódott oláhok, rácok, csehek, németek, magyarok, kúnok közt; „nem is szólva élceiről, melyektől a beteg is meggyógyult, a halott is feltámadott volna”. Beatrix jöttével mindez megváltozott („nem tud parancsolni feleségének!” — dohogtak a magyarok). A régi dísztelenséget új világ váltotta fel: ajtónállók; olasz festők, szobrászok, építők, műkertészek, színészek, bohócok, zenészek; poeták, rhetorok, grammaticusok; német- és franciaországi énekesek; olasz szokások, ételek; Budán pompás vár, kápolna, könyvtár, étkezők, hálók, folyosók, nyári termék, napos társalgók, mozaik padló, kályhák; egyik udvaron a három Hunyadi szobra, a másikon érckút, tetején Pallas Athenae szobrával, a belső udvar bejáratánál két ércszobor, kétszárnyú érckapu, rajta Herkules 12 munkája kiverve, fölötté . . . Bonfini verse bevésve; bolygókat ábrázoló mennyezetek, hét mérföldről jövő vízvezeték; a vár alatt kertek, fedett folyosó, madárház, gyepek, teretek, halas tavak; az

emelet fölött tornyok, a tornyokban tükörfalú ebédlők. Budán kívül ott a restaurált fehérvári templom, meg a sírkápolna, Visegrád, Tata kastélyai, Komárom a Bucentaurusszal, a Duna-híd terve, Bécs.

Olasz nemzeti érzés dolgában is megüledettebb, nagyobb fajsúlyú ember volt Bonfini Galeottónál, ki — ő tudja miért — inkább Mátyáshoz húzott, mint Beatrixhoz. A *Decades* szerzője mindkettőnek megadta a magáét, ellenmondás árán is, bőkezű túlzással. Mátyást, mint humanista uralkodót emelte magasra, nemzetét, a magyart, római virtus és hazafiság méltóságával ruházta fel s ellátta oly nemzeti történettel, mely századokon át valóban római nevelés iskolája lett a művelt magyarok számára: azt a nemzeti gondolatot, melyet Mátyás, a renaissance-uralkodó magában megszemélyesített, az irodalom eszközeivel átterjesztette elébb költöten, százados hatásával valóságosan, Mátyás egész nemzetére, érzésben és történeti öntudatban egyaránt. Ez nagy dolog, s a magyar műveltség története ezért hálás lehet neki. Mikor azonban a Mátyás-kori nagy műveltségváltást ismerteti, azt csaknem kizárólag Beatrix befolyásának tulajdonítja és mindenestül olasz jellegét méltó önérzettel hangsúlyozza, minden azelőttit a barbárság színében tüntetve fel: akkor némileg ellenmondásba kerül mindazzal, amit történeti művében rómaiságként a magyarságnak eleve odaajándékozott. De akkor beszél szíve szerint s akkor fejezi ki olasz királynéja iránt háláját igazán.

NEMCSAK HUMANISTA TÖRTÉNETÍRÓ volt, hanem egyúttal a magyar humanizmus történetének első megírója s mint ilyen a magyar irodalomtörténet tudományának is előzményei közé tartozik. Mint az ő korában már megkezdett rendi krónikák — a ferences Szalkay Magyar Balázsé, a pálos Dombrói Márké — a maguk rendjének tudósairól, ő, kit az egykorú Magyarországból leginkább a humanizmus jelenségei érdekeltek, a Mátyás-

korabeli magyar humanistákról emlékezik meg alkalmas helyeken. Így Váradí Péter kalocsai érsekről, Ernuszt Zsigmond pécsi, Fodor István szerémi, Báthory Miklós váci, Dóczy Orbán Bakócz Tamás és Ferenc győri, Geréb László és Frangepán Ferenc erdélyi püspökökről és mindkét Vitéz Jánosról, legbővebben azonban Janus Pannoniusról (IV. 3.): Janusban, a nagy ékesszólású és tanultságával kiváló, mindkét nyelvben (latin és görögben) igen eruditus férfiúban, ha a *respublica* gondjaitól elvonhatta volna magát, korunk oly kiválóságot bírna, aki az egyetemes régiséggel vetélkednék; ha latinul beszélt, azt hitted volna, Rómában, ha görögül, hogy Athénben született; tetteiben, beszédében semmi barbárság sem volt található. Elmondja másodszeri, végleges eltemettetése történetét is annak bizonyítására, hogy papsága mennyire szerette. Megemlékezik, mint már tudjuk, Drági Tamás országbíró nemzeti nyelven való kiváló ékesszólásáról is. Adatait a maguk helyén fel fogjuk használni. Az olaszok közül Rienzót a „tribunus plebis”-t, Petrarcat, Filelfót említi, Aeneas Sylviust és Callimachust többször; Hippolytról — „callidus, solers, versutus” — arcképet fest; önmaga retzi bemutatkozását részletesen elbeszéli.

A következő századok történettudománya és történeti költészete sok tekintetben reá támaszkodott, belőle merített. Magyar nyelven Heltai, a latin ágban Verancsics Antal, Sambucus, Istvánffy Miklós: az ő folytatói. Annak, hogy egészen Anonymus felfedeztetéséig (1746) sőt tovább, a magyar költészet inkább Attila, mintsem Árpád iránt érdeklődött, az ő terjedelmes Attila-fejezetében van a magyarázata. Bánk bán, Zách Felicián, Hunyadi László története, a kenyérmezei diadal és még több más költői tárgy általa vált népszerűvé, Bánk bán története a külföldön is irodalmi témává: Hans Sachs feldolgozása (1561), az angol Lillo Elmerich c. drámája (1739), Leithold német regénye, melyet utóbb (1812) Csery Péter fordított magyarra: az

ő előadásán alapszik. Erősen kiaknázták a XVI. század históriás énekköltői is: Nagybánkai Mátyás (Hunyadi János, 1560), Görcsöni Ambrus (Mátyás király), a Nikolsburgi névtelen (Kenyérmezei diadal, 1568), Temesvári István (ugyanarról 1569), Temesvári János (IV. Béla, 1574), Valkai András (Bánk bán, 1574; Geneal. hist. regum Hungariae, 1576), Bogáti Fazekas Miklós (Az V. része Mátyás király dolgainak, 1577).

Műve egészben véve, amennyiben irányzatos, a magyarság javára az. Magasztalja a föld gazdagságát, nem feledkezve meg a már jól ismert kuriózumokról (a Tisza egyharmada hal; az aranyat termő szerémségi szőlő). Szól a magyar fajnak „barbár vadságáról” is, de mint katonának dicséri páratlan kitartását és fegyelmezett, tiszta életét; említi nemzeti büszkeségét, németgyűlöletét. Ő maga rokonszenvez a németséggel, Aeneas Sylvius alapján igen dicséri Ausztria iparát, városiasságát; s bár a Frigyessel való háború egyik okát a magyar és német természet „óriási” különbségében látja, szívesen mondat tekintélyes magyar úrral, Báthory Istvánnal, tüntetőleg németbarát nyilatkozatot.

NEMSOKKAL BONFINI UTÁN jött, de csak Mátyás haláláig maradt itt a palermói születésű Ranzano (Petrus Ransanus) dominikánus, lucerai püspök. Alkalmasint Hippolyt kíséretében jött Mátyáshoz 1487 augusztusában, Mátyás apósa, Ferrante követeként, szemre azért, hogy közbenjárjon Corvin János és Sforza M. Bianca házassága ügyében, valójában pedig, hogy segítségére legyen Beatrixnak e házasság megchiúsításában. 1490-ig maradt Magyarországon. Mátyás székesfehérvári temetésén ő mondott gyászbeszédet. Azután hazament s két év múlva meghalt. Megírta Szent István és (a Joh. Vercellensis-féle legenda alapján) Boldog Margit életét, Ferrarai Szent Vince dominikánus szónok és térítő († 1419) életét, értekezést írt szülővárosa antiquitásáról, úgyszintén püspöki székhelyéről, Luceráról, végül egy nagy-

arányú világtörténeti műve (*Annales omnium temporum*) utolsó könyveként a magyar történetet foglalta össze vázlatosan (*Epitome rerum hungaricarum*).

Ez utóbbit Mátyásnak ajánlta, de az elhúnyt, mielőtt átadhatta volna neki. Halála után egy János nevű rokona, szintén dominikánus, örökölte kéziratát s Bakócz Tamás esztergomi érseknek ajánlta fel. A Bakócznak átadott példány — hártya-kódex — ma a Nemzeti Múzeum tulajdona. Ebben a mű szövegét több küszöbirat előzi meg. Első két levelén az említett János ajánlása olvasható, a felajánlást ábrázoló kép kíséretében; azután következik a szerző ajánlása Mátyáshoz; majd a királyi párhoz Magyarországra jöttekor tartott oratioja; ennek kezdő sorai felett kép, — Mátyás és Beatrix trónon ülve hallgatják Ranzano beszédét —, a lap alján pedig II. Ulászló és Bakócz címere. Nyomatásban először Sambucus tette közzé (1588), három további kiadás után Schwandtner (8°, I., 1765) és Mátyás Florian (1885, IV.).

A király haláláig Bonfinival együtt volt itten: tudnia kellett, hogy az van megbízva a magyar történet megírásával; vannak is — kivált az ország leírásában — észrevehető érintkezéseik. Nem tudni, mi okból vállalkozott hasonló feladatra. Igaz, hogy az ő műve szerfölött vázlatos amazéhoz képest, de meg is előzte volna Bonfinit egy kész magyar történet átnyújtásával, ha Mátyás életben marad.

Műve 36 indexre oszlik s körülbelül Bécs bevételéig halad; Sambucus, említett kiadásában még három írt hozzá s ebben az alakjában I. Ferdinánd és Zápolyai János koráig jut el az elbeszélés. Schwandtner is ezekkel együtt adta ki. Ranzanonak is Thuróczy a vezérfonala. Első indexe országleírás, melyben érdekes, hogy a római korbéli területet (Pannoniát) Hungaria Antiquának nevezi; a második a Duna eredetét, folyását, folyása mentét ismerteti, tele az Isterre vonakozólag felkutatható antik

idézetekkel. Három index szól Attiláról és a húnokról, tizenegy az Árpádokról, öt a vegyesháziakról, a többi a két Hunyadiról. Ezeké tehát a főrész. Nagyobb egységekre, korszakokra azonban az Epitome nem tagozódik; indexei rövidek, csak néhány lapnyiak; nyomtatásban az egész nem ad ki többet 160 lapnál. Bár meglehetősen következetességgel vázlatos, vannak aránytalan kitágulásai. Legtöbb figyelmet Attilának s a két Hunyadinak szentel; Boldog Margitnak — kész művét jól értékesítvén — lapszám szerint az egész műnek mintegy tizedrészét juttatja. Viszont a magyar történet oly alakjairól, kikről már Annalese előbbi könyveiben szó esett — pl. az imperator Zsigmondról — fölöttebb szűkszavúan emlékezik, s Scythia leírásában is nagy műve megfelelő fejezetére utasít.

Földrajzi tájékoztatást nyújtó szakaszai világosabbak, jobb elrendezésűek, mint a Bonfinié. Kritikai érzéke körülbelül egy fokon áll amazéval. A magyar források iránti bizalmatlanságát, bár nem mindig ad nekik hitelt, nem élezi ki. A magyarokat a sarmatákkal annyira egynek látja, hogy egy ízben sarmata nyelvet mond magyar helyett. Antiquizálása nem oly méretű, mint a Bonfinié: jobbára csak a föld ókori emlékeinek a számontartására szorítkozik. A régi római városnevek közt Sicambriáról ő is azt tartja, hogy a sicamberek legiójáról neveztetik, megjegyzi azonban, hogy a frankok is a sicamberektől eredeztetik magukat; újabb kutatások szerint — tudjuk — van is valami köze e városnévnek a franciák trójai eredetmondájához. Pannonia vagy a kenyérről (panis), vagy Pán istenről neveztetik így. A székelyek (siculi) talán szicíliaiak.

Humanistáinkról földrajzi fejezeteiben nyilatkozik, mint lakóvárosuk, székhelyük díszeiről. Csupán Vitézzről és Janusról a maguk történeti helyén, az összeesküvés kapcsán, de csak mint abban részesekről, ellenszenvesen. Néhány elismerő szóval emlékezik Steph. Crispusról, bővebben Dóczy Orbán kincs-

tárnokról, Galeottótól fogva, úgy látszik, minden olasz humanistánk szemefényéről, s igen melegen Bakócz Ferencről, kit ő Mester Ferencnek nevez.

A magyar föld csodálatos gazdagsága őt sem hagyja hidegen. De az eddig hallottakon kívül (szőlőben termett aranyveszszőt maga is látott!) egyéb csudákról is tud. Kassa közelében van egy folyó, melyben a belédobott vasdarab rézzé változik; Erdélyben vannak barlangok, melyekben sárkányfejek, csontok találhatók: talán az özvíz görgette ide Afrikából, mert ott teremnek ilyenek; maga is kapott ajándékba egy sárkánykoponyát, el is teszi a dolog hitelül, hogy majd megmutathassa ott-honi barátainak.

MÁTYÁS OLASZAI olaszok maradtak, de említett magyar, sőt nemzeti érdekű műveikkel a magyar történetirodalomnak lettek munkásai s végrehajtották — különösen Bonfini — annak korszerű átalakítását. Még Ranzano kisebb jelentőségű műve is aránylag sok kiadást ért meg, s ez mutatja, hogy mint modernebb rövid áttekintés, nem volt fölösleges.

Janus Pannoniuson kívül nem mutathatunk fel magyar humanistát, ki irodalmi jelentőségben Bonfinival versenyezhetne, sőt olyat is keveset, ki a szó igazi értelmében irodalmi munkásságot fejtett volna ki. De a humanizmus elsősorban új műveltségi formát jelentett, új szellemet. Annak az elterjedtsége pedig Mátyás e második korszakában sokkal nagyobbarányú, mint általában hiszik. Mátyás halálakor nem volt érseki és püspöki székhely, melynek már ne lettek volna humanista hagyományai. A könyvdíszítés új stílusa nagymértékben átterjedt az egyházi könyvekre, szerkönyvekre, nem egyszer egyébként ismeretlen, igénytelen papokéira is. A budai műhely a könyvdísznek egy különleges stílusát fejlesztette ki s Mátyás halála után a főpapok már szinte kivétel nélkül ott rendelték meg a maguk szükségletét. Át-

terjedt e budai stílus — mint meg fogjuk látni — külföldre is, éppúgy, ahogy Callimachus Budáról vitte át Lengyelországba a platonizmus kultuszát.

Történelmietlen gondolkozás arra hivatkozni, hogy a „nép” kimaradt ebből a műveltségből. Kimaradt az a korábbiból is. Sőt amennyiben írásbeli műveltségre gondolunk, az egész világi magyarság kimaradt belőle. Írásbeliség szempontjából az egész közép-korban csak a papság, elsősorban a főpapság, tekinthető művelt rétegnek, s ha most a főpapság, mondhatni a maga egészében a humanizmusnak hódolt, akkor ki kell mondanunk, hogy Mátyás korában megtörtént a műveltek, a legműveltebbek műveltség-váltása. S ez az egyedül fontos irodalomtörténeti tény. Századok kellene ahhoz, hogy az írásbeli műveltség alsóbb rétegekbe is leszivárogon, s népszerűbb változatban általánosodjék. A Szent István-féle műveltség majd egy századot vett igénybe, míg irodalmilag megfogyanhatott a hazai talajban s csaknem félezerévet, míg a kolostori irodalomban magyar nyelven elnépszerűsödhetett. Mire azonban a réginek, a hagyományosnak ez a termékeny alászállása megtörtént, íme, akkorára a műveltség-indító magasabb réteg, a főpapság már újat kezdeményezett; mire évszázados lassú emelkedéssel az alsóbb réteg megközelítné egykori nevelőinek a színvonalát, azokat már nem találja ottan, azokhoz képest ő megint alulmaradt; kezdheti elülről: új iskolába törheti magát. Ez a korváltások általánosan ismert kergetősdije: az egykori indító cserbenhagyja a végre megindulót, az egykori ösztönző a végre megérkezettet. A humanizmus korváltása sem kivétel. Irodalmunk történetében Szent István óta Mátyás udvara az első igazán új műveltség-indító, s az indításban olaszainál nagyobb-jelentőségű magyar humanistái tábora.

Valóban „tábor”. Nem véletlenül verődött össze. Bármely történelmileg érdemes szempontból nézzük, szervesen összetartozónak bizonyul.

Szellemileg egyöntetű: mert a maga egészében olasz és csak-olasz jellegű. Alig találni magyar humanistát, ki nem Olaszországban tanult. Aki a bécsi egyetemen tanult — Kárai László, Kálmáncsehi Domokos —, az onnan még akkor nem hozhatott magával semmi modernséget. Aeneas Sylvius is, kivel legelsőink közül némelyek érintkeztek, olasz volt. E humanizmus olasz jellege közelebről túlnyomólag firenzeiként különlegesül, világnézetileg a firenzei platonizmustól veszi színezetét. Sokakat a közös (ferrarai) iskolázás hagyományai fűznek össze.

Szoros a tábor összetartozása politikai irányzatossága szempontjából is, amennyiben Mátyás haláláig az egész magyar humanizmus a Hunyadiak pártfogása alatt azok családi, személyi és nemzeti politikájának szolgálatában áll. Az elsők s a később kimagaslók egy jó része egyenest Hunyadi—Szilágyi-rokonság: Vitéz és Janus, Geréb László, Garázda Péter, Megyericsei János, Báthory Miklós, ifj. Vitéz János. Rokonok, vagy nem, mihelyt a király politikája ellen fordulnak, vagy gyanúsakká válnak, egész pályájuk véget ér (Vitéz és Janus), vagy hosszabb időre megszakad (Garázda, ifj. Vitéz; Váradi Péter, Báthory Miklós). Sőt, mint láttuk, a Vitéz-féle összeesküvés után az egész magyar humanizmus az olasszal együtt ideiglen kegyvesztetté válik.

De a személyi leszármazás láncolatában is szakadatlan a tábor belső összefüggése. Vitéz János az ő, a tömörülés első központja, a továbbiakra kiható, a fejlesztést, nevelést intéző erő. Ő neveltette Janust, Váradi Istvánt, Garázda Pétert, Kosztolányi Györgyöt Ferrarában, ifj Vitéz Jánost és Váradi Pétert Bolognában. Már Várna után, Váradi püspöksége idején benne tisztelte mesterét egy bizonyos kancelláriai kör, melyből Ivanics Pállal és Paulus archidiaconusszal már fentebb találkoztunk. A kancelláriában az ő pártfogoltjai, neveltjei örökítik tovább szellemét: Bánfalvai Miklós, Várdai István, Kosztolányi György,

Hanthó György, Váradi Péter e kancelláriai sorozatban a kimagaslóbb nevek. Vitéz rokona, neveltje Janus Pannonius; hozzá külön sorozat kapcsolódik: az olaszországi Andr. Pannonius, Vetési László, Fodor Kristóf, valamint rokonai: Garázda Péter, Megyericsei János, Báthory Miklós, ifj. Vitéz János. Lássuk közülök a nevezetesebbeket, először is a Vitéz-féle kancelláriai humanisták sorát.

A KANCELLÁRIÁBAN Vitéz első két pártfogoltja az Olaszországból nemrég hazatért Bánfalvai (Barius) Miklós és Várdai István volt. Amaz mint egri prépost 1447-ben jogot tanult Bécsben, 1448-ban Páduába ment s két év múlva ott tett doktori vizsgát, mely alkalommal az éppen átutazó Janus Pannonius volt egyik tanúja. Valószínű, hogy Vitéz már előbb is támogatta; hazajöttekor levélben üdvözölte, amint pedig maga kancellárrá neveztetett ki, alkancellárul őt vette maga mellé. Bánfalvai, bizonyára Vitéz révén, összeköttetésben állt Aeneas Sylviusszal is; ismertes annak egy hozzáírt levele (1453). Széchy Dénes és Vitéz oldalán résztvett abban a követségben, mely a még Bécsben tartózkodó V. Lászlóhoz küldetett; ekkor tartott Oratiója egyetlen ránkmaradt emléke. — Várdai István, Miklós tárnokmester öccse, szintén Bécsben kezdett tanulni (1446), de aztán Páduába, majd Ferrarába ment s ott Janusszal együtt volt, míg 1450-ben meg nem szerezte a doktori címet. Ferrarából küldött levelei sok érdekes adatot tartalmaznak. A kancelláriába Bánfalvaival egy időben kerülhetett be. Utóbb kalocsai érsek lett.

Ferrarában neveltette Vitéz a barsmegyei származású Kosztolányi (Polycarpus) Györgyöt, ki a magyar humanisták közt annyiban kivételes jelenség, hogy nem lépett egyházi pályára. Ferrarában (1453 táján) egy ideig még Janusszal volt együtt. Mint idősebb deák tanította a szintén Vitéz udvarából odakerült Simon de Ungariát, kiről egyébként semmit sem tudunk. Taní-

totta Aeneas egy unokaöccsét is, így fordult pártfogásért Aeneas-hoz (1455), ki azonban Vitézhez utasította. Be is került a kancelláriába: 1458-ban már ott volt. Mátyás különös kegyeltjeként pápánál, Velencében sokszor járt fontos küldetésben; a választófejedelmek nürnbergi gyűlésén (1461) a korona kiadása érdekében tartott beszéde fentmaradt. Mikor Janus olaszországi követségéből hazatért, Galeottóval együtt ő is nagyon rávetette magát Janus új könyveire. Nemsokára azonban (1468) Rómába került, a pápai kancelláriába „laicus scriptor litterarum apostolicarum” minőségben; utóbb, laikus létére, megkapta a pápától a veszprémi és székesfehérvári kanonokságot. Meg is nősült Olaszországban s bizonyára ő ösztönözte apósát, Trapezuntius Györgyöt, hogy egy-egy könyvét ajánlja Vitéznek, Janusnak. Nem tudni meddig, de 1489-ben még életben volt. Janus két epigrammát írt hozzá: az egyikben Olaszországból visszajöttekor üdvözli és látogatását sürgeti, a másikban az epigrammáról való gondolatait közli vele.

Még Vitéz csorbíthatlan befolyása idején, de már bizonyára Janus pártfogásával került be a kancelláriába 1465-ben Hanthó György pécsi prépost, utóbb kir. titkár, majd — 1475-ig — alkancellár, kir. kincstárnok, s végül kalocsai érsek, kit a korábbi szakirodalom olykor Kosztolányival tévesztett össze. Egyik társa volt akkori püspökének, Janusnak, olaszországi követségében. Ő is Olaszországban tanult s Vitéz és Janus mellett ő a harmadik magyar, kiről Vespasiano da Bisticci, mint nagy könyvgyűjtőről megemlékezik. A kancelláriában, amint Janusnak az ottani munkában való részvétele csökkent, 1467-től fogva hovatovább ő lépett előtérbe.

Hanthónak a kalocsai érsekségben utóda, Váradai Péter (nem Várdai, mint néha hibásan írják), 1450 táján született Nagyváradon, szegény sorsban. A nemességet bizonyára Vitéz szerezte meg neki. Ő vette pártfogásába és taníttatta. 1465-ben magával

vitte Esztergomba, ott kanonokságot juttatott neki, majd Bolognába küldte, utóbb a kancelláriába vezette be. Csakhamar egyike lett Mátyás legbizalmasabb tanácsosainak: 1475-ben kir. titkár, 79-ben titkos, 80-ban főkancellár lett, 81-ben kalocsai érsek. Már bíbornokságra is felterjesztette Mátyás, 1484-ben azonban váratlanul börtönbe vetette. Úgy látszik, elbizta magát s újjat vont a királlyal; sokan azt hitték, Beatrixnak állt útjában. Bonfini szerint ő volt az egyetlen, ki Mátyásnak mindent szabadon megmondhatott, s ez a „linguae libertas” okozta vesztét, meg az ellene forduló pártoskodás. Öt évig Árva várában volt elzárva, érseki méltóságában azonban meghagyták s főkancellári címét is megtarthatta. 1490-ben VIII. Ince közbenjárására Visegrádra vitették át; Mátyás meghalván, Corvin Jánoshoz folyamodott s az nyomban vissza is adta szabadságát. Megszabadítójának, míg az remélhetett, leghívebb embere maradt, s azután is tartózkodó álláspontra helyezkedett: a királyválasztó országgyűlésen nem vett részt, nem jelent meg a koronázásra sem, jöllehet az esztergomi érsek — Hippolyt — kiskorúsága folytán az az ő tisztje lett volna. Utóbb azonban kedves embere lett Ulászlónak. Fogása alatt érseksége siralmas állapotba került; nehéz dolog volt rendet teremtenie, kivált pedig a Mátyás által Borgia Rodrigónak (1492-ben VI. Sándor néven pápának) eladományozott péterváradi apátságot visszaszereznie. Sok baja volt birtokfoglaló szomszédaival is. Ezeket is érti, mikor egy levelében megbélyegzi azon birtokosokat, kik úgy bánnak a jobbágyokkal, ahogy a barokkal se kellene. A királynál is felszólalt a jobbágyokra rótt súlyos terhek miatt, de nem kapván orvoslást, mentegető levelet írt hozzájuk s kiállott szenvedéseikre hivatkozva kárpótlást ígért nekik. Székhelyéül Bácsot választotta, annak még Anjou-kori várát megerősíttette, mocsarát a Dunáig vont csatornával lecsapoltatta; diplomáit Olaszországból rendelt műtárgyakkal látta el, az iskolákat felvirágoztatta. Több ifjat (így

Keserű Mihályt) Bolognában taníttatott Beroaldo Fülöp vezetése alatt. Leveleit, összesen 127 darabot, Wagner Károly jezsuita historikus adta ki 1776-ban, nevét hibásan Várdainak (Petrus de Varda) írva.

Legnagyobbrészt gonddal, klasszikus minták szerint írt, olvasó közönségre is gondoló levelek azok, de a mellett igaz, mély vallásosság, szigorú erkölcs és egyházhűség bizonyítékai; pápához, királyhoz, főpapokhoz, papjaihoz és barátaihoz szólnak. A Báthory Miklóshoz írottban igen dicséri annak ékes stílusát. 1490 előtti levelei elvesztek, pedig Beroaldótól tudjuk, hogy egyike volt a legszorgalmasabb és szellemesebb levélíróknak s az olasz irodalmi élet számos jelentősebb alakjával baráti levelezésben állt. Összeköttetésben volt német humanistákkal is s közülök többet (így Neideck Györgyöt) támogattott. Fentebb már említettem, okát is adva, hogy kancelláriai iratainak stílusára nem fordított annyi gondot, mint magánlevelezésében. Platonista rokonszenve ismeretes: Ficino neki ajánlta egyik munkáját. Bizonyára szép s nagy könyvtárából alig maradt meg valami. Jó viszonyban volt az itteni olaszokkal is. Bonfini elég bőven s melegen emlékezik róla. Callimachust ő ismertette meg Janus verseivel, mint Garázda Péternek is mintáival. Tudjuk (1496-ban Keszthelyi Mihály esztergomi kanonokhoz intézett leveléből), hogy 1483 táján Mátyás őt bízta meg Janus epigrammáinak összegyűjtésével. Így Vitéznek a kancellisták sorában e legkésőbbi lelki leszármazottja, ki jellemében és sorsában is annyira hasonlított hozzá, egyszersmind kegyeletes továbbörökítője lett a magyar humanizmus addigi legbecsesebb termésének, s a Mátyás- és Jagelló-kori humanizmus szakaszai között a nevezetesebb kapcsolók egyike. Meghalt 1501-ben.

Mátyás nem egy diplomatája is a Vitéz-affiliatióba tartozik. Így Sankfalvi Antal (nyitrai püspök), ki még ő mellette lett Váradon kanonok s a korona visszaszerzéséért folytatott gráci tárgya-

lásain is résztvett; meg a bécsi egyetemen tanult Kálmáncsehi Domokos, Ulászló alatt nagyváradi, erdélyi püspök, Várad Péternek is jóbarátja s a kalocsai érsekségben hamar elhalt utóda, kinek fentmaradt breviariumát és missaléját a budai műhely legszebb és legjellegzetesebb termékei közé számítják.

A VITÉZ-FÉLE LÁNCOLATBA KAPCSOLÓDIK JANUS IS. Ő lett volna hivatva, hogy egy ifjabb nemzedék számára ugyanaz legyen, ami Vitéz volt a megelőzőnek. Van is egy kisebb csoport, melyet bízást az ő körének mondhatunk, melynek azonban további fejlődését megakasztotta az ő bukása és halála.

E csoport bemutatása előtt emlékezhetünk meg legcélszerűbben Andreas Pannonius magyar karthauziról, ki Ferrarában ismerkedett meg Janusszal s egy Mátyásnak ajánlott művében nem győzi őt elég lelkesen magasztalni. „Szeráfi férfiúnak” mondja, kinek bölcsesége mint a nap, ékesszólása fényes, mint a csillagok; latinban-görögben egyformán csodálatos; édesen zengő hangja mint a különféle melódiákra képes orgona. Karthauzink korai fűségében vagy öt évig katonai pályán forgott még Hunyadi János környezetében; jelen volt Mátyás keresztelőjén; összeköttetésben állt Vitézzel. Az első humanista nemzedéknek egy külföldre vetődött sarja ő, de honfitársai iránti érdeklődését, Hunyadiért való rajongását ott is megőrizte. A szerzetbe 1445 táján léphetett be s hosszabb ideig a velencei zárdában élt, utóbb a ferrarainak lett vicarius. Klasszikus tanultságát a szerzetben magasabb hittudományi képzettséggel egészítette ki, s mint Vitéz, össze tudta egyeztetni a régiek tiszteletét a hithűséggel és vallásos buzgalommal. 1467-ben könyvet írt Mátyás számára *Libellus de Virtutibus* címen, a középkori királytükörök — *speculum regumok* — mintájára, melyeket fel is használt, de Mátyásra alkalmazva. Az erények, miket sorra vesz és ajánl: a hit, az eskü szentsége; remény és szeretet; okosság, mérséklet, bátorság (ta-

nácsolja a görög és római hadtudományi munkák forgatását); igazságosság (halgasson oly bölcs tanácsosokra minő Vitéz, kit Hunyadi János is nagyrabecsült); békesség; vallásos elmélkedés (kövesse ebben a magyar szent királyok példáját és Hunyadi Jánosét). Kéri Mátyást, ismételten olvastassa fel magának e könyvet; felolvasóul meg is jelöl három püspököt, köztük Janust. — Megírta még Estei Borso herceg uralkodása történetét (annak a fejedelemsége idején került a ferrarai kolostorba), majd pedig annak fia, Hercules herceg számára szerzett egy Libellus de Virtutibus, a Mátyásnak ajánlottal tartalom szerint is nagyrészt egyezőt. Élete történetét 1471 után nem ismerjük.

Ezek után Janus csoportjára térve át, elsőül említhetjük Fodor (Crispus) Kristófit, kiről csak annyit tudunk, hogy verseket írt, egyebek közt egyet, melyben Janust eposz-írásra bízta; viszont Janus két verset írt hozzá, az egyikben némi malíciával sejtetve Crispus epigramma-írói kisebbségét. Rokona volt-e vagy sem Fodor István szerémi püspöknek: nem tudni. — Szintén kevés adatunk van Janus egy nagy hívéről, ki 1469 táján levélben kérte barátságát és jóakarátát: Vetési Lászlóról (Lad. Vetesius, vagy Lad. Pannonius), ki pedig Olaszországban Janus és Garázda Péter mellett, úgy látszik, a legismertebb magyar humanista volt a XV. század végén. Ferrarában tanult; 1473-ban még ott volt; két év múlva Mátyás oratoraként tartott beszédet IV. Sixtus előtt, 1484-ben VIII. Incét üdvözölte Mátyás megbízásából. Fentmaradt Franc. Filelfónak egy hozzá írt levele, melyben mint kiváló göröghöz, Argiropylushoz utasítja. Maga is jó görög volt. Janus, mikor említett levelére válaszolt, egyebek közt ezt írta neki: „Kéred, számláljalak az enyéim közé. Megnyerted, jóval előbb, mintsem kérhetted. Már csak annálfogva is barátom kezdtlé lenni, hogy „utriusque linguae Musae” a magukénak mondhatnak”. Ugyancsak görög tudására céloz Janusnak e levélhez csatolt epigrammája (Teleki kiadásában „Ad Filelfum”

helytelen címen); volt idő, írja ebben, mikor ő is költő, Phoebus vatese volt; most már Mars katonája lett: „Tu scribis Grajo, scribis sermone Latino, — At tibi nos contra, barbara dicta damus”. Janus páratlan előzékenységét Vetési hamar elfelejtette, vagy mint diplomata volt kénytelen ridegnek tenni magát: említett 1475-i oratiójában igen kíméletlenül nyilatkozott ... az „összeesküvőről”.

Azon fiatalabb, Ulászló első évtizedét is végigélt magyar humanisták, kik hivatottak lettek volna Janus körül csoporttá szervezkedni, de az összeesküvés kihatásaként elszigetelődtek, vagy ideiglenesen háttérbe szorultak, éppen Janus és a Hunyadiak rokonságába tartoztak. Róluk kell még, mint e történetileg folytonos sorozatnak Mátyás korára nézve utolsó csoportjáról szólnunk. A két első nemcsak rokona volt Janusnak, hanem e rokonságra büszkén költői becsvágyának is örököse.

Garázda Péter az egyik. Ferrarában, majd Firenzében tanult; ott Baptista Guarinóval kötött barátságot, itt Ficinóval és platonista híveivel, különösen Ugolino Verinóval érintkezett s annyira megkedveltette magát, hogy szinte firenzei polgárnak tekintették. Janus, követjárásakor (1465) javadalmat eszközölt ki neki. 1471 őszén hazaindult, Velencében megbetegedett, közben riasztó hírt kapott az összeesküvésről s Páduába vonult vissza. Vitézzel és Janusszal való rokonsága miatt (Vitéz anyja Garázda-leány volt) nem igen lehetett már reménye, hogy az udvarba bejuthasson. Utóbb hazajött, de magasabb egyházi méltóságba sohasem emelkedett. 1476-ban esztergomi kanonok, majd prépost lett. 1507-ben halt meg.

Hogy jeles költő és prózáíró volt, azt csak sírverséből, hozzáírt versekből, meg Megyericsei János alább említendő sírfelíratából tudjuk. Sírverse így hangzik:

Germanus Jani, qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone Deas,

Sum situs hoc tumulo Petrus e stirpe Garazde
Altera Pieridum gloria jure fui.

Ebben, mint látni, a nagy Janus sírírátából vett idézet után, s vele való rokonságára utalva „joggal” meri magát a költők közt második dicső helyre állítani. Bapt. Guarino hozzáírt verse ferarai közös tanulmányaik s irodalmi kísérleteik emlékét újítja fel; Ugolino Verinóé viszont a volt firenzei barátot üdvözli, „Qui prosa pariter, carmine quique valet”; Callimachusé azt a kérdést veti fel, vajjon ki, mely múzsa ihlette Garázdát? e kérdésre úgy mond, a kalocsai érsek (Váradi Péter) adta meg a választ, mikor eléje tette Janus verseit; ő azonban úgy látja, hogy Garázda felülmúlja mesterét, — miben kétségkívül szertelenül túloz.

Janusnak másik, reá büszke rokona, a pieridák „harmadik dicsősége”, Megyericsei János, 1470-től 1517-ig élt. A kőrösmegyei Megyericséből származott; egy 1496-i adat magisternek és gyulafehérvári kanonoknak mondja; 1497-ben rokonának, Geréb László erdélyi püspöknek titkára; 1511-ben mint kir. titkár kap útlevelet Ulászlótól, hogy Loretóba zarándokolhasson. Meghalt 1517 ápr. 5-én.

Elsősorban mint római feliratok gyűjtője, a dáciai epigrafika tulajdonképpen megalapítója nevezetes. Ebbeli jelentőségét Mommsen is méltatta, a később említendő Taurinus Stauromachiájának egy jegyzete alapján, mely Megyericseit — Mezerzius néven — szintén e szempontból magasztalja. Nem érdektelen, hogy Mommsen erdélyi szásznak tette meg a Hunyadi—Vitéz—Garázda-rokonságba tartozó jeles humanistát, nyilván csak azért, mert Erdélyben működött. Az inscriptiók iránt Mátyás udvarában is nagy volt az érdeklődés, Erdélyből is vitettek fel emlékeket s láttuk, mint használta fel azokat Bonfini. Megyericsei már legalább 1495 óta foglalkozott a gyűjtéssel Hunyad- és Alsófehérmegye területén, Tordán, Kolozsvárt, Gyula-

fehérvárott és környékükön. Ő volt az első, ki az ókori Sarmizegethusa helyét (Várhely) meghatározta. Sírfeiratát, mely költő voltáról is tanúskodik, Szamosközy István másolta le először egy, a gyulafehérvári székesegyház padlózatába beillesztett fekete márványlapról, melyet a felirat szerint még életében, 1507-ben elkészíttetett magának Megyericsei, üresen hagyatva a helyet halála majdani időpontjának bevésésére.

Maga a distichonos sírirat is olyan ember nevében szól, ki majd ezután lesz eltemetendő a kijelölt helyre. Büszkén vallja magát Janus és Garázda Péter rokonának s azokkal együtt költőnek és Drávavidékinek:

Tres fuimus clari cognato sanguine Vates
 Pannonicam Dravus qua rigat altus humum.
 Unus erat Janus, proprias qui primus ad oras
 Duxit laurigeras ex Helicone Deas.
 Alter erat Petrus, genitus de stirpe Garázda,
 Qui tulit Aoniae plectra sonora lyrae.
 Ultimus hos ego sum cognata e gente secutus,
 Tertia doctarum gloria Pieridum.

Megmondja azután, hol nyugszik a két első — Péter az esztergomi várban, Janus püspöki székhelyén — s meghagyja, hogy őt pedig, ha eljő az idő, ide temessék.

Sírfelirata elkészítésére alighanem Garázda Péter elhúnyta (1507) ösztönözte, mikor u. i. a rokonságbeli költő-triaszból egyedül maradt. Aztán elkerülvén Erdélyből, sírköve ott maradt, maga nyilván máshol temetkezett. Elhúnyt elődei epitaphiumaiból, mint látni, szinte idézetszerű részleteket szőtt be versébe s Garázda utolsó sorát variálva nevezi magát a múzsák harmadik dicsőségének. Azon szerves és személyileg láncolatosságnak, mely humanizmusunkat annyira jellemzi, egyik szép

részletét örökíti meg Garázda és Megyericsei sírverse. Kár, hogy csak az maradt meg tőlük, amit a halál gondolatától sugalmazva kőbe vésettek.

Megyericsei püspöke, Vingárti Geréb László, Mátyás unokatestvére, szintén érdeklődött a dáciai feliratok iránt. Anyja, Zsófia, Szilágyi Erzsébetnek volt a testvére. Geréb Ferrarában tanult, elébb budai prépost, alkancellár, majd legkésőbb 1479-től fogva erdélyi püspök volt. Bonfini dicséri „nem közönséges tudását és eloquentiáját”. Rajta kívül a Hunyadi—Szilágyi—Vitéz—Janus-rokonságból még két püspök-humanistával kell megismerkednünk: Báthory Miklóssal és ifj. Vitéz Jánossal.

Báthory Miklós egyik legfőbb dísze a magyar humanizmusnak. A tanuló, gondolkodó, szellemében elfínomult humanista-típust képviseli ő, egészen az ábrándos önfeledtségig. Az ecsedi Báthory-családból származott. Apja István, országbíró, a várnai csatában esett el, mint királyi zászlótartó. Egyik testvére, István, erdélyi vajda, a kenyérmezei diadal hőse; másik testvére, Margit, Szilágyi Mihály kormányzónak a felesége; a harmadik, András, II. Ulászló alatt koronaőr. Olaszországban tanult; Galeotto szerint neki tanítványa és lakótársa volt, de hol, nem mondja. 1469-ben szerémi, 1475-ben váci püspök lett. Mátyás sokáig igen kedvelte, s jus patronatusszal adományozta meg, de aztán, elégedetlen lévén vele, 1484-ben maga tépte szét az okmányt. Ekkori kegyvesztésére vonatkozhat Galeotto megjegyzése, hogy a gyűlölségek zivatarában, a fenyegető veszélyek és az irigyek bántalmazásai közt is az maradt, amilyenek kedvező viszonyok közt mutatkozott. Nem sokkal ez eset után írhatta könyvét Galeotto s nem lehetetlen, hogy Báthoryt óhajtaná visszajuttatni Mátyás kegyeibe, mikor folytatólag megjegyzi, hogy Báthory őt folyvást nógatta Mátyás viselt dolgainak megírására, nehogy e nagy fejedelm tettei, mik a hazának díszére s dicsőségére váltak, feledésbe menjenek. S talán ugyancsak Mátyásra akar hatni, egy oly esetre

való emlékeztetéssel, mikor maga Mátyás védte meg a tanács-teremben Cicero egy könyvével megjelenő s ott is olvasgató püspököt a csúfolódó főurakkal szemben. — Ugyancsak Galeotto dícséri ékes modorát, kellemes, cicerói előadását, feddhetetlen jellemét; meg hogy az egyház és püspöki lak megújítására olasz építészeket, művészeket hozatott; szép kertje volt (halastavakkal), melyet ő kerítettett be; ott szeretett sétálgatni, jeles férfiakkal vitatkozva, könyvvel a kezében; néha kikocsizva is olvasgató, vagy tisztesen vitatkozott. Házában nem ismerték a hivalkodást; szónokoltak, tanulmányoztak, vagy lant kíséretében énekeltek.

A platonizmushoz való viszonyát már ismerjük. Ficino különösen őt tüntette ki bizalmával; egyik filozófiai munkáját neki ajánlta. Kitűnő viszonyban volt Bandinival is. Valamelyes platonista „akadémia” kialakíthatása végett ő szorgalmazta legmelegbben Ficinónak a behívását. Bonfini mint szónokot és mint „*Italicis moribus et disciplinis ornatus*” férfiút magasztalja. Könyvei közül egy Cicero-kódexe — *Questiones ad Brutum* — őriztetik a Nemzeti Múzeumban. Meghalt 1506-ban.

Irodalmi tevékenységéről csak sírfelirata tájékoztat, sajnos, éppen valamely verses történeti művéről nem eléggé világosan. Pedig theologiai és törvénytudományi készülségének, latin és görög nyelvtudásának hangoztatásán kívül az volna a sírfelirat legérdekesebb adata: „*Historias omnes celebravit carmina vates*”.

Ifj. Vitéz János, a nagy kezdeményező unokaöccse zárja a sort. 1463 táján Bolognába ment, ott bizonyára Vitéz költségén tanult s megszerezte a kánonjogi doktorságot. Galeottónak ott tanítványa és lakótársa volt. Az összeesküvés miatt sokáig nem térhetett haza. Végül is, ha igaz, Galeotto engesztelte ki iránta Mátyást, így fizetvén vissza az ifj. Vitéznek amaz ismert eretnekpörben iránta tanúsított jószágát. 1478 körül jöhetett haza; két év múlva nagyváradi, azután csakhamar szerémi, végül 1489-ben veszprémi püspök lett. Követségben többször megfordult: Francia-

országban s a pápánál. Mátyás halála után Ulászló pártjára állt, de Miksától Veszprémben ostromoltatván, a bécsi püspökség fejében átadta neki várát s átment az ellenséges táborba. Úgy látszik, nem tehetett másképp: az 1491-i országgyűléstől meg is kapta a kegyelmet. 1499-ben halt meg. „Ha társul szegődött volna hozzá a szerencse, írja Bonfini, sokkal nagyobbakat remélhattünk volna tőle”. Mint a bécsi püspökség adminisztrátora, természetes kapcsolóul szolgált az addig olasz forrású és hagyományú magyar humanizmus, meg az időközben szintén kifejlődni kezdett bécsi humanizmus között. Ennek lett látható jele az ő patronatusa a Celtis Konrád baráti köréből alakult, egyébként nem nagy jelentőségű Dunai Tudós Társaságban, melyet a maga helyén alább ismertetünk.

VITÉZ ÉS JANUS két csoportjában egyúttal a magyar humanisták két típusát is megismertük: a kancellistákét, kiknek szinte egész sorozata Vitéz lelki leszármazottja, másfelől az írókét, költőkét, kik Janus-szal nemcsak baráti, vagy tanítványi, hanem sok esetben rokoni viszonyban is álltak. Hogy a fentebb említett Mester (Bakócz) Ferenc, ki Ranzano szerint mind a kötetlen beszédben, mind a versszerzésben „elegans ingenium” volt, besorozható-e Janus tanítványai közé, annak megítélésére semmi adatunk sincs.

A két csoporttól függetlenül kell még néhány humanista, vagy legalább is olasz tanultságú udvari embert megemlítenünk, csupa királyi kincstárnokot, kiket az udvar olasz humanistái különösen nagyra becsültek.

Nagylucsei Dóczy Orbán győri, majd egri s 1485-ben bécsi püspök is, 1481-től fogva kincstárnok: az első. Galeotto mily kedvesen dicsérgette bőkezűségéért, emlékezhetünk rá; de feljegyzi nagy olvasottságát s tudósok társaságához való vonzalmát is. Bonfini sok jeles erénye mellett „incredibilis humanitas”-át ma-

gasztalja. Orbán püspöknek volt az unokaöccse a Ferrarában s Rómában tanult Fodor (Crispus) István szerémi püspök, ki követjárásai történetét megírta s abban beszédeit is közli. Talán őt is nagybátyjára való tekintettel dicséri annyira Bonfini, meg Ranzano. Dóczy Orbán után Ernuszt Zsigmond pécsi püspök lett a kincstartó (1493); ő Ferrarában tanult s ott szerzett tanultságáról, valamint veleszületett humanitásáról szintén van egy pár jó szava Bonfininak. Bornemisza János már Mátyás alatt budai várkapitány s a Jagellóknak is hű udvari embere az utolsó ebben a sorozatban, s Polycarpus mellett az egyetlen nem-egyházi férfiú eddig említett humanistáink közt. Megyericseivel és Geréb Lászlóval együtt a hazai római emlékek iránt érdeklődő humanistát láthatunk benne. Mint Bonfini említi, ő különösen a régi pénzeknek volt nagy gyűjtője. 1526-ban, nem sokkal a mohácsi ütközet után halt meg. Nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendett mindvégig s Mátyás korszakának tanujaként még több humanista nemzedéket látott felnőni maga körül és pártfogása alatt.

SEMMI KÉTSÉG ezek után a Mátyás-korabeli humanizmusnak nemcsak figyelemreméltó arányairól, hanem történetileg szer- ves egységéről, mozgalmoszerű egybetartozásáról. E részben utal- nunk kell még a benne résztvevők saját összetartozási tudatára. Bizonyítja azt egymáshoz való jól ismert viszonyuk, de bizonyítja az itt tartózkodott olaszoknak — Galeotto, Bonfini és Ranzano- nak — nagy figyelme ez iránt az ő műveltségükkel rokon jelen- ség és testvéri szellem, valamint annak itteni képviselői iránt. Az ő műveikben mintegy irodalmi tudat világánál jelenik meg a magyar humanizmus egésze, ők maguk pedig első irodalomtörté- nészei a szemük előtt kibontakozott fejlődéstörténeti folyamatnak.

IV

KANCELLÁRIAI HUMANIZMUS A JAGELLÓK KORÁBAN

MÁTYÁS halálával energia-központját veszítette el az udvari humanizmus, de nem szűnt meg továbbvirágozni s tudott alkalmazkodni a változott viszonyokhoz.

A legnagyobb változás Mátyás eltűnte s vele együtt a „nemzetállam” humanisztikus eszményének hirtelen szétfoslása volt. Mátyás erőteljes nemzeti koncepciója gazdátlan maradt, a magyar udvari humanizmus mintegy csak leltárilag szállt át gyöngre, idegen utódára. A magyar humanisták magukra maradtak, ki-ki járhatta a maga útját érdekei szerint. A királyi egyéniség elhalványodása egy új típus kifejlődésének kedvezett: a hatalmi pozíciók megszerzésére törekvő párt-humanistának.

Amint II. Ulászlót megválasztották, Frigyes fia, Miksa visszafoglalta Bécset, Alsó-Ausztriát, betört a Dunántúlra s Székesfehérvárt is megszállotta. Az 1491-ben megkötött pozsonyi béke neki és utódainak biztosította a magyar trónt. Újabb szerződések után az 1515-ben megáldott kettős házasság Miksa két unokája (Ferdinánd, Mária), meg Ulászló két gyermeke (Anna, Lajos) között végkép a Habsburgok javára döntötte el azt a küzdelmet, melyet Mátyás ellen III. Frigyes olyan szívósan folytatott volt. Ily körülmények közt Ulászló alig volt egyébnek tekinthető, mint a Habsburgok szálláscsinálójának, s magasabb célja alig lehetett, mint a trón birtoklásához pusztán személyi és családi érdekből való ragaszkodás. Ehhez képest az „udvari” humanizmus

Jagelló-, de valójában Habsburg-pártot, az akkori szólás szerint factio germanicát, német pártot jelentett; viszont a „nemzeti”, egy időben szittyának is nevezgetett párt, élén Werbőczyvel, a Mátyásféle nemzeti királyság eszméjének lett a letéteményese, de ellenzéki oldalon, megfelelő központ és erőforrások nélkül s a Hunyadiak nemzeti humanizmusának nem eléggé öntudatos és eszélyes képviselőjével. Mohács után a két párt humanistái — egyesek némi ingadozás után — két külön központ felé terelődtek szét, az udvariak Ferdinánd, a nemzetiek Zápolyai országrészébe.

Mint politikai tekintetben a Habsburg-uralomnak, úgy lett irodalmi szempontból egy középeurópaivá kiegyenlítődő humanizmusnak előkészítőjévé a Jagellók kora. Ulászló cseh kancelláriája Budán; a Miksával való élénk összeköttetések épp a bécsi humanizmus igazi fellendülése idején; II. Lajos éveiben a Habsburg királyné és német környezete; magyar humanisták (a Thurzók) Olmütz és Boroszló püspöki székében; olmütziek Magyarországon; magyar humanisták Krakkóban, krakkóiak nálunk; mindez a kulturális elegyedés folyamatára vall Közép-Európa vezető rétegeiben. E folyamat már Mátyás hatalmi terjeszkedésével megindult, de most fejlődött tovább. Magyar ifjak továbbra is túlnyomólag olasz földön szereztek humanista műveltségüket; de új olasz a magyar udvarban már alig tűnt fel, s Mátyás mindenestől olasz eredetű humanizmusa változatosabb szintet kezdett magára öltetni. Innen van, hogy humanizmusunk szinte kése-delem nélkül követte a nyugat új világnézeti fordulatait, erasmizmust és lutheri reformációt, melyek az új platonizmus nyomában befejezték a középkor felbomlásztását.

A középkori szellemtől való eltávolodást elősegítette az elvilágiasodásnak a Jagellók korában meggyorsult folyamata. Egyre sűrűbben fordult elő apátságok, prépostságok kegyuraságának világiakra átruházása, min az 1507-iki országgyűlés tilalma, a prémontreiek 1510-iki reformja sem tudott változtatni. Előkelő

egyházi állásokat az egyháztól idegen, magánérdekek szerint osztogattak. Főpapok, egyházi javadalmak birtokosai inkább hivatalnokoknak tekintették magukat, mintsem a vallás szolgáinak; állásukat pedig anyagi javak és hatalom forrásának. A rendek felvételétől, pappá szenteltetésüktől egyenest vonakodtak. Szatmári György sorra bírta a váradi, veszprémi, pécsi püspökséget, anélkül, hogy csak egyszerű áldozópappá szenteltette volna magát. Thurzó Zsigmond, Frangepán Gergely felszenteletlenül kerültek püspöki székekbe. Szalkay már primása lett Magyarországnak s még csak a kisebb rendeket bírta. Csaknem úgy tűnik fel, mintha a legfőbb egyházi méltóságokat már világiak bitorolnák s az egyházon belül már az egyházi javak szekularizációja venné kezdetét. Ismeretes Lobkowitz Bohuszláv 1502-iki nyilatkozata a magyar főpapokról, kik többször beszélnek Nemesisről és Laisról, mint Krisztusról, többet foglalkoznak Plautus és Vergiliusszal, mint az evangéliummal, szorgosabban tanulmányozzák Epikur tanait, mint a kánonokat.

Nevezetes, a humanizmus kérdését is érintő jelensége a Jagellók korának a nemzeti pártba tömörült köznemesség előre törése. A főurak és a köznemesség közti válaszfalak ledöntését már Mátyás megkezdette, de halála óta az oligarchia újból felülkerekedett s vele szemben a köznemesség most már annál türelmetlenebbül igyekezett közjogi egyenlősége, sőt hegemoniája kivívására. De sem vezetőinek vezéri hivatottsága, sem a tömegnek vezetőihez és önmagához való hűsége nem állta meg a nehezebb próbákat s zajos látszat-sikerek után a párt rendszerint megalkuvásra, vagy éppen a fegyver lerakására kényszerült.

Hegemoniáját intézményesen biztosítani nem tudta. A nemzeti királyság visszaállítása helyett látszat-engedmények fejében beleegyezett II. Lajos megkoronázásába (1508); trónjelöltjét, Zápolyait, csak az országos balszerencse, Mohács, juttatta céljához, úgy mint annak idején Mátyás halála Ulászlót; de uralmát

nem tudta kiterjeszteni az egész országra, s a két pártból, mely a Jagellók alatt egymással huzakodott, két ország és két királyság lett, a magyarból pedig „kétországú nemzet”. Az oligarchia elleni harcuk többnyire személyi jelleget öltött s csakis a tekintetben ért el — többnyire ideiglenes — sikereket; a „vargafajzat” Szalkay primás ellen épúgy tüntettek, amint korábban Bakócz alacsony származását tették gúny tárgyává; kierőszakolták Werbőczynek nádorrá választását (1525), hogy néhány hónap múlva „nagy lelkesedéssel” hozzák vissza a letaszított Báthory Istvánt, tulajdon vezérüket pedig hűtelennek nyilvánítják „a király elleni lázadásáért”. A tényleg uralkodó királyt elismerték, hiszen rá voltak utalva segítségére; híres hatvani országgyűlésük (1525), bár forradalmi előzelekkel rémített, lelkes királyhűség jeleneteivel zárult.

Egyháznak, vallásnak a köznemesség korántsem volt ellensége, de a maga katexochén világi jellegének erősen tudatában volt. Komolyan követelte ugyan, hogy egyházi javadalmakat csak érdemes egyházi férfiak nyerhessenek el s egyházi javakat világiak ne bitorolhassanak, de éppoly határozottan törekedett egyházi és világi hatalom, egyház és állam érdekkörének elkülönítésére s mindenáron igyekezett világi dolgok intézését kiragadni a főpapság kezéből. Sikerült is kivívnia (1498) a főpapok politikai hatalmát korlátozó törvényeket: birtokszerzési tilalmat, koronaóri hivatal és főispánság elzárását előlük. Ily értelemben mondható sikernek Werbőczynek királyi személynökké való kinevezése is; e tisztet u. i. addig az egy Drági Tamás kivételével mindig egyháziak töltötték be; de csak Zápolyai királyságában történt meg az addig hallatlan eset, hogy világi ember — ugyancsak Werbőczy — neveztetett ki főkancellárrá. Az adott helyzetben a köznemesség pártprogramja csak mélyítette az egyházi és világi rend közötti ellentéteket, melyek Burgio 1525-i jelentése szerint már gyűlölködésig fajultak.

Pedig a köznemesség — bár az 1525-i két országgyűlésen némely főpapok elleni ingerültségében az egyházi tizedek lefoglalását követelte — őszintén ragaszkodott vallásához, sőt a lutherizmus ellen, mellyel épp az udvar kacérkodott, ő indította meg a küzdelmet. Országgyűlésen először 1523-ban hoztak végzést az új tan hívei ellen, régiebb, eretnokség elleni törvények felújításával fő- és jószágvesztésre ítélvén azokat; két év múlva a híres „lutherani comburantur”-t iktatták törvénybe, leginkább az udvar németjeinek szánt s hatásosnak is bizonyult fenyegetésül. A nemzeti pártot u. i. e tekintetben nemcsak vallási szempontok vezették: idegen mótelyt, német vallást, német befolyás növelőjét látták s félték a lutherségben. Werbőczy 1526-ban a királyné befolyásával dacolva lépett fel teljes szigorral a besztercebányai lutheránus bányászokkal szemben. De a párt e tekintetben sem maradt következetes; Mohács után a maga megvalósult királyságában, Zápolyai országrészében semmi komolyabb intézkedés nem történt tovább ebben a kérdésben. Mind a katólikus János király, mind hithű főkancellárja meg tudott a törökkel alkudni s VII. Kelemen pápa, ki pedig trónraléptekor (1523) őszinte rokonszenvvel üdvözölte volt őket, Zápolyait törökbarátsága miatt most — 1528 végén — egyházi átokkal sujtotta.

A török kérdésben Ulászló alatt hovatovább fegyverszünetek kötése s meghosszabbítása jött divatba (1503, 1510, 1519). II. Szolimán trónraléptével azonban egyszerre megváltozott a helyzet. Már a következő évben, 1521-ben elesett Szabács és Nándorfehérvár, nagy megdöbbenésére a keresztyén világnak. Lett erre most már adómegajánlás, de a pénz nem folyt be; lett nagy követjárás, segítségért lótás-futás, de csak ígéret-eredmény-nyel. A vége Mohács lett. S ugyane gyászmezőn jelent meg három évvel utóbb, csaknem a csata évfordulóján Zápolyai János, főemberei — köztük Werbőczy — kíséretében: tisztelegni a Ferdinánd ellen hadjáratra induló török szultán előtt.

A nemzeti párt, a populus Werbőczyanus, nem kevésbbé részes azon események előidőzésében, melyek a magyar középkor bomlását nemzeti katasztrófává súlyosbították, mint a két Jagelló, s az országnak Habsburg-kézre juttatásában túlbuzgó híveik, harácsoló országnagyjaik és elvilágiasodott főpapjaik. Ez a párt is a maga rendi érdekét helyezte mindenek fölé, s a maga jogos nemzeti ösztöneit inkább indulatos kirobbanásokban élte ki, mintsem államférfiúi bölcseségben és szívós tettekkészségben. Erejét felülmúló dolgokra vállalkozott, egészséges átfajlás helyett bomlást készített elő, s minden vallásossága mellett a középkori szellem rombolója lett maga is.

Hozott-e helyébe, előkészített-e újat?

E párt, mint említettem, voltaképp a Mátyás-féle eszmei örökség letéteményese volt, ellenzéki alárendeltségben s kedvezőtlen erőviszonyok közt. Ehhez képest alább is szállt, tömegtulajdonként tudatosodott benne a humanizmus világiság-gondolata. Míg ez a világiság az egyháziak humanizmusában hovatovább egyház és vallás rovására ment s a profánság irányában hatott: ama tömegek természetes világias ösztöneit és érzelmeit pozitív módon a vallás sérelme nélkül tudatosította, eszmei közösségi tartalommal látta el, a „nemzetiségnek” a Mátyás-féle humanizmusban oly mélyen bennegyökerező gondolatával. Vallásos és nemzeti érzés e tudatos szövetsége jövődők csiráit hordta magában. Bizonyos köznemesi, erősen jogászozs színezetű, alsóbb humanizmus: „deákos magyarság” hullámai kezdettek itt fel-fakadni, hogy évszázadokon át meghatározzák a világi magyarság irodalmi műveltségét és szükségleteit.

A humanista műveltség említett alászállásának bizonyos irodalmi kétnyelvűség lett egyik első következménye, úgy, amint az az egyházi irodalom területén is megvalósult a középkor végére. A latínyyelvű világi irodalomból is kiágazott egy nemzeti nyelvű, hogy aztán egymás mellett haladjanak tovább a XVIII.

század végéig. Megindult a magyarnyelvű világi műköltészet is, a vázolt fejleményektől — mint látni fogjuk — nem függetlenül.

AZ ÚJ HUMANIZMUS számontartotta a maga Mátyáskori elődeit; különösen Janus Pannonius munkáinak legalább részleges kiadásait indítva meg.

Egyébként Mátyást humanistáinak egy szép csoportja jóval túlélte, többek pályája a XVI. századba is átnyúlt. Beatrix itt maradt 1500-ig. Bonfini 1503-ban halt meg. A Corvina könyvtárnoka, az öreg Raguzai Félix is megmaradt állásában, melyben több utódjáról nincs is tudomásunk. Cintio di San Sepulcro udvari költő, meg Julius Aemilius orvos, szintén Mátyás korából maradtak itt.

A Hunyadi-rokonság humanistái közül ifj. Vitéz János († 1499), Geréb László († 1498? 1505?), Báthory Miklós († 1506), Garázda Péter († 1507) és Megyericsi János († 1517) jöttek át Ulászló korába. A többiek közül legkorábban Dóczy Orbán (1491) és rokona Fodor István szerémi püspök (1494) költöztek el. Thuz Ozsvát zágrábi püspök 1499-ig élt, Ernuszt Zsigmond 1505-ig (?), Váradi Péter 1501-ben, Kálmáncsehi Domokos 1503-ban halt meg. Valamennyiüket túlélte, nem sokkal Mohács után halt meg Bornemisza János, Mátyás budai várkapitánya és kincstartója, II. Lajos egyik nevelője, Oláh Miklós pártfogója. Többek pályája, kik a Jagellók korában jutottak szerephez, így Bakócz Tamásé, még Mátyás korában kezdődött.

A HUNYADI-ROKONSÁG apránként kihalt, de a fiatal Oláh Miklós még messzire elvitte e nagy nemzetség hagyományait. Nevezetesebb, új humanista-családok: az Erdődyek, kik Erdődi Bakócz Tamás körül és pártfogásával sereglettek fel, meg a Thurzók, kik közül egyidőben négyen viseltek püspöki süveget.

A főpapság tagjai azelőtt is a legkülönbélebb társadalmi rétegekből emelkedhettek fel; így a most sorrakerülők között Bakócz Tamás jobbágy-fió volt. Új jelenség azonban Szatmári György, ki felvidéki kalmár-család sarja volt s a Thurzók révén a korai kapitalizmust képviselő Fuggerekkel is rokonságban állott. A Hunyadiak humanizmusa, mint láttuk, erősen délmagyarországi, különösen délszláv telítettséű volt. Az áramlás ama tájak felől a Jagellók alatt sem szűnt meg; a délszláv elemet most is jelentékeny nevek képviselték (Brodarics, Beriszló, Verancsics) s a szintén délszláv eredetű Zápolyai János, a „tót király” nyomában utóbb mások is. De e családok eredeti idegensége, mint a példák mutatják, könnyen és természetesen feloldódott, főleg azért, mert nem mint zárt nemzetiségek, hanem mint családok és egyének igyekeztek a magyar közéletben érvényesülni. A zárt német városi polgárságból nehezebben ment az efféle kioldódás.

Ha Janushoz fogható nagy íróegyéniségeket e korszak nem mutathat is fel: az említett észleletek arra vallanak, hogy az új műveltség immár jelentékenyen túlterjeszkedett korábbi keretein. Arra mutat a városi polgárságnak ugyane korban megindult humanizálódása s humanista nyomoknak immár a kolostori irodalomban felbukkanása is.

HUMANIZMUSUNK TÖRTÉNETÉBEN Mátyás halála után találunk először oly visszás helyzetet, melyben az uralkodó személye szinte mitsem számít. Közvetlen Mátyás után e királytalan humanizmus a legnagyobb meglepetés. Ulászló latinul sem tudott jól, a zenén kívül semmi művészet nem érdekelt, könyvtárra, építkezésre, mecénáskodásra nem volt pénze. Magyar királyságát megelőző időkből csak két imádságos könyvét ismerünk. A Mátyás életében megkezdett kéziratokat befejeztette a budai műhelyben, hol a madocsei apát, úgy látszik, egészen 1511-ig

működött. Egyébként leginkább csak humanistáktól neki ajánlott művekkel gyarapította a Corvinát. Ilyen Zengg kancellárja, Petancius művének, a *Genealogia Turcorum Imperatorum*-nak tekercs-kézirata török császárokat s méltóságokat ábrázoló érdekes medaillonjaival; továbbá Nagonius római költő Panegyrisé s a raguzai Ceruinusnak hozzáintézett Epistolája és Carmenjei. Emezek félszegül ható magasztalásait a „gazdag és győzhetetlen” Ulászló talán tudomásul sem vette, valódi céljukat — pénz! — nem érthette el. Némi élénkületet jelentett házasságkötése Anne de Foix hercegnővel, XII. Lajos unokahúgával, ki 1502 őszén érkezett meg több francia főúr és hölgy kíséretében. Ez alkalomra Szatmári György kellő időben felfrissítette a magyar kancellária személyzetét, Ulászló cseh kancellárja pedig a híres cseh humanista költőt, Lobkovitz Bohuszlávot hívta meg Budára, hogy a király méltó környezettel fogadhassa nejét. Anna azonban korán elhalt (1506), férje pedig attól fogva még fásultabb lett, mint valaha.

Így a humanizmus ügye, mely kezdettől fogva a kancelláriával volt összeforrva, most a királytól függetlenedve szinte egészen a kancellária vezetőinek a kezébe került.

Mátyás modernül átrendezett kancelláriai szervezetet hagyott utódára. A két kancellária: a maior és minor hatásköre szabatosan elkülönült, amazéba a bel- és külügyek, ezébe az igazságszolgáltatás tartozván.

A cancellaria maior tevékenysége nemcsak oklevelek kiállításában merült ki; intézésében is résztvett azon ügyeknek, melyeknek az oklevélkiadás csak lezáró mozzanata. Tagjainak tehát helyet kellett foglalniok a királyi tanácsban is, kiváló humanistáknak, jogtudósoknak, tekintéllyel bíró férfiaknak kellett lenniök. Vezetőinek, a főkancellároknak, kik a legfőbb egyházi méltóság viselői voltak, tekintélye egyre növekedett; Bakócz és utódai nemcsak a kancelláriának voltak teljhatalmú vezetői, hanem

minden téren legfőbb irányítói az állami életnek. A hivatal tulajdonképpen vezetője a titkos kancellár vagy kancellár volt: Bakócz alatt Szatmári, Szatmári alatt Szalkay. Ennek voltak alárendelve a titkárok, kiknek száma és jelentősége aszerint nőtt, amint a kancellária mindinkább résztvett az államkormányzati teendők vitelében s a királyi tanácsban. Ez utóbbi helyen ők intézték az egész írásbeli ügyvitelt, közvetítették a király oklevélkiállítási parancsait, jegyezték fel a határozatokat, hogy a kancelláriában oklevélbe foglalhassák; de igen sok esetben a királyi tanácsosok helyett is ők referáltak bizonyos ügyeket. 1500 körül ketten voltak, két év múlva már négyen. Rangban a conservatorok következtek utánok; ők voltak a kancelláriai levéltár őrzői s regisztrálták az okleveleket. Legalsó fokon álltak a notariusok, kik az oklevélkiállítás technikai munkáját végezték.

Külügyek intézésében csak a nagy kancellária tagjai szerepeltek; azok vettek részt követségekben, szerződések megkötésében, tárgyaltak külföldi követekkel, s szerkesztették a diplomáciai iratokat. A királyi titkárokra e részben is nagy feladat várt; nyelvismeret, retorikai készség, jogi képzettség, ügyviteli jártasság dolgában elsőrendűeknek kellett lenniök. II. Ulászló alatt a külügyi tárgyalások vezetése egészen a főkancellár — Bakócz — kezébe került, utóbb, Ulászló utolsó éveiben, a kancellár — Szatmári — nyomult előtérbe.

A cancellaria minor feladata az igazságszolgáltatás volt. Tagjai álltak élén az udvarban működő legelőkelőbb bíróságnak, a „personalis praesentia regia”-nak. E bíróság vezetője — a „personalis praesentiae regiae locumtenens” (kir. személynök) — egyúttal a kis kancelláriának is vezetője volt: Drági Tamás (1486—89) és Werbőczy (1514—25) kivételével csupa egyházi férfi, mint pl. a fentebb szóba került Kárai László. A locumtenens alatt két protonotarius (ítélőmester) állt (ilyen volt a krónikaíró Thuróczy János 1486—88), meg vagy 8—10 nota-

rius és egy conservator. E bíróságban a király is gyakran megjelent s résztvettek benne a királyi tanács tagjai is.

A JAGELLÓK főkancellárjai, a három esztergomi érsek: Bakócz, Szatmári, Szalkay: humanista tanultságú férfiak voltak, de inkább mecénások és politikusok, mintsem hivatásos tudósok. Jobbágyi vagy polgári sorsból emelkedtek fel oly polcra, honnan voltakép királyi hatalommal — a király helyett — intéztek országos ügyeket; roppant vagyonna tettek szert válogatatlan eszközökkel, kijátszották ellenfeleiket, emelték híveiket, főkép családjukat.

Bakócz Tamás (Thomas de Erdőd) 1442 táján született Erdődön, a Drágfiak birtokán jobbágykodó (talán kerékgyártó) apától. Róla s testvéreiről bátyja, Bálint, titeli prépost gondoskodott s szerezte meg Mátyástól a nemességet az ő számukra is. Tanulni alighanem a szatmárnémeti dominikánusoknál kezdett, a filozófiát Krakkóban végezte s ott lett baccalaureussá 1464-ben. Azután öccsével, Ferencsel, Ferrarában, Páduában tanult, megszerezte a magister címet, hazajött s bekerült notariusnak a nagy kancelláriába, a Vitéz-féle összeesküvés után, Veronai Gábor antihumanista főkancellársága idején. 1480-ban bátyja lemondott prépostságáról az ő javára; innen fogva gyorsabban haladt, királyi titkár lett, 1486-ban pedig győri püspök. Állandóan az udvarban élve, fontos ügyekben szerepelt Mátyás bizalmasaként; Bécsbe is elkísérte 1490 elején s ott volt halálos ágyánál. Mátyás életében előbb Beatrix, majd Corvin János pártján volt: Mátyás halála után mindkettőjüket — az első különösen rútul — kijátszotta Ulászló javára, a főkancellárság reményében, mit a koronázás után meg is kapott.

Ulászló mellett mindvégig kitartott: jól védett állásban a köznemességgel szemben. A Habsburg-örökösödés útját a legbuzgóbban egyengette, arról az oldalról is jutalmat, kinézett céljai

támogatását remélvén. Ugyanily addsa-ne viszonyban volt a velencei Signoriával; ő volt annak legkövetkezetesebb ügyvivője a magyar udvarban, s a török kérdésben egészen szolidárisan járt el vele: bíbor (1500) és a konstantinápolyi patriarchai méltóság (1507) lett a jutalma. Már akkor itthon is elérte a legmagasabbat, miután 1492 óta bírt, de vitás egri püspökségéért cserében Hippolyttól 1497-ben az esztergomi érsekséget vette át. Helyzete azóta egészen megszilárdult. Magánvagyonra roppant módon növekedett; adományokat nyert Ulászlótól a koronára szállt jószágokból; pártfogás, tanács, kölcsön jogcímén főrangú uraktól-hölgyektől, főkép Corvin Jánostól. A sok vádaskodás nem ingathatta meg hatalmát: a királyt egészen kezében tartotta, kivált azzal, hogy az oligarchia ellenében a királyi jogokat mintegy sajátjaként oltalmazta. Így sikerrel lépett fel Báthory István, Zápolyai István és Ujlaki Lőrinc ellen. Hiába intézett nyílt háborút ellene a nemzeti párt (1497, 98): Ulászló csak látszatra ejtette el, komolyan egy pillanatra sem.

Van pályájában valami Mátyási-jelleg, de vaskosabb, parasztibb kiadásban. Ami Mátyásnak a római császárság, az lett volna neki eddigi méltóságai után a római pápaság. Ki is nyujtotta rá a kezét: 1512 elejétől számítva két évet töltött e miatt Rómában, de elbukott X. Leó ellenében. Keresztes hadat hirdető pápai bullával tért haza, beiktatta Dózsát a fővezérségbe, de a baltapasztalatok után — későn — visszavonta a bullát. Ő lett a bűnbakk. Kivált Zápolyai János és hívei vádolták. Az 1515-i országgyűlésen, mely a jobbágyokon a bosszú művét befejezte, nem jelent meg, de nyíltan kárhoztatta az elnyomásukat szentesítő végzéseket. Szó nélkül tűrte azonban az ő megbélyegzését célzó végzést, hogy paraszt származású papot a király ezentúl ne emelhessen püspökségre, meg hogy egyháziak csak anyagi biztosíték ellenében utazhassanak Rómába. Ő, miután a bécsi ketős házasságkötést megáldotta, éppen oda készült, s csak Ulászló

betegségének rosszabbodása tartotta vissza. II. Lajos alatt már nem volt oly érinthetetlen hatalma; az udvari párt vezetőivel, Szatmárral és Brandenburgi György örgróffal feszült viszonyba került s a nemzeti párthoz kezdett közeledni. 1521 jún. 15-én halt meg. Néhány nap mulva II. Lajos (kinek végváraak meg erősítésére 40.000 aranyat hagyott) lefoglalta egész készpénzhagyatékát s elrendelte ingóságai elárúsítását. Mi kincs szóródhatott szét e kótyavetyén, megítélhetni az esztergomi kápolna restaurálásakor felszínre került (bizonyára vele eltemetett) főpapi nyakláncáról és keresztjéről, mely utóbbi valóságos filigrán remek. E kápolnát („Bakócz-kápolna”) temetkezési helyül építette magának és családjának s bőven ellátta arany, ezüst kegyzerekkel, ruhák, szőnyegek és díszes szerkönyvekkel. Ezek közül fentmaradt miseruhája, egy aranyozott ezüst kehely, egy aranyból szőtt trónkárpit, mely Mátyás birtokából került hozzá. Egri kápolnája elpusztult. Könyvei közül ismeretes egy Cicero (De oratore) s Ranzano főntebb méltatott Magyar Története; Beroaldo neki ajánlta egy Pythagorast fejtegető nyomtatott művét (1503). Beroaldónál Bolognában taníttatta unokaöccseit: János zágrábi püspököt s Pált, az Erdődy grófok őst; Velencében Vértesi Jánost, hűgának a fiát; több pártfoglaltját Krakkóban, Ferrarában, Bécsben. Öccse, Ferenc (Mester Ferenc), a győri, valamint unokaöccse, Erdődy Simon, a zágrábi püspök: sokat köszönhetnek támogatásának. A bécsi egyetem részéről 1515-i szereplése alkalmával hozzáintézett Oratio éppen magyar ifjak külföldi taníttatásában látja és dicséri humanitását.

SZATMÁRI GYÖRGY 1457-ben született Kassán, német eredetű kereskedő-családból, melyet Mátyás emelt nemességre. Nem tudni, hol járt iskolába; talán Krakkóban. 1494-ben kancelláriai titkár, 1501 után titkos kancellár lett, miután már addig is maga vezette néhány éven át a hivatalt az ideiglenesen visszavonult

Bakócz helyett. Bakócz halála után lépett elő főkancellárrá. Még mint világi ember egyházi javadalmakat élvezett: székesfehérvári, erdélyi, budai prépostságot; ifj. Vitéz János halála után (1498) elnyerte a veszprémi püspökséget s még akkor is kétévi haladékokat kért és kapott VI. Sándortól az egyházi rendek felvételére. 1501-ben váradi, négy év múlva pécsi püspök lett s ekkor végre felvette a felsőbb rendeket. 1522 elején ült be az esztergomi érseki székbe. 1524 április 7-én halt meg.

Nagyban és egészben Bakócz ösvényein járt. Egyetértett vele a keresztes hadjárat ügyében; egyik voltak az új dinasztia iránti hűségben, a Habsburg-kapcsolatok erősítésében. Máriát ő fogadta Pozsonyba érkeztekor 1521 nyarán s eskette össze II. Lajossal a következő év elején. Ulászló öccsének, a hosszabb ideig (1498—1503) Budán tartózkodott s 1506-ban a lengyel trónra lépett Zsigmondnak is megnyerte kegyeit, de abban már nem tudta megakadályozni, hogy elvegye Zápolyai János hűgát, Borbálát (1512). Zápolyainak ebből származható esélyei ellen azonban mindent elkövetett, kivált Borbála korai halála (1515) után sikeresen: megghiúsította, hogy kormányzóvá választassék meg a gyermekkirály mellé s elütötte a nádorságtól is (1519).

Bakócz mellett, utóbb rovására, ő lett a legnagyobb tekintély. Már az 1504-i nádorválasztáson sikerült Bakócz s a királyné jelöltje ellenében Perényi Imrét nyeregbe ültetnie. Velencés politikájuk eleinte még együtt haladt, utóbb egymás ellen dolgoztak a színpalak mögött. Bakócz jó előre figyelmeztette is a Signoriát, hogy adandó alkalommal akadályozza meg Szatmári bíbornokságát. II. Lajos alatt hovatovább ő kerekedett felül s az udvari párttal, különösen György örgróffal sokkal meghitettebb viszonyban volt, mint Bakócz.

A kezdődő lutherizmus ellen megtette a helyzetében akkor megtehető. Mindjárt érseksége kezdetén kihirdettette városi templomok szószékeiről a Luthert és tanait kárhóztató pápai bul-

látat; 1524-ben ráiratott Lajossal az új vallást befogadni kezdő Nagyszebenre; az előző évi országgyűlési végzésben azonban, mely a németellenes köznemesi többség akaratát juttatta kifejezésre, aligha volt része.

Vagyonszerzésben sem igen maradt el Bakócz mögött. Szép polgári örökségét — több ház Kassán, szálló a Hegyalján, bányák Besztercebányán — ügyesen gyarapította. Unokahúgát 1510 körül Thurzó Elekhez adta nőül; ez úton atyafiságba került a Fuggerekkal és a Perényiekkal. Mintegy érdekszövetségbe lépett szülővárosával; úgy látszik, tervszerűleg Kassa sugárkörében szerzett birtokokat, kapcsolatban magának a városnak ez időben korszerű gazdasági terjeszkedésével. Anyagi előnyöket biztosított, kiváltságokat eszközölt ki, alapítványokat rendelt a városnak s húga után első örökösévé tette meg. Reá bízta némely birtokszerzeményei kezelését s osztozott vele a jövedelemben. Közvetlen szolgálatára többnyire kassaiakat vitt fel udvarába. Szintén Kassa gazdasági küllőjébe illeszkedett bele a jászói prémontrei prépostság, melynek kegyuraságát Ulászlóval már 1508-ban magára ruháztatta. Két ízben is világi papot ültetett be prépostnak s maga az atya-apat, Fegyverneki Ferenc sem volt képes megakadályozni törvényellenes eljárását. Politikai szolgálatokért sem vonakodott jutalmat elfogadni. V. Károly császárjelöltnek a követétől 5000 aranyat kapott (Szalkay 3000-et); keveselte ugyan, mert a másik jelölttől, a francia királytól kétannyit is kaphatott volna, — de elfogadta. Hagyatékával II. Lajos éppúgy bánt el, mint a Bakóczéval.

Nagy könyvbarát volt. Titkártársa, Thurzó Zsigmond egyszer, 1501-ben Velencéből Vergilius és Horatius legújabb zsebkiadását kapván meg, igen nagy volt az örömük; Thurzó mindjárt írt is a híres kiadónak, Aldus Manutiusnak, hogy kettejük kedvéért Cicero leveleiből s más műveiből is rendezzen hasonló kiadást. Meg is lett a következő évre. Szatmári maga már 1496-

ban, később Brodarics közvetítésével ismételten tárgyalt, de sikertelenül, ugyane kiadóval Janus Pannonius kiadása érdekében. Tervét egy pártfogoltja, Magyi Sebestyén valósította meg Bolognában, 1513-ban, neki ajánlva kiadását s ajánlásában őt, mint humanisták egész csoportjának mecénását magasztalva. Pártfogoltjai száma igazán légió volt; unokaöccse, Besztercei (Kretschmer) Lőrinc, Gönci Melczér András pesti, majd kassai rektor, Hagymási Bálint, Brodarics, Kesserű Mihály, Oláh Miklós, Balbi Jeromos, Eck Bálint az ismertebbek. Sokan neki ajánlták műveiket: Hagymási a bor és víz dicséretét, Kesserű Mihály Isokratesfordítását, Bartholomaeus Frankfurter Pannonus egy alább említendő kis vígjátékszerű művét, az umbriai Joanantoniuss Modestus egy Oratióját (De nativitate Domini), a bolognai Jo. Bapt. Pius egy Lucretius-kommentárját; a Hippolyt kíséretébe tartozó Calcagnini a De concordia kommentárját; 1515-ben a bécsi egyetem neki is hódolt egy rendkívül hízelgő Oratióval; Eck Bálint pedig Jubilus heroicus-szal üdvözölte 1520-ban Kassára érkezőt. Az alább ismertetendő Taurinus Dózsa-eposza neki is szentelt más kiválóságok sorában néhány magasztaló hexametert.

Építkezései közül Oláh Miklós említi pécsi palotáját. Tettyén nyári lakot építtetett. A pécsi székesegyház Szatmári-oltára máig megvan. A kassai Szent Mihály-kápolnához oldalkápolnát toldatott: azt a restauráláskor lebontották. Egyházait gondosan ellátta felszereléssel; a kassainak drága miseruhákat, az esztergominak szőnyeget ajándékozott. Könyvei közül csak egy Esztergomi Breviárium maradt meg, melynek díszé firenzei művésztől származik.

SZALKAY LÁSZLÓ (Zalka, Salcanus), egy csizmadiának a fia, volt a Jagellók harmadik és utolsó főkancellárja. Mátészalkán született 1475 táján s az ágostonrendiek sárospataki iskolájában tanult. Külföldi egyetemen nem járt: humanista hívei

— pl. Ursinus Velius — annál csodálatosabbnak tartották készütségét. 1511-ben lett kancelláriai titkár, csakhamar váci, 1520-ban egri püspök, 1524-ben esztergomi érsek, — s ekkor végre felszenteltette magát.

A kancelláriai tisztelet, mit Szatmári főkancellársága óta viselt, mint primás és főkancellár sem akarta betöltetni, s csak hosszas huzavona után, mellyel bíbornokságot szeretett volna kicsikarni magának, adta át Brodaricsnak 1526 tavaszán a titkos királyi pecsétet. Pénzvágya, önzése mindent felülmult; a királyi család anyagiakban teljesen ő tőle függött. A kormánytanácsban heves vérmérsékletével botrányos jelene-
teket idézett elő, egyízben verekedést is. Mikor a pápai nuncius a török elleni készülétre 500 aranyat —, ő nagy nehezen 6000 forint-érő rezet ajánlott fel s „esetleg” még „kölcson” 16.000 forintot — két hónappal Mohács előtt. Ott esett el a mohácsi csatában.

Burgio jelentései szerint Szatmári halála után valójában ő uralkodott, triumvirátust alkotva Sárkány Ambrus országbíróval meg Várdai Pál egri püspökkel, de kezében tartva ezeket is. Ők hárman bocsátották árúba a királyi adományokat, igazságszolgáltatást, hivatalokat, püspökségeket. Magukhoz láncolták a császári követet, meg Szerencsés Imre kincstartót, nagy rendetlenségbe juttatva a királyné jövedelmeit, s eltávolítva környezetéből a derekabb embereket. Szalkay — mondja tovább Burgio — nem is akar segíteni a bajokon, mert ha rendbe jönne az ország dolga, ő nem nyeréskedhetne tovább. Bíbornokságra sem nagyon vágyik: többre becsüli az anyagi hasznot. Még azzal sem lehet rá hatni, hogy az ország vesztével az ő hatalma is elvész; őt u. i. épp az ország veszedelmes helyzetének biztos tudata teszi cinikussá: legalább az ő zsebe jól tele legyen akkorára.

A terjeszkedő lutherizmus ellen, tekintve az udvar, főleg a királyné alig titkolt álláspontját, érseksége rövid ideje alatt nem

sokat tehetett. 1525-ben eljárást indított az eretnekséggel vádolt körmöcbányai és zólyomi plébános ellen, a következő év tavaszán a pozsonyvidéki papságnak megtiltotta protestáns könyvek olvasását. Az ő kezdeményezésére bízta meg a pápa Campeggio bíbornokot, hogy a cseh katolikusok és utraquista hussziták egyesítésén fáradozzék, minthogy ez utóbbiakat már nemcsak a cseh testvérek („picardok”), hanem a lutheránusok is fenyegették: a kívánt vallási egyesülés 1525 elején létre is jött.

Pártfogoltjai közé tartozott az erasmista Ursinus Velius, ki 1523-ban és 1525 telén Budán tartózkodott. Több magasztaló költeménye szól Szalkayhoz; a dán királyné (Mária testvére) halálát sirató versei kiadásába (Naenia, 1526) Szalkaynak két epigrammját is felvette, melyek egyike szintén a (lutheránus!) dán királyné halála alkalmából íratott, vigasztalásul Máriához („extemporalis consolatio”), másika pedig Zsigmond lengyel király második feleségének, Sforza Bonának a tiszteletére, mikor az fiat szült: tehát nem sokkal 1520 aug. 1. után. Ursinus Velius több versében magasztalja őt, mint fáradhatatlan intézőjét országos ügyeknek, s a mellett költőt is: Atlasként viseli az országolás terheit, de Atlasnál annyival különb, hogy testi erejét a lelki még felülmulja.

Említett epigrammái zilált szórenddel, paradoxonnal és szójátékkal való mesterkedések. Az első így hangzik:

Hungara Reginae Danae Regina parentat
 Amissa lachrimis plane sorore soror.
 Cur ploret non est, vita clementior illi
 Mors fuit; haec rapuit, quod dedit illa malum.

A másik így:

Quae Bona dicta fuit, nunc regem enixa Polonis
 Optima felici facta puerperio est.

Verseléséről más forrásaink is szólanak. Taurinus említett műve is kiemeli költői és ékesszólásbeli jelességét. Hippolyt pártfogolta, Calcagnini, hozzáintézett leveleiben magasztalja epistolái és carmen-ei eleganciáját, egyebek közt egy octostichonjának gravitas-át és mellita suavitas-át.

Nem volt hát ismeretlen előtte a költészetnek —, vagy mint ő magyarul mondta: „az íneknek ídessége”. Ez az í-ző két szó az ő ú. n. glosszái közül való, melyeket még Sárospatakon tanultában, 1490-ben jegyeztetett be kézzel írt tankönyvébe, Kisvárdai János baccalaureus vezetése alatt. A tankönyv kézírata az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban őriztetik. Van benne astronomia, kalendárium, szójegyzék, Aristoteles levele Nagy Sándorhoz, egy zenei tractatus, retorika, s egyebek közt: Theodolus eklogái, sorközi glosszákkal. Glosszái becses adalékok irodalmi műnyelvünk történetéhez. Nála találjuk először a poéta magyar neveként a versszerző szót. Több szava közül nekünk érdekesek még: versszerző asszonyok (a múzsák), kétszámú vers (distichon), törlíteni (szerzeni, írni), stb. A Szalkay-féle glosszák egyúttal a felsőtiszai í-ző nyelvjárás első emlékei.

Az említetten kívül más humanisták is felkeresték verseikkel. Írt hozzá néhányat az erdélyi Piso, újévre, meg szerémi borért, s neki ajánlta alább ismertetendő, Ad regni Hungariae Proceres c. érdekes költeményét Nagyszombati Márton bencés szerzetes. Fentmaradt 1510-ből egy Bánffy Ferenchez intézett magyar nyelvű levele, mely glosszáival ellentétben már nem tüntet fel határozott nyelvjárási sajátosságokat. Talán már ekkor valamely kiegyenlítődött, központi, udvari magyar nyelv sablonához alkalmazkodott, elejtve szatmári nyelvjárásának gyermekkori, elhalványodott emlékeit.

A HÁROM FŐKANCELLÁR közül Szatmári György pályája volt legtartósabb és közvetlenebb kapcsolatban e korszak kancel-

láriai humanizmusával. Mátyás halála óta ő előtte csak egy titkár szerepelt a kancelláriában (Mester Ferenc); annak 1494-ben maga lett az utóda s néhány év múlva Bakócz helyett, majd kancellári minőségben egészen 1521-ig ő lett a hivatal tulajdonképpen vezetője, onnan fogva pedig haláláig (1524) mint főkancellár gyakorolta felette a legfőbb hatalmat. Kancelláriai pályája így csaknem kitöltötte a Jagellók korát s a titkárok egész serege függött tőle, neki köszönhette felvételét. II. Ulászló haláláig a következő titkárok szolgáltak alatta: Thurzó Zsigmond (1500—1504), Móré Fülöp (1502—16), Sánkfalvi Zele Miklós (1502—5), Beriszló Péter (1502—12), Gosztonyi János (1506—9), Várdai Ferenc (1507—9), Szeremléni Ferenc (1509—15), Kesserű Mihály (1509—12), Erdődy János (1510—12), Szalkay László (1511—15): csaknem csupa általánosan ismert név. Thurzó utóbb váradi, Móré pécsi, Boroszló veszprémi, Gosztonyi váci, győri, erdélyi, Kesserű boszniai püspök, Szalkay — tudjuk mi lett. Titkárokul a kancelláriában, főpapokul a királyi tanácsban s az „udvarban” mindezek valóban az ő humanista köréhez tartoztak. A II. Lajos-korabeliek közül is még az ő életében titkárkodott Piso Jakab (1520-tól kezdve), meg Gerendy Miklós (1523—25) utóbb erdélyi püspök; a halála után bekerültek közül Oláh Miklós (1526) jóval korábban szintén az ő pártfogoltjai közé tartozott. Humanista köre azonban túlterjedt a kancellárián: Hagymási Bálint pécsi, Magyi Sebestyén váradi kanonok, Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost — kiket ő taníttatott — odatartoznak; szintűgy rokoni kapcsón a Thurzók egész humanista raja és a fiatal váradi püspök, Perényi Ferenc. Az olasz Balbi Jeromos egyidőben magántitkára volt neki. Benső érintkezésben állt a budai cseh kancellária humanistáival is. Ha belső jelentőségére nézve nem is, helyzetileg olyasféle központi szerepe volt tehát a Jagellók korában, mint Vitéznek a Hunyadiak humanizmusában.

Bakócz köréhez ezzel szemben alig számíthatni valakit rokonain kívül. A nevesebbek közül az ő pártfogoltja volt Beriszló Péter, s alább kifejtendő okokból az ő csoportjába illeszthető be Taurinus. Szalkay főkancellársága viszont már annyira a korszak legvégére esik, hogy — bár sok magasztalója akadt a humanisták közt — tőle függő csoportról nem beszélhetünk; a bencés Nagyszombati Márton, ki művét neki ajánlta, nem is e kancelláriai, hanem a kolostori humanizmus fejezetébe tartozik.

A mondottakból kifolyólag kisebb részben Bakócz, jóval nagyobb részben Szatmári köré csoportosítva ismerkedhetünk meg a kancelláriai és udvari humanizmus főbb képviselőivel. Általában még csak azt jegyezzük meg róluk s az egész korszak humanistáiról, hogy a politika Habsburg-barát fordulata ellenére alig találunk köztük olyat, ki a bécsi egyetemen járt volna (minő talán Gosztonyi János); aki ottjárt is, utóbb rendszerint olasz egyetemre ment át (mint az erdélyi Wolfhard Adorján, vagy Werbőczy pártfogoltja, Bekényi Benedek). Magyi Krakkóban és Bolognában; Erdődy Ferenc, Thurzó Zsigmond, Thurzó János, Brodarics Páduában; Móré Fülöp, Erdődy János, Kesserű Mihály, Hagymási Bálint, Magyi Sebestyén, Kretschmer Lőrinc Bolognában tanult, Beroaldo és tanítványa, Joh. Bapt. Pius vezetése alatt.

HOGY BAKÓCZ CSOPORTJÁVAL kezdjük, rokonságából testvéröccse, Erdődy (Mester, vagy Szatmári) Ferenc emelendő ki elsőül, mint akinek költői gyakorlatáról is tudunk. Ferrarában és Páduában tanult. 1489—93 közt volt kancelláriai titkár. Óbudai prépostsága után 1495 elején győri püspök lett. Anna királyné életében, ki őt francia tudása miatt igen kedvelte, többnyire az udvarban tartózkodott, azután egyházmegyéjébe vonult vissza. Meghalt 1509-ben. Bonfini szerint „prosa et pedestri

oratione”, Ranzano szerint „et in soluta oratione et in componendis carminibus” kitűnt.

Bakócz unokaöccseinek, Erdődy Jánosnak (ki Bolognában tanult, 1510-től 1512-ig titkár, azután zágrábi püspök lett) és Simonnak (1517-től fogva amaz után zágrábi püspöknek) irodalmi munkásságáról nincsen hírünk. Egy harmadik unokaöccséről, hűgának fiáról, a Velencében tanuló Vértesi Jánosról azonban úgy emlékezik meg Aldus, egy 1514-i kiadványának Bakóczhoz intézett ajánlásában, mint akit a nagy Janus példája hevít.

Nem-rokonai közül a boszniai származású Beriszló Péter, mint pártfogoltja és sokáig kegyeltje említendő. Pártfogásával lett királyi titkár (1502—12), utóbb veszprémi püspök és horvátországi bán. Megbízásából vett részt fontos diplomáciai tárgyalásokban, így az ő pápasága előkészítésében. 1517-ben rossz viszonyba kerültek egymással, mikor Bakócz a zágrábi püspökségbe unokaöccsét, Simont ültette be őhelyette. Török területre való többszöri sikeres betöréseiért X. Leó a szentelt karddal jutalmazta meg, s pénzt, ágyút, lőport, gabonát küldött hadi céljaira. Zápolyai pártjához húzott; ifjú rokonai, Statileo János, meg Verancsics Antal, annak az alattvalói lettek. Taurinus alább említendő műve szerint Dózsát intő levéllel igyekezett a lázadás kezdetén észretéríteni. Elesett 1520-ban a korenikai (Lika-Krbava vm.) ütközet után, a török üldözése közben. Szabadkai Mihálynak róla szóló érdekes énekét a maga helyén fogjuk méltatni. Levelezésben állt a kiváló humanista Petrus Bembus kardinálissal, X. Leo pápa titkárával. Annak 1513 és 20 közt hozzáintézett levelei az Epistolák 1522-i velencei kiadásában olvashatók.

AZ OLMÜTZI SZÁRMAZÁSÚ TAURINUS (Stieröxel István), gyulafehérvári kanonok, Várdai Ferenc erdélyi püspök helytartója, Olmützi Ágoston budai cseh alkancellárnak rokona és párt-

fogoltja, egy nagyobb (több mint 2000 hexameterből álló) epikus művével, a parasztlázadásról szóló Stauromachiával tette nevét emlékezetessé. Gyulafehérvárt a magyar humanizmus hagyományaiába kapcsolódott be; jól ismerte Geréb László és Megyericsői János epigrafikai tevékenységét; műve jegyzeteiben hivatkozik rájuk s az általuk feltárt feliratos emlékekre. Jól ismerte, idézgeti Janus verseit, melyek kiadásával Várdainak egy másik pártfogoltja, Wolfhard Adorján szerzett érdemeket. Mégsem Várdai (s azáltal Szatmári), hanem Bakócz csoportjában van a helye, művének személyes vonatkozásai miatt. Elkísérte Bakóczot római útjára, s költeményét, melynek Bakócz egyik központi alakja, annak esztergomi udvarában kezdte írni, oly szellemenben, melyre az érsek minden bizonnyal befolyt.

Sejthetőleg Olmützi Ágoston, meg Thurzó Szaniszló olmützi püspök pártfogásával került Magyarországra. Ez utóbbi virágoztatta fel az ő szülővárosa humanizmusát arra az élénkségre, melyet műve jegyzeteiben nem győz ismertetni és magasztalni. Baráti kapcsolatai voltak a bécsi humanistákkal, kik közül Vadianus és az ifj. Agricola Rudolf Bakócz udvarában is megfordult. Ő maga Rómából jövet tartózkodott Bécsben s az ottaniak symposionjain igen jól érezte magát. Jegyzeteiből nyilvánvaló, hogy magyarul legalább is értett valamelyest.

„Stauromachia id est cruciatorum servile bellum” c. eposza évnélkül, valószínűleg 1519-ben jelent meg Bécsben, Singreniusnál, Brandenburgi György őrgrófnak ajánlva. Újra kiadta Engel a Monumenta Ungricában (1809). A cím első, görög szavát (sztauros = kereszt; maché = harc) egy jegyzetében „crucis pugna”-val (keresztes, kuruc háborúval) maga értelmezi. Keletkezése történetét ajánlásában adja elő. E szerint Thurzó János boroszlói püspök szólította fel, hogy írja meg, amit a parasztlázadásról tud, mikor neki 1515-ben az őrgróffal együtt vendége volt. Bakócz hívására Esztergomba menvén, ott kezdte írni,

— de minthogy Várdai hazahívta s azután még beteg is lett, csak később fejezhette be művét. A püspök felszólítása érthető: az őgróf arad-, zaránd-, hunyadmegyei jószágain legféltelenebbül dühöngött a pór nép, Taurinus pedig jól volt értesülve kivált a keleti részen történekről; ott Várdainak is része volt a lázadás megfékezésében; Tomorinak a mozgalmat befejező váradi csatájáról az eposz előadása a legfőbb, Beriszlónak Dózsához intézett intó leveléről az egyetlen kútfő. Járatos volt az udvarban, otthonos Bakócznál; bizonyára értekezett vele a dologról, mielőtt első hexameterét leírta. A történeteket az udvariak szempontjából fogja fel, Bakóczot az ismert vádakkal ellentétben a mozgalom éles elítélőjének, leverésében főosztönzőnek tünteti fel.

Janus Annales-e elveszvéen, a Stauromachia az első, reánk maradt, magyar tárgyú eposz; de az eposzi műfaj humanista módra itt is csak epikus piperét jelent egy — nehogy a „historiae veritas” csorbát szenvedjen — szinte prózai igazságában meghagyott történeten. Hőse nincs (Dózsa sem az!) csak tárgya van: a „servile bellum”, mely még Dózsa halála, sőt pokolbeli bűnhődése után is folytatódik; szerkezetileg töredezett; színterei, történései, személyei átmenetek nélkül váltják egymást, cselekvényében nincs szerves fejlődés. Történeti nyers anyaga: Bakócz római útja, megbízatása, az első zavargások, a ceglédi kiáltvány, Beriszló leckéztető levele Dózsához, a két fél előkészületei (I—II. könyv); a nagylaki csata, az egri és körmöci események (II., III.); Bornemisza János Pest melletti győzelme (IV.); a temesvári vereség, Dózsa kivégzése (szörnyű részletezéssel), a kolozsvári és váradi végleges győzelem (V.). E nyers anyagot tudása virágai-val, eposzi sablonokkal és kölcsönvételekkel cifrázza fel a humanista költő. Invocatiója a Parcákat, Eumenidákat s az Acheront kéri, derítsék fel a pártharcok okait. Isteni beavatkozás (Eudaeon) inti Bakóczot álmában, hogy Rómába menjen; Jupiter szünteti meg a harcot, hirdetteti ki a békét Irisszel, miután Pallas

a művészetét, Juno a templomait megvető pór nép romlását megelégette; baljóslatú álmok, jelek, oraculumok (Zsigmond császár szelleme buzdítja Tomorit), Dózsának a mythologiai alvilágban való bűnhődése (a Dricthelmus látomására emlékeztető részletekkel): csodás elemként aggatódnak rá a száraz történetre. Vázlatos, de olykor borzalmas csataleírások, gyűlések, oratiók, levél is oratio-modorban (Beriszlóé Dózsához), betétszerű, hízelgő jellemrajzok (Bakócz, Lajos, Gosztonyi, Szalkay, Szatmári, Beriszló. Várdai, Ulászló, Hippolyt, stb.), erkölcsi vagy korképek (elpuhult nemességről, városi lakosságról), descriptiók (a tavasz), chronografiák (napnyugta), a végén fohász (Lajosért): mint elmaradhatatlan kellékek igyekeznek eposz-látszatot kelteni és rómaiás légkört teremteni, mivel hely- és személynevek ellatinosítása is velejár. Dózsa neve Zeglius (vagyis Székely); leverője neve így pompázik: „Zapolius Herus Transsylvaniae Monarcha”.

Jellemzései közül csak a Dózsáét, az oratiók közül is csak az övét, meg a Bakóczét emeljük ki. Dózsa az I. könyv jellemzése szerint valóságos monstrum; képmutató, a mosoly leple alatt csupa véték, káröröm, hittagadás, düh, hatalomvágy; se istent, se embert nem ismer; a jegyzet szerint (még ráadásul) gyermekkora óta belháborúkból, ölés, rablás, honfi-viszályban leli kedvét; mérész, csalárd, másét kívánó; eloquentiája megjárós, sapientiája kevés. Beriszló is „Dux improbe”-nak szólítja levelében. Oratiói, legalább a két első, már nem annyira sablonosak, mint jellemzése: nyilván a Dózsa által hangoztatott elvekből, jelszavakból és fenyegetésekből állította össze anyagukat. Első beszédében még a török ellen szólítja fegyverbe a népet, de magával egyenlő társakként és sejtetve már az urak elleni érzelmeit. A másodikban már vagyonközösséget hangoztat s nyíltan izgat az urak ellen: másébol élnek, igazságuk vesztegetés, a nép rabszolgájuk; ez antik anyagot is bőven felhasználó beszédben hírvágya is megszólal (s mintha abba — félszeg módon — Taurinusé is bele-

fonódnék): jelen, jövő tisztelni fogja őket, tetteikkel köteteket töltenek meg az írók, s míg a vateseket megbecsülik, élni fog az ő sztaurumachiája. Utolsó beszédét, peroratióját kivégzése előtt tartja. Ez már tiszta költői ráadás és dagályos antik-utánczat. „Haec est summa dies, haec hora extrema diei” — kezdi lendülettel; „intrepidus, constansque” néz sorsa elé; dicsekszik érdemével (hogy a hazai zsarnokokat végkép kiirtotta) s örökké-tartó hírnevével:

Hunnum multa cum laude per orbem
 Regulus Agricolum cantabor, ad aethera fama
 Evehar et nullo tenebris damnabor in aevo.

Mínthogy a hírvágnak ez a páthosza korábbi viselkedésébe nincs mozgató erőül beoltva, a szerző állásfoglalása elveszti általa azt a határozottságot, melyet sablonosan sötétszínű jellemzésében tanúsított.

Bakócczal a IV. könyv elején mondat nagy, buzdító beszédet az urakhoz: elég a futásból, félénkségből! már csak Buda a miénk, a többi város Zegliusé; elfajultunk őseinktől — Degeneres nimium, nimium distamus ab illis Majorum seclis —, kikről krónikáink szólnak; azok bátor tettekkel alapították meg Pannoniánk dicsőségét — Magnanimis gestis quaesita est gloria nostrae Pannoniae — s Attila, a kevélyek ostora, Európa minden népét maga alá vetette; Isten akarta, hogy herculesi csatáiban mindig győztes lett a magyar; ha bízunk benne, minket sem hagy el és sohasem lesz vége a szent Magyarország uralmának; védtek Mária és a szent királyok; évkönyveinkből tudjuk, hogy veretlen innen egy ellenségünk sem távozott; akit áthat az ősök dicsősége, fogjon fegyvert s a mai és jövődő parasztok elveszik méltó büntetésüket.

E beszéd következményeként tünteti fel Taurinus Borne-misza pesti győzelmét Dózsa felett s így döntő szerepet juttat a

nemesség védelmében a nemességtől vádolt Bakócznak. E pártpolitikai jelentősége mellett irodalomtörténeti érdekű a „majorum gloria” hazafias motivumának központi szerepe ebben a beszédben.

Bármily visszás a mi szemünkben magyar parasztok ellen az ősök dicsőségére hivatkozva tüzelni, a „romlásnak indult hajdan erős magyar” motivuma tűnik itt fel egy humanista költői műben, részben ugyanazon forrásból — Horatiusból —, mint utóbb Berzsenyinél, részben talán a Bonfini-féle oratiók sugallatából. Újabb példa ez a humanizmus nemzeti történetet és érzést tudatosító jelentőségére. Hogy Attilának, kiről külön jegyzetben is szól, oly nevezetes részt juttat a nemesi önérzet felébredésében, az a Mátyáskori Attila-kultusz tartósságát bizonyítja.

Ajánlásában utal főbb mintáira, főképp Lucanusra s büszkén vállalja a vádat, hogy Vergilius, Catullus, Martialis, Horatius, Ovidius, Juvenalis, Claudius és más klasszikusok verseiből fél, sőt egész sorokat is átvett. Egyik jegyzetében Catilinához hasonlítván Dózsa jellemét, elárulja, hogy némely vonásait Sallustiusból szededegette össze. Egyébként, mint Márki Sándor rámutatott, ismerte az ókor rokonjelenségeit is, a Gracchusokat, Spartacust, Athén és Róma utcai zendüléseit. Mindenesetre alaposabb tanulmányt érdemelne az eddigieknél. Ismerte-e Götz von Berlichingen, az 1525-i német parasztlázadás részese, Taurinus művét, mint Márki hiszi: teljességgel bizonytalan.

SZATMÁRI GYÖRGY csoportja volt titkáraiból és pártfogoltjaiból áll. Ezek egy jelentékeny része világnézetileg elfejlődött a korábbi nemzedéktől s Erasmus vagy éppen Luther tanainak befolyása alá került. Róluk majd alább lesz szó, Mária királynéval kapcsolatban. A többiek — szinte kivétel nélkül Bolognában tanult humanisták — nevezetesebbjei itt következnek, és pedig előbb titkárai, azután más pártfogoltjai.

Thurzó Zsigmond 1500-tól 1504-ig titkárkodott. A Thurzók szepesi (bethlenfalvai) eredetű, Zsigmond és Mátyás korában felemelkedett régi nemes családjából több kiváló humanista került ki. Köztük Zsigmond, a Mátyás alatt katonai téren kitűnt Mártonnak a fia, volt a legidősebb. Még az 1460-as években születhetett. Valószínűleg Olaszországban tanult. Pályáján lassan haladt. 1501-ben lett szerémi, majd nyitrai, erdélyi s végül 1505-ben váradi püspök s ebben a méltóságában halt meg 1512-ben. Diplomáciai megbízatásokban gyakran forgolódott; így Ulászló házasságkötése, a Habsburg-Jagelló kettős házasság ügyében s francia és velencei tárgyalásokban. Váradon alapítványokkal, építkezésekkel örökítette meg emlékét. Oláh Miklós, még mint a váradi káptalani iskola növendéke, s Gerendy Miklós, a későbbi, Ferdinánd-párti erdélyi püspök és történetkedvelő tudós férfiú, az ő pártfogását élvezte. Henckel Jánost Krakkóban, Pádua és Bolognában ő taníttatta. Könyvkedveléséről, az általa 1501-ben megrendelt Cicero-kiadásról már szóltam. Az efféle zsebkiadásokat Szatmárrival együtt azért kedvelte, mert sétára is magukkal vihették — „inter ambulandum”, vagy akár „inter aulicandum” olvasásra könnyen elővehették. Halála után, 1513-ban másodszor is kiadta Aldus ama Cicero-féle Epistolákat, Móre Fülöp akkori velencei követnek ajánlva. Ajánlásában az elköltözöttről, mint neki Velencében vendégéről, Cicero nagy tisztelőjéről s nagy tudományú férfiúról emlékezik, kinek nagyon le van kötelezve s korai halálát felettébb fájlalja.

A most említett Csulai Móre Fülöp (Phil. Cylanus, vagy Cyulanus de Mora) Bolognában tanult Beroaldónál. Az dicsérrel említi Váradi Péterhez írt levelében. 1502-től 1516-ig titkár, rövid ideig Anna királyné udvarmestere volt, különféle prépostsági javadalmak élvezése után 1524-ben pécsi püspök lett. Elesett a mohácsi csatában. Nevezetessége, hogy állandó követként képviselte az udvart Velencében (1508—14 s utóbb).

Aldus Cicero Epistoláit, Beroaldo és Raphael Regius egy-egy kommentárjukat ajánlották neki. 1502—3-ban a Budán tartózkodó Bohuszláv körében Szatmárral együtt a legkedveltebbek közé tartozott. Érdeklődött a hazai római inscriptiók iránt.

Várdai Ferenc, kétévi titkárság után 1509-ben váci, 1514-ben erdélyi püspök, Olaszországban tanult. Unokaöccse volt Várdai István kalocsai érseknek, kiről mint Janusnak Ferrarában tanulótársáról, a kancelláriában Vitéz pártfogoltjáról, fentebb emlékeztünk. A Dózsa-lázadás leverésében Zápolyaival együtt vett részt: „Bella manu gessit propria”, mint kanonokja, Taurinus írja, ki Stauromachiájában igen magasztaló sorokat szentelt neki. 1524-ben halt meg; a gyulafehérvári székesegyház Szent Antal-kápolnájába temették, melyet ő építtetett. Bizonyára szintén az ő rendeletére készültek a székesegyház egyik mellékhajója apszisának a freskói. Öccsét, Jánost, Bolognában taníttatta Romulus Amasaesnál (1513—20), ki panegyricust is írt tiszteletére. Taurinuson kívül az ő szűkebb körébe tartozott a nagyenyedi származású Wolfhard Adorján, ki előbb Bécsben tanult (ott Miksa császárra panegyrist írt 1512), utóbb pedig bizonyára az ő támogatásával Bolognában, öccsével, Hilariusszal együtt, s mint evangélikus pap halt meg 1545-ben. Janus némely műveinek 1522-i bolognai kiadását Várdainak ajánlotta; ajánlásából kiderül, hogy carmen heroicumot tervezett „de bello rustico”, Várdai és Zápolyai magasztalására. Püspökünknek bizonyára rokona volt Várdai Pál (1483—1549), 1514-ben a Hármaskönyvet felülbíráló bizottság egyik tagja, veszprémi, egri püspök, majd az esztergomi (1543-ban általa Nagyszombatba áthelyezett) érsekségben Szalkay utóda. Az ismert szállóige — „ez sem a Várdai udvarából való!” — voltaképp az ő tudós udvarát dicséri. Ugyancsak ő az a „Pál érsek”, kinek levelére Szkhárosi Horvát András 1548-ban verses feleletet írt.

Jóban volt a budai cseh humanistákkal; Bohuszláv itt tartózkodásakor nála is rendeztek összejövetelt.

Gibárti Kesserű Mihály (Chesserius), István alnádor fia, még Váradi Péter pártfogásával tanult Bolognában, Bakócz említett unokaöccseivel és Móré Fülöppel. Tanára, Beroaldo, mind Váradihoz, mind Bakóczhoz nagy magasztalással írt felőle. 1500 körül latinra fordította Isokrates két beszédét: a De regibus-t Ulászlónak —, s a De subditis-t Szatmárinak ajánlva. 1502-től haláláig boszniai püspök volt. Taurinus mint a görögben kiválót említi.

Szatmári e titkárain kívül három egyházi férfiúról: Hagymási Bálintról, Magyi Sebestyénről és Besztercei Lőrincről kell még megemlékeznünk, mint híveiről és pártfogoltjairól. Mindhármukat Bolognában taníttatta Joh. Bapt. Piusnál.

Hagymási Bálint (Valent. Cybeleus) pécsi és székesfehérvári kanonok volt. Születési helye és éve ismeretlen; mestere Elegidia c. művéhez írt epigrammjában Cybeleus Varasdiensis-nek nevezi magát. 1517-ben Hagenauban jelent meg a bor és víz dicséretéről és szidalmáról írt műve (Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae) Szatmárihoz intézett, rendkívül hízelgő ajánlással. Az ajánlás után új címmel (Declamatio Val. Cybelii de vini et aquae poteribus) kezdődik a tulajdonképpeni mű; elején barátjához, Macedoniai Lászlóhoz intézve szavait, elmondja, mi ösztönözte annak megírására. Emlékezteti barátját minapi együttlétükre Mihály vicariusnál, s ott étkezés közben folytatott vitáikra; azok egyike az accentus helyes használata körül folyt; erre nézve most közöl újabb észrevételeket, de félbehagyja, mert jobban érdeklí barátjának ott feltett két kérdése: a víz- vagy a borivók dicséretesebbek-e s vajjon voltak-e bornemisszák a poéták között? Ezekre felel most alaposabban Declamatiója.

Íme tehát egy irodalmi mű, mely Szatmári, akkor pécsi püspök szűkebb körének egy humanista társalgással fűszerezett

symposionjából sarjadt. Macedonai László (talán a baranyai Macedonia nevű községben született) ez időben pécsi főesperes volt; 1520-tól 26-ig szerémi püspök; Mohács után váradi püspökké nevezte ki Ferdinánd, de székét el nem foglalhatván, holtáig (1536) Bécsben tartózkodott; résztvett az 1522-i nürnbergi követségben: ott tartott oratóját ki is nyomatta; fentmaradt két magyarnyelvű levele Petróczy Pálhoz 1529-ből. Ő a Declamatio szerint a bor dicsérői közé tartozott; vele szemben Hagymási inkább a víz pártjára áll, de nem akar egyik szélsőségbe sem beleesni (sem „scythisare”, sem „thracisare”), elve itt is az aurea mediocritas. Declamatiója nagyjában a feltett két kérdés rendjében halad s egy Szatmárihoz intézett rövid Peroratióban a vinum fölé helyezett veritas magasztalásával zárul.

A magában véve érdektelen témát „tekintélyek” idevágó nyilatkozatainak hihetetlen bőségével önti körül s azáltal avatja tudós érdekűvé. Egyházi tekintélyekre, Krisztus példájára, ó- és újszövetségre, Bölcs Salamonra, próféták, apostolok, egyházatyák és doktorokra bőven hivatkozik: ez művében a még középkori örökségű anyag s ettől nyer bizonyos vallási elmélyülést a kérdés erkölcsi magva. Talán még nagyobb arányú és változatosabb a klasszikusokból merített érv-készlete s az ad az Opusculumnak stilisztikai fűszert, ízt, szellemes sokszerűséget, sententiosus magvasság mellett anekdotikus könnyedséget, virtuóz humanistaság látszatát. Ókoriak szokásai, törvényei, igazoló történetek, példák tartják ébren az érdeklődést; borivó és bornemivó római, rosszban vagy jóban kiváló történeti alakok szembeállításával igazi tudós kuriózumként hat.

Első feléből korkép-érdeke miatt a papok elleni kifakadást, személyi érdeke miatt a Bornemisza Jánost magasztaló lapokat emelhetjük ki. A borivástól különösen a papokat tartván eltiltandóknak, érinti a mieink rossz szokásait: meditációk és oratóiók helyett szertelenségüket „in assiduis computationibus, commes-

sationibus, ebrietatibus, lasciviis, clamoribus". Nem volna annyi gyűlölet az egyház ellen, ha az alázatos és szegény Krisztust és apostolait követnék. Inkább komédiákat olvasnak, mint az evangéliumot és a prófétákat. Innen a világiak közönye is az egyház iránt. Viszont a mértékletes élet mintaképét állítja elének az ősz, de fiatalos életerejű Bornemisza Jánosban. Ép test, ép lélek; látása, hallása tökéletes, az elaggás semmi jele nem vehető észre rajta; fut, mint egy ifjú, bölcsesége nőttön-nő, erkölcsi szilárdsága, tekintélye rendkívüli. A keresztesek (Dózsáék!) pokoli, vérben, borban tobzódó fajzatával ez az abstemius aggastyán vette fel a herculesi harcot: győzött s józanságával megmentette hazáját és királyát. „Dignum certe qui instar numinis coleretur”.

Második feléből az inspiratio mibenlétével foglalkozó fejtegetései érdekelhetnek. Idézi poéták nyilatkozatait az abstinencia mellett. Méltatlan dolognak is tartaná, hogy költő, kinek magát az istenséget kell homlokán viselnie, borral zavarja a gondolatok fenségét. Ezt a divinitast, furort nem Bacchus ajándékozza; Aristoteles szerint oly hajlamok kedvező találkozása idézi azt elő, melyek csak a mértékletes ember tulajdonai; csak az ily ember fogékony az isteni benyomásokra s képes a magasságba emelő Saturnus, meg az eloquentiát és serénységet sugalmazó isteni hírnök és tolmács, Mercurius hatásának befogadására. Nem a természet, nem saját erejük, még kevésbé a bor, — isteni sugallat hajtja a költőket: „Est deus in nobis"! A múzsák sem borban, hanem forrásvízben ütötték fel széküket; a fons Castalius a Parnassuson, a Hippocrene és Aganippe a Helikonon az ő forrásuk, s csak aki azokból ivott, lehet poétává. Ezért szeretik a jó poéták az erdőt, mezőt, hegyet, források és patakok környékét, amint Horatius is vallja: „Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbem”. Humanista szempontból kétségkívül ez a szakasz a Declamatio fénypontja; benne a humanista társalgás a maga végső hőforrásának, az antik módon felfogott, isteni eredetű köl-

tészetnek válik apotheosisává. E tetőpontja után azonban a mű visszatér már megvitatott általánosságokhoz, mi maga is mutatja, hogy nem művészi alkotás, hanem valódi „specimen eruditionis”, melynek az inspiratio is csak klasszikus idézeteket magához szíjpantó téma.

Eruditiója sem eredeti sajátja szerzőjének. Mintái, forrásai kérdése megvizsgálatlan, de érvkészletében szemelláthatólag sok a műfaj — a középkorban régóta divatos bor-víz disputa — hagyományos anyaga. Irodalmunkban Hagymási Declamatiója képviseli elsősül a bor-víz témájú vetélkedést; a XVII. századtól fogva elég szép számmal ismerünk hasonló „pöröket”, „viaskodásokat”, „pántolódásokat” a két ital között.

Magyi Sebestyén (Sebast. Magius) szőlősi plébános, majd váradi kanonok, Bologna előtt Krakkóban is tanult, hol Paulus Crosnensis Ruthenus volt a tanára (1508). E jeles lengyel humanista hazánkkal sokszoros vonatkozásban állt; 1508 végén a pestis elől Magyarországra menekült s Perényi Gábor ugcasai főispánnál, mint családi papja, félesztendőt töltött; ott írta verses Szent László-panegyricusát s más vallásos verseivel együtt Bécsben, 1509-ben Perényinek ajánlva ki is adta; hazatérte után ugyancsak neki ajánlva adta ki Janusunk Guarino-panegyricusát (Bécs, 1512). — Magyi Sebestyén különben fia volt Pál alnádornak, s rokona ama Magyi János közjegyzőnek, kitől — mint tudjuk — egy magyar glosszákkal is ellátott formuláskönyv maradt reánk, melyben szintén találhatók humanista jellegű szövegek. Írt latin költeményeket; nyomtatásban megjelent egy oratiója De vitae humanae vicissitudinibus (Köln, 1521) s Bolognában 1513-ban kiadta — talán krakkói tanára példáján felbuzdulva — Janus Guarino-panegyricusát néhány más darabbal. Szatmárihoz intézett ajánlásában Janust és Szatmárit magasztalja. Janust mint „korunk” legjobb, legnagyobb költőjét: „quanta in illo venustas! quantus dulci quadam cum verborum

sententiarumque gravitate lepor! quanta niveo candori mixta svavitas!” Azelőtt azt hitte, Vergiliushoz, Ovidius- és Catullushoz senki sem mérhető; most palinódiát énekel, mert az egy Janusban mindaz az eruditio és lepor feltalálható, mi az említettek s a többiek sajátja; ha elégiáit olvasod, Tibullusnak hiszed, ha epigrammáit, nem vágyol tovább Catullusra. — Szatmári pedig „századunk” mecénása, tudósok menedéke, díszje és oltalma. Pártfogoltjai (Balbus, Besztercei Lőrinc, Brodarics, Hagymási és mások) felsorolásával igazolja ezt az állítását, tanulságos példát nyújtva egyben arról, hogy a mecénástól való függés bizonyos csoportszerű összetartozás („Szatmári csoportja”) számontartását is magával hozta. Magyi, mint váradi kanonok, a fiatal Perényi Ferenc püspök szűkebb körébe tartozott, azon Philippus Albaregalius váradi főesperessel együtt, kit szintén Szatmári pártfogoltjai közt említ. Mindhármukat jól ismerte a már többször említett Calcagnini, a két utóbbit nyilván még Bolognából. Mikor 1518-ban Egerbe jött, levéllel értesítette Magyit ittlétéről s válaszából örömmel látta, hogy kiváló barátja, kiben summa litteratura summa humanitasszal ölelkezik, nem feledkezett meg róla.

A harmadik bolognai tanuló, Besztercei Kretschmer Lőrinc (Laur. Bistricius), itthon székesfehérvári prépost lett. 1526-ban vonakodott kiadni a templomi edényeket, mit pedig a pápa engedélyezett a török elleni költségek fedezésére. Utóbb egyike lett Ferdinánd tekintélyesebb tanácsosainak. Valószínűleg 1543-ban halt meg. Bolognai tanára, Joh. Bapt. Pius, neki ajánlta Elegidia c. könyvét (1509), melynek végén Hagymásitól és Magyitól is olvasható néhány epigramma.

LÁTTUK FENTEBB a kis kancellária szervezetét, igazságszolgáltatásbeli szerepét, s még fentebb, Kárai Lászlóval kapcsolatban, e kancellária tagjainak népszerűbben nemzeti humanizmusát. Werbőczy végigjárta e hivatal tiszti fokozatait s pályája több mint

négy évtizeden át (1483—1525) ahhoz maradt kötve. A kancelláriai és udvari humanisták közé tartozik hát ő is, bár politikai szerepe korántsem volt „udvari szellemű” a maga egészében. A nagy kancellária eddig megismert humanistáitól abban is különbözik, hogy világi ember, mint kiskancelláriai elődei közt Thuróczy János, meg Drági Tamás.

Családja (apja Ozsvát, anyja Deák Apollónia) a bereg-megyei Kerepecről, majd az ugoc sai Verbőcről nevezte magát. 1458 körül születhetett. Tanulóéveiről semmit sem tudunk. Valószínűnek tartják, hogy Pozsonyban járt s ott tanult meg németül. Olaszul nem, görögül, latinul jól tudott. Kárai főnöksége alatt került be mint conservator a kis kancelláriába. 1483-ban már ott volt, egy pár év múlva notariussá, 1502-ben protonotariussá lépett elő s e minőségében az országgyűlés egyik jegyzői tisztje (feliratok fogalmazása, végzések megszövegezése) is reáért. 1514-ben lett a hivatal vezetőjévé, locumtenenssé, bizonyára Bakócz közbenjárására, ki politikai és családi érdekből közeledett a köznemesség vezéréhez. Ekkor már negyedik éve az erdélyi részek protonotariusa tisztjét is viselte Zápolyai mellett. A hatvani országgyűlés — 1525 — őt választotta meg nádornak. Mint nádor szinte tüntetett demokratizmusával; hivatalos irataiban és magánleveleiben „Regni Hungariae palatinus et servus” címet használt, az iratokat gyakran sajátkezűleg állította ki, nem úgy, mint erőszakkal letett elődje, Báthory István, „qui scribere non potuit”. Az azonban, ha írni nem, sok egyebet tudott s igen kellemetlenné tette neki nádori szereplését; szívósan „dolgozott” ellene a köznemesség közt is s elérte, hogy az 1526 áprilisi országgyűlés érvénytelenítette a hatvaninak a végzéseit, Werbőczyt hűtlenségben marasztalta el, őt pedig visszaemelte a nádori székbe. Werbőczy ezután már csak „Magyarország szolgájának” címezte magát, a zólyomi Dobronyára vonult vissza s ott értesült a mohácsi katasztrófáról.

Pályája ez első szakaszában döntő befolyást gyakorolt rá a nemzeti ellenzék egy vezére, Szobi Mihály, kinek a 90-es években magánjegyzője volt. A század vége felé már vállvetve küzdöttek a közjogi egyenlőség biztosításáért. Werbőczy birtokadományokat is nyert tőle s leányát, Katalint, feleségül vette. Az 1498-i végzéseken már felismerni közös politikájuk sarkpontjait; az 1500-iki országgyűlés feliratát már Werbőczy maga fogalmazta. Az 1505-ikin ő mutatta be az általa szerkesztett nyilatkozatot, mely szerint adandó alkalommal nemzeti királyt választanak; ezt a Rákoson latínul, magyarul felolvasták, helybenhagyták s mindenik vármegyének megküldötték, Werbőczynek pedig jutalmat szavaztak meg. Mindezek ellenére meg tudta tartani magát az udvar kegyeiben is, úgyhogy Szobi, meg a király szinte egymásra licitáltak adományaikkal. Az ő befolyására egyezett bele a nemzeti párt a kétéves Lajos megkoronázásába (1508), s ő hozott létre kompromisszumot a párt és az udvar közt Lajos trónraléptekor is. További országgyűlési szereplései közt az 1514-i a legnevezetesebb, melyen a jobbágyság elnyomását célzó végzéseket ő sugalmazta, meg az 1525-i rákosi és hatvani, melyek forradalmias viharai végül is pártja és a király megegyezésére s az ő nádorságára vezettek.

II. Lajos alatt követségben is többször megfordult. Először 1519-ben, Lajos római császársága ügyében a dogénál (kit magyar beszéddel üdvözölt) s X. Leónál. Rómában ekkor vagy öt hetet töltött, áhítattal járva szent helyeit; felvételte magát, vejét, négy fiát, két leányát a szentlélekről nevezett (többrendbeli egyházi búcsút biztosító) társaságba; ereklyék szerzése végett a pápához s annak unokaöccséhez (a majdani VII. Kelemenhez) fordult s mint az egyház buzgó híve, különösen megnyerte kegyeiket. A pápa két követtársával együtt római lovag rangjára emelte. 1521 elején V. Károlyhoz küldetett ki többedmagával török elleni segélyért; erre az útjára Bakócztól kért kölcsön díszesebb fel-

szerelést, többek közt négy ezüst tálat. Menet Bécsben Ambrosius Catharina (= Lanciloto Politi dominikánus) Luther-ellenes könyve került a kezébe; megtetszett neki s Lajoshoz intézett ajánlással Singreniusnál újra kinyomatta. Áprilisban érkezett meg a wormszi birodalmi gyűlésre, hová Luther érkezését is várták. Több oldalról megkísérelték a reformátor megpuhítását; Werbőczy és társai is meghívták ebédre (itt került elő a Bakócz-féle négy tál), élénken vitatkoztak vele, de eredménytelenül; Werbőczy és követtársa, Balbi, „bolond és tudatlan” embernek híresztelték őt az ebéd után. A pápai legátus azonban jelentést tett Rómába Werbőczy buzgalmáról s a bécsi nyomtatványról. Résztvett még a következő évi nürnbergi követségben; ekkor Ferdinánddal került bizalmas érintkezésbe; az kincstárnokával kölcsönt is adatott neki s bizonyos birtokigényei támogatására levélben kérte fel sógorát, II. Lajost.

A terjedező lutheránusságnak egyik leghatározottabb ellensége volt, nemcsak vallási meggyőződésből, hanem nemzeti aggodalomból a németység befolyását növelhető „német hit” miatt. VII. Kelemen pápa is értékelte szolgálatait; trónraléptekor (1523) neki és Zápolyainak levelet küldött s gratulált neki nádorrá választásához. Nádori hatalmát igyekezett felhasználni az új hit visszaszorítására, bár ezzel Mária királyné neheztelését vonta magára; így a királyné jegybéréhez tartozó bányavárosok többnyire Németországból telepített, Lutherhez szító bányászai ellen igen erélyesen lépett fel 1526 áprilisában. Kétségkívül ő volt az 1523. és 1525-i országgyűlés lutheránus-ellenes végzéseinek is egyik főszorgalmazója.

Mohács döntött pályája további alakulásáról. A Zápolyai királyságát elhatározó tokaji értekezletnek már ő volt a vezér-szónoka s jelentékeny részt vett a királyválasztó székesfehérvári országgyűlés (nov. 10) előkészítésében. Ő lett János király fő-kancellárja. Híven követte menekülő urát Tarnovba (1528

márc.—szept.), elkísérte Mohácsra is, hol az a Ferdinánd ellen vonuló Szolimán előtt tisztelgett (1529 aug. 18), nem sokkal utóbb pedig (szept.) a Szolimán által könnyűszerrel elfoglalt Budára. A 30-as években főkép diplomáciai megbízatásokban forgolódott. 1533-i konstantinápolyi útjával elérte, hogy a szultán a Mohács óta elfoglalt területeket és végvárakat Jánosnak engedte át. Kevesebb sikerei voltak a Ferdinánddal folytatott egyezkedésekben; pedig ott sürgős lett volna a megállapodás, nehogy a pápától török barátsága miatt (1528 végén) egyházi átokkal sujtott János király hívei meginogjanak hűségükben. Különb. hovatovább háttérbe szorult már Fráter György mögött, s a váradi békében (1538 febr.), mely János halála esetére Ferdinándnak biztosította a trónt, neki kevés része volt. János sem ő reá bízta már fia gyámságát. Mégis, mihelyt János, fia születése után néhány nappal elhalt (1540 júl.), a mellőzött Werbőczy Konstantinápolyba sietett, s a váradi béke ellenére János Zsigmondot ismertette el a szultánnal apja utódának.

Míg a Zápolyai-családnak ily nagy szolgálatokat tett, magánéletében nagy változások történtek. Sorra elhaltak: apósa (1527), neje, fiai az egy Imre kivételével, ki utóbb Ferdinándhoz állt át, tolnai főispán lett s Tinóditól is megénekeltetett. Fiágon ennek a fiával kihalt a család; leányágon Werbőczy leányától, Erzsébettől volt származandó Lorántffy Zsuzsánna. Az agg főkancelár attól félve, hogy „magtalanul talál kimúlni”, 1534-ben újra nősült; elvette Szerecsen János főispán özvegyét, Herczeg Katalint, de ez a házassága gyermektelen maradt.

Konstantinápolyi útja után a csecsemőjével Budán tartózkodó Izabella királynéhoz sietett. Budát csakhamar ostrom alá fogta Ferdinánd serege s Werbőczy erélyesen intézte a vár védelmét, míg felmentésére Szolimán 1541 augusztus 26-án meg nem érkezett. Szolimán az ismert alattomos módon a várnak birtokába jutván, új rendelkezést tett, mellyel másfél századra meg-

pecsételtetett Magyarország sorsa. Izabella és fia uralma alatt csak Erdélyt s a Tiszántúlt hagyta meg, azt is hűbéradó ellenében. János király egyéb területeit saját közvetlen kormánya alá vette, beékelődven ekként a két Magyarország közé. Izabellát Erdélybe „el-fölrakatá”, Werbőczyt Budán marasztalta „főbíró-nak” a magyar lakosság számára. Az egykori nagy magyar bíró nem fogta fel helyzetét és nemzete egész tragikumát; naív optimizmusából csak egy nemes szolgájának megölése riasztotta fel. Határtalan indulattal fakadt ki a török ellen, fenyegetőzött, el akart távozni, de mézes-mázos szóval megengesztelték. Kibékülésük örömeire a basa ebédet rendezett s barátságos poharazás közben méreggel itatta meg. Nagy kínok közt halt meg harmadnapra. Némelyek szerint nem a basa tette el láb alól, hanem pestis ragadta el.

Politikai becsületességéhez nem férhet szó. Előbb Corvin János, azután Zápolyai trónigényeit önzetlen szolgálta. De vérmérséklete akadályozta a higgadt mérlegelésben, ravaszabbak hálójában nem egyszer naívnak bizonyult, végletes állásfoglalások és józan megalkuvások közt következetlenül ingadozott. Méltán állapítja meg Fraknoi, hogy egész politikája kudarcot vallott; kudarcot a török ügyben, a nemzeti királyság ügyében, idegen-ellenességében (Gritti!), világi állásoknak egyházi kézből elvételében (Fráter György!), sőt még katolikus vallása védelmében is, amennyiben az 1523. és 1525-iki törvények végrehajtására Mohács után semmit sem tett; pedig hű fia volt egyházának, céljaira szép összegeket hagyományozott s a pogány rabságból szinte évenként váltott ki honfitársakat.

Tudós műve azonban, a Hármaskönyv, túlélte őt s fényesen ellensúlyozta gyakorlati politikája kudarcait. Oly halhatatlanságot biztosított neki, melynek valódiságához ezeréves történetünk során talán senkié sem fogható s oly „gyakorlati” hatást, minővel semmi más tudós alkotás nem dicsekedhet. „Balsorsodba

ki meghaltál még élve hazádnak, — Győztél! s most honnunk lelkibe halva is élsz” — mondja róla igazán, művének egy késői fordítója.

RÉG ÉRZETT SZÜKSÉGLETET elégített ki Hármaskönyvével. Írott jog hiánya sok rendetlenséget okozott az igazságszolgáltatásban s már több országgyűlés elrendelte végzések és régi szokások összeírását. Végre Ulászló alatt — talán már 1498-ban — történt meg a döntő lépés: Werbőczy megbízatása a nagy feladattal. Erre ő hivatva volt, már csak a hazai jog, a köz- és magánjogi intézmények s a bírói gyakorlat azon alapos ismereténél fogva is, melyet kiskancelláriai pályáján szerzett meg s történeti és jogelméleti tanulmányokkal mélyített el. A segítségére kirendelt bírakkal mindent jól megvitatva, 1514 tavaszára készült el művével. A Dózsáék leverése után tartott országgyűlés bizottságot küldött ki megvizsgálására, s a bizottság — csupa kartársa, barátja, pártfele a szerzőnek — néhány nap alatt elintézte dolgát; jelentését a rendek elfogadták, a király a művet jóváhagyta és megerősítette. Míg a bizottság munkája tartott, Werbőczy még átdolgozta a jobbagyokra vonatkozó részt a legfrissebb országgyűlési végzés — örökös szolgaság — értelmében. A Hármaskönyv pecséttel ellátása, megyékként szétküldése s törvényerőre emelése azonban, mit a rendek szintén kívántak, elmaradt, valószínűleg a főurak ellenzése folytán. Nemsokára Ulászló is meghalt. Werbőczy pedig, hogy fáradsága kárba ne vesszen, az igazságszolgáltatás a késedelem miatt ne szenvedjen, 1517-ben kinyomatta művét Bécsben Singreniusnál, Tripartitum opus juris consuetudinarii inlyti regni Hungariae címen. A kiadvány igen gyorsan, negyven nap alatt elkészült. A végén egy „carmen” (Balbi Jeromos kir. titkártól) magyarázza, mit jelent Werbőczy műve a „ferox” Pannonia addigi jogbizonytalansága után s mint fogja szelidíteni a véres Mars híveinek szittyá erkölceit, minél

fogva Licurgus és Solon dicsőségét vallhatja magáénak. Hasonló magasztalással szól felőle pártfogoltjának Bekényi Benedeknek egyik epigrammája, míg a másik előre is megleckézteti a várható Zoilusokat.

A Hármaskönyv, e kiadvány magva, Prologusból, I., II. és III. részből áll; ezt a tömböt fogja közre Werbőczy Ajánlása Ulászlóhoz, meg ugyancsak Ulászlóhoz intézett Conclusiója; ez immár nagyobb egység Ulászló jóváhagyó oklevelébe van mintegy védőszíromba belefoglalva, olymódon, hogy az oklevél szövege előtte, záradéka (az aláírásokkal) utána olvasható. Az oklevél-kereten kívül még egy burok van: lefelől Werbőczy üdvözlő szavai „az olvasóhoz”, leghátul Balbi és Bekényi említett versei.

A mi szempontunkból elsősorban Ajánlása és Conclusiója érdemel figyelmet. Ezek mindennél jobban megvilágítják száunkra műve fejlődéstörténeti jelentőségét: hogy tudniillik a jog területén is végrehajtotta azt a felemelkedést a szóbeli hagyományozásból az írásbeliségbe, mely az irodalom más ágaiban már korábban végbement; meg hogy humanista létére bizonyos nemzeties visszahatást indított meg a nemzetközi humanizmus ellen.

Ajánlásában éppoly önérzetesen állítja szembe a műve által létesített szilárd jogállapotot a szóbeli hagyományozásban botorkáló korábbival, akár Anonymus a scriptura bizonyosságát a paraszt-fabulák és jocular-énekek mende-mondáival. Azért tartotta — úgymond — érdemesnek e munka elvégzését, hogy törvényeink első zsengéit már ezután ne azokból a régi mesékből („ab antiquis illis fabulis”) merítsük, hanem a tudás előcsarnokából és szentélyéből s magából a polgári tudománynak forrásából, mert így mélyebbre ereszkednek és szilárdabban meggyökereznek mindenek elméjében. Nem ismer magasztosabb s örök dicsőség elnyerésére hatékonyabb eszközt, mint eleddig sűrű homálytól borí-

tott törvényeinknek és végzéseinknek közzétételét, az írás fényével — „scriptionis nitore” — megvilágítva. Nagy szégyenünknek tartja, hogy azt a munkát, melyre ő mostan vállalkozott, annyi századon át elhanyagoltuk. De nem óhajt nemzete rovására dicsekedni: mihelyt váddal illette, legott menti, sőt magasztalja is egy más területen szerzett dicsőségéért. Szerinte ugyanis Szent István óta a keresztyén köztársaság megvédése vált a magyarság feladatává; most vagy 140 év óta a törökkel szemben biztosítja vére hullásával a többi keresztyén népet. Egy nép sem állt szívósabban őrt a keresztyénség mellett, mint a magyar. Ezért töltötte fegyverben jobbadán egész életét, s hadi szolgálatban forgolódván, sem nyugalma, sem ideje nem volt a nemességnek a törvények gondosabb megvizsgálására és közzétételére. De most már Ulászló gondoskodása folytán ebben a dicsőségben sem leszünk alábbvalók más nemzeteknél.

Az a gondolat, hogy Magyarország a keresztyénség védő bástyája, Aeneas Sylvius óta már az egész humanista világban köztudatszámba ment, a magyar humanizmus pedig, a Hunyadiak humanizmusa, mintegy a nemzeti hivatás jelszavaként hangzott; 1525-ben már magyar ének, Geszthy László diák éneke, inti az urakat: vennék elő a régi jó nevet s „keresztyénségnek jó vérti” lennének. Bonfini, mint láttuk, egyenest Géza fejedelemnek, Szent István atyjának tulajdonította a magyarság isteni küldetésének ily értelemben való első kihirdetését. Werbőczy tehát a nemesség műveltségbeli mulasztása ellenében a másik serpenyőbe egy oly dicsőséges szolgálat érdemét veti, amelyben éppen az újabb humanista műveltség szerette látni a magyarság európai küldetését. Magyarán mondva: barbárságot humanista érveléssel ment. Az ő humanistaságának valóban van oly paradox vonása, mely az akkor már évszázados magyar humanizmus ellenében új idők hírnökének tünteti fel őt. S ebben áll, mint mondtuk, irodalomtörténeti másik jelentősége. A barbár mulasz-

tás kipótolója u. i., kit az előbbieken ismertünk meg, másfelől némely barbár hagyományok öntudatos fenntartójának a szerepét vállalja.

A magyar joghagyományt, e „barbár” népjogot, ő a római jog szemmeltartásával rendszerezte jogtudománnyá, a hazai latinság jogi műszavainak azonban lehető kímélésével, megtartásával, mit jogtörténetünk méltán érdeméül tud be. Művének tudós, belső rómaiságával (a római jogot szemmeltartó humanizmusával) maga is ellenkezni látja némely szövegei és szóhasználatára „hazai latinságát”. Mindamellet nem tágit eltökélt szándékától, s a megszokott hazait, ha barbár is, nem áldozza fel a humanista divatnak. Egész Conclúsiója voltaképp ebbeli eljárását indokolja.

Barbársága védelmére — a humanizmusban otthonos szellemességgel — megint a humanista műveltség tulajdon fegyvertárából sorakoztatja fel első érveit. Klasszikus analógiákra hivatkozik: a régiség iránt tartozó tiszteletből a római törvényhozók is megtartották a hagyományos, avult műszavakat; a legtudósabb latínok, Cicero és mások, sokszor szintén idegen és merően barbár (szardiniai, perzsa) szót iktattak írásaikba, — Fabius Quintilianus bőven értekezik is erről; Maro, fő-fő latin költő, kihalt mondásokat is vegyített arany verseibe; kiváló férfiak saját koruk szavait használták az övéikkel való beszédükben. Ha tehát mind ezeknek szabad volt avultat és a maguk korában közkeletűt, tehát nem klasszikust használniok, úgy véli, neki is szabad ugyanazt tennie. Annyival is inkább — így érvel tovább —, mert ő magyarjainknak ír, azokat akarja tanítani. Márpedig azok Cicero, Livius, Sallustius, Aulus Gellius könyvei helyett inkább a fegyvert forgatták kezükben s földjüket mívelték. Szükség tehát, hogy az ő megszokott, egyszerűbb latin nyelvükön szóljon hozzájuk, s megengedhető, hogy oly szavakkal is éljen, „melyek inkább Magyarországon, mint Latiumban jöttek szokásba”. Nem volna

humanista, ha e magában véve is meggyőző, józan, gyakorlatias okoskodást hasonló értelmű klasszikus nyilatkozatok bő idézésével nem támogatná. De azok nélkül most meglehetünk.

Bizonyos konzervatív szándék szükségkép befolyásolta gondolkodását: tudományos kötelessége volt a régihez való ragaszkodás, hiszen a középkori jogvilág hagyományainak nemcsak írásba- és tudós rendszerbe foglalása, hanem általa megmentése is feladatául tűzetett ki. Feladata természete egyenest megkövetelte tőle azt a „szilárdságot”, mely a hazai jogi műszók és némely szövegrészek megtartásában szinte a hagyománytisztelet magaslatára emelkedik.

Nos a magyar humanizmus ekkori fejlettségében éppen a konzervatív hajlamok felébredése jelentett újat. Hogy a latin a középkoron át nekünk mintegy nemzeti irodalmi nyelvünk volt, hogy tehát vannak hazai hagyományai, melyeket mihelyt gyakorlati érdekből írunk-szólunk rajta, még az európai műveltséget jelentő humanizmus kedvéért sem tagadhatunk meg: ezek a gondolatok Werbőczy ismertetett nyilatkozataiban tűnnek fel először. Humanista elődeitől (s már Vitéz Jánostól is) a hazai latinságnak csak ócsárlását hallhattuk; régibb, középkori szellemű írók pedig a nyelvi egyszerűséget csak sablonos szerénykedésből hangoztatták (mint az István-legenda Minor- és Hartvik-féle változata). A latin-nyelvű prédikáció-irodalomban már találni oly előzményeket, melyek Werbőczy gyakorlati szempontjával egyeztethetők; Pelbárt például eleve számot vetett azzal, hogy latin-nyelvű prédikációit az egyszerű nép előtt fogják magyarul elmondani s ezért írt „brevi et simplici stylo”, egyenest a mi népünk képességeit tartva szeme előtt. Hazai nyelv- és irodalomtisztelete, hazai és nemzetközi latinság, barbár és klasszikus latinság között való tudatos választás azonban Pelbárt gondolkodásában még nem játszott, nem is játszhatott szerepet. Mindez csak a humanizmus közbenjöttével s egyenest segítségével juthatott

el oly világos eszméltre, aminőt Werbőczy felfogásában mutat. Hagyomány érvényesítésére csak most, a jó félszázad óta meghonosodott klasszikus divatú latínság ellenében nyílt alkalom, s irodalom és irodalmi nyelv elméleti kérdései iránt is csak ez új, humanista műveltség fejlesztette ki a fogékonyságot, sőt az tárta fel az antik latínságban magában a nyelv és stílus vitás kérdéseire is alkalmazható, eligazító mintákat. Werbőczy konzervativizmusa is csak annálfogva modern jelenség a maga korában, mert oly műveltséggel — az orthodox humanizmussal — szemben jelent részleges visszahatást, melyet elébb tökéletesen felszívott magába.

E fejlődéstörténetileg emlékezetes állásfoglalás kétségkívül a „közönség” figyelembevételének köszönhető. A közönség figyelemreméltatása azonban „a nemzeti irodalom” eszméjének felerengését jelenti magán a latin-nyelvűségen belül: irodalmi rétegződést a közönség színvonalának különbsége szerint. Innen már csak egy lépés a közönség még realisabb figyelembevételéhez: az annak saját anyanyelvén való íráshoz. Meg fogjuk látni, hogy Werbőczy e tekintetben is az úttörők közé tartozott. A humanista műveltségű nagy jogász éppen humanista tanultságától támogatva indíthatott útnak egy formailag kisebbigényű magyar deákságot: bizonyos köznemesi, erősen jogászszos színezetű, alsóbb humanizmust.

DE LÁSSUK magát a Hármaskönyvet.

Prologusa a jogi alapfogalmakat fejtegeti s mintegy az ő jogbölcséletét tartalmazza. Az I. rész a nemesek jogait foglalja rendszerbe, a II. a törvénykezési eljárás szabályait a nemesek vagyonügyi pereiben; a III. azokról a peresügyekről szól, amelyek föllebbezés útján kerülnek a kir. kúria elé, továbbá a külön jogszokásokkal rendelkező Dalmát-Horvát-Szlavonország, Erdély, a szabad városok, jobbágyok és parasztok jogviszonyairól. A ré-

szek (Pars) titulusokra, ezek paragrafusokra taglalódnak. A mű egészbenvéve tankönyvjellegű, értekező, doktriner modorú; sokszor történeti fejtegetésekbe bocsátkozik, a törvények eredetéről stb. értekezik. A külföldön elterjedt jogkönyvek közül egyik sem volt közvetlen mintája; vannak némi egyezései egy XIV. századi osztrák Summa legummal, de talán csak azért, mert mindketten a római jog általánosan ismert tankönyveiből merítettek. Hármasszemponjtával is a római jog kommentátorait követi (de personis, rebus, actionibus), de kivitelben nem következetesen. Egyébként is a római jogra támaszkodik, definitióit, distinctióit attól kölcsönözi. Kútfői: országos végzések, királyi kiváltságlevelek, közönséges szokás, megyei törvényszéki és országos bírói gyakorlat, hazai krónikák, a római és kánonjog, kivált Justinianus Institutiói, Pandectái és Gratianus Decretuma. Jogszemléletében átmeneti ponton áll; egyfelől a középkori theocentrikus felfogás alapján a természeti jog hagyományos keresztyén tanára építi fel rendszerét s a skolasztika és az általa közvetített antik gondolatkör jogbölcseletéből merít; másfelől ismeri már a humanisztikus irányzat új szempontjait, de a jog profán felfogásában csak óvatosan, a theisztikus világszemlélettel lehetőleg összeegyeztetve követi azokat.

A Hármaskönyv nemcsak magánjogi törvénykönyv. Valóságos közjogi magna chartája lett a köznemességnek. Közjogi része Werbőczy pártpolitikáját, a köznemesség hegemoniáját szolgálja. Az alkotmányosság alapelveit úgy fogalmazza meg, hogy a királyi hatalmat, melyre a köznemességnek az oligarchia ellenében szüksége van, ne gyengítse. Az I. rész 2. titulusában megállapítja az egész nemesség egyenlőségét s ezt a következő két titulusban a nemesség eredetének előadásával indokolja. A magyarok ugyanis mind egy nemzetségből (Hunortól és Magortól) származván, eredetileg szabadság dolgában egyenlők voltak; Scythiából kijövén, azokat, kik a gyűlésbe, vagy hadba hívó véres

kard parancsait nem követték, örökös szolgaságra kárhoztatták. Mikor azonban Szent Istvánt önként királyukká választották és megkoronázták, az uralkodással együtt a nemesítés (= a nem nemesektől birtokadománnyal megkülönböztetés) jogát is a szent korona joghatósága alá helyezték, királyukra ruházták át. Akik a nemességnek nevezett adományos szabadság részesei, azokat „a szent korona tagjainak” (*membra sacrae coronae*) mondjuk, s azok a törvényesen megkoronázott fejedelem hatalmán kívül senki másénak nincsenek alávetve. A nemesség négy fő és kiváltságos jogát (előzetes idézés nélkül nem tartóztathatók le; a fejedelem is csak törvény útján háboríthatja őket; örökre adómentesek, csak az ország védelmére tartoznak katonáskodni; szabadságukban áll az aranybullában biztosított ellenállás) a híres „*primae nonus*” (I : 9) formulázza. Werbőczy szentkoronatanának alapelemei a rendi alkotmányok felfogásában máshol megvoltak, nálunk az Intelmektől fogva az István-legendák, gesták és oklevelek utalásaiban folyvást ellenőrizhetők. Mióta pedig az Árpádháznak Máriával († 1395) magvaszakadt, a dinasztia-változások zavarai közt mind tisztábban előtérbe lépett a szent koronának személyfeletti, az államot eszmeileg képviselő: szimbólum-jellege. A szent koronával átruházott uralkodói hatalom elméletét nem is Werbőczy eszelte ki; teljes kifejelettségében mutatja azt már az I. Ulászló megválasztásakor kiállított 1440-iki oklevél. Az ő egyéni jogászai gondolata abban a történeti magyarázatban rejlik, mellyel a szent koronában jelképezett királyi hatalom eredetét állapította meg, s mely végső jogforrásul, a nemesség jogi elődjéül, voltaképp az utolsó pogány népgyűlést jelöli ki. A szent korona tanát ő fogalmazta meg a magyar nemesi jog egyik alaptételévé, saját nemzeti politikája értelmében.

Biztosította a köznemesség állását a jobbágysághoz viszonyítva is (III : 25). Minthogy a jobbágyok, Székely György nevű gonosz haramia vezetésével felkeltek a nemesség ellen s így örök

hűtlenség vétkébe estek, földesuraiknak feltétlen és örökös szolgálásába vettettek. Kánonjogi fontos vonatkozásai miatt emeljük ki az I:11-et, mely a magyar király kegyúri jogait biztosítja egyházi hivatalok adományozásánál, a pápának csak a megerősítés hatalmát tartva fenn.

BÁR A HÁRMASKÖNYV, mint láttuk, magánkiadványként jelent meg, hamar elterjedt. Felek, ügyvédek, bírák mindjárt használatba vették, még Werbőczy politikai ellenfelei is. Az 1518-iki bácsi országgyűlés már mint törvényesen elfogadott jogkönyvről szól róla. Hamarosan új kiadásai jelentek meg (Bécs 1545, 1561, 72, 81). Weres Balázs, váradi főbíró 1565-ben Debrecenben magyar fordítását tette közzé, 1574-ben horvát, 1599-ben (Bécs) német fordítása is megjelent. Jóllehet Werbőczy János királyhoz szegődött, könyvét Ferdinánd országrészében is használták s így neki köszönhető, hogy a magyar jog egysége a megoszlás századaiban is biztosított és a magyar korona egész területén állandósult. 1628-ban csatoltatott a Hármaskönyv latin szövege a magyar-, 1698-ban az erdélyi országgyűlések törvényeinek gyűjteményéhez, s így azon törvényekkel egyenlő jogi érvényre és kötelező erőre emelkedett. A király kegyúri jogainak védelmében udvar és főpapság, 1613-ban maga Pázmány is Werbőczyre támaszkodott.

Közjogi tanítása 1848-ig uralmon maradt, s biztosította a nemesség vezérszerepét a később felemelkedő idegen ajkú városi polgársággal szemben is. Hozzájárult, hogy a korona megőrizte varázsát és államfenntartó hatalmát. Nagy része van benne, hogy az egyház és a magyar királyság közti szoros frigy, mely külső kapcsát a királyi kegyúri jogban bírta, mindvégig megmaradt. Aki a magyar alkotmányt támadta, az ő ostromával kezdte, mint II. József, s Izdenczy udvari tanácsos, aki 1790-ben röpiratot adott ki ellene. Magánjogi hagyományai részben ma is életben

vannak. „Dicsőség ez, — mondja Fraknói — melyben Werbőczy a római és kánoni jog nagy codificatoráival osztozik.”

BIZONYÁRA SOKAT KÖSZÖNHET NEKI a nemzeti nyelv is. Mint szónok, magyarnyelvű beszédeiben nagy bíró-elődje, Drági Tamás nyomdokaiba lépett. A magyarul való szónoklás a nemzeti méltóság jele és követelménye volt az ő szemében, ezért szólt a dogéhoz magyarul (1521). Egyik beszédében, melyet 1524-ben az országgyűlési küldöttség élén intézett a királyhoz, nagy erővel hangoztatta az „itt élned, halnod kell” gondolatot: a királynak veszedelem esetén van hová futnia, „de a mi sorsunk hazánkétól elválaszthatatlan”. Több szónoklatának ismerjük tartalmát, gondolatmenetét, magyar feljegyzésben egy sem maradt reánk. Mint kancelláriai tisztviselő régi gyakorlatot folytatott, mikor a felek nyilatkozatait magyarul jegyezte le maga számára; de mikor hivatalos oklevélbe is ezt a magyar szöveget foglalta bele, mint Kesserű Mihály püspök és húga pörében (1523), akkor már nyilván az úttörők közé kell sorolnunk őt.

Humanista kapcsolatai leginkább Béccsel voltak. Ott tanította Bekényi Benedeket s azzal, meg annak tanárával, Joh. Camers ferencessel adatta ki Janus tíz elégiáját 1514-ben. Camers ezért bő jutalmat kapott s viszonzásul még ez évben neki ajánlta Plinius-indexét, 1520-ban pedig Solinus-kommentárját, ez utóbiban őt mint humanistát s vallásosságban is kiváló férfiút magasztalva. Bécsben jelent meg, mint láttuk, a Hármaskönyv is, Singreniusnál; ez szép ajándékot kaphatott tőle s néhány hónap múlva hálából neki ajánlta egy Petronius-kiadványát. A szintén Bécsben élő Ursinus Velius Bekényi útján kereste pártfogását s 1527-ben kiadott verskötetében három epigrammát szentelt neki. Chrysologus de Valle Mariae bécsi író, pap, egy munkájában (A nyelvek tanulásának hasznáról, 1518) — mely a hét nyelven verselő Budai Simon emlékét is fenntartotta —, mint sok nyelven

tudó férfiút említi Werbőczyt, kivel Singreniusnál többször volt alkalma találkozni. Ez idegen írók Verbetiusnak, Verbeuciusnak írják a nevét, ő maga, meg Bekényi Steph. de Werbewcz- vagy Werbeucznek.

EMLITETT PÁRTFOGOLTJA a mikófalusi Bekényiek régi hevesi családjából származott. Ő taníttatta Bécsben, s neki lett a kis kancelláriában protonotariusus (1524). Tanult Olaszországban is. Pártfogójával együtt a nemzeti párthoz tartozott. Említett Januskiadásához s a Tripartitumhoz verseket, az előbbihez ajánlást is írt. Tanára, Joh. Camers neki ajánlta egy Florus-kiadását (1518), Ursinus Velius pedig Naeniáit (1526). Emez említi ajánlásában, hogy a mult télen ismerkedett meg vele Piso házánál s kéri, hogy diligenter ajánlja őt Werbőczy figyelmébe. Egy Pisóhoz írt versében (Monosticháiban) magasztalólag szól róla.

HUMANISTÁINKNAK külföldiekkel való érintkezése, mint láttuk, állandó volt. A legtöbben Olaszországban tanultak s fenn tartották ott szerzett baráti kapcsolataikat. Volt azonban Budán egy kis idegen humanista-telep: a cseh kancellária, s a határhoz közel fejlődött ki egy új humanista központ: Bécs. E kettő egymással, a magyarok mindkettővel elég élénk kapcsolatokat tartottak fenn. Béccsel a Habsburg-párti politika, az egyetem humanista szellemű átalakulása, az ott tanuló magyarok s az ott működő nyomda révén is megsokasodtak az érintkezések.

A cseh kancellária élén Schellenberg János állt, ismert humanista és mecénás. Tisztviselői közt a prágai egyetemen tanult erős cseh hazafi, Schlechta János érdemel különösebb figyelmet. Ez 1495 tájától 1511-ig volt itt. Jártas volt a görögben, írt költeményeket, s egy Mikrokozmosz c. platonista dialogust a test és lélek viszonyáról. A német humanizmust igen nagyra becsülte; Celtisszel és Erasmusszal levelezésben állt. A másik cseh kancell-

lista, Olmützi (Käsenbrot?) Ágoston alkancellár, egy-két évvel Schlechta után jött Budára s vele egyidőben távozott. Esztétikai, történeti, teológiai, csillagászati munkákkal tűnt ki. Költeményei, köztük állítólag egy hazánk történetére vonatkozó epikus műve, elvesztek. Távozása után főképp teológiával foglalkozott; Thurzó Szaniszló felszólítására röpiratokat is írt a valdenzek ellen. Tau-nikus, mint tudjuk, rokona és pártfogoltja volt.

Mikor Szatmári György Anna királyné kedvéért felfrissítette a magyar kancelláriát, Schellenberg is ki akart tenni magáért s meghívta a csehek nagyhírű költőjét, Hassensteini Lobkowitz Bohuszlávot. Az 1502—1503-ban csakugyan Budán tartózkodott; Szatmári, Thurzó Zsigmond, Móré s más magyar kancellisták társaságában jól érezte magát; „scilicet in mediis habitare videbar Athenis”, írja egy versében. Együtt látogatták a Corvinát, symposionokat tartottak (egy ízben Várdai Pál budai prépostnál). A magyar főpapokról tett nyilatkozatát fentebb már idéztem.

A bécsi kapcsolatokat Celtis Konrád igyekezett intézményesen megszervezni. A bécsi egyetem humanista szellemű reformálását Miksa császár kezdeményezte, az egyetem „szuperintendense”, Perger Bálint segítségével. Meghívták tanárnak Balbi Jeromost, a bolognai Angelus Cospust, a camerinói Joh. Camer-set. Balbi távoztával (1497) tanszékére Celtis Konrád került s az folytatta a Perger által megkezdett szervezést. A bajor származású Celtis, családi nevén Pyckel Konrád (1459—1508), több éven át járván olasz egyetemeken és a krakkóin, megismerkedett a mi humanistáinktól is jól ismert Guarinóval, Ficinóval, Beroaldóval, Aldusszal, Callimachus-szal, s a római Pomponius Laetus „akadémiája” ébresztette fel hajlamát hasonló tudós körök szervezésére. Öt évi ingolstadti tanárság után foglalta el Balbi bécsi tanszékét. A skolasztikus szellemű egyetemmel nehezen boldogulván, Miksa engedélyéből afféle ötödik karként egy Collegium

poetarum et mathematicorum-ot szervezett, amely azonban még halála előtt megszűnt. Az olasszal szemben nemzeti, német humanizmus úttörőjének érezte magát. Írt szerelmi verseket, ódákat, epigrammákat, kiadott klasszikusokat (Tacitus Germaniáját), a német kolostori humanizmus zsengeit (Hrotsuitha darabjait), divatba hozta klasszikus drámák játszatását hallgatóival s maga is szerzett, és az udvarban előadatott, alkalmi ünnepi játékokat.

Budán már Mátyás végső évében megfordult, Bécsből pedig már 1497-ben ellátogatott ide az osztrák Neideck Györgynek, 1495-től fogva Ulászló titkárának, 1500 után Miksa kancellistájának vendégeként s innen kezdve a két város humanistái közt gyakoribb lett az érintkezés. Az ekkor toborzott budaiakból, a bécsiekből (Krachenberger, Fuchsmagen, Cuspinianus, Stiborius, Stabius, Balbi stb.), s a már szervezkedett augsburgi és nürnbergiekből megalapította a Sodalitas Litteraria Danubianát, a dunamenti humanisták afféle akadémiaját. E társaság patrónusa ifj. Vitéz János lett; annak halála után Cuspinianus, Miksa orvosa, az egyetemnek csakhamar rektora, vette át a vezetést. Bécsben rendszerint Collimitius (Tanstetter György) udvari orvos, levéltárnok, Budán gyakran megfordult császári követ házában tartották symposionjaikat, többször a budaiaknak is részvételével. Az egész Sodalitasnak nagyobb volt a füstje, mint a pecsenyéje. Elnököt választott, symposionokat rendezett, kinyomatta Celtis egy-egy munkáját, 1501-ben néhány tagja fellépett Celtis alkalmi színdarabjában, 1507-ben egy zenészeti művet bocsátott közre. Mindez Bécsben történt; a társaság bécsi tagjai ragadták kezükbe a vezetést. Vitézen kívül magyar nem is vett benne részt, Budáról csak a csehek, Neideck György, meg Mátyás és Ulászló olasz orvosa, Milius. Olmützi Ágoston ajándékozott a Társaságnak egy római aranyérmekből készült díszes serleget s azzal köszöntötte őket 1508-ban. Ez év február 4-én Celtis meghalt s nincs több hír

Sodalitasáról. Nagyban és egészben a platonista, részben az erasmista hajlamok erősítésében láthatni a Társaság jelentőségét.

Az említett bécsiek közül a velencei születésű jeles jogtudós, költő, történetíró és szónok, Balbi Jeromos emelendő ki, akivel Bohuszláv szerint Celtis sem szerénységben, sem tanultságban nem mérkőzhetett. Pomponius Laetusnál tanult; a párizsi, bécsi, prágai egyetemen tanított, majd ifj. Vitéz meghívására többször is megfordulván Budán, 1501-ben itt telepedett meg. Királyi titkár, a királyi gyermekek nevelője, 1510-ben Szatmári magántitkára, utóbb pozsonyi prépost és kancelláriai tisztviselő lett. Bizalmas embere, híve volt Szatmárinak. Többször járt diplomáciai küldetésben, így, mint láttuk, Werbőczyvel Wormsban. Nándorfehérvár eleste után Ferdinánd szolgálatába állt, s tőle püspöki kinevezést nyert. Olaszországban halt meg. Sok ledérséget tartalmazó verseit nagyrészt még politikai pályafutása előtt írta s adta ki (Bécs, 1494); kinyomatta különféle Oratióit is (1521, 1523); már Bolognában adta ki (1529) V. Károly utódainak, a Casa Austriacának Vergilius modorában nagy jövőt jósló Vaticinatióját. Janus verseit jól ismerte s nagyra becsülte. Van versei közt több, leginkább ifj. Vitézhez intézett, magyar vonatkozású darab. Megénekelte egy vértesszeli kalandját is: rablóktól megtámadtatását és félholtra veretését. Állítólag még Mátyás királyra írta, de aztán Miksának ajánlta De laudibus bellicis regis Pannoniae című költeményét; olyan is, hogy ráillik bármelyikre. Többen (elsőül Erasmus) neki tulajdonítottak egy nagy port felvert kis művet, mely 1513-ban jelent meg szerző, hely és nyomtató nevének eltitkolásával: Julius pápa és Szent Péter dialogusát, ezt a voltaképp II. Juliust gúnyoló és pellengrére állító pamfletet, melyet XII. Lajos engedélyével a párizsi egyetemen nyilvánosan is előadtak. Századok multával (1785) egy magyar író, Kovács Ferenc is lefordította, de nem adta ki. Ha valóban Balbi írta, akkor Budán írta.

Balbi árnyékában említhetjük meg egy hívét és barátját, a század végén Bécsben tanuló, utóbb bécsi egyetemi tanár Vitéz Mihályt, ki verseket is írt; meg Celtisnek egy tanítványát, ki Balbival is jó viszonyban volt, Krausz Bálintot, 1499-ben a brassói városi iskola tanárát; erről Celtishez intézett leveleiből (1500) mindössze annyit tudunk, hogy elvágott Brassóból s Bécsbe és Olaszországba készült.

A német, és általában a nyugati, de az északi (lengyel) kapcsolatok is a huszas években, Mária királyné körében jutottak el az itt látottnál nagyobb, világnézetileg is mélyebb jelentőségre, elősegítvén Erasmus és Luther tanainak terjedését.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

V

MÁRIA KIRÁLYNÉ, ERASMUS ÉS LUTHER
HÍVEI

Erasmus (1467?—1536) humanizmusában, az olasztól eltérőleg, nincsen nemzeti megkötöttség, nincs Róma-gondolat. Humanizmusa egyetemes ember-eszmény: emberhez, az európai emberiség tagjához méltó magatartást jelent. Ez emberméltóságot az irodalmi műveltség — studia humaniora — útján szerezhetni meg; nemcsak tanultság jár vele, hanem művelt viselkedés, jóakarát, nyájas szeretetreméltóság, őszinteség és szelídség, mind egyes emberek (barátok), mind népek érintkezésében. E tulajdonságok teszik lehetővé az önművelés számára nélkülözhetetlen nyugalmat és szabadságot, miknek megzavarása a legrosszabb fajta inhumanitas.

Tanítását a szintén egyetemes emberségre nevelő keresztyn szellemmel nem tartotta ellenkezőnek, sőt connexust látott a kettő között, valamint történetileg szerves összefüggést az antik műveltség és a kezdődő keresztynség, az antik humanitas és az evangélium között. Az evangélium nemcsak isteni kijelentés, hanem betetőzése az antik műveltségnek; viszont az ókornak voltak kiválói, szinte „szentjei” (Sokrates, Cicero), kikben a keresztyn szellem előre munkált. Az antik műveltség hanyatlását nem a keresztynség pogányellenessége idézte elő: a kezdődő keresztyn irodalom felvette magába a humanitást, az egész antik műveltséget, eloquentiát; felvette elsősorban a szentírás, mely mint „antik szöveg” az egész jövőndő műveltség alapja és előképe;

felvették a görög és latin egyházatyák (Origenes, Hieronymus), kik magyarázva terjesztették e műveltséget, a „*philosophia Christi*”-t; — hanem igenis utóbb rontotta meg *inscitia* és *barbaries* a „*bonae litterae*” elhanyagolásával ezt az alapot s ma már megzavarodott tan és illetéktelen hagyományok zárják el tekintetünk elől az ősi előképet. *Vetera instaurare* tehát! Vissza itt is, nyelvstudiummal az ősforráshoz, a szentíráshoz és az egyház régi doctoraihoz. Az olaszok nem látták tisztán e célt, az antik írók kiadásával érdemes ugyan, de egyoldalú munkát végeztek s ezért estek vissza-vissza némi pogányságba. Ki kell adni a szentírást, legelőbb az Új szövetséget eredeti görög alakjában, meg az egyházatyákat, elsősorban Szent Jeromost. Amint a világtörténeti út a görög műveltségtől vezetett a Krisztusihoz, a mai ember önképzésének is ez a helyes útja: a *bonae litterae*-től a pietashoz, a *sancta eruditió*hoz, melynek végcélja nem más, mint Krisztus. Az antik *humanitas* felújítása tehát egyenest a keresztyén vallás javát szolgálja.

Antik és keresztyén szellem ez összeegyeztetési kísérlete, mint látni, az egyháztól is bizonyos újjászületést kívánt: visszatérést egy tökéletesebbnek ítélt régihez, vagyis bizonyos fokig megtagadását skolasztikus theológiának és egykorú egyháznak: mert hogy keresztyéneknek kell maradnunk, nem vitás, de barbár keresztyénnek, skolasztikus barbárnak maradni méltatlan az európai emberiség tagjához. Kritikai álláspont volt ez az egyházzal szemben, tehát bomlasztó erő, a reformáció további útegyengetője a platonizmus után, melyre maga is támaszkodott. Mindamellettt Lutherrel korántsem értett egyet Erasmus. *Tranquillitas* és *libertas*: alapvető pillérei a *humanitas* Erasmiának; ezek nélkül sem a *bonae litterae* újra virágzása, sem a *sacrae litterae*-vel való *connexusa* nem valósulhat meg. Már pedig Luther e két főpillért veszélyezteti; tumultust támaszt, megzavarja a *pax humanát*, áldatlan viszályokat szít, a tömeg bevonásával intéz el

oly kérdéseket, melyekre nézve tudósok közt, könyvek útján kel-
lene megállapodni. Egyébként az akarat szabadságát valló Eras-
mus nem is érthetett egyet Lutherrel. A maga korában azonban,
kivált míg De libero arbitrio-ját (1526) ki nem adta, nem min-
denki látta világosan az ő álláspontját. Brandenburgi György ör-
grófot is csak Piso világosította fel a két álláspont ellentéteiről.
E tájékozatlanságot Erasmus viselkedése is elősegítette. Ő szel-
lemiekben az egyéni szabadság oly mérvű újdonságát jelentette,
amely már minden megkötöttségtől, még a küzdelemre kötelez-
hető nyílt színvallástól is óvakodott. Az ő önző forrású toleran-
ciája vallási közöny és érdektelenség ragályaként terjedt s a
lelkekben oly vallási interregnumot idézett elő, mely szinte le-
fegyverezetten várta a történendőket. Ő a humanista világban
akarva nem akarva a reformáció ekéje alá irtott. Hamar
kitűnt ugyan a két „reform” belső ellentéte, de akkor már ott
állt a nem-humanista Luther mellett Melanchton, ki az egész új
műveltséget felszívta s képes lett a humanizmus által felébresz-
tett művelődési vágyat is kielégíteni az új hit keretében.

A BUDAI UDVARBAN az imént említett Pison kívül Mária
királyné fülében csenghetett legotthonosabban Erasmus neve. Ő
is Németalföldön született (1505) s Löwenben töltött gyermek-
évei alatt Erasmusnak egy nagy híve volt a nevelője: Utrechti
Adorján, az ottani egyetem alkancellárja, ki 1522-ben pápává
lett VI. Adorján néven. Mária kilenc éves korában került Bécsbe,
nagyapja, Miksa udvarába, majd Innsbruckban Lajos testvéré-
vel, Annával nevelkedett együtt három éven át. Magyarországra
1521 június végén érkezett; Pozsonyban Szatmári fogadta s
ugyanő áldotta meg frigyét Lajossal a következő év elején. La-
jos udvarának könnyelmű, mulatós világába jól beilleszkedett. Ott
semmi gátra sem talált az a „flandriai szabadosság”, melyet ő, kis-
asszonyai és szolgáló leányai magukkal hoztak. György örgróf-

fal, a gondtalan udvari élet egyik főrendezőjével, jó viszonyban volt. Élősködő udvaroncok, mint Burgio jelentette: főkép németek, árasztották el az udvart; Lajos a vallást elhanyagolta, misét, prédikációt nem hallgatott: nagybátyja, Zsigmond lengyel király hiába intette hosszú levélben királyhoz méltó életmódra. A király pazarolt, Mária is kedvelte a fényűzést s Thurzó Elek, a kincstartó, készséggel állt rendelkezésére. Kölcsönöket vettek fel, közcélokra szánt pénzeket dézsmáltak meg. Az őgróf távoztával (1525) minden hatalom Szalkay kezébe került s az Mária pénzügyi dolgait is úgy intézte, hogy a királyné mindinkább őtől függő helyzetbe kerüljön. De némely jelek szerint Mária jellemében még Mohács előtt megkezdődött az az átalakulás, melynek végbementével utóbb a legtehetségesebb Habsburgok egyikének bizonyult. Kezdett beavatkozni a közügyekbe, király lenni a király helyett. A hatvani országgyűlésen irányítólag hatott férje magatartására, 1526 tavaszán vele együtt vett részt a királyi tanácsban; a pápával szemben — bár eredménytelenül — szívósan kitartott a maga kancellárjelöltje, Gosztonyi mellett; külpolitikában következetes ellenfele maradt Velencének.

Mohács alá is el akarta kísérni Lajost, de az nem engedte; Thurzó Eleket és Szalaházyt rendelte oltalmára s a táborból még Oláh Miklóst is visszaküldte, hogy biztonságáról gondoskodjék. A csatavesztés hírére aug. 30-án este kapta meg; ezüst pénzt, értékeket-mit sebtében összecsomagolt, a Corvinából is többek közt a díszes Evangeliariumot, meg az Attavanti-féle Missalét (így került az az Escorialba, ez Brüsszelbe), s aztán Thurzó, Szalaházy, Oláh, Bornemisza, Burgio, meg vagy ötven lovas fegyveres kíséretében éjnek idején útnak indult Pozsony felé. Másnap tudta meg, hogy férje is elesett. Szept. 3-án érkezett Pozsonyba. Az őgróf, ki Lajosnak lett volna segítségére menendő, de a határszélen vesztegelt, már ott várta őt. Ferdinánd hívei egyre-másra érkeztek Pozsonyba s Mária nagy eréllyel szervezte ott a „factio

germanicát” azon jó háromnegyed esztendő alatt, melyet — februártól fogva már mint Ferdinánd „magyarországi helytartója” — Pozsonyban töltött. Ferdinánd főkancellárja Várdai Pál lett, kancellárja Szalaházy, országbírója Thurzó Elek, személynöke Révay Ferenc. Mária július elején Bécsbe költözött s egy félév múlva végkép lemondott helytartóságáról. 1531 februárjában hagyta el Ausztriát, miután bátyja, V. Károly, Németalföld helytartójává tette meg. Oláh Miklós oda is elkísérte s szolgálataiban maradt 1542-ig. Máriát az élettapasztalatok egészen átalakították; szigorú erkölcs, férfias erély, kiváló szervező és kormányzó tehetség, vallási ügyekben tapintat tüntette ki új alattvalói szemében, bár költséges kormányzását szemére vetették. 1556-ig maradt Németalföldön; két év múlva meghalt Spanyolországban. Holtig viselt egy arany szívet, melyet II. Lajos is mindvégig a szíve felett hordott. Könyvtárában a klasszikusok mellett megvoltak Petrarca és Boccaccio művei, a középkori áhitati irodalom (Test és lélek vitája, Horologium sapientiae) mellett Lancelot s a regényes epika más népszerű darabjai.

Rövid magyarországi szereplése alatt Erasmus hódításaihoz segédkezet nyújtott, Lutherét nem ellenezte.

Erasmista érdeklődését Piso s a Thurzók élesztették, Erasmusszal való összeköttetését gyóntatója és udvari papja, Henckel János tartotta fenn. Minthogy Erasmus figyelmét ez utóbbira a kassai származású Joannes Antonius hívta fel, mondjunk néhány szót e hazuról elszakadt jeles humanistáról is. Kassán született, Krakkóban tanult, majd Páduában három évig; ott szerezte meg az orvosi doktorátust. Visszajövet 1522-től 24-ig Bázelen tartózkodott s ott Erasmus vonzalmát rendkívül megnyerte. Utóbb Krakkóba ment; a híres érsek és főkancellár, Tomicki Péter, kit súlyos betegségéből kigyógyított, bőkezűleg megajándékozta s bejuttatta a királyi orvosok számába. Egyidőben udvari orvosa volt Thurzó Szaniszló olmützi püspöknek. Ő közvetítette a ba-

rátkozást s levelezést Tomicki és Erasmus között. Jó barátai (egykori tanuló társai) voltak a szintén kassai (nem a sziléziai!) Werner György, Lang János, Eck Bálint; testvéri jóviszonyban élt a jeles lengyel költő Clemens Janiciusszal. A Krakkóban tanító angol Cox Lénárd, Erasmus barátja, Luther híve, az ő segítségével került Kassára. Egy-két epigrammája a *Pannoniae Luctus* c. gyűjteményben (Krakkó, 1544) található; *De tuenda bona valetudine* c. hexameteres verse Krakkóban jelent meg 1535-ben, Tomickinak ajánlva; e nagy pártfogójának, valamint Erasmusnak a halálát elégiával siratta el.

Henckel Jánosra visszatérve, ő a lőcsei plebánosságból került fel az udvarba, Mohács után kassai pap lett, 1528-ban ismét Máriához tért vissza gyóntatónak, s elkísérte Augsburgba (1530), hol Melachtonnal került érintkezésbe; de Németalföldre mint eretnokség gyanújába keveredett pap, V. Károly tilalma folytán már nem követhette úrnőjét. 1539-ben bekövetkezett haláláig Sziléziában lelkészkedett. Erasmus figyelmét, mint mondtuk, Kassai Antonius hívta fel reá, mint a legbefolyásosabb udvariak egyikére s oly nagy hívére a mesternek, hogy művei minden kiadását bírja s az ő szellemében tartja prédikációit. Erasmus levelezésbe kezdett vele, megküldte neki evangélium-parafrázisait, utóbb (1529) az ő kértére írta vigasztalóul Mária számára *Vidua Christiana* c. könyvét. Ezidőben Mária is olvasgatta az említett parafrázisokat, de az egyháztól éppúgy nem szakadt el, mint Henckel és Erasmus. Németalföldön Oláh Miklós, Erasmus régi híve vette át Henckel szerepét; az ő közbenjárására tiltotta meg Mária *Natalis Beda* Erasmus-ellenes durva röpiratának árusítását és új kiadását, s ő hívogatta Erasmust Brüsszelbe úrnője kívánságára. Erasmus, ki Máriát nagyrabecsülte — „*inter principes foeminas nulla est . . . humanior*”, írta róla Oláhnak —, engedni látszott, de mielőtt visszatérhetett volna szülőföldjére, 1536-ban Bazelben meghalt.

Mint a huszas évek első felében a legtöbb erasmista, Mária sem idegenkedett Luthertől. Hazulról sem hozott mélyebb vallásos érzést; Budán vallástalan, egyházellenes emberek — az örgróf, meg Burgos András császári követ — befolyása alá került. György örgróf már 1523-ban levélben biztosította Luthert jóvéleményéről, fel is kereste bátyjával együtt Wittenbergben. Mária nénje, Izabella, 1524-ben szintén megfordult ott, férjével, a száműzött II. Keresztély dán királlyal s még ez évben, Nürnbergben két szín alatt vévén az úrvacsorát, nyiltan is csatlakozott a reformációhoz; Ferdinándnak, ki ezért megfeddette, azt válaszolta, hogy ebben nem az embereknek, hanem Istennek engedelmeskedik. E közeli példák bizonyára hatottak Máriára. De ő német is volt, s amennyire német ügyet gyűlölt a nemzeti párt a kezdődő lutherizmusban, annyira német érzéssel vehette ő védelmébe az üldözötteket; így azt a papot, ki Burgio jelentése szerint a királyi pár s az udvar előtt a pápát és a bíbornokokat támadta német prédikációjában; vagy (1525) azt a halálra ítélt budai polgárt, ki vallomásában sok udvari ember eretnokségét is leleplezte; meg az ő birtokát alkotó bányavárosok német bányászait. Hogy az udvariak közt voltak lutheránusok, azt a velencei követ jelentése is állítja (1524). De a királyi párt is azok közt híresztelték. Maga Luther úgy tudta, hogy a királyné „hajlik az evangéliumhoz”; lehet, hogy már Izabella így tájékoztatta, de közvetlenebbül egy Budáról hozzámenekült pap, Cordatus Konrad. Minden jel szerint u. i. ő az a Burgio jelentése alapján fentebb említett, pápa-támadó pap.

Ez az osztrák husszita családból származott Cordatus (1476—1546) Bécsben Celtisnél, majd Ferrarában, Rómában tanulván, 1512-ben került Budára papnak vagy tanárnak, de hogy valaha is udvari pap lett volna, nem valószínű. 1522, 24 és 26-ban hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott Luthernél, mint egyik legkedveltebb, egyízben Melanchtonnal is vitát folytatott orthodox

híve és barátja. 1528-tól fogva Németországban lelkeskedett s mint szuperintendens mult ki néhány héttel Luther halála után. 1529-ben német röpiratot adott ki a mohácsi vész okairól, a csapást Isten büntetésének fogva fel az evangélium üldözése miatt. Pápaellenes beszédét 1523-ban tarthatta, 1525 második felében fogságba is került Mária pártfogása ellenére. Mindkét eset után Lutherhez menekült s ő tüntethette fel kedvező színben Máriát a reformátor előtt. Az, úgy képzelvén, hogy a királynét Lajos katolikus buzgósága korlátozza, 1526 elején bizonyos zsoltármagyarázatokhoz fogott „bátorító levél” gyanánt Mária számára, de aztán Lajos elestéről értesülvén, az év vége felé már mint „vígasztaló íratot” tette közzé, Vier tröstliche Psalmen an die Königin von Ungarn címen. Ajánlásában szinte nyereségnek mondja, hogy Máriát a gonosz püspökök gátolták evangéliumi hajlandóságában, mert így most nem tehetik felelőssé a lutheri eretnekséget a katasztróféért. Ferdinánd igen megneheztelt húgára ez ajánlólevél miatt, de Mária azzal védekezett, hogy nem parancsolhatja meg Luthernek, mit írjon, mit ne; egyébként régebben olvasta ugyan könyveit, de ezt nem; hitét nem hagyja el s óvakodni fog kissebbíteni házuk jó hírnevét.

Mindamellet az 1530-i ágostai gyűlés alkalmából Henckel útján az úrvacsora vételére vonatkozó kérdéseket juttatott el Melanchtonhoz, hogy az meg Lutherhez továbbítsa. Luther tanácsa oly természetű volt, hogy ha megfogadja, nyiltan (az úrvacsorának vagy egyáltalán nem, vagy két szín alatt vételével) kellett volna kimutatnia a katolicizmustól való elszakadását. Ő azonban, igazi erasmistaként, inkább megmaradt eddigi határozatlanságában, elfogadta a németalföldi kormányzóságot, s beleegyezett, hogy eretnekséggel gyanúsított udvari emberei megváljanak tőle. Luther különben később is kedvezően nyilatkozott róla azon „asztali beszélgetéseiben”, melyek feljegyzését éppen Cordatus Konrád kezdeményezte. Mária pedig, bár kor-

mányzósága alatt a reformáció terjedését erélyesen akadályozta: inquisitiót nem tűrt, az eretneküldözést mérsékelte.

BUDAI KÖRNYEZETÉBŐL az egy medgyesi Piso Jakab pécsi prépost, kir. titkár ismerte Erasmust személyesen. Rómában, hol jogi doktorátusát szerezte, ismerkedett meg vele már mint magyar követ az 1510-es években. Ekkortáiban vette fel az egyházi rendet. II. Julius és X. Leó szívesen éltek diplomáciai szolgálattal. Egy lengyelországi követsége idején (1514) aratott Zsigmond nagy győzelmet az oroszok felett s ő arról egy nyomtatásban is közzétett Epistolát intézett Rómában tartózkodó lengyel barátjához, Joannes Coritiushoz, De Conflictu Polonorum et Litvanorum cum Moscovitis címen. E diadalt a fentebb említett Paulus Crosnensis, Magyi Sebestyén krakkói volt tanára, kit Pisónak is ismernie kellett, szintén megénekelte, ugyanazon évben. 1515 elején hazajött, résztvett a bécsi kongresszuson, Thurzó Eleknél nevelősködött, Ulászló titkára, II. Lajos nevelője, kancelláriai titkár lett. Budai háza afféle humanista központ volt; Werbőczy, Szalkay, Brodarics, Oláh, Nádasdy Tamás és mások gyakran felkeresték; Ursinus Velius nála töltötte 1525 telét; vendégei sorában Silesius Logus is megfordult. Mohács után Máriához csatlakozott s Pozsonyban halt meg 1527-ben. Erasmusszal levelezésben állt s egy alkalommal, mint láttuk, ő világosította fel az udvari előkelő társaságot annak Lutherével össze nem férő tanításairól.

Mint költőnek jó híre volt; Miksa poétává koronázta; kitűnő technikájáért ma is dicsérik. Írt több epigrammát Szalkayhoz, Móré Fülöphöz, epitaphiumokat Mátyásról — s humanistáknál ritkaság! — az Úr szenvedéséről és keresztjéről egy szép elégiát. Versei egy részét a sziléziai Werner György adta ki (Schedia, Bécs, 1554). Van hír egy szintén erdélyi Piso Istvánról; Bohuszláv, kinél 1491-ben tartózkod-

dott, epitaphiumot írt, s Celtis is versben emlékezik róla; de hogy kije volt Jakabnak, s rokona volt-e egyáltalában, nem tudni.

PISO NYERTE MEG Erasmusnak a Thurzókat, kikben vele s az alább említendőkkel együtt Szatmári második, világnézetileg is átalakulóban lévő csoportját láthatjuk. A most sorra kerülő Thurzók unokatestvérei a fentebb megismert Zsigmond váradi püspöknek. Atyjuknak, a Páduában tanult körmöci kamaragróf Jánosnak, híres bányavállalata és rézválasztókohója volt II. Ulászló alatt, melynek műhelytitkait Velencében leste el. Sógorságba került a Fuggerekkal, Krakkóba telepedett át, birtokokat szerzett Sziléziában is és ott a magyar párt egyik főembere lett.

Legifjabb fia, Thurzó Elek (1490—1543), Szatmári György unokahúgát vette feleségül (1510); annak halála után újra nősülvén, Perényi Péter koronaőr, erdélyi vajda s abaúji főispánnal, a reformáció egyik legelső főúri pártfogójával került sógorságba. 1521-ben körmöci kamaragróf és kir. főkamarás, majd kincstárnok, 1525-ben tárnokmester lett. Mohács után ő intézte Mária menekülését, s Ferdinánd megválasztása előkészítésében tevékenykedett; jutalmul egyebek közt Szepes várát kapta a Zápolyai-birtokból. Utóbb országbíró, majd kir. helytartó lett Ferdinánd ország részében. Az Erasmus iránti érdeklődést Piso keltette fel benne. Levelezésükről nincsen tudomásunk; Erasmus egy könyvét neki ajánlotta. Unokaöccsét, Thurzó Ferencet, Olaszországban taníttatta. Valóban „bevette-e a Luther tudományát”, mint Budai Ferenc állítja: nem tudjuk. A galgóci iskolát ő alapította, Lőcsének egyházi és iskolai célokra 10.000 forintos alapítványt tett. Tőle maradt fent az első magyarnyelvű szerelmes levél. 1528-ban u. i. újra akarván nősülni, eljegyezte a Mohácsnál elesett Alsólendvai Széchy Tamás főispán özvegyét, Székely Magdolnát. Hozzá írta ez év szept. 9-én a szóbanforgó levelet: „Szerelmes Magdolna Asszony! Hogy én oda hozzád

nem mentem, azt semmi idegenségre ne vegyed, mert embert senkit örömesebben nem látok náladnál. De tegnap megíram, hogy oka vagyon, mért én oda Lindvába most nem mehetek, kit idő jártában megértesz. Azért kérlek azon, én szerelmes atyámfia, hogy ebből ne végy magadnak semmi nehéz gondolatot és egyébre ne véljed, mert szívem szerint kívánnalak látnia. Volna is miről szóljunk elég ilyes dolgokról, ha helye és idő volna . . . Úr Isten tartson meg, én szerető Magdolnám, nagy jó egészségben. Minket el ne feledj. Datum Németujvárbán, 9. septembris 1528. Thurzó Elek.”

Humanista pártfogoltjai közül a bajorországi lindai származású Eck Bálint (Valentinus Eckius v. Ecchius Lendanus Rhaetus) érdemel különösebb figyelmet. Ez a krakkói egyetem padjairól jött nevelőnek Thurzó Elek leányához 1517 táján, majd Paulus Crosnensis utódként a poétika tanára lett Krakkóban; ott igen jó barátja volt a kassai Johannes Antonius, meg az angol Cox Lénárd. Utóbb iskolaigazgató, városi jegyző, végül bíró lett Bártfán (1526). Közrebocsátotta Horatius, Prudentius némely darabjait, írt alkalmi költeményeket, tankönyveket, Szatmári üdvözlétére egy Jubilus heroicust (1520). Német humanistákkal érintkezésben volt. 1539-től 41-ig nála laktak Bártfán és Stöckel Lénárd iskolájába jártak Révay Ferenc nádori helytartó fiai; nevelőjük Dobai Andás volt, az első reformátorok egyike, az utolsó ítéletről szóló ének szerzője. Eck is nyilván lutheránus volt. Thurzó Eleknek ajánlta dialogusát De reipublicae administratione (1520), verstani tankönyvét (1525), s hexameteres exhortatióját Ad proceres Hungariae (1527); emezt Ferdinánd megválasztása alkalmából írta, magasztalva őt és híveit (Thurzó Eleket, Báthory Istvánt, Szalaházy Tamást) és élesen kikelve Zápolyai ellen. Thurzó Eleket gyászverssel is elsíratta.

THURZÓ JÁNOS (1464—1520), Elek bátyja, 1506-tól fogva boroszlói püspök, Ulászlónak több ízben lengyelországi követe honosította meg Sziléziában a humanizmus eszméit és a renaissance művészetet. Rokoni s baráti kapcsok fűzték a magyar udvarhoz, belső viszonyban volt Mátyás egykori váradi püspökével, Filipecz Jánossal, s unokabátyja, Zsigmond püspök példája is ösztönözte. 1507-i budai útja után Corvinák s más illusztrált kódexek, építészeti rajzok, onnan rendelt egyházi felszerelési tárgyak közvetítésével plántálta át székhelyére a Mátyás-féle renaissance formáit. Fentmaradt díszes imakönyve is a „madocscsi apát” iskolájára vall. Voltak kapcsolatai Krakkóval is, hová Zsigmond (Ulászló öccse) közvetítésével Budáról már előbb hasonló szálak fűződtek. Olaszországban tanult; ő neveltette Ursinus Veliust, Werner Györgyöt, Silesius Logust, pártfogolta Henckelt, szólította fel Taurinust a Stauromachia megírására. Piso és Ursinus ösztönzésére írt levelet Erasmusnak 1519-ben. Lutherrel is rokonszenvezett; Tetzl búcsúhirdetése ellen erélyesen lépett fel, pártfogolta Reuchlint, titkárává fogadta Hess Jánost, Luther bizalmasát, utóbb Boroszló reformátorát; egy kanonokját Wittenbergben taníttatta. Ez hozta számára Luther és Melancton üdvözlő levelét, de ő meghalt a levél érkezése előtt. A két reformátor őszintén fájlalta halálát. Elsiratta — Szaniszlóhoz írt első levelében — Erasmus is; Eck Bálint Epistola consolatoriát intézett a testvérekhez s egész sereg epitaphiummal áldozott emlékének.

NEM KISEBB a harmadik testvér, Szaniszló jelentősége a morvaországi humanizmus felvirágoztatásában. Mint 1497-től fogva olmützi püspök, ő volt a tulajdonképpeni központja az ottani, Taurinustól is magasztalt humanista körnek. Krakkóban tanult. Jelentékeny közvetítő volt a budai, meg a cseh-morva humanizmus között; Olmützi Ágoston, Schlechta János: hívei

közé tartoztak; pártfogolta Ursinust, Dubravius Jánost, Hutten Ulrichot, Silesius Logust. Udvari orvosa volt Kassai Antonius. Testvérének, Jánosnak halála után Erasmus levéllel kereste fel s innen fogva többször is váltottak levelet egymással; Szaniszló több ízben küldött neki ajándékot, az meg Plinius-kiadását s egy tractatusát ajánlta a püspöknek. Ursinus Velius közvetített közöttük; ugyanaz szerzett újabb híveket püspökének a bázeli humanisták közt, miről Beatus Rhenanus, meg Frobenius egy-egy könyvajánlása tanúskodik. Vallási buzgalma s a hussziták és picardok inquisitiós elnyomásában mutatott erélye ellenére Lutherék bizakodtak benne.

A sziléziai Ursinus Velius, kinek nevével már oly sokszor találkozunk: Piso mellett Erasmus egyik fő propagálója, Thurzó János neveltje s a Thurzóknak általában kedvelt embere volt. Bécsben tanult (1515), majd Miksa miniszterének Lang Máténak lett a titkára, 1524-ben a bécsi egyetemen a retorika tanára. Budán már 1523-ban megfordult, 1525 telét Piso házában töltötte. Mohács után Ferdinándot mint udvari történésze kísérte Zápolyai elleni harcaiban s koronázásakor Székesfehérvárt ő tartotta az ünnepi beszédet. Ezt az oratióját 1528-ban Báthory István nádornak ajánlva ki is nyomatta. Werbőczyn, Szalkayn és Brodaricson kívül is számos pártfogója volt a magyar humanisták között. Erasmushoz korán vonzódott, két ízben is küldött hozzá üdvözlő verset, majd 1521-ben Szaniszló püspök leveleivel és ajándékaival kereste fel Svájcban. Utóbb mint Ferdinánd gyermekeinek nevelője a legelőkelőbb körökben terjesztette Erasmus tiszteletét.

A mohácsi veszedelemről (De clade Hungariae et Ludovici regis interitu) írt munkájához Oláh Miklóstól is kért adatokat. Ferdinánd és Anna esküvőjére nászéneket írt (1521); költeményei öt könyvét Bázelen 1522-ben adta ki, Ferdinándhoz és Thurzó Szaniszlóhoz írt ajánlásokkal, majd 1528-ban Monosti-

cháit. Szent Cyrill két beszédének a fordítását is Szaniszlónak ajánlta (1521); már többször említett Neniáit (Bécs, 1526) Bekényi Benedeknek. Számos verset írt a Thurzókhöz, Szalkayhoz, Werbőczyhez, Brodarichoz, Bekényihez, Szalaházy Tamás egri, Gerendy Miklós erdélyi püspökhöz és másokhoz.

MÁRIÁNAK egyik legkedvesebb embere volt a vasmegyei Szelestei Gosztonyi János váci, győri s végül (1524) erdélyi püspök, mindegyik székhelyén kiváló humanista főpapok — Báthory Miklós, Mester Ferenc, Várdai Ferenc — utóda. 1489-ben Bécsben tanult. Tőle tudjuk, hogy tanára volt a bolognai Angelus Cospus is; lehetséges, hogy még Bolognában. Már győri püspök korában folytatott további tanulmányokat Párizsban. Anna királynénak ő volt tolmácsa, titkára; annak halála után kancelláriai titkár lett, Szatmári alatt. Több fontos megbízásban vett részt: Somlóvásárhelyre premontrei apácák telepítésében, Nürnbergben követségben kétszer is. Szelidségét kimutatta a Dózsa-lázadáskor, mikor a népre csak rongy- és gízgaz-fojtással lövetett; s 1526-ban a nagyszebeni lutheristák elleni fellépésekor, a tanácshoz intézett intő levelében főképp az erasmusi „pax” és „quies” kívánatos voltát hangoztatván. Mária királynénak a pápától pártolt Brodarics ellenében nem sikerült őt kancellárrá kineveztetni, s ennél fogva mint erdélyi püspök érte meg a mohácsi csata idejét: a csata véget is ért, mire csapatával megindult volna. Végzete lett, hogy Erdélyben maradt: Zápolyai némely hívei Ferdinánd-pártisággal gyanúsították meg s válogatott bántalmakkal halálra gyötörték. Egy rokonát Bolognában, két másikat, meg Csáky Mihályt Krakkóban taníttatta, Kisvárdai Balázst, Nardai Jánost valószínűleg ugyanő, Párizsban. Szép könyvtára volt; Aeneas Sylvius Bohemiája s egy alább említendő könyve máig megvan belőle. Taurinus úgy emlékszik róla, mint

történet és egyházi zene jeles ismerőjéről s oly kitűnő asztrológusról „qui sidera coeli novit ceu proprios ungues”.

Párizsban (1514-15?) jeles humanistákkal ismerkedett meg. Hallgatta a francia előreformáció egyik munkásának, a flamand származású újplatonikus Jodocus Clichtoveusnak előadásait s ösztönözte egy a himnuszokat s más egyházi szövegeket magyarázó, sőt kritikailag ki is igazító mű megírására (Elucidatorium ecclesiasticum, 1516), s a magyar szentek himnuszaihoz fűzött magyarázatokban bizonyára kezére is járt. E neki ajánlott mű több kiadást ért meg, de a Sorbonne indexre tette; Clichtoveus védte magát (De necessitate peccati Adae, 1519, szintén püspökünknek ajánlva), a Sorbonne részéről újabb támadást híva ki a maga lutheri és erasmusi szelleme ellen. Ugyancsak Gosztonyi íratott vele egy oktató iratot (De regis officio, 1519), melyben a Hunyadiak példáját állítja II. Lajos elé, tőle várván a török megrontását. A flamand teológus magyar szempontból általában figyelmet érdemel. Nemcsak a magyar szentek himnuszait és antifonáit ő gyűjtötte össze először; azonkívül is tudós kutatója volt a középkori magyar emlékeknek. Tanítványa volt (1502—4) Aventinus bajor történetíró, az altaichi évkönyvek fenntartója, aki — úgy látszik — Anonymusunknak Párizsba kikerült eredeti szövegét is ismerte és felhasználta Annales Ducum Boioariae c. művében. Gosztonyi különben más párizsi tudósokkal is érintkezett; egy könyvajánlás őt, mint a főpapok közül erkölcsi nemességével kimagaslót jellemzi. Volt egy ferences barátja (Bonifacius de Ceva), kinek zárdájába naponként bejárt misézni s ki az akkori szerzetesi mozgalmakban aszkézisellenes, enyhébb, „humanistább” magatartást tanúsított.

Érdekes magyar nyelvű bejegyzése maradt fenn egy könyvében (Nemzeti Múzeum), melybe Apuleius Arany szamarának 1514-i, meg Sallustius műveinek 1516-i velencei kiadása van egybekötve. Apuleius iránti érdeklődés — tudjuk — újpla-

tonistára vall. A bekötési tábla belső oldalán feljegyezte egybek közt tanára, Cospus, elhalálozása évét (1516), az alá pedig egy lótályogról való ráolvasás szövegét írta be. Ez az úgynevezett „Szelestey-féle ráolvasás” így hangzik: „Erdőn jár vala lebeke tárgy. Béka vala ekéje. Kígyó vala ostora. Szánt vala kevet. Vet vala kevecset. Parancsolok én teneked, hogy miképpen a kő nem gyekerezhetik és nem levelezhetik, azonképpen te itt a lovon ne gyekerezhessél és ne erekedhessél”. Vajon miért írta le ezt? Hitt a mondóka erejében, vagy mint népi szöveg érdekelte? Humanistánál, ebben a korban mind a kettő lehetséges. Lehet, hogy éppen Apuleius olvasása juttatta eszébe ezt a mondókát; az Arany számár hőse ugyanis azáltal keveredik ismert kalandjaiba, hogy a varázslás titkait óhajtja megtanulni.

GOSZTONYINAK az erdélyi püspökségben ellenjelöltje, az erasmusi ingatagság egyik legtipikusabb képviselője, a szlavóniai Brodarics vagy Broderyth István (Brodericus), az 1470-es évek elején született. Valószínűleg már Szatmári György pártfogoltjaként, huzamosabb ideig tanult Páduában, ott 1506-ra megszerezte a kánonjogi doktorátust, aztán kancelláriai tisztviselő lett, majd Szatmári titkára. Zágrábi, pécsi kanonokság és kisprépostság, utóbb (1524) esztergomi éneklő kanonokság javadalmait élvezve, csak hajlott korában jutott vezető szerephez s nagyobb méltósághoz: a kancelláriához, 1526 tavaszára, s akkor is Szalkay konok huzavonája miatt csak Burgio és a pápa nyomatékos pártfogása folytán. Ugyanakkor püspökséget is kapott végre, a legszerényebbet, a szerémit; azt is csak úgy, hogy Macedoniai László e püspöki székről az ő kedvéért lemondott, beérve a cserében kapott pécsi nagyprépostsággal. Mint szerémi püspök és kancellár vett hát részt a mohácsi csatában. Bár a török ágyúk torkáig előnyomult, szerencsésen életben maradt. Pozsonyba sietett, Má-

riához, mert hozzá őszintén ragaszkodott. Ferdinándtól azonban hovatovább elidegenedett, minthogy az harcra is el volt szánva a magyar koronáért. Bántotta az is, hogy titkolódtak előtte. 1527 március 18-án aztán levelet írt Ferdinándnak, engedélyt kérve, hogy elhagyhassa, mert — úgymond — hazája nyugal-
mát, jogait és szabadságát mindennél többre becsüli. Félt, hogy Ferdinánddal a lutherizmus is bevonulna. Míg a két király közt ingadozott, kancellársága a pad alá esett. János Werbőczyt, Ferdinánd Szalaházyt nevezte ki kancellárjává. Budára ment hát, János királyhoz. Attól kapta (1532) a pécsi, majd (1537) a váci püspökséget s utóbbi székhelyén halt meg 1539-ben.

A huszas évektől fogva szüntelen diplomáciai megbizató-
sokban járt-kelt. 1522-től 1524-ig II. Lajos követeként tartó-
zkodott Rómában; megnyerte az új pápa, VII. Kelemen kegyeit, Burgio barátságát s némely jó szolgálataival Zsigmond lengyel király pártfogását; szerzett a pápától segílyt is országa számára. 1525-ben rövidebb ideig ismét megfordult Rómában. Közben részt vett a cseh katolikusok és utraquista hussziták egyesítését célzó, Szalkaytól kezdeményezett alkudozásokban. János király-
nak ő lett egyik legtöbbet lóto-futó diplomatája. Járt Lengyel-, Olasz-, Francia-, Németországban, részt vett a Ferdinánd köve-
teivel folytatott megyeri, óvári, pozsonyi, bécsi, körmöci, pataki tanácskozásokon. A mindezeket 1538-ban lezáró váradi béke oklevelét ő iratta alá Ferdinánddal Boroszlóban. Untig szorgal-
mazta s ugyanez évben el is érte János egyházi kiközösítésének feloldását. 1539 elején mint János képviselője ő kísérte haza Iza-
bellát Krakkóból székesfehérvári esküvőjére.

Jánosnak hű embere, Ferdinándnak sem ellensége, de min-
denekfelett a béke barátja volt. Ha a testvérharcot elkerülhe-
tetlennek látta, menekült hazulról, mint 1529 tavaszán, Len-
gyelországba. Frangepán Ferenc kalocsai érsekkel, küldetési-
ben sokszor társával, időnként úgy elcsüggedtek, hogy készek

lettek volna elhagyni Jánost, de azért nem működni ellene. Mondott affélét is, hogy legjobb volna az egész országot Ferdinándnak engedni át. Megbarátkozott, túlságosan, a török főhatalom gondolatával is. Már Mohács előtt adófizetéssel óhajtott békét szerezni a töröktől. A Szolimán előtt tisztelgő János kíséretében ő is ott volt; 1533-ban azt írta Nádasdy Tamásnak, hogy Magyarország csak török barátsággal állhat fenn; intette, alkalmazkodjék ő is a viszonyokhoz, s hazáért, hitért tatárral, szaracénnal se piruljon egy tálból enni. Úgy látta, békét voltakép a szultántól kell kérni, mert azé az igazi hatalom s Ferdinánddal csak oly békét szabad kötni, melyet a szultán is jóváhagy.

Humanista kapcsolatai Olasz- és Lengyelország felé voltak. Szatmári megbízásából már Páduából jövet alkudozott Velencében, s utóbb (1512) levél útján Janus kiadása iránt. Első római követjárásakor öccsén, Mátyáson kívül Fortunatus Mátét is magával vitte s Páduában hagyta, hogy ott más pártfogoltjaival (minő Szalay László is volt) az ő költségén tanuljon; Máté ott hasznosan töltötte idejét: Seneca-kiadványát (1522) Erasmus is méltatva említi. Második római követsége jórészt irodalmi barátkozásokkal telt el: Jovius Pál, Sauromannus, Franc. Marsupino, Silesius Logus tartoztak köréhez; az utóbbi igen dicséri őt egy hendekasyllabusában. A lengyelek közül már 1527-től fogva a híres krakkói püspök és kancellár Tomicki Péterrel s annak humanista körével, Krzicki András püspökkel és másokkal volt jó viszonyban, mintegy természetes folyományaként a magyar és lengyel humanizmus azon régi érintkezéseinek, melyek nyomait Bakócztól fogva Magyi Sebestyén, Joannes Antonius, Piso, s a Krakkóban tanult Thurzó Szaniszló, másfelől Zsigmond lengyel király, Joannes Coritius, Paulus Crosnensis, Eck Bálint és Cox Lénárd személyével kapcsolatban volt alkalmunk látni. Brodarics egyúttal azon magyar humanisták közé tartozik, kikkel mintegy

hagyományként származik át a keleti országrészbe, Erdélybe, a lengyel-magyar műveltségi kapcsolatok ápolása.

Erasmust levéllel kereste fel; azt nem ismerjük, de a mester válaszából (1529 június 9.) értjük, hogy a skolasztika és a teológiai viták ócsárlásával igyekezett kedvében járni. A Németalföldre ment, szintén erasmista Oláh Miklóssal s általa Máriával, fenntartotta régi jó viszonyát. Oláh meg is örökítette emléket egy szép versben, mely erényei közt az erasmusi „*pietatis amori*” emeli ki.

Nem volt idegen a lutherizmustól sem. Javallta a papok nőülését, el-elejtett egy szót a két szín alatt áldozás mellett, a szentek ábrázolásai ellen. Illetékes helyen „*aliquantum Lutheranus*”-nak tartották effélék miatt. Bizonyos, hogy a rend és egység kedvéért áldozatokra is hajlandó lett volna. VII. Kelemenhez írt levelében (1533 augusztus 1.) sötét képet fest az egyház helyzetéről: papok házasodnak, búcsúkkal vásárt űznek, sok szóbeszédet hallani a szentszék visszaéléseiről is; erőszak, megégetés nem volna keresztyén eljárás, de ha zsinattal vagy más módon elejét nem veszik, az új tanítás elterjedése bizonyos. A pápa neheztelve válaszolt; érvei helyességét Brodarics is elismerte, de mi már — írja újabb levelében — nem tudunk előállni oly bizonyossággal, mellyel „amazok” az evangélium és Szent Pál alapján szembe ne szállnának. A trienti zsinatot, mely e kérdéseket az egyház szempontjából rendezte, Brodarics már nem érte meg.

Fentmaradt mintegy ötven levele. Köztük irodalmi érdekű az a terjedelmesebb, melyben a kis Lajos király koronázását írja le. A legtöbb Nádasdyhoz, egypár Tomickihoz szól. Van egy keltezetlen magyar nyelvű levele, melyet Thurzó Elekhez írt, valószínűleg 1537-ben, talán a körmöcbányai tárgyalások idején; figyelmezteti Thurzót: ha ezúttal sem ajánlanak fel elfogadható békefeltételeket: „soha többé mi utánatok nem fogunk járni, egyéb utat lelünk dolgonkba”.

Még pozsonyi tartózkodása alatt értesült Zsigmond lengyel királynak (Lajos nagybátyjának) azon óhajáról, hogy írja meg a mohácsi csata hiteles történetét. Hamar elkészült vele s műve — *De conflictu hungarorum cum turcis ad Mohatz verissima descriptio* címen — Krakkóban Vietorinál már 1527 április 18-ára megjelent.

Tömörsege ellenére is teljes tájékoztatásra törekszik. Előre bocsát minden szükséges tudnivalót: a főtisztségek viselőinek jellemzését, a török-magyar viszony közvetlen előzményeit, az országnak vázlatos, a szóbanforgó területnek részletező földrajzát. A megindulásra okot adó legújabb jelentések, tervek és intézkedések ismertetése után ily renddel halad: a hadi út; a mohácsi táborhely; az izgalmas tanácskozások és huzavonák; a csatarend; a csata másfél órája. Lezárja az előadást az elesettekről, a foglyokról, az elkésett csapatok hollétéről, a török további dúlásairól s Duna-Tiszaközi visszavonulásáról beszámoló rövid közlemény. Világos, szuggesztív szerkezete egyik főerénye. Térben, időben egyre összpontosítóbban halad célja felé s tájékoztató modorát fokról-fokra élményszerűbb megjelenítés váltja fel. Innen lenyűgöző érdekessége, mely szinte a személyes jelenlét izgalmaival önti át olvasójába minden különösebb mesterkedés nélkül.

Jól hat nyilvánvaló becsületessége. Ha nem tud bizonyosat, mint a király eltűnése kérdésében, feltárja a lehetőségeket, híreket, de nem állít, nem cáfol s csak annyit mond meg, hogy ő mikor vesztette el szem elől a királyt. Kikel egy „híres historicus” — Cuspinianus — ellen, aki másképp járt el. A csata lefolyásáról is csak annyit közöl, amennyit egy abban résztvevő a maga helyéről tapasztalhat és felfoghat. De épp e tulajdonságának köszönheti olykori szemléletességét s lélektanilag fontos pillanatoknak — mint mikor egész napi feszült várakozás után megpillantják az ellenség dárdahegyeinek csillogását — önkény-

telenül is igézetes kiemelését. Ítélezéstől, hibáztatástól tartózkodik. Amit keserűen rosszal: Tomori táborának a király táborához küldött fenyegető izenetére is talál mentőokot: a katonák „szinte végzetszerű lelkesedésében” s a visszavonulás kétes lehetőségében. Tartózkodóvá teszi békeszeretete s némi fatalista történetfelfogás is. Végzetszerűnek tartja, mintegy bűneink büntetésének, az egész katasztrófát. Végzetünk akarta a király eltűnését, hogy ne csak az ellenség miatt szakadjon ránk szenvedés, hanem új királyválasztás viszálykodásai is tépjenek. A király legkedvesebb lovának elpusztulása, Lajos elsáppadása, amint fejére tették a sisakot: már végzetes jelek voltak. Idézi Perényi Ferenc baljóslatú mondását, hogy a megütközés napját a húsz ezer magyar vértanú napjává kell majd szentelni. Tudjuk, a sorsszerűség ily szuggerálása, baljóslatú jelenségek számontartása nem idegen a humanista történetírás modorától.

Kis terjedelménél fogva némely humanista sablonok csak vázaltszerűen érvényesülhetnek a művecskében, de azért ott vannak. „Oratiói” csak obliqua oratiók, tartalom szerint ismertetett beszédek, mint a nádoré, mikor Lajossal körüljár a táborban; saját, a főurakhoz intézett beszédét a király üzenete formájában közli. „Jellemrajzai” sem különülnek el önálló betétekként; olyanul még leginkább a Tomorié választható ki, ez a kisdedségében is kiváló és kétségtelenül hű, nem a szokványos hízalgő formulákkal, hanem tényekkel beszélő jellemzés. Nem arcképbetét, hanem az egész művön végigvonuló, következetes jellemkép a Lajos királyé. Rajzában lehet némi szépítés, de sehol az ismert humanista felfűvás. Viselkedése az alattvalóitól függő, kelepcebe került, de végzete felé habozás nélkül haladó férfiúé. Szép, lelkes, de keserű szavakban fakad ki a tolnai huzavonák idején; megértvén, hogy többen pusztá ürügyül hangoztatják azt a kiváltságukat, mely szerint csak a király zászlója alatt kötelesek harcolni: haragra gyúl, s mentésget, kibúvót lehetlenné

téve kijelenti, hogy másnap maga elindul velük oda, ahová nélküle menni nem akartak. Hiába ajánlja józanul a még útban levő haderők bevárását, a „végzetszerű lelkesedésnek”, melybe mintha káröröm is vegyülne, nem tud ellenállani. De ha követelték tőle, ő részt vesz a csatában azon a helyen, melyet számára kijelöltek. Megkapván a jelt az előnyomulásra, szó nélkül megindul, „árkon-bokron át”, már közletről rácsattanó ágyútűzben. „Nagy lett volna királyaink közt, ha a végzet akarja” — mondja Brodarics. Mindez a humanista jellemrajz igénytelenebb, de jobb fajta példái közé tartozik. A végzetszerűség hangulata ömlik el a művön, s e hangulati egység hordozója a mű passzív hőse, a végzet kiszemeltje: Lajos.

Szépen folyó, semmit ki nem élező modora nagymértékben hozzájárul, hogy valódi „mű-egység” benyomását nyerjük elolvasásával. Nem zavarja jó hatását semmi személyes íz. Nem kerülheti el, hogy magáról is szóljon, de azt mindenkor szerényen intézi el, mintha valaki más emlékeznék „a szerémi püspök”, „a kancellár” dolgairól. Szövegéből kitetszik, hogy ottmaradt a végsőig, Lajos eltűnte után is a csatában, de csak mint természetes tény, minden kiemelés nélkül. Egy nyilatkozata írói szerénységére vet világot; szerinte ugyanis Perényi Ferenc váradi püspök „oly kitűnően írt, hogy e tekintetben az egy Szalaházy Tamás veszprémi püspökön kívül közülünk senkit sem tudnék vele összehasonlítani”.

Humanista történetíróinkkal való rokonságát egyébként nem egy apróság mutatja: a földrajzi vázlat s abban az antik alapok és maradványok — Dácia, Pannonia; Traján hídja, stb. — számontartása; antikizáló névszármaztatás (Gyulafehérvár: Jul. Caesarról); helynév-címszavakhoz kötött tudóstörténeti közlések (Szombathely: Sz. Márton szülőhelye; Stridon: Sz. Jeromosé); anekdotikusan öröklődő kuriózumok (a Tisza halbősege). Viszont újszerűleg hangzik, amit a székelyekről mond, hogy

tudniillik nincs köztük nemes és paraszt, mert „a helvétek mintájára” mindnyájan egyforma jogúak. Nem tudom, kit illet meg a „székely-helvét” hasonlítás elsősége.

A török-kérdés eleitől fogva központi nemzeti tárgya volt humanizmusunk gondolkörének. Az antik Róma műveltségi örökségével és nyelvén, a pápai Rómával egyetértésben, a nemzeti önvédelem ösztönéből leveleztek, szónokoltak kancelláraink és diplomatáink e nagy ügyben Vitéztől Brodaricsig Európaszerte. Mohács e törekvések nagy, végzetes kudarca, Brodarics műve pedig a magyar humanizmus ez első, immár évszázados nagy szakaszának mintegy hattyúdala. Mint Anonymus a honfoglalásról, Kézai a hún rokonságról, Kálti Márk a királyokról, Bonfini a Hunyadiakról, úgy a szerény, békeszerető Brodarics a régi, független nagy Magyarország végzetszerű elhanyaglásáról, a mohácsi halálmenetről örökített szimbolikus érdekű emlékképet a magyarság történeti tudatába.

A BRODARICSTÓL annyira dícsért két püspök egyike, Perényi Ferenc, Imre nádornak a fia s a fentebb említett koronaőr Péternek, a felsőmagyarországi reformáció pártfogójának testvére, már nyolc éves korában (1508) elnyerte az erdélyi, hat évvel utóbb a váradi püspökséget. Várad alatt ő verte szét a pórhadat; kanonokjai közé tartozott Magyi Sebestyén. Erasmusszal nem levelezett, de művei megvoltak könyvtárában. Calcagninak több, hozzáírt levele ismeretes 1518-ból. Fentmaradt egy szépen illuminált nyomtatott misekönyve, melynek miniatúrája itthon készült, magyar művésztől, valószínűleg 1522-ben, a püspök első miséjéhez. Baljóslata a mohácsi húszezer vértanúról beteljesedett, de ő is köztük volt: fejét a törökök levágták s elküldték Budára Szolimánnak.

Szalaházy Tamás volt a másik jeles humanista, kinek magasztalását Brodaricstól hallottuk. 1519-ben beregszászi plébá-

nos és II. Lajos titkárja, 1525-ben veszprémi püspök lett. A mohácsi csatában nem vett részt; mint tudjuk, Budán maradt Mária védelmére. Ferdinándnak első hívei közé tartozott s az nyomban kancellárjává és egrri püspökké nevezte ki, bár Egerben sohasem lakhatott, mert azt Perényi Péter birtokolta. Leginkább Pozsonyban tartózkodott s ott is halt meg 53 éves korában, 1537-ben. Nemcsak a latinban, hanem a görögben is kiváló volt. Tudott németül, franciául is. Emlékét versben örökítették meg: Lazarus Bonamicus páduai tanár, Silesius Logus, Werner György, Lang János. Eck Bálint (Ad Proceres, 1527) Ferdinánd hívei közt őt is igen dicsőíti. Silesius Logus, Ursinus Velius verset írtak hozzá; az utóbbi szerint neki verset küldeni annyi, mint Magyarországra szállót vinni, a Dunába vizet hordani.

Frangepán Ferenc, Brodaricsnak sokszor követtársa, elébb ferences szerzetes volt Rómában; VII. Kelemen megbízásából onnan jött egy ízben Zápolyai Jánoshoz; 1527-ben már annak a szolgálatában tűnik fel; 1528-ban a kalocsai érsekséget kapja meg tőle, miután a pápa a szerzetesi fogadalmak alól feloldotta, — tíz év múlva az egrit is. János haláláig meg is maradt hűségében számos diplomáciai küldetésben forgolódva. De azután Ferdinánd híve lett, minthogy a váradi béke értelmében most már azt látta az ország törvényes urának. Ferdinánd mindjárt élt is szolgálatával: V. Károlyhoz küldte (1541) a regensburgi gyűlésre segélyt kérni a török ellen. Két év múlva elhunyt Pozsonyban. A „frater” címet mindvégig használta. A regensburgi gyűlésen tartott beszédében erasmista nyomokra ismerhetünk (fegyverzörgéstől teljes életében irtózott s csak a csendességben gyönyörködött; a keresztyéni szelídség azt kívánja, hogy a haszontalan és helytelen viták — a hitbeliekre céloz — megszűnjenek). Levelezésben volt Jacopo Sadoletto carpentras-i püspök bíbornokkal, X. Leó, majd VII. Kelemen jeles humanista titkárával, ki egy Pál-apostol-kommentárjával a szentszék ellenzését is magára

vonta. Testvére volt Frangepán Katalin, a Mohácsnál elesett Perényi Gábor özvegye, az erasmista Komjáti Benedek ismert pártfogója. Eck Bálint sírverssel búcsúztatta, Lang János pedig őt és Thurzó Eleket együtt siratta el.

MÉG KELL MÉG EMLÉKEZNÜNK e sorozat legvégén egy állítólag pozsonyi származású humanistáról, Ursinus Velius egyik pártfogójáról, Bartholomaeus Frankfurter Pannonusról. Szatmárral való kapcsolata s lutherista hajlamai indokolják, hogy itt szólok róla, bár hiteles adatok híján csak felületesen. Bécsben (1516 és 1521 közt) jelent meg Gryllus című comoediája s azzal egy könyvben Dialogus-a inter Vigilantiam et Torporem, amaz György örgrófnak, ez Szatmárinak ajánlva. Nyilván az ő műve a Bécsben 1516-ban megjelent Batrachomyomachia-fordítás is; ajánló levelében ugyanis, melyet rokonához, Mihály kalocsai prépost és székesfehérvári kanonokhoz intéz s melyben Bornemisza Jánost is magasztalja, megnevezi magát. Említett rokona aligha más, mint az a Mihály vicarius, kinek asztalánál történt — mint emlékezhetünk rá — a Hagymási Bálint bor-víz-vitájára alkalmat adó társalgás; tudjuk, Hagymási művében is mily jelentékeny hely jut az agg Bornemisza magasztalásának. Ezek alapján szerzőnket is Szatmári pécsi köréhez tartozónak gondolhatjuk. Ismeretes egy levele, melyet 1522 május 18-án írt Selmecről Georgius körmöcbányai jegyzőnek; bizonyos híreket közöl vele (a törökök betörték Horvátországba és Karintiába; Nürnbergben gyűlés van, s ott van „Lutterus mester”), melyeket „ex Babylone” (talán = Rómából) jövet hallott, s üdvözlétét küldi „a mi Konrádunknak”, vagyis bizonyára a fentebb megismert Cordatus Konrádnak. Hogy Luther jelen lett volna a nürnbergi gyűlésen, az kósza hír volt, mert csak tárgyaltak az ő ügyéről; de a levél egyébként elegendő bizonyíték Frankfurter Lutherbarátsága mellett.

Gryllus-a Plautus hatását mutató, rövid (vagy tíz lapnyi) vígjáték, minden felosztás és jelenetezés nélkül, de tökéletesen előadásra szánt formában. Hőse az elősdi Gryllus, ki két athéni aggastyánnak rég elveszett s most hazatért két fiát megtalálván, meg akarja zsarolni az apákat. A *Vigilantia* és *Torpor* (Éberség és Tunyaság) dialogusa is előadásra szánt szöveg, amint a végén szereplő *Virtus*nak a „nézőkhöz” intézett szavai mutatják. *Vigilantia* hasztalan nógatja, ébreszti *Torpor*t; végül *Virtus*, mint *arbitra* tesz igazságot s megígérteti a tunyával, hogy mindenben *Vigilantiát* fogja utánozni. Szerzője természetesen mondja e még az előbbinél is sokkal rövidebb darabot; valójában a „moralitás” műfaját képviseli.

A MEGISMERT ERAZMISTA s jórészt már Lutherhez is hajló humanisták ez elég jelentékeny csoportja kétségkívül a reformáció javára törte az útát. Mellettük s az ő példájuktól nem érintetlenül indult útjára egy ifjabb nemzedék, hogy részben továbbhajtsa kezdeményeiket, részben, jóval később, gátat emeljen azok túláradása elé. Közvetlen Mohács előtt került be a kancelláriába Nádasdy Tamás, az erazmistából protestánsná átfejlődő Sylvester Jánosnak leendő pártfogója, meg Oláh Miklós, aki viszont igen jelentékeny erazmista tevékenység után az ellenreformáció megindítója lett. Mohács előtt került be a királyi kamarások közé Ráskay Gáspár, a „Vitéz Franciskó” majdani szerzője; a huszas években tanult már Páduában s írta egyik legelső versét az 1522-i Janus-kiadás számára a „Volter és Grizeldisz” leendő költője, Istvánfy Pál, s ugyanott tanult vele együtt unokaöccse, Battyáni Orbán, az első protestáns énekszerzők egyike. Reformáció és ellenreformáció, magyar nyelvű szépirodalom és protestáns vallásos költészet csírái, előzményei és intézői: mind ott keveregnek már a humanizmustól megbontott középkor alkonyán.

VI

KOLOSTORI HUMANIZMUS

AZ antik latínsággal való érintkezés szakadatlan volt az egész középkoron át. A humanizmus kedvenc történetírója, Livius, közvetve már első gestáinknak mintaképül szolgált s az egész szent-irodalom folyvást idézte a régiek sententiáit. A nagyváradi káptalannak egy hagyatéki ügyben kiállított 1302-i oklevele, azon részében (ú. n. arengájában), mely a szokás szerint valamely bölcs mondást közöl, Horatius *Ars Poeticájából* idéz negyedfél sort. Kolostori humanizmusról azonban, mely az udvarit előkészítette volna, nem beszélhetünk. Megfordítva: nálunk a már kifejlődött udvari humanizmus hatott némileg arra a kolostori irodalomra, mely a középkor végén virágzott fel részben tiltakozásul ő ellene. Középkorunk nincs is még átbúvárolva az említett szempontból. Pedig egy-egy véletlen adalék többet sejtet az általánosan tudottaknál; egy 1522-iki prédikáció-fogalmazvány töredéke például (a pannonhalmi apátság kéziratárában) a klasszikus műveltség jeleivel, „igazi ciceronianus kifejezésekkel” lep meg. Így a Hunyadi János környezetéből kikerült, ferrarai, majd velencei magyar karthauzin, Andreas Pannoniuson s a kolostori életből kiszakadt Frangepán Ferencen kívül csak az egy Nagyszombati Márton (Mart. Tyrnavinus) bencés apátot emelhetjük ki humanista szerzeteseink sorából.

Nem sokat tudunk róla. Már mint pannonhalmi bencés ment ki 1506-ban a bécsi egyetemre. A következő évben pan-

nonhalmi perjel, azután szerencsi, tatai, 1518-ban kolozsmonostori apát lett, a huszas évek elején Pannonhalmára tért vissza; némely adatok szerint a bécsi skót bencés kolostorban is élt. 1524 után nincs róla több hír. Bécsben jelent meg *Opusculum ad regni Hungariae proceres* című, mintegy 900 distichon terjedelmű adhortatiója, Nándorfehérvár eleste (1521) után, de ajánlása szerint még Szalkay egri püspöksége idején, tehát valószínűleg 1523-ban. Ajánlása csupa túlzó magasztalás; azt állítja Szalkayról, hogy saját haszna elhanyagolásával csak a „publica utilitas”-t nézi. A művecskének úgyszólván még címéhez tartozik s címlapján foglal is helyet *Uldricus Fabri* 12 distichonból álló carmen-e, mely kicsiben a mű tartalmát előlegezi. Ez a svájci származású Fabri Ulrich Bécsben volt egyetemi tanár (nyilván onnan ismerte őt a mi bencésünk); mint Erasmus híve, 1519-ben kiadta annak *Familiarium Colloquiorum Formulae*-it s utóbb (1536) Pesti Gábor *Novum Testamentum*ához is írt kísérő verset. Az *Opusculum* némely erasmista nyomaiban bizonyára szabad az ő hatását látnunk.

A költemény a török leverésére buzdítja az urakat. Három könyvre oszlik; az első a török miatt támadt nyomorúságot rajzolja; a második az ősi dicsőség, a harcban és hitben nagy régi magyarok példáját idézi; a harmadik a jelen erkölcsi romlottságát, a belső viszályokat (köztük a Dózsa-lázadás öldökléseit) panaszolja, utal a Nándorfehérvár eleste óta egyre égetőbb veszedelemre, egyetértésre int, felkelésre buzdít s azesetre szebb jövőndőt jósol: akkor visszatér majd a jó világ: a pax, amor és quies (Erasmus!), szép királyfiak születnek s alattuk felvirul az ország; ő pedig, a költő, halhatatlan hírt nyer, s aki most ily szomorút énekelt, akkor majd diadaléneket zeng.

A szándéka szerint lírai költeményt veszteglő leíró részletek, szónokias szószaporítások, bőven ontott antik associatiók teszik terjengőssé. A töröktől már leigázott népek pokoli sorsát,

a jelenkor mindenféle bűnét és csapását kifogyhatatlanul mutató festések szinte eltorlaszolják a tulajdonképpeni adhortatiót, amely viszont szó-zuhatagos oratio módjára töri át a gátat a hosszas tartóztatás után. Egyébként a hitért való őszinte buzgás és hazaszeretet olvad össze benne a humanista műveltség formáival. A menyországot, melyet igaz védelmezőinek ígér a hit, egészen az Elysium mintájára festi: a béke hona az, csupa nyugalom és gyönyörűség; viruló természet, illat, zefir-lebegés, nektár és ambrózia: tavasz és ősz kellemei együtt; ellenkép a pokol, Pluto országa, melynek kínjait Vergilius nyomán részletezi. A dicső multat idéző, az ősoktól való elfajulást ostromozó második könyve sok tekintetben emlékeztet Taurinus Stauromachijára, annak is különösen Bakócz-oratiójára. Taurinust, Várdai Ferenc kanonokját és helyettesét ismernie kellett: mikor kolozsmonostori apát lett, bemutatott Várdainak, az erdélyi püspöknek. A nagy ősök közül ő is leginkább Attilát, meg Mátyást emeli ki; ez utóbbinak nemcsak katonai hatalmát, hanem palotái fényét, márványai, festményei pompáját, krózsusi, midászi gazdagságát is magasztalja, tetteit Homeros lantjára méltóknak ítélné. De az erasmista sem tagadja meg magát s a keresztyénység felvételével beállott új szellemben a törvény, erkölcs és igazság uralmát, a békesség szeretetét, az aranykorszak visszatértét, a „tranquilla pax” bőségét s ezer nyelvvel sem kibeszélhető nyájas örömeit köszönti. E korszak hőseiként szent királyainkat említi s Adalbertet és Gellértet, természetesen őket is, mint egész tárgyát, antik analógiákkal sablonosítva el; Szent Imre éjjelnappal imádta Jupitert; Szent László: igazságosságra Traján, valóságosságra Numa, törvénykezésben Lykurgos. Antik elemeit a legkülönbélebb írókból meríti, különösebben egyet sem utánoz. Kifejezésben Vergilius- és Ovidiustól kölcsönöz legtöbbet. Technikája nem rossz.

BÁR HUMANISTA MŰVELTSÉGŰ kolostori író névszerint alig tudunk megjelölni, korántsem kell fehér hollót látnunk az imént említettben. Bizonyára sok névtelen társa volt neki az új műveltségben, hiszen szerzetesek válogatták ki és fordították magyarra kódexeink oly szövegeit is, melyek humanista jellege félreismerhetetlen. Magyar nyelven ez az új műveltség épp a középkor végén felvirágozott kolostori irodalomban hagyott nyomot először magáról.

Tudvalevő, hogy a magyar nyelvű kódex-irodalomnak három, fejlődéstörténetileg más-más eredetű korszaka van. Az első a Jókai-kódex egymagában képviseli s létrejött az olaszországi ferences mozgalommal kapcsolatos, mely maga is egyengette az olasz újjászületés útját. A szerémségi husszita-mozgalmak terméke a második szakaszt képviselő Bécsi-, Münchener- és Aporkódex. E két elszigetelt kezdemény után virágozik fel aztán a XV. század végétől fogva a kolostori irodalom, a Hunyadiak korában végrehajtott s utóbb is folytatott szerzetesi reformok gyümölcseként. Mire e tulajdonképpeni kolostori irodalom megindult, a magyar humanizmus első nagy korszaka, a Hunyadiaké, már le is zajlott, úgyhogy a kolostori irodalom már humanizmusunk második, Jagelló-kori szakaszával folyt párhuzamosan s esett egybe időbelileg. Udvar és főpapság humanizmusa előtte s körülötte: nem csoda, ha nem maradt érintetlen annak hatásától, főképp — az udvar közelségénél fogva — a maga központi, budai és Buda-környéki tűzhelyein. Mátyás nem kevésbé érdeklődött a kolostorok fegyelme s szerzeteseik képzése, mint a humanizmus modernebb világa iránt. Különösen a domonkosrend budai Szent Miklós-zárdája érdekelte. Ott laktak rendszerint a tartományi főnökök, ott Mátyás káplánja, Beatrix gyóntatója, a pápa legatusa; a zárda híres iskolájának fejlesztéséről, szerzeteseinek külföldön (főképp Olaszországban) taníttatásáról, tanárokkal ellátásáról maga is gondoskodott. Halála után sem szűnt meg ez

iskola virágzása; 1495-ben új statutumokat kapott, 1507-ben több párizsi professzort. Ide jártak tanulni a rend többi magyar házáiból is. Az 1520-as években már erősen reformátor szellemű tanárok is tanítottak benne. Minthogy humanista nyomokat leginkább margitszigeti kódexeinkben találunk, azokat pedig gyaníthatólag a Szent Miklós-zárda tudós szerzetesei fordították „húgaik” számára: a kolostorok közül leginkább e budaiban sejt-hetünk fogékonyságot humanista-műveltség iránt.

A kolostori irodalom, tudjuk, egészben véve latínból való fordítás. Latín forrásból sok klasszikus hagyományt vett át, melyet humanista értelemben a legtöbbször nem is tudott méltányolni, amely azonban a fel-fellépő humanista tudatosság számára már alkalmas előzményül szolgált. Aristoteles a skolasztikának hozzá való vonzódása folytán, az ifjabbik Seneca, Juvenalis, Cicero, Terentius, Sokrates, Cato erkölcsi tanításaik miatt, sűrűn emlegetett s idézett írók magyar kódexeink lapjain. Bizonyos téves adatok, anachronizmusok, mikkel az antik világra nézve szövegeinkben találkozunk, a legtöbbször nem a fordító terhelik: közkeletű tévedései és hiedelmei azok a közép-kornak. Viszont nem egyszer kiderül fordítóink ismerethiánya, mint pl. mikor Jupiter helyett Jovist emlegetnek. Tudva, nem tudva, mégis több mithoszt, fabulát átörökítettek forrásaikból: a Codrus-mondát, meg a Pandora-mithosz egy származékát a Cornides-kódex; Nagy Sándor-regéket s a Prometheus-mithosz némi halvány vázát a Teleki. A Tihanyi-kódex tudós fejtegetéssel vezeti vissza a gyertyaszentelői szokásokat mythologiai hagyományokra; a Cornides-kódex a római Pantheon-templomról hitregei és történeti tanultságra valló tájékoztatást nyújt. Mindezek latín forrását (Paratus, Pelbárt) többnyire ismerjük, kételkedhetünk azonban a fordítók megfelelő készültségében. Nem is ez ismeretmorzsalékok a fontosak, hanem a latínhoz való kénytelen alkalmazkodás folytán az irodalmi magyar nyelv-

nek, főképp mondattanának (himnusz- és énekk fordításokban a költői nyelvnek is) ellatinosodása, mintegy öntudatlanul megindult humanizálódása, mi kellőképp előkészíthette a talajt tudatos humanista törekvések számára is. Hogy ilyenek, bár elvétve, már jelentkeztek, azt alábbi áttekintésünk igazolja.

A nagyvázsonyi pálosok Festetics-kódexében (1493—4) találjuk a legelső nyomokat, tehát jóformán e kolostori irodalom megindulása percében. Címlapdíszítése firenzei mintára vall s Kálmáncsehinek a budai műhelyben készült breviáriumával tart rokonságot. Szövegében Petrarca bűnbánó zsoltárainak, a renaissance-költő e merőben szubjektív s már a modern természetrajongást is éreztető alkotásának a fordítása lep meg. A kódex renaissance-díszje is megerősít abban a hitben, hogy e fordítmány komolyabb humanista öntudatot jelent. Ilyesmire vall a kódex himnuszfordításainak jámbikus lejtést mímelő alakja is. A bizonytalan eredetű Döbrentei-kódex (1508) e részben — a jámbusos verselés tökéletesítésében — már nagy haladást mutat, bár megjegyzendő, hogy nem a metrumos, hanem a középlatín, hangsúlyos jámbus honosításáról van szó mindezekben.

A domonkosrend kódexei közül a Jordánszkyt, a Könyvecset, a Sándor- és Érsekújvári-kódexet emelhetjük ki. Az elsőt — mely tudvalevőleg bibliafordítást tartalmaz — prologusa s az evangéliumokat megelőző, az egyes evangélisták életét és munkáját is méltató előszavai miatt, mikben méltán látják az írói személyiség kiválásának, s az irodalmi tudatosságnak modernebb, már humanista hatásokon alapuló jelenségét.

Az apostolok méltóságáról elmélkedő Könyvecse (1521) bizonyára fordítás, s így Aristoteles-idézetei, Platóra és Demosthenesre való utalásai, sőt Dante-idézete: nem okvetlen a magyar szerzetes javára írandók. Van azonban egy fogódzónk, melyet, ha fordítás is, el nem ereszhetünk, s ez az, hogy a szövegében előforduló Lucanus-idézetet metrumos hexameterben

fordítja magyarra („Mely nagy volt Róma, az ő romlása jelenti”). Ez a mi első hexameter-sorunk s hexameterrel e korban csak humanista kísérletezhetett. Maga a szöveg is tele van könynyed, szinte szellemes, a vitában messze merészkedő, fölényes, játékos „tudás” bizonyítékaival. Ha fordítás is, a magyar szerzetesé benne Boldog Margit oly nyomatékos kiemelése s a csudatévő szentek közt Domonkoson és Ferencen kívül csak a mi Szent Istvánunk, Imrénk és Lászlónk említése: a nemzeti szempont érvényesítése fordításban is. Magyar stílusa azonban egészen az övé s az a korhoz képest oly rendkívül gyakorlott, sokszerűleg hangolt, művelt stilisztára vall, akihez kolostori irodalmunkban a Karthauzi Névtelenen kívül alig mérhető valaki.

A XVI. század első negyedéből való Sándor-kódex, stílusának némely Rabelais-szerű, robusztus fordulatain kívül egyik lefordított szövegének, a Hrotsuitha-féle Dulcitus című drámai műnek Celtis Konrádhoz vezető vonatkozásai miatt érdemel figyelmet. Celtis 1494-ben fedezte fel Regensburgban a X. századi szász apáca drámáinak kéziratát, s azzal, mint a német humanizmus igen korai bizonyítékával dicsekedett; 1501-ben adta ki. Bizonytalan, hogy kódexünk fordítása e kiadványon alapul-e, vagy ennek valamely kézirati előzményén, másolatán. Celtis 1497-ben járt Budán s az ő szívességéből itteni humanisták, kolostoriak is, már ekkor tudomást vehettek Hrotsuitha dramatizált legendáiról.

A fordító nem mutatkozik nagyobb készültségű tudósnek: a drámai jelleget (mely az eredetiben sem teljes) jóformán eltörli; viszont a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva a római helyett török császárt szerepeltet benne.

A domonkosrend legnagyobb kódexének, az Érsekújváriának (1530—31) híres, verses Katalin-legendáját, mint már valószínűleg újplatonista szellemtől is megérintett tudós művet, e helyen csak említeni is elég.

Végül a névtelen Karthauzi nagy műve, az Érdy-kódex (1527) sejtet már sok tekintetben a humanizmusba átmenő kolostori szerzőt. Magasabbrendű becsvágya (személyes kezdeményéből az egész magyar szerzetesség írója akar lenni), a biblia nemzeti nyelvű fordítását hiányoló előszava, rajongása a humanistáktól is nagyrabecsült Szent Jeromosért, az ihletett írás ajándékáért való esengése, szabad társalkodása olvasójával, élvező részvétele a szép olvasmányban, bátor, önálló stílusa, a magyar szentek legendáiban nemzeti történetírói magatartása: mind, mind újabb idők emberére mutat, aki azonban — mint különben többi társai is — új műveltsége ellenére rendületlenül hű maradt hitéhez.

Nem sok, amit ezidőszerint összeszedhettünk, de elég annak bizonyosságául, hogy a humanizmus átterjeszkedése a nemzeti nyelvű területre a vallásos irodalom körében még a reformáció beleszólása előtt megkezdődött.

VII

MAGYAR NYELVŰ VILÁGI MŰKÖLTÉS ZET

A magyar nyelvű világi műköltészet megindulása mintha már egészben véve a humanizmus jegyében történnék. Mátyás előtti időkből csak élőszóbeli költészetéről vannak adataink, vagy megbízható következtetéseink: magányos dalról, népmeséről, mondáról és az énekmondók történeti költészetéről. Fentmaradt írott emlékeink azonban csaknem kivétel nélkül már kétségtelenül a Jagellók, legkedvezőbb esetben Mátyás korából való. Maga az, hogy csak innen fogva méltatnak írásbeli megörökítésre világi verseket, bizonyítja Mátyás korának s a humanizmusnak e területen is kezdeményező jelentőségét. Mint az imént igazi kolostori szellem és humanista új műveltség egyaránt gondos ápolóját ismertük meg Mátyásban, úgy az énekköltészethez való viszonyában is megtetszik mind a hagyományokat becsülni, mind pedig az újat méltányolni tudó nagy uralkodó. Arany János ismert kérdésére (mert a Naiv eposzunkról szóló tanulmánya voltaképp e kérdést teszi fel), hogy t. i. mi történetett énekköltészetünk középkori naív-korszaka, meg a XVI. századi históriás-énekeké között, s valóban elszakadt-e minden szál, mely emezt még ahhoz fűzné: alighanem Mátyás kora s az ő egyaránt konzervatív és haladó szelleme adja meg a feleletet.

Hogy udvarában az énekmondás ősi hagyományát nem szorította vissza, arra Galeotto a tanú. Szerinte u. i. Mátyás asztalánál zenészek és hegedősök vannak, kik a hősök tetteiről magyarul énekelnek; énekük tárgya valamely jeles tett; tárgyban

nincs hiány, mert az ország ki nem fogy a hadviselésből; többnyire a törökök elleni haditettekről énekelnek; minthogy pedig a magyar nyelvben sem tájak, sem társadalmi osztályok szerint nincsenek különbségek, az ily költeményeket nemes és paraszt, közép- és főrangú egyaránt megérti. Ez adatokban semmi újság ahhoz képest, amit Anonymustól tudunk a joculatorok énekeiről. Kimagasló egyesek tetteit dicsőítő epikus énekek ezek is; hogy vannak köztük újabb, már a török harcokra vonatkozó szerzemények, az az énekköltészet szakadatlan életerejét mutatja. A hagyománynak a világi magyarság egészére kiterjedő, a legfelső rétegektől a legalsókig, mindenkire szóló egyetemességét pedig Galeotto utolsó észrevétele igazolja. Mátyás ez ősi énekmondás fejedelmi támogatásában hű képviselője maradt egész nemzetének. Szólt már az ének róla is; sőt az egyetlen emlék, mely az egész középkori énekmondásból nem latinra fordítva — mint az Anonymustól idézett „Omnes loca sibi acquirebant” —, hanem a maga magyar szövegében ránkmaradt, egy őt dicsőítő énekből való. A költő Zrínyi írja a nagy király életéről való elmélkedéseiben, hogy Jajca ostroma (1463) után Mahumet császárról még „a kis leányzók is közénekkel éneklék vala”:

Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.

Zrínyi forrását nem ismerjük; de ha hitelesnek fogadjuk el, adatát csak úgy értelmezhetjük, hogy ezt a pár sort s ami hozzá tartozhatott, a kis magyar leányzók nem maguk költötték, hanem bizonyára énekmondóktól hallották s tanulták el, azon módon, mint Anonymus parasztjai a maguk honfoglalási „fabuláit” a joculatoroktól.

Termett az ének rögtönözve is a hőstettek nyomán, mindjárt a tetthelyen. Bonfini írja, hogy a kenyérmezei csata (1479)

után a győzelmi lakomát vitézi énekek (cantus militares) fűszerezték s kidolgozatlan, rögtönzött énekekben zengték a vezérek és főemberek dicséretét. A rögtönzés kész sablonok meglétére vall, ami ily nagy hagyományú költészetben természetes. Hogy az az ősi előadási forma, a hősök beszélgetése, első személyben szólása, melyet Jakubovich Emil a honfoglalási énekek sajátjául ismert fel, divatban volt-e még ekkor: afelől Bonfini nem tájékoztat.

DE A HUMANISTA URALKODÓ alatt a történeti költészetbe is behatolt az új szellem, s az énekmondókétól lényegesen különböző epikus változatot hozott létre. Nem lehetett már egészen előzménytelen ez a tudós epika sem. A XVI. század históriás énekei között vannak olyanok, melyekben lovagvilági (bizonyára Zsigmond-kori) tudós szerzeményeknek késői, népszerű leszármazottait láthatjuk. A Toldi Miklósról: Nagy Lajos vitézéről, meg Tar Lőrincről: Zsigmond lovagjáról szóló énekeknek adatai, műveltségtörténeti légköre, a nyugati lovagköltészetével rokon vagy azonos motivumai oly — minden bizonnyal latin — prózai vagy verses alapszövegre vallanak vissza, mely csak a lovagi műveltségben benneélt s a nyugati lovagköltészetével ismerős, tudós szerzőtől származhatott. Tar Lőrinc esetében a tudós előzménytől a már mondai szint öltött, népszerű énekig elég világosan követhető az út, mert rendelkezésünkre áll egy közbeeső, XVI. századeleji változat, a „Peregrinatio Laurentii Taar”.

Míg a történeti műköltészetnek e lovagi fokozatát csak feltevésképpen tudjuk kikövetkeztetni: humanista epika létezését Mátyás és a Jagellók korában, mint láttuk, maguk a szövegek hirdetik. Itt már csak e műfaji újdonságnak magyar nyelvű műköltészetbe való áttérjeszkedése érdekel bennünket. Janus Pannoniusnak a magyar történetet feldolgozó Annales-e s a humanista epika és epikus panegyricus ismert

műfajai megadták a mintát magyar nyelven verselők számára. Minden bizonnyal oly humanistáké volt e téren a kezdeményezés, akik latinul is, vagy elsősorban latinul írtak. Többnyelvű verselőkről hiteles adataink vannak: nemcsak arról a száműzött Budai Simonról, ki a spanyol királyt hét — egyebek közt görög, latin és magyar — nyelven készített versekkel üdvözölte, hanem egy, bennünket a történeti költészet kapcsán érdeklő verselőről is. Ez az a Gábor — „Gabriel ille Ungarus” —, akiről Arnoldus de Bavaria tesz említést *Ars poetica*-ja prologusában (1492), annak bizonyítására, hogy már a pannonok is törekeshnek utánozni a görög és latin költők eleganciáját; Gábor is — úgymond — bizonyos elegáns énekeket és verseket (*cantilenas versusque*) polgártársai gyönyörűségére oly szerencsével szerzett szülötte nyelvén, hogy maga a tudós Mátyás király szívesen élvezte pihenő órájában; ez idő szerint, mint magyarországi szerzetestársaitól hallja, Mátyás erényei és hadai megénekelésével foglalkozik, magyar és latin nyelven. Ez adat alapján Toldy megállapítja, hogy Mátyás korában „egy a classicismusra támaszkodó műköltészet” is megindult magyar nyelven; Négyesy László pedig Gábor humanista-voltából már műfajára is kikövetkeztet annyit, hogy „epikus énekeivel aligha a hegedősök naív módjához csatlakozott, hanem alkalmasint a krónikák valóságosságát követte.” Van, aki még tovább megy s felteszi, hogy az ilyen humanista készülségű tudós költő magyarban is élhetett már klasszikus versmértékkel. Arnoldus de Bavaria szövegében a *versus* külön-említése a *cantilena* után: támogatni látszik e feltevést. Annyi e Gáborra vonatkozó közlésből bizonyos, hogy a Mátyás-kori humanizmus egy magyar nyelvű ágat is kezdett fejleszteni, az énekmondók naív történeti énekével szemben új, tudós históriás műfajt kezdeményezett s az magát Mátyást választotta első hőseül. A latin munkákat ismerve, e tudós epika a panegyricus fajtájához tartozhatott: tár-

gyát, a történetet a maga prózai (krónikás, tudós) igazságában hagyta meg, költőileg nem alakított rajta, csak antik költői díszszel (analogiák, mythologia) cifrázta fel, s előadásában az antik epikus modort (túlzás, amplificatio) utánozta. Ha arra gondolunk, mily modorban dolgozta át Bonfini gestáink hagyatékát, fogalmat nyerhetünk azon változásról is, melyet a humanista epika jelenthetett a jocular-énekekhez képest.

A mondottak alapján Arany János kérdésére talán meg lehet felelnünk. A XVI. század históriás éneke, meg az énekmondók naív epikája között a Mátyás korában megindult tudós történeti költészet tölti ki a látszólagos ürt. Ez Mátyás udvarában és korában együtt élt a még virágzó régi módi énekmondással, s a kettő kölcsönhatásából születhetett meg a „históriás ének” Tinódi-féle típusa, magába olvasztván mindkettőből az összeférhető: a hagyományosból az énekszót s az azzal együttjáró előadási formákat, az újból a forrásra támaszkodó tudós hűséget, de az antik cifrázatot mindössze valamely közkeletűbb deákosság színvonalára szállítva alá. Ez az új típus aztán az énekes epika külföldi változataiból is meríthetett egyetmást.

Az addig osztatlan, műveltek és „rusticusok” közös tulajdonát tevő világi költészeti hagyományok a Mátyás-kori tudós, irodalmi újdonság folytán s azzal szembeállítva fokozódtak le igazán és első ízben „népivé”. Az Anonymus-kori parasztság „fabulái”, a Mátyás-kori kis leányzók „közéneke” csak egy csepp abból a kincsből, melyet a magyar nép költészete a régi énekmondás hagyatékából örökölt s a maga módján a tudós irodalom árnyékában továbbőrzött és gyarapított.

Az itt egyedül érintett epikus költészet mellett a lírai nemben is kétségkívül újítást hozott Mátyás korszaka. A dalköltészetnek arra a típusára gondolhatunk itt, melyet utóbb Balassa Bálint fejtett ki nagyarányúlag. Alighanem ugyanerre céloz Galeotto is a Mátyás asztalánál csak ritkán, de mégis felhangzó

szerelmi dalok („*amatoria carmina*”) említésével, s talán Gabriel „cantilenái” közé is érthetünk ilyeneket. Hogy az udvarban ott-honos olasz trovatorék, hárfások dallamai, s az általuk közvetített, már humanista szellemben fogant olasz dalszövegek mennyiben lehettek előfutárai és úttörői a Balassa-féle „ének”-műfajnak, arra Beatrixről szólva fentebb már utaltunk.

FENTMARADT VERSES EMLÉKEINK, hogy most már azokra térjünk át, nem tekinthetők sem a Magyar Gábor-féle humanista epika, sem az imént érintett humanista daltípus képviselőinek.

Szabács viadalát általában fordulópontnak tekintik a régi énekmondás, meg a históriás ének között; s ha bizonyosan ebből a korból való volna, akkor kereshetnők is benne azt az átmenetet, melyre Arany János kérdésével kapcsolatban utaltam. Száraz, szűkszavú értesítő modora, mely minden bensőbb költőiséget nélkülöz; nyelvbeli latínosságai; egyáltalán nem naív s inkább külsőségekkel (rímmel), mintsem a ritmussal törődő verselése: tudós szerzeménynek mutatják, s ha csak ezekre kellene figyelniünk, készek lehetnénk már humanista hatás alatt keletkezett epikus műfaj képviselőjét látni benne. De szereztetése időpontja teljességgel bizonytalan, s míg az hitelt érdemlőleg meg nem állapítatik, nem vonhatunk le belőle következtetést Mátyás-korabeli epikánk állapotára.

A FENTMARADT s hitelesen e korból való világi versek műfaji szempontból korántsem egyfélék. Van köztük néhány apróság: verses glossza, daltöredék, táncszó; meg öt, kétségkívül lírai fogantatású költemény; de elbeszélő egy sincs.

Az apróságok közül legkétségtelenebbül tudós eredetű egy latin „*regula juris*”-nak négy, párjával rímelő nyolcasban való ügyes átköltése: a Magyi János óbudai közjegyző okiratminta-gyűjteményében előforduló verses glossza, Mátyás uralkodása

legvégső éveiből. Ez a közjegyző rokona volt a fentebb méltatott jeles humanista Magyi Sebestyénnek. Említett gyűjteményébe nemcsak oklevél- és ügyirat-mintákat, hanem különféle sententiákat, latin verseket, vers-idézeteket is beírt, latin szavakat glosszázott (bibliotheca: „könyvesház”, stb.) A latin versek közt van sírvers Hunyadiról, egy Prognosticon Mátyásról. Minden jel humanista érdeklődésű férfiúra vall. Maga írta-e a szóbanforgó kis verset, nem tudni, de egy jogszolgáltatási elvnek nemzeti nyelven versbe foglalása kétségkívül humanista kezdemény. Kis verse a magyar nyolcas sornak első hiteles emléke.

A másik két apróság: a „Soproni virágének” („Virág, tudjad, tőled el kell mennem És te íretted kell gyászba öltözniem”), meg a „Körmöcbányai tánczó” („Szupra, agnó, szökj fel kabla”, stb.): szintén lehet tudós szerzemény. Az elsőt egy soproni városi jegyzőkönyv pergament-fedelére írta rá valaki, felfedezője szerint Gugelweit János városi jegyző, aki 1495-ben halt meg; a másodikat Körmöcbánya 1505-i számadáskönyve címlapjára Kreusl János, ugyancsak városi jegyző. Ha népi eredetű volna is a két kis vers, a mi mostani szempontunkból akkor is azért érdemelnének figyelmet, mert tanult embereknek a népi iránt való érdeklődését, tehát már humanista műveltség jelét látnók lejegyztetésükben, bár a soproni virágének kormeghatározását nem tartjuk egészen megnyugtatónak. Az első kétségkívül szerelmi dal, vagy annak töredéke, s minthogy „Virág”-megszólítással kezdődik, virág-éneket látunk benne; virágének azonban nemcsak a nép szerelmi dalait jelenti, hanem a műköltőkét is; s hogy műköltő szerzeménye egy szintén humanista tanultságú városi jegyző kezéhez másolatban eljut, azt könnyebb elgondolni, mintsem azt, hogy német jegyző magyar népi szöveg lefirkantásával próbálja ki calamusát. Akár népi, akár tudós eredetű, humanista érdeke, mint mondtam, ígyis-úgyis megvan. A régebben szintén virágéneknek minősített körmöcbányai szöveget Binder Jenő

szép tanulmánya óta táncszónak, még pedig cifrázkodó vénasszonyt csúfondárosan táncbahívó táncszónak tartjuk. Németes helyesírása alapján első szavát (Supra!) szuprának kell olvasnunk, vagyis a „fel!”-jelentésű latin szót kell benne látnunk. Deák szó végre még nem zárná ki a népi eredetet; de ismerünk asszony- és vénasszonycsúfoló humanista verseket (van olyan az imént említett Magyi-kódexben is); s ha régebben virágénekek tartották (a „Haja, haja, virágom!” felszólítás miatt), ma inkább csúfondáros virágéneket, a vénasszonyt megszegényíteni akaró virágének-paródiát sejtethetünk benne: humanista tréfát. Olyanforma műköltői tréfát, mint mikor Petőfi, Bolond Istókjával ily naív népdal-modorban köszöntet csúfondárosan egy „aggnőt”: „Jó estét magának szerelem galambja, Ifjúság rózsája, Nagyanyám nagyanyja!”

AZ ÖT LIRAI KÖLTEMÉNY tudós eredete bizonyos. Ezek műköltők versei. Szerzőik — nagy újdonság az orthodox középkorhoz képest — csaknem kivétel nélkül megnevezik magukat, vagy akrostichonba rejtve latinosan (Gregori . . , Mikhael de Zabatkke, Franciscus Apáti), vagy azonkívül nyíltan is, az utolsó versszakban (Szabadkai, Geszthy László). Amelyiknek címe van, az latin címmel áll elő (Cantio Petri Berislo; Cantilena: Apátiénak a címe). Maga írásbeli megrögzítésük tudós szerzőre, tudós módon való megörökítés igényére vall. Kéziratuk vagy önálló papírleveleken, családi levéltárakból, vagy világiak tulajdonába jutott imádságos kódexekből került elő. Csaknem valamennyi a Mátyás halála utáni s Mohács előtti évtizedek terméke. Köztörténeti érdekű, a török veszedelemmel kapcsolatos mind. Gergely deák a török hitszegése miatt elveszett urát siratja; a Mátyást elsirató ének különös nyomatékkal hangoztatja, mint féltek tőle a törökök; a Beriszlóról szóló egy fogoly basával magasztaltatja a püspök vitézségét; Geszthy László éneke (1525!) már a végek

veszedelmét sejt; Apáti pedig a pogány veszedelmet nem látó, fegyvert fogni késlekedő urakat gúnyolja legélesebben. Látni való, hogy világi műköltészetünk a magyar humanizmus legnemzetibb, Vitéz János óta központi, patrióta-sugalmazásával indul, a veszedelem felismerésében, a nemzeti lelkiismeret megszólaltatásában legott politikai költészetül jellemződvé. Nyitánya ez a török-magyar harcok másfélszázados hőskorát kísérő nemzeti költészetnek, nem pedig lezárása, végső kihangzása valamely előtünk már ismeretlen, azelőtti, középkori világi költészetnek. Nemcsak világi jellegével, írásbeliségével, személyességével, tudós mivoltával és gondolatkörével lép ki a középkorból a humanizmus karján: történeti fonalával is a XVI. századba vezet ki onnan.

„Énekek”-e ezek a versek, vagy csak olvasni való „költémények”? — nem minden esetben dönthetni el vitát kizáró biztossággal. Igen valószínű azonban, hogy csaknem kivétel nélkül ének-konceptiók, vagyis dallamban fogant s éneklésre szánt versek. Mind strófás szerkezetű; 3 vagy 4 sorból álló versszakaiak hármas, illetőleg négyesríműek; Gergely deák versében feltűnik a „vala”-, „volna”-, „volt”-rím. Nemcsak versalakjuk vall énekversre; többnek a címe is: Cantio (Beriszló énekében), Cantilena (Apátiében); másnak tulajdon szövege: „Gezthy Lazlo dyak zerze ez eneket”. Talán kimondhatjuk, hogy világi műköltészetünk fentmaradt emlékei forma tekintetében még nem igen jutottak el a vers önállósításáig, az énekszótól megvált „szövegvers” tudós gyakorlatáig, hogy tehát e részben a humanista latinság fejlettebb példaadását nem követték. Ritmusuk s dallamuk bizonyára korábbi magyar hagyományban gyökerezik.

A szóbanforgó versek szerzői nem okvetetlenül világiak; egyiké-másiké inkább egyházi ember lehetett. Semmi sincs pl. a Mátyásról szólóban, amit ne írhatott volna pap is. Gergely deák Istenhez sóhajt, s a török hitszegése miatt kesereg; Beriszló éneke tiszta vallásos szellemű s végül Istenhez könyörög; még a min-

dent kicsúfoló Apáti is tisztelettel szól a szegénységben s egyszerűségben megmaradt régi papságról; Geszthy László egyebek közt a dézsma megfizetésére buzdítja az urakat. Ne képzeljük hát, hogy a világi műköltészet megindulása merev szakítást jelentett a vallásossal, akár szerzői, akár szelleme tekintetében, még kevésbbé azt, hogy vallástalan, vagy vallás-ellenes volt. Nemzeti szellemük a vallásossal fonódik egybe, akárcsak a vallásos költészet néhány szép termékében, s innen öröklődött tovább a kettő összhangja a XVI. század egész költészetébe.

A KEZDŐDŐ VILÁGI MŰKÖLTÉSZETNEK a vallásossal való kapcsolatait s annak formahagyományából való táplálkozását a Néhai való jó Mátyás király kezdetű vers tünteti elő a legvilágosabban. A fentmaradt világiak közül ez a legszemélytelenebb s viszont a legigazibbul „közlíra” jellegű. Műfajilag a Szent Lászlóról szóló szép éneknek párja; a Gyöngyösi kódex kéziratában, hol fentmaradt, mindjárt amaz után következik; versalakja (4—4 sapphikus képletű tízes, azonos rímmel egy versszakban) szintén azéval egyezik. Egész lírai attitude-je erősen egyházi jellegű: aposztrofokba foglalja hőse tetteinek sorozatát, s epithetonokba jellemzését. Csak anyaga világi: világi hőse miatt: aki hatalmas király, megvette Bécsset, a német koronát, Prágát, rettenté a törököt, Velencét. Ékes jelzőkbe foglalt érényei azonban sok hasonlóságot mutatnak a Szent Lászlóéval, a bajnok, az ótalmazó királyéival. Írhatta pap; de bárki írta, egyházi minta sugalmazta költői formáját s részben szellemét is. Nem tudni, mikor írták, de nem szükségképp mindjárt Mátyás halála után.

Más természetű a következő két darab. Közlíra-jellegük megvan, de fogantatásuk tisztán, vagy igen erősen személyes. Szerzőiket egy-egy előkelő, a közéletben kiváló szerepet játszó úrnak valamely „veszedelme” szólaltatja meg s készíti panasz-

kodásra, mivel ők benső személyes viszonyban álltak. Valamennyi lírai emlékünk közt legszemélyesebb fogantatású s valószínűleg a legrégebb is: *Gergely verse ura veszéséről*. Ezelőtt félreértés folytán adták neki azt a címet, hogy „Siralomének Both János veszedelmén.” Gergely ugyanis nem Both János veszte miatt panaszkodik, hanem azért, mert az ő ura (kit meg sem nevez) épp akkor esett áldozatul a török csalárdságának, mikor őt már jobban kedvébe fogadta s bizonyára az addiginál még jobban gondoskodott volna róla. E tisztán személyes, sőt önérdékből fakadt líraiság fonálán idézi fel aztán ura „veszedelmét” s mondja el mesterkéletlenül annak előzményeit. Urát u. i. Mátyás király Törökországba akarta küldeni követségbe; az aggódott s meg is mondta a királynak, hogy aligha tér ő onnan vissza békeséggel; a király azonban bízott a török császár megnyugtató izenetében, melyet Both János hozott tőle; Gergely ura aztán elvállalta a követséget, de aggodalma betelt: nem jött többé vissza. Tehát nemhogy Both János veszedelméről nincs szó a versben, de amely veszedelmet valóban említ, annak a lefolyását sem beszéli el. Tiszta lírai költemény ez, s az említett személyes érdekeltségen kívül a török „hamis hitén” való megbotránkozás s az aggódó úr iránt megnyilatkozó őszinte vonzalom mutatkoznak sugalmazóinak. Gergely ura egyébként valószínűleg ifj. Jaksich Demeter volt, a rác fejedelem fia, ki török követségből visszatért 1487-ben, Szendrő mellett megöletett. Both János tenger melléki bán követjárása szintén történeti tény; ő 1493-ban halt meg. Maga Gergely íródeákja, titkára lehetett az odaveszett úrnak. Hogy rác származású diplomata magyar íródeákat tart, abban semmi különös nincs: Mátyás humanistáiról már fentebb megállapítottuk, hogy a délszláv származásúak is a magyar kultúra közösségébe tartoztak. A költemény végéről két versszak hiányozhat (a versfőkből u. i. csak „Gregori” név rakhódik össze, nem a teljes Gregorius); azokban talán szereztetése

ideje is meg volt mondva. De anélkül is valószínű, hogy alapszövege még Mátyás-korabeli. Verszakai három, azonos rímű tizennégyes sorból állanak. Ez elég népszerű forma lehetett: Beriszló éneke is ilyenben van írva.

Emennek, a Cantio Petri Berizlo-nak szerzőjéről, Szabadkai Mihályról semmit sem tudunk. Bizonyára hű embere volt Beriszló Péter veszprémi püspök, majd horvát bánnak, a törökverő kiváló vezérnek, kiről fentebb mint Zápolyaihoz húzó humanista diplomatáról emlékeztünk. Talán titkára, deákja volt neki. Hozzá való személyes viszonya nem tűnik ki oly módon énekéből, mint Gergelyé a maga urához az előbbi versből. Beriszló hazafiúi szolgálatainak ismerője, nagyrabecsülője ő s mindeneket bánkódásra szólít fel valamely „veszedelem” miatt, mely a hazájáért való gondokban idő előtt megöszült püspököt érte; míg a jó szerencse segítette (emlékezzünk a Zrinyi-féle „sors bona” jelszóra), sohasem bírt vele a török császár, elűzte rólunk a törököket, meghalni is készen érettünk. Ez utóbbi jellemzését — „mellettetek megholtát ingyen ő nem nézte” — értették félre az ének magyarázói, mintha Beriszló már meg is halt volna, Szabadkai éneke sirató ének, epicedium, keltezése (1515) ennél fogva íráshiba lenne talán 1525 helyett, mert a püspök 1520-ban halt meg. Pedig az idézett sor csak annyit jelent, hogy azzal sem törődött, ha meghal érettetek. Ha halálát siratná a püspöknek, annak félreérthetetlenül ki kellene tűnnie verséből s nem „egy nagy jó kedvében” szerzette volna azt. Nem lehet itt egyébről szó, mint hogy 1515-ben Beriszlónak valamely hadi vállalata rosszul ütött ki: elhagyta régi jó szerencséje; ezen bánkódjanak hát mindenek, de ne felejtsek el az ő ismert nagy érdekeit, s el ne csüggedjenek, vagy — talán — ne vádolják. A „nagy jó kedv” így is magyarázatot igényel, de magyarázható is. Egyrészt azon a veszedelmen már túl vagyunk; másrészt a „jó kedv” versírásra való kedvet jelent, amit a tavasz (huma-

nista költők kedves ihletője) hozhatott meg „egy Szent Gyergynek innepének nemes kezdetében”. Hogy valóban így értendő, arra vall könyörgésre való felszólítása is: hogy az Úristen „bátorítson viadalhoz” bennünket. A tavasz u. i. egyúttal a viadalok újrakezdésének, a szenvedett „veszedelem” helyrehozásának alkalmas ideje, reménye. A bánkódásra felhívó ének tavaszi, szép reménységekkel zárul.

A hangulatilag ellentétes kezdet és vég között az ének törzsében a költő egy töröknek adja át a szót, kit Beriszló ejtett volt foglyul s ki most hosszú rabságát megszokalva, már-már megtagadja a maga hitét, mert istene nem törődik megszabadításával; bezzeg segíli a magyarokat, meg a „haragos pap bánt” az ő „nagy sok” istenük; végül is a rab monológja szinte Beriszló és huszárai magasztalásába megy át. Kétségtelen művészi érzékre vall ez a betét: Szandzsák vajda e fogságbeli lelki gyötrődései és nyilatkozatai a költő helyett közvetlenebbül, szemléletesebben emlékeztetnek Beriszló eddigi „jó szerencséjére”. De ez sem pusztán kitalálás. Az a török, akiről itt szó van, az ének szerzetésekor már majd két éve raboskodott a „pap bán” hatalmában; nem más ő, mint az a Bali vajda, kit Beriszló a Dubnica és Kosztenica közt 1513 aug. 15-én vívott ütközetben ejtett volt foglyul.

Gergely és Szabadkai Mihály két versével kezdődik az ú. n. „veszedelem” műfaja, melyre a következő századokban még nagy jövő várt: a náluk még túlnyomólag lírai burokból kisebb-nagyobbmértvű epikus kibontakozás. Nemcsak a vár-, vagy várospusztulásokat megéneklő kisebb költemények minősítésévé vált az „veszedelem”, Zrinyi is Szigeti Veszedelemnek mondja eposzát.

Hátralevő két lírai emlékünknél már a Jagellók korának legvégére vezet. Geszthy László éneke valóságos pártpolitikai szózat az urakhoz — exhortatio ad proceres — a híres hatvani, 1525 jún. 24-én megnyílt országgyűlés előtt, hogy ottani maga-

tartásukat befolyásolja: gondolják meg az ország helyzetét, a keresztyénségnek „jó vérti” legyenek, mint voltak Mátyás korában; ne háborogjanak Isten ellen, tartsák meg a régi dekrétumot, szolgáltassák ki a dézsmát, gyűljenek Hatvanba jó tanács-csal „jó Lajos királyunk” számára. A vers az 1525-i két országgyűlés, a rákosi, meg a hatvani közötti időben (tehát május-júniusban) kelt, az elsőnek tanulságaival, intelemül a másodikra. Megbízásból írta-e versét, vagy önként; sokszorosítva terjesztette-e vagy énekeltette az urak lakóhelyein: nem tudjuk. Szerzőnk, mint látni, az udvari párt szócsöve volt. A történelemből két Geszthy Lászlóról tudunk; az egyik Zápolyai János lovas-hadnagya volt s Tokajnál esett el 1527-ben; a másik 1529-ben Várdai Pál esztergomi érsek küldöttje volt Szolimánhoz. Mint-hogy Várdai 1525-ben is Zápolyaival tartott, versszerzőnknek is a nemzeti párthoz kellett tartoznia, ha ő volt e két Geszthy valamelyike. Zápolyai-pártisága azonban nem akadályozta az azonosításnak, mert a hatvani országgyűlés elrendezésében II. Lajos Zápolyaival egyetértőleg járt el. A vers egy szakadozott papírlapon maradt fenn; eleje csonka, szövege hézagos s nem mindig világos. Intő hangnemében van valami lírai változatosság. Versalakja az ú. n. Zrinyi-vers első példája. A „keresztyénségnek jó vérti” (= paizsa) kifejezés ismert humanista szólam s nagy elnépszerűsödésére vall, hogy már magyarnyelvű versben is élnek vele.

Apáti Ferenc Cantilenája zárja a lírai emlékek sorát. A Peer-kódex nevű, meghatározatlan korú (1526?) imádságos könyvben maradt fenn, mely világi ember tulajdona volt s melybe ennél fogva ily profán szövegek is bekerülhettek utólag. Egy Apáti Ferenc 1518-ban iratkozott be a bécsi egyetemre. Ő-e a vers szerzője: nem dönthetni el. Minthogy a vers egy szaka a pórlázadásra látszik vonatkozni, keletkezése 1514 utánra tehető; az urakra, papokra vonatkozó megjegyzései illenek a Mohács körüli

évekre, de éppúgy akár későbbi időkre is. Minthogy oly szebb multra céloz, mikor a papoknak még „egészlen áll vala szerzetek”, azt kell hinnünk, hogy az ő korában már nem állt „egészlen”, vagyis hogy már kikezdte a reformáció. Imre Sándor azt is gondolja, hogy már a reformáció korában, s talán német szatírák hatása alatt keletkezett. Nincs kizárva. De amit a vers csúfondárosan, vagy gúnyosan emleget, nem mind „korfestő” értékű; van abban elég sok a vágáns költészet szokványos humorából, vagy dévajságából. A szép szóval megcsaló barátok, hazugok, udvari hízelkedők, csintalan diákok, a táncban pártájukat elhullató leányok, a hazuról szívesen elmenő menyecskék: minden kortól függetlenül kedvenc céltáblái a csúfolódó költészetnek. A leánnyal vígadó, piperés, pénzvagyó pap s általában az egyháziak erkölcsi hanyatlása sem éppen a Jagellók korához s csak Magyarországhoz kötő adaléka a versnek: nálunk, mint máshol, számtalanszor szembeállították azt a régi feddhetetlenséggel. S Apáti mindezeket korántsem valami nagy felháborodással gúnyolja és ostorozza; nem, még a „nagy urakat” sem, kiken már csakugyan magyarokat és korabelieket ért: hanem játékosan, tettető szépelgéssel, példalódzva, huncutul tanácsolgatva, s csak ritkán egyenes beszéddel. „Kinek mit szóltam, csúfságbul mondtam” — mondhatta volna ő is, mint az ő versével rokon szellemű *Mívesek lakodalmának* későbbi szerzője. Nem annyira szatira, mint inkább „cantio jocosa” az ő költeménye: „csúfos gajd”, mint mult századbeli gyűjtőink az effélet nevezgették. Érdeke igazán élénk líraiságában van, mely a kétségkívül elzagyvált másolatból is jól kitetszik. Ritmikailag is kitűnő kivált az apát urakra vonatkozó, gúnyosan ellentétező utolsó versszaka. Csak egy esetben látszik élesnek: mintha a pórnak, ki „Sámsonnak alejtá önnön magát”, azt mondaná: úgy kell!; vagy mintha kézlegyintve tanácsot adna, mily könnyű elbánni vele: „fogjad meg szakállát, vedd el csak jószágát, megalázza

magát!" A régi papságnak s a „régí jó királyoknak” korántsem ellensége, de csak az ellentét kedvéért utal rájuk futólag, az utóbbi esetben a „szent korona” fogalmát már teljesen kifejlett szimbolikus értelemben vévén: a régi jó királyok a „zent coronának” híven szolgálnak.

A „RÉGI JÓ KIRÁLYOKRA”, a „szent korona” egyesítő hatalmában jelképezett régi szép Magyarországra s különösen a Hunyadiak fénykorára való visszaemlékezés innenfogva állandó sugalmazója lett a hazafias költészetnek, s máig meghatározta a magyarság mult-szemléletét.

A kolostori irodalomba s a világi műköltészetbe való behatolás után közvetlenül még egy nagy területet hódított meg a humanizmus a nemzeti nyelv terjeszkedése számára: a tudomány világát. Annak az ismertetése azonban már nem ide tartozik: a bibliafordító, szótáríró, filológus magyar erasmisták — Sylvester János, Komjáti Benedek, Pesti Gábor — kezdeménye magának a kezdeményező, nyelvtanító Sylvesternek a pályafutásával egyenest a reformációba vezet át s beteszi maga mögött a középkor kapuját.

MÁTYÁS KEZDEMÉNYÉRE éppoly nagy jövő várt, amilyen hatalmas volt a mult, mely Szent István királyéban gyökerezett. Bomlasztó hatása csak ideiglenes maradt. Mohács után hovatovább már csak pozitív tartalmával érvényesült. Az ország hajdani egységének megszűntével mindkét országrészbe juttatott növendékerőket, melyek továbbplántálásáról gondoskodtak, a folytonosság biztosítékai s a szakadás ellenére műveltségbeli közösség, legalább is rokonság zálogai lettek. Mind tudós, latin-, mind népszerűbb, magyar nyelvű változata szakadatlan folytonossággal haladt tovább a megoszlás századain, megfelelő módon alkalmazkodva a váltakozó korok szükségleteihez. Társult

— vallásost és nemzetit benső szövetségbe egyesítvén — a reformációhoz: a Melanchton-féle iskolai humanizmus formájában; az újraéledt katholicizmushoz: a jezsuita barokk színében. A nemzeti történetírás számára kész mintával szolgált s a népszerűbb, történeti énekköltészetet sem hagyta befolyásolatlan. A világi szépirodalom szinte mindenestül az ő ültetvénye lett; annak legmagasabbrendű képviselői, Balassa, Zrinyi és Gyöngösi, benne gyökereztek. Leszállt, s a kéziratos énekeskönyvek által közízlést teremtve szétáradt alsóbb rétegekbe, részben a népköltészetbe is. És mint egykor a kolostori irodalom, elenyészte előtt nagy lobbanással gyúlt fel utoljára a XVIII. század jezsuita iskolai irodalmában, átöntve a maga végső hagyatékát a század végén meginduló s most már tisztán nemzeti szándékú irodalom új csatornáiba.

A magyar humanizmus nem ideigvaló, elszigetelt kedvtelése és fényűzése volt Mátyás királynak és udvarának, s nem halt meg ő vele. Forrás az, s éppoly hatalmas folyamait táplálta az európai és magyar műveltségnek, mint az első, melyet a szent király fakasztott nemzete számára. Szent István, meg Hunyadi Mátyás: két nagy áramlás kútfejei; s hagyatékuk egymáshoz való viszonyának koronkénti alakulása szabta meg műveltségünk s benne irodalmunk történeti nagy változásait.

JEGYZETEK

E könyvem nem annyira folytatása, mint inkább kiegészítése „A magyar irodalmi műveltség kezdetei” c. előbbi kötetnek. Az a „középkori szellemű” irodalom fejlődését mutatta be Szent Istvántól Mohácsig, ez a humanista műveltségben fogant irodalmisággal foglalkozik, felbukkanásától a reformációig. Nagy Lajos korától fogva tehát a két kötet idő-köre azonos.

Mint egy bizonyos műveltségi ág fejlődéstörténete, ez a kötet is megállhat magában, de azért ez sem „monografia”: a humanizmust nem önmagáért, hanem mint a magyar irodalmi fejlődés egyik üzenetét veszi vizsgálat alá.

Modor, külső rend, a jegyzetek könyvészeti felszerelése tekintetében éppúgy járok el, mint a „Kezdetek” kötetében. Jegyzeteim főbb címrövidítései ezek: Adal. (Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon, 1880); AnN. (Ábel-Hegedűs: *Analecta Nova*, 1903); AnRec. (Hegedűs István: *Analecta Recentiora*, 1906); App. (Gr. Apponyi Sándor: *Hungarica*); Bibl. Corv. (Fraňnói Vilmos, Fögel József, Gulyás Pál és Hoffmann Edith: *Bibliotheca Corvina*. Mátyás király budai könyvtára, 1927); H-Sz. (a Hóman-Szekfű-féle Magyar Történet); Huszti (Huszti József: *Janus Pannonius*, Pécs, 1931); Ir. tört. Eml. (Fraňnói és Ábel: *Irodalomtörténeti Emlékek I.* 1886; és Ábel: *Irodalomtört. Eml. II.* 1890); Kalászatok (Gr. Kemény József: *Történelmi és irodalmi kalászatok*, Pest, 1861); Nagl-Zeidler (J. W. Nagl und Jakob Zeidler: *Deutsch-Österreichische Lit. Gesch. I.* Wien, 1899); Pécsi Közlem. (Közlemények a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárából; gépírástól fűzetek); Pintér (Pintér Jenő irodalomtörténeti kötetei közül az, amelyet a név mellé tett év- és kötettség jelez); Polg. Lex. (Budai Ferenc Polgári lexikona, II. kiadás, I-III. rész, Pest 1866); RMBibl. (Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofilek*, 1929). — Jegyzeteimben egyébként rendszerint megtalálható a szövegbeli latin idézet magyarul, vagy ha a szövegben műfordítást idéztem, annak latin eredetije.

8—9. l. A „humanitas” fogalomról Rud. Pfeiffer: *Humanitas Erasmiana*, 1931, 1—5. l.

9—10. l. Pápai és császári hatalom versengéséről Katona Lajos: *Petrarca*, 1907, 1—18, 100, 103. l.

- 10—11. l. Rienzóról Konr. Burdach: Reformation, Renaiss., Hum., 1926².
12. l. Urbs, Livius, Macchiavelliről Max J. Wolff: Richtlinien der Renaiss. bewegung, Germ.-rom. Monatsschr. 1932, 293. stb. 1.
- 12—14. l. Katona L.: Petrarca (1907), 12—18. l. — Írásbeliségről Hajnal István, Károlyi-Emlkv., 187, 192—5, 212—3. l.
- 14—15. l. Egyház és antik műveltség viszonyáról Balassa Brunó: A latin tanítás története, 1910.
16. l. Petrarca, Dante, Boccacióról Wolff, id. m. — Nyelvi érdeklődés új szempontjáról Burdach, id. m.
17. l. Szekularizálódásról Hajnal István, Száz. 1932, 238. l.
18. l. Nagy Lajos környezetéről H-Sz. III. 124—5. l.
- 18—19. l. Lajos és Petrarcaról Fraknoi: Petr. és N. Lajos, 1900, 2. l.; Wenzel Gusztáv, Kath. Sz. II. 389. l.; Katona Lajos: Petrarca, 107, 111. l. — Az „Argus”: AnRec. 14. l. — Lajos és Rienzóról Riedl: Magyarok Rómában, O. K. 1161—2. sz., 15—17. l.
19. l. Idézet: Dékány Kálmán: Küküllői J., 1906, 129—30. l.
- 20—22. l. Conversinóról Bibl. Corv. 88. l., 6. jegyz. — Lajos könyveiről RMBibl. — A Képes Krónika miniatűrjeinek viselet-történeti jelentőségéről Gr. Zichy István, Petrovics-Emlkv., 1934. — Páduai tanulókról Fináczy: A renaiss.-kori nevelés tört., 82. l. — A délvidék jelentőségéről Kastner Jenő: Hum. és régi m. irodalom, Győri Szemle, 1933, 19—24. l. — Garai és társairól H-Sz. III. 179—80. l.
- 23—25. l. A prágai renaissanceról Nagl-Zeidler I. 406. stb. 1.; H. Jelinek, Histoire de la litt. tchèque, é. n., 3. kiadás, 116—7. l. — Lajos és Prága viszonyáról Burdach, id. m. 116—7. l., Bleyer, EPhK. 1907, 164. l., Thienemann, u. o. 1920, 73. l., Pukánszky: A m. orsz. német irod. tört. 1926, 103. l. — Esztergomi Missaléről RMBibl. — Thatamérről Szentpétery, Károlyi-Emlkv. 489. l. — Lajos és Zsigmond-féle mintalevelekről Trostler, Deutsch-ung. Heimatsbl., II. 29. l. — Vilmos kancellárról Kardos Tibor, A laikus mozgalom m. bibliája, 1931, 11. l.
25. l. A Műgeln-nek tulajdonított verses magyar krónikáról, mint „humanista irodalmunknak egyik legrégebb megnyilatkozásáról” Thienemann, EPhK. 1920, 74. l.
- 25—26. l. A Kolozsvári testvérekről Balogh Jolán, Erd. Múz. 1934.
- 26—29. l. Kükülléiről Dékány, id. m.; Kardos Tibor, Száz. 1932, 324 l.; U. az: Stílustanulmányok, Pécsi Közlem. 22. sz., 6., 9—10. l.; Várady Imre: La lett. italiana e la sua infl., 1934, 49. l.; Fekete Nagy Antal, Hóman-Emlkv. 112—125. l. — Idézetek Dékány fordítása szerint.
- 29—30. l. Lajos magyarságáról A m. nemz. tört., szerk. Szilágyi S., III. 343—4. és 626. l.; László-kultuszáról H-Sz. III. 8—11. l.; a Sicambria névről Eckhardt S., Min. 1927. A feltehető lovagi epikáról Mályusz Elemér, A Toldi-monda, Hóman-Emlkv.

- 31—37. l. A m. nemz. tört., szerk. Szilágyi S., III. 409, 418, 440—42, 559—60; H-Sz. III. 261—6, 257; óbudai tanárok a konstanzi zsinaton: Horváth Henrik, Napk. 1930, 525. l. — Magyarok a bírodalmi kancellária és külügyek vezetésében: Szilágyi Lóránd, Hóman-emlkv., 164. stb. l.
- 38—40. l. Wenzel Gusztáv: Ozorai Pípó, 1863; Florio Banfi, Erd. Múz. 1932, 229. l.; Balogh Jolán: Andr. Scolari, Arch. Ért. 1923—26. évf.; Péter András: A m. műv. tört., 172. l.
- 40—41. l. Követjárásokról Bibl. Corv. 88. l. 7. jegyz. — Vergerióról A m. nemz. tört., szerk. Szilágyi S. IV. 524. l.; Huszti, 7. l. — Bázeli zsinati tagok Budán: Horváth Henrik, Napk. 1930, 517—25. l.
41. l. Zsigmond-könyvei: Bibl. Corv. 88. l. 7. jegyz. és RMBibl.
42. l. Zsigmond útjáról Riedl: A m. irod. főirányai, 1896, O. K., 47—50. l.; Florio Banfi: Hunyadi J. itáliai tartózkodása, Erd. Múz. 1934.
- 44—45. l. Szánokiról Fraknói: Vitéz J., XVI. fej.; Olasz József, ITK. 1903, 169. l. — Lassoockiról Huszti, 12—13. l. — V. László két levele: Adal. 156. l.; Fraknói: Vitéz J., 131. l. — Aeneas könyvéről Fináczy: A renaiss. nevelés tört. 36. l. — V. László könyveiről RMBibl. — V. László Ferrarában: Huszti, 67—68. l.
- 46—47. l. Fraknói: Vitéz J., 1879; U. az: Hunyadi M. király, 1890; Bibl. Corv. I. fejezet, s 87. l. 1. jegyz.; H-Sz. III. 285—310. l.; Florio Banfi, Erd. Múz. 1934, 265—6. l.
- 49—50. l. A Hunyadi—Vitéz-levelek: Schwandtner II. 1—106. l.; több levél magyarja: Fraknói: Vitéz J., 23, 28, 30, 46—51, 103. l.; Lassoockihoz írt egyik levele: Kardos Tibor: M. Reneszánsz írók.
51. l. Hunyadi írástudásáról Bibl. Corv. I. fej. és 87. l. 1. jegyz.
- 51—52. l. Olaszországi tartózkodásáról l. az előbbi jegyzetet s a 42. laphoz irottat. — Alfonso királyságára vonatkozólag H-Sz. III. 294—5. l., s az előbbi jegyzet.
- 52—57. l. Fraknói: Hunyadi M. király, 1890; Csánki: I. Mátyás udvara, 1884.
- 54—55. l. Császári aspirációi indítékáról H-Sz. III. 330, stb. l.
- 57—75. l. Fraknói: Vitéz J. eszterg. érs. élete, 1879; Huszti, I. fejezet.
57. l. Fögel József szerint (Magyar költő magyarul, Berczeli A. Károly fordításai, Előszó) Vitéz 1433-ban Rómába is elkísérte Zsigmondot; forrásra nem hivatkozik.
- 61—62. l. Zágráb-egyházmegyeiek a kancelláriában: Fraknói: id. m.; Szentpétery: M. Oklevéltan, 1930, 164—170. l.
- 63—66. l. Pór Antal: Aeneas Sylvius Piccolomini, 1880.
64. l. Aeneas 10 levele Vitézhez: Fraknói: Vitéz J. politikai beszédei, 1878, II. rész.

65. l. Idézetek: Pór, id. m. 137—8, 174, 189. l. — V. ö. Győry J.: A kereszténység védőbástyája, Min. 1933.
66. l. Aeneas az őshazáról: Gombocz, Nyelvtud. Közlem. 1926, 174. l.
67. l. Vitéz könyvtára: RMBibl.
69. l. Callimachus Vitézről: Adal. 164. l. — Esztergomi ásatások: Gerevich, M. Szemle 1935, 76—7. l. — Ivanics Olaszországban: Huszti, 34. l. — A levelek kiadása: Schwandtner 1746, II. 1.
72. l. A 60. sz. levél idézete: Fraknoi: Vitéz J., 58—59. l.
- 73—74. l. Fraknoi: Vitéz J. polit. beszédei, 1878; latin kiadásában (1878) egy beszéddel több.
- 75—103. l. Életrajz, iskolázására, egyes művekre, iratásuk időpontjára, forrásaikra, mintáikra, műfaji jellegükre vonatkozó tudnivalók általában Husztitól.
81. l. A Colocci-féle kéziratról Huszti: Hum. kézirati tanulmányok, Szeged, 1934, 65. l. — Colocci egy magyar érdekű versét közli Kardos Tibor: Néhány adalék, Pécs, 1933, 13. l. — Hogy a Brassicanushoz eljutott példány nem Janus kézírata, hanem inkább Pesti Gábor másolata, l. Waldapfel József, IT. 1935, 12. l.
82. l. Hegedűs műfordításai: BpSz. 80. k. (kisebb költemények); A szelek versenye: ITK. 1899; Guarinus és Janus Pann., 1886; Dicsének Jac. Ant. Marcellusra, 1897. — Újabban az ötszázados ünnep alkalmából Berczeli A. Károly (Magyar költő magyarul) és mások, szétszórtan sokat lefordítottak; Juhász László a Guarino-panegyricust adta ki külön kis füzetben. — A Héder-váry-kódexről Décsényi László, MKvSz. 1891, 169. l.; pécsi egyetemi könyvtári másolatáról Kardos Tibor, Pécsi Közlem., 22. sz. — Vitézhez írt egyik levele kiadva: Kardos Tibor: M. Renesz. írók. — Vallásos költő-e? V. ö. Hegedűs, Ak. Ért. 1913, 159. l.; Juhász László: Adalékok az 1437—90. évekből, 1931, 8—10. l.
83. l. A kancelláriai morálról Kardos Tibor, Pécsi Közlem. 22. sz., 16—17. l.
84. l. Vers-idezet: Hegedűs: Guarinus és J. Pannonius, 76. l.
86. l. Guarinóék felfogása a vulgaris nyelvről: Huszti, 254—5. l.
89. l. Az idézett versszak magyarul: „Lovagkirály a sujtó alabárdal, Akinek fényt szór csillogó ruhája, Akinek teste illatos nektárral Az oszlopos sárbotot át bejárja: Segíts meg engem, óh segítés az útban! — Előre társaim, vágdatva gyorsan!” L. Hegedűs, Ak. Ért. 1913, 163. l. — Újabb fordítása Jékely Zoltántól, Erd. Hel. 1934.
91. l. „Hic situs est” stb., Hegedűs fordításában: „Itt nyugszik Janus, ki legelső hozta magával — A Helikon szüzeit a Duna partjaira. — Ennyit hagyj vésnünk a gyszemlékre, kajánság, — Aljas irigységnek nincs helye síri kövön”. L. BpSz. 80. k., 337. l.

94. l. Hogy a költők túlzásait gúnyoló verse Basinióra vonatkozik: Huszti, 137. l.
- 96—97. l. Epigrammái méltatása: Huszti, 44—56. l. — Nyelvéről Zalai János: JP. mint utánzó, Fogaras 1905; Pais Dezső, EPhK. 1910; Huszti 60—61, 192. l.
98. l. A szelek versenyéről Huszti, 70—76. l.; reminiscenciái eredő helyét Pais Dezső mutatta ki példaadó alapoossággal: EPhK. 1910. — Epithalamiumairól Huszti, 94—102. l.
- 98—101. l. Panegyricusairól Huszti VI., VIII., XII. fejezete. — Az In Renatum kiadása Adal. 131—44. l.
101. l. Az idézet eredetije: „ . . . Quae gaudia pubis — Pieriae, cum jam supremum rasmus ad unguem, — Cedron olens, minio rutilans, et pumice laevis — Servantes tamen loculos evaserit arcae? ” Guarino-panegyricus, 733—736. sor. — A Husztitól való idézet: Huszti: 170. l.
- 104—105. l. Mátyás magatartása az összeesküvés után: Huszti, Min. 1924, 192. és 1925, 41. l.; Bibl. Corv. 90. l., 21. jegyz. — Veronai Gáborról Fraknoi, Mátyás király levelei, II.: Mátyás mint levélíró; Galeotto: De dictis, XVIII. fej., s ahhoz Kazinczy Gábor: Mátyás király kortársai tanúsága szerint, 1863, 177. l.
- 105—111. l. Egészen Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1908) alapján.
108. l. Ariosto és Magyarország: Deák Farkas, Száz. 1873.
111. l. Nemzetközi lantos zene és Balassa Bálint: Kastner Jenő, Győri Szemle, 1933, 23. l.
- 112—113. l. Callimachusról Kardos Tibor: Callimachus, Min.-Könyvtár XXXVI. — II. Endre s a bizánci császárság: H-Sz. II. 26. l.; Eckhart Ferenc: M. orsz. tört. 1933, 81. l.
- 114—115. l. Iván és Mátyás levelezése fordításban: Géresi Kálmántól, Száz. 1879.
- 115—116. l. Az 1486-iki törvénykönyvről Kardos Tibor legutóbb id. m. 62—64. l.
- 116—117. l. Mátyás egyéniségéről Riedl, A magyar irodalom főirányai, 51—59. l.
- 117—119. l. Huszti: Callimachus Experiens költeményei, 1927. — Callimachus műveinek Mátyás királyhoz való vonatkozásairól Kardos Tibor, id. m.; U. az: Mátyás udvara és a krakkói platonisták, Apollo I. 1934, 63. l.; U. az: M. Renesz. írók, 62—71. l. — Callimachus Ulászlóról szóló műve: Schwandtner II. 39—199. l.; Attiláját kiadta Juhász László a Bibliotheca Scriptorum medii recentisque aevorum c. sorozatban, 1932.
120. l. Platonizmus és okkult tudományok: Huszti, Min. 1924, 201—2. l.; adatok Mátyás műveltségéről: U. az, Min. 1925, 42—43. l.

121. l. Mátyás és a magyar nyelv: Fraknoi: Mátyás király levelei, II., LXVIII. l.; Kardos Tibor: Stílusanulmányok, 2—5. l. (Pécsi Közlem. 22. sz.); Deér József, Száz. 1932, 434; Waldapfel Imre, EPhK. 1934, 181. l.; Istványi Géza: A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása, Bp. 1934, 18—19. l.
- 122—124. l. Mátyásról mint levélíróról: Fraknoi imént id. kiadványa, II. köt. előszava. — Két levele: Kardos Tibor: M. Renesz. írók, 52—61. l.
- 125—128. l. A Corvináról RMBibl. 73—103. l.; Fögel József: II. Ulászló udvartartása, 1913, 101—105. l.
- 129—131. l. Fraknoi: Kárai L., 1898; Fitz József: Hess András, 1932; Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. sz.-ban, 1929. — A platonista nyomtatványokról Huszti, Min. 1924, 171—172. l. — A kis kancellária jelentőségéről Kardos Tibor: Stílusanulm. 5—8. l. (Pécsi Közlem. 22. sz.)
- 131—135. l. Huszti: Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Min. 1924, 1925. — Gemistos Pízában: Horváth Henrik, Napk. 1930, 524. l. — Salviniról Juhász László: Adalékok az 1473—90. évekből, 1931, 11. l. — Callimachusról Kardos Tibor: Callim., Min.-Könyvtár XXXVI., 26—27. l. és Apollo 1934, 63. l.
136. l. Galeotto életrajza Adal. 231—294. l. — Galeotto apósa averrhoista: Kardos Tibor: Néhány adalék a m. orsz. hum. tört.-éhez, Pécs, 1933, 4—5. l.
138. l. A Juhász László-féle Bibl. Script. Medii Recentisque Aevorum sorozatban újabban Galeotto következő munkái jelentek meg: Epistolae (1930), Carmina (1932), Invectivae in Franc. Phileiphum (1932), De egregie etc. dictis ac factis regis Mathiae (1934). A három utóbbi előszava szerint a De dictis-t Mátyás udvarában írta volna Galeotto (1484—86 közt). — A De incognitis vulgo-ból excerptumok: Ir. tört. Eml. II. — A De homine ajánlása a Juhász L.-féle Mon. Latina egyik füzetében (1931). — A De dictis 30. fejezete: Kardos Tibor: M. Renesz. írók.
- 139—147. l. Bruckner Győző: Galeotto De egregie... c. műve mint művelődéstört. kútfő, 1901. Ebben Gal. főbb mintái is kijelölve.
- 147—161. l. Császár Mihály: A m. művelődés a XV. sz.-ban Ant. Bonfini... alapján, 1902; Helmár Ágost: Bonfininak, mint tört. írónak jellemzése, BpSz. 15. k., 1876; Tóth László: Analecta Bonfiniana, Turul, 1929; U. az: Bonfini in Ungheria, Ascoli Piceno 1928 (a Bonfini-Emlkv.-ben); Kardos Tibor: Hét symponium, Apollo 1934, 18—19. l.; a Decades kézirat-töredékéről Jakubovich MKvSz. 1919, 111. és 1925, 19. l.; Aeneasról mint Bonfini forrásáról Gombocz, Nyelvt. Közl. 1926, 174. l.; hogy az oláhok dáciai folytonossága tételét Bonfini előtt más olasz humanisták is (Poggio Bracciolini már 1451-ben) állították, arról Tamás

Lajos: Erdély és az oláh kérdés (felolvasás az Akadémiában 1934 okt. 29.); a II. Endre „egyiptomi hadjáratára” vonatkozó megjegyzés Helmártól, a Szög nevű paripára vonatkozó Császár Mihálytól való; a régi m. költészet Attila-kultuszáról Beöthy: Romemlékek I., 5. l.; a Bonfiniből merítő históriás énekekről Dézsi: M. történeti tárgyú szépirod., 1927; a Decades irányzatosságáról Császár M., id. m. — A Decades-ből „Mátyás arcképe”: Kardos Tibor: M. Renesz. írók.

149. l. Bonfini epigrammjának a fordítása Hegedűs Istvántól, Mátyás király Emlkv. 1901, 195. l.: „Szép fejedelmi lakodban az érc szobrodnak a fénye — Tükrözi, nagy Corvin, messzire lángeszedet. — És ki olyan sokszor nyertél a csatán diadalmat, — Érc, márvány és könyv nem hagy enyészni soha”.
- 161—164. l. Ranzanóról Békési, Kath. Sz. 1902, 47—49. l.; Hegedűs, ITK. 1901, 296. l.; Pintér I. 1909, 332—3. l.; Csiha Antal: Petri Ranz. Epitome, 1932. — Brandolini dialogusa, melyben Ranzano az egyik beszélgető: Ir. tört. Eml. II., 15. l. — A hártya-kódex leírása: MKvSz. 1877, 286. l. — Oratiója kiadva a Juhász László-féle Mon. Latina „Petrus Ransanus” c. füzetében, 1931.
- 167—171. l. Bánfalvairól Huszti, 32, 42, 317. l.; életrajza, Oratiója, Aeneas levele hozzá a Juhász-féle Bibliotheca „Nic. Barius, stb., Reliquiae” c. füzetében, 1932. — Várdairól Lukcsics: V. Istv. ferrarai diák levelei, Tört. Sz. 1929; An N. 487. l. — Kosztolányiról Fraknói: Mátyás király diplomatái, Száz. 1898, 1. l.; Huszti, 202. l.; Epistolája Vitézhez, Aeneasé hozzá, Oratiója, J. Pannonius két epigrammja hozzá: Juhász imént idézett füzetében kiadva. — Hanthóról Fraknói, Száz. 1898, 97. l., s Mátyás király levelei II.-ben. — Váradiról Fraknói: Várad Páter, 1884; Huszti, Min. 1924, 212—3. l.; RMBibl. 131—5. l.; Bonfini IV. decas, 5. és 6. titulus. — Kálmáncsehiről RMBibl. 111—119. l.
- 171—178. l. Andr. Pannonius művei, s életrajza Fraknóitól: Ir. tört. Eml. I.; Huszti, 230. l. — Vetésiről Hegedűs, ITK. 1898, 470. l.; Huszti, EPhK. 1927, 12. l.; Huszti, 392. l. — Garázdáról Ábel, Ung. Revue III. 21. l.; Fraknói: Mátyás kir. lev. I. 242. l.; Huszti, 235. l.; Huszti, Min. 1924. 184—5. l. és Klebelsberg-Emlkv. 350. l.; sírverséről Barabás Miklós: Megyericsei János, Erd. Múz. 1907; Bapt. Guarino verse hozzá: Adal, 161. l.; Ug. Verino verse: Ir. tört. Eml. II. 348. l.; Callimachus verse: Huszti: Call. Exper. 1927, 19. l.; 1. még RMBibl. 104—7. l. — Megyericseiről Ábel, Ung. Revue III. 373—83. l.; Barabás Miklós, id. h.; sírfelirata AnN. 295. l. és Kazinczy Erdélyi Leveleiben is, a VI. Toldalékban; magyar fordítása: Fögel József: II. Lajos udvara, 78. l. — Báthory Miklósról Huszti, Min. 1924, 214. l.; RMBibl. 109. l.; sírverse: Kath. Sz. 1902, 240. l.; különféle magyarázatai: u. ott, meg Pintér I. 1909, 345. l.,

- Huszt, Min. id. h.; Sebast. Salvinus két ajánlása hozzá: Juhász László: Adal. az 1437—90. évekből, 11—14. l.
- 180—187. l. V. ö. Kerecsényi Dezső: Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt, IT. 1934.
- 181—182. l. Főpapok világias gondolkozásáról Tóth-Szabó Pál: Szatmári György, 184—9. l. — Bohuszláv nyilatkozata: Ábel: M. orsz. hum., 12. l.
- 182—183. l. Köznemesség előretöréséről Fraknoi: Werbőczy, 22—3, 30, stb. l.
- 187—189. l. Ulászlóról Főgel József: II. Ulászló udvartartása, 80—81. l.; Nagonius: AnN. 297. l.; Ceruinus: AnRec. 42—94. l.; RMBibl. 161—8. l. — A kancellária szervezetéről Szilágyi Loránd: A m. kir. kanc. szerepe az államkormányzatban 1458—1526, Bp. 1930.
- 190—200. l. Bakóczról Fraknoi: Erdődi Bakócz T., 1889; RMBibl. 177—82. l.; Szilágyi Loránd, id. m. 8—9. l.; a bécsi egyetem üdvözlő beszéde hozzá: AnN. 441. l. — Szatmáriról Tóth-Szabó Pál: Szatm. György prímás, 1906; Szilágyi Loránd, id. m. 9. l., Zoványi Jenő: A reform. M. országon 1565-ig, 19. l.; Oszwald Arisztid: Fegyverneki Ferenc (Sz. Norbert-Emlkv. 1934, 51—108. l.); Mályus: Gesch. des Bürgertums in Ungarn (Vierteljschr. für Sozial- und Wirtschaftsgesch. 1927, 375, st. l.). — Szalkayról Burgio jelentései, ford. Bartoniek Emma, Napk. Könyvtára 12. sz. (Mohács Magyarországa); Mohácsi Emlkv. 29—30. l.; Sörös Pongrác: Brodarics, 1907; versei: AnN. 463., 465. l.; hogy a dán királyné luteránus volt, l. Payr Sándor, Ösvény, 1928, 42. l.; Calcagnini levelei hozzá: AnN. 79, 81, 85, 90, 96. l.; Piso versei hozzá u. o. 408—10. l., Nagyszombati M. ajánlása u. o. 219. l.; tankönyve vázlata u. o. 503—6. l.; glosszáiról előbbi kötetemben 99—100. l.; magyar leveléről Domanovszky S. a pozsonyi reálisk. 1901. évi Értesítőjében.
- 200—206. l. Bakócz mint rokonai taníttatója: Főgel: II. Ulászló udvartartása, 78. l. — Aldus Vértesiről: App. I. 96. sz. — Beriszlóról Fraknoi: Erd. Bakócz T., 164—5. l.; Bembo Epistolái: App. I. 323. sz. — Taurinusról Márki, Dózsa első költője, Kath. Sz. 1889, 210. l. (fordításrészletekkel); Kalászatok, 90. l.; a Stauromachia ajánlása és szemelvények belőle: AnN. 445—450. l.; Főgel: II. Ul., 78. l. 5. jegyz.; Klimes Péter: Bécs és a m. hum. 1934, 66, 68. l.
- 206—213. l. Thurzó Zsigmondról Wenzel Gusztáv: Thurzó Zs., János, Szaniszló és Ferenc, 1878, 11—18. l.; Főgel: II. Ul.; u. az: II. Lajos; Aldus levele hozzá: AnN. 5. l., az övé Aldushoz: u. o. 452. l. — Gerendyről Főgel: II. Lajos, 43, 76. l. — Móré Fülöpről Pintér 1930, I. 703. l.; Kalászatok, 51—55. l.; Aldus levele hozzá: AnN. 5. l.; Beroaldus róla: u. ott 43. l. — Várdai Ferencről Polg. Lex. III.; Balogh Jolán: Olasz falfestm. Gyula-

fehértvárt, Erd. Múz. 1932, 328. l.; Wolfhard levele hozzá: AnN. 487. l.; öccse Bolognában: Révész Mária: Romulus Amasaeus, 55—61. l. (u. ott az említett panegyricus is kiadva). — Wolfhardról Szinnyi; l. még AnN. 483—500. l. — Várdai Pálról Fögel: II. Ul., 85. l.; Szkhárosi verses felelete: RMKT. II. 214. l. — Kesserű Mihályról Fögel: II. Ul. 48. l., Pintér 1930, I. 703. l., Polg. Lex. II.; Kalászatok 57. l.; Beroaldus róla: AnN. 43. l.; levele Szatmárihoz u. o. 107. l.; Taurinus róla u. o. 448. l. — Hagymásiról Fraknoi, MKvsz. 1878, 135. l. (hogy „Varasdiensis”); Ballagi Aladár, ITK. 1891, 413. l.; Szabó Károly III: I. 215. sz.; App. I. 118. sz.; Mich. Denis: Wiens Buchdrucker-gesch. 1782, 153. l.; Révész Mária: Rom. Amasaeus; Macedoniai Lászlóról Szinnyi és Száz. 1873, 45. l. (levelei); Hagymási műve kiadva AnN. 128—177. l.; későbbi bor-víz-vitákról Badics, ITK. 1929, 88. l. MKvSz. 1891, 47. l., Waldapfel József, ITK. 1929, 464. l.; l. még Csokonai: A vizital (Össz. M. I. 106. l.). — Magyi Sebestyénről Kalászatok, 76. l., AnN. 123, 125. l.; Janus-kiadása ajánlólevele Szatmárihoz és epigrammája u. o. 212—5. l.; Magyi Jánosról Fitz József, Pécsi Közlem. 7. sz.; Calcagnini levele Magyi Sebestyénhez AnN. 82, 90. l.; Paulus Crosnensisről Janociana I. 49—53. l.; ennek levele Perényi Gáborhoz, versei és ajánlásai: AnN. 117—127. l. — Besztercei Lőrincről Tóth-Szabó Pál: Szatmári Gy., 289. l. és Fraknoi, MKvSz. 1878, 175. l.

213—229. l. Fraknoi: Werbőczy István, 1899, Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen: W. Istv. Hármaskönyve, 1894, Előszó, 1540-i konstantinápolyi útjával kapcsolatban l. App. I. 477. sz.; Izabella „el-felrakatása”: Tinódi, RMKT. III. 366. l.; a Werbőczyt magasztaló epigr. szerzője Perger János (1830): l. Kolosvári-Óvári, XVIII. l.; a Hármaskönyv átmeneti szelleméről Ruber József, Min. II. 94—132. l.; Werbőczy szentkorona-tanáról H-Sz. III. 459, Eckhardt F.: M. orsz. tört. 143. l., Bartoniek Emma: Corona és Regnum, Száz. 1934, 314—331. l.; a kegyúri jog elméletéről H-Sz. IV. 242—3. l.; a Kesserű-féle okirat: Zolnai: Nyelveml. 277. l., Fraknoi: Werbőczy Istv. 184. l., Istványi Géza, id. m. 23. l.; humanista kapcsolataira AnN. 99—101, 467—8. l., App. I. 98, 141. sz.; e kapcsolatokról Fraknoi id. m. 337—40. l., — Bekényiről Fögel: II. Lajos; AnN. 38—40, 103, 459, 472. l., App. I. 124. sz.

229—233. l. Schlechtárol Klimes: Bécs és a m. hum. 47—9. l., Jelinek: Hist. de la litt. tchèque, 125. l. — Olmützi Ágostonról Klimes u. o. 43. l., Ábel: M. orsz. hum. 21. l., Engel: Mon. Ungr. 461. l. — Bohuszlávról Ábel u. o. 12. l., Fögel: II. Ul. 88, 91. l., Nagl-Zeidler I. 464—8. l., Jelinek id. m. 118—9. l. — Celtisről Ábel id. m., Fögel Sándor: Celtis Konr. 1916, Nagl-Zeidler I. 427, 443, 472—3. l., Klimes id. m. 37, stb. l.; Ingolstadt-i Oratója versekkel, valamint a Quattuor Libri Amorum a Juhász-

- féle Bibliotheca egy-egy füzetében kiadva, 1932, ill. 1934. — Balbi Jeromosról Abel, id. m. 32—8, Fögel: J. id. m. 42, 50, Nagl-Zeidler I. 444, Klimes id. m. 41—43, Tóth-Szabó Pál id. m. 291—3. l.; a Dialogusról György Lajos, Erd. Szemle 1928; a De laudibus bellicis ford. Hegedűstől ITK. 1921; magyar érdekű versei AnN. 11—16. l.; l. még App. I. 26, 145, 168, 169, 206, 207. sz. — Vitéz Mihályról Klimes, id. m. 43, Krausz Bálintról Abel, id. m. 74—5. l.
- 234—236. l. Rudolf Pfeiffer: Humanitas Erasmiána, 1931; Georg Ellinger: Phil. Melanchthon, 1902, 45—51. l.
- 236—242. l. Ortway Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje; Fraknoi: Brandenburgi György, BpSz.36. k. — Kassai Joh. Antoniusról Janociana I. 24—26, 46—49. l.; Thienemann, Min. III. 33. l. — Henckel Jánosról Fraknoi: H. J., Thienemann id. h. — Mária vallásbeli magatartásáról Fraknoi, ÚjM. Sion 1878; Payr Sándor, Ösvény, 1928, 23. l.; Sólyom Jenő: Luther és M. orsz. 1933; Zoványi Jenő: A reformáció Magyarországon 1565-ig, é. n.; Révész Imre: A m. protestantizm. tört. 1925. — Cordatusról Payr Sándor, id. h. — Piso Jakabról Abel, Fögel, Thienemann, id. m.; Szinnyei; Coritiushoz való viszonyáról Janociana II. 218. l.; versei: AnN. 408—422 l.; Pacificus Maximus hozzáírt verse: Huszti: Hum. kézirati tanulmányok, Szeged, 1934, 62. l.; Piso Istvánról Nagl-Zeidler I. 466. l.
- 243—247. l. Wenzel Gusztáv: Thurzó Zsigm., János, Szaniszló és Ferenc, 1878. — Thurzó Elekről Polg. Lex. III.; Révész, id. m. 17; Bruckner Győző: A reform. és ellenref. tört. a Szepességen, 1922, 259. l.; m. nyelvű levelei: Zolnai: Nyelvml. 237. l., Lampérth G.: Régi m. levelesláda 1923, 6—10. l., MNy. 1917, 270. l., Ödöngő Abel: XVI. századi levelekből, MNy. 1910, 448—449. l., Jakubovich Emil: Adalékok nyelvemlékeink sorozatához, MNy. 1920, 18—19. l. — Eck Bálintról Szinnyei; Janociana I. 62. l.; A m. nemz. tört., szerk. Szilágyi S., IV. 588. l.; Tóth-Szabó Pál id. m. 288. l.; RMTK. II. 143, 441. l.; ajánlásai, versei: AnN. 182—9, 481—3. l.; művei: App. I. 81, 139, 148, 192. sz. — Thurzó Jánosról Thienemann, Min. III. 35, 42. l.; RMBibl. — Thurzó Szaniszlóról Thienemann u. o. 33—6, 42. l.; RMBibl.; Silesius Logus versei hozzá: ANRec. — Ursinus Veliusról Wenzel, id. m.; Noszkay Ödön: Oláh M., 48. l.; ajánlásai, versei AnN. 459, 461—74. l.; l. App. I. 147, 155, 167, 203. sz.
- 247—249. l. Sörös Pongrác: Adatok Gosztonyi J. életéhez, Religio, 1909; Eckhardt Sándor: M. humanisták Párizsban, Min. VIII.; hogy Aventinus ismerhette Anonymust: Jakubovich, MNy. 1927, 228—31. l. — A ráolvasásról: RMKT. I., új kiad. 204. l.; Mészöly, MNy. 1917, 271. l.; Horváth János: A középkori m. vers ritmusa, 1928, 123—7. l.; Bolgár Ágnes: Magyar bájolóimádságok a XV—XVI. századból, 1934.
- 249—256. l. Sörös Pongrác: Jerosini Brodarics István, 1907; ebben

- 110—117. l. Brod. levele a pápához; Fraknoi, Száz. 1877, 58. l. (levele Ferdinándhoz); Kujáni Gábor: Br. levelei, Tört. tár, 1908; H-Sz. IV. 23—4. l.; m. nyelvű levele: Károlyi Árpád, Száz. 1878, 813. l.; Silesius Logus verse hozzá: AnRec. 248, Paulus Jovius és Georg. Sauromannus egy-egy levele hozzá: u. o. 272—3, Oláh verse róla: u. o. 409. l. — Fortunatus Mátéről Weiss Rezső, EPhK. 1888.
- 256—257. l. Perényi Ferencről Polg. Lex. III.; Beöthy, Romemlékek I. 46. l.; Fögel: II. Lajos; RMBibl.; Calcagnini levelei hozzá: AnN. 78, 81, 83, 90. l. — Szalaházyról Polg. Lex. III.; Fögel, id. m.; versek hozzá: AnN. 461, 482, AnRec. 252. l. — Frangepán Ferencről Szinnyei; Polg. Lex. II. (itt beszéde is olvasható magyar fordításban).
- 258—259. l. Mich. Denis, id. m. 153, 335. l.; Kalászatok 68. l.; Ábel: M. orsz. hum. 82. l.; Bunyitay: Egyh. tört. Eml. I. 57, 228. l.; Nagy Sándor, ITK. 1895, 456—7. l.; Hanuy Ferenc, Kath. Sz. 1906, 258. l.; Thienemann, Min. III. 32. l.; Payr Sándor, Ösvény, 1928, 29. l. — Gryllusa, meg a Certamen s levele a körmöci jegyzőhöz: AnN. 21—35. l. — L. még App. I. 114, 142. sz. — A Certament l. még Kardos Tibor: M. Renesz. írók.
- 260—262. l. Az 1302-iki Horatius-idézet: „Ut silvae foliis pronos mutantur in annos prima cadunt, sic verborum vetus interit aetas et iuvenum ritu florent modo nata vigentque debemur morti nos nostraque”. Közli Bitay Árpád, Erd. Múz. 1934, 373. l. — A pannonhalmi prédikáció-fogalmazványról Zoltvány Irén: A pannonh. Sz. Benedekr. apáts. tört. III. 346—7. l. — Nagyszombati Mártonról Zoltvány u. o. 353—67. l.; Fraknoi, MKvSz. 1880, 281. l.; Márki, Erd. Múz. 1904 (a Dózsára vonatk. rész fordításával); hogy a bécsi skót bencés kolostorban is élt: An N. 218. l. jegyz. és Klimes, id. m. 63. l.; a költemény kiadva An N. 217—270. l. — Fabri Ulrichról Nagl-Zeidler I. 460. és Szilády Áron, a Pesti Gábor-féle Novum Testamentum kiadásában, a Jegyzetek 12. lapján.
- 263—267. l. A részletekre nézve l. előbbi kötetemet.
264. l. A kolostori irodalombeli antik elemekről Helmeczi István: A klassz. irod. hatása m. nyelvű irodalmunkra a XVI. sz. közepéig, 1930.
265. l. A Festetics-kód. díszítéséről RMBibl. 139—40. l.; himnuszfordításai alakjáról Horváth János: A középkori m. vers ritmusa, 1928. — A Jordánszky-kódexről Kardos Tibor: A laikus mozgalom m. bibliája, 1931, 25—26. l.
266. l. Hogy „Plátó szerepeltetése nagyon helyén vala a humanizmus korában”, azt a Katalin-legendával kapcsolatban már Bodnár Zsigmond megmondta, A m. ir. tört. I. 1891, 79. l. — Újabban Horváth Cyrill. A verses Katalin-leg., a szabadgondolkodás és a neoplatonizmus, ITK. 1933, 193. l.

- 268—283. l. A versek: RMKT. I. új kiadás; a „Soproni virágének”: MNy. 1929, 88. l. — Alakjukra nézve l. imént id. könyvemet.
- 270—271. l. Lovagi epika megvoltáról Mályusz: A Toldi-monda, Hóman-Emlkv. — Gabrielről AnN. 10. l.; Toldy: A m. költ. tört. 1867, 93. l.; Szinnyei; Négyesy: Pallas-Lex. VII. 759.; hogy magyarul is írhatott klassz. versmértékben: Helmeczi István, id. m. 14. l. — Budai Simonról An N. 108. l.; Toldy, id. m. 95. l.; Huszti 33. l.
- 272—273. l. Az olaszos szerelmi dalról Balassával kapcsolatban Kastner Jenő, Győri Szemle, 1933, 23. l. — Szabács viadalát kézírása alapján az írástörténészek még XV. századbelinek tartják. A forrásokkal ellenkező némely adatai, melyekre már Thaly (Száz. 1872) és Csánki Dezső (Hadtört. Közlem. 1888) rámutatott, s több más körülmény azonban későbbi szereztetésre vallanak. Egyébként — kellő bizonyítás nélkül — még hitelessége is kétségbe vonatott; l. Pintér, 1930, I. 405. l. Kormeghatározása még nagyon gondos és sokszempontú vizsgálódást kíván.
- 273—274. l. Magyi János kódexéről Fitz József, Pécsi Közlem. 7. sz. — A Körmöcbányai táncszóról Binder Jenő, Ethn. 1928, 141—6. l.
281. l. Hogy Zápolyai a hatvani országgyűlés előkészítésében Lajossal egyetértőleg járt el, azt Burgio jelenti (Mohács Magyarországa, ford. Bartoniek Emma. Napk. Könyvt. 12. sz., 23. l.). — Arról a Geszthyről, amelyik Várdai embere volt, l. Polg. Lex. III. Várdai Pál címszó alatt.

NÉVMUTATÓ

(Csak a szövegben előforduló személynevekről)

- Aeneas Sylvius Piccolomini 63-66;
24, 42, 45, 62, 73-4, 77-8, 85,
151, 160, 161, 165, 167-8, 221,
247
- Agricola Rudolf, ifj. 202
- Albaregalius Phil. 213
- I. Albert 31, 45-6; 57, 84
- Aldus Manutius 194, 201, 207,
230
- Alfonso nápolyi király I. Arago-
niai Alfonso
- Amasaëus Romulus 208
- Ambrosius Catharina 216
- Ammanati Manetto 39
- Angelo Jacopo 40, 41
- Anjou René 99
- Anne de Foix 188, 207, 230, 247
- Anonymus 151, 160, 220, 248, 269
- Apáti Ferenc 281-3; 276-7
- Apollinaris Sidonius 73
- Apród János I. Küküllei
- Apuleius 248-9
- Arnoldus de Bavaria 271
- Aragoniai Alfonso 44, 51, 57, 60,
72, 85, 99, 140, 143
- Aragoniai Ferdinánd (Ferrante)
105; 57, 72, 161
- Aragoniai Hippolyt 107-108;
160-1, 169, 198, 204
- Aragoniai János 107, 134
- Arany János 20, 90, 92, 272-3
- Argiropylos János 68, 78, 172
- Ariosto 108
- Aristoteles 21, 68, 126-7, 131-2,
137, 198, 264-5
- Ascolii Henoch 147
- Attavante 110, 125, 128, 149
- Attila 113, 118-9, 153, 156-7, 160,
163, 205-6, 262
- Aulus Gellius 222
- Aventinus 248
- Averulino Antonio 149
- Árpád 160
- II. Bajazed 112
- Bajor Lajos 23
- Bajza József 97
- Bakócz Ferenc I. Mester Ferenc
Bakócz Tamás 190-192; 200; 107,
108, 122, 128, 160, 162, 182,
189, 201-3, 205-6, 214, 251
- Balassa Bálint 111, 284, 272-3
- Balbi Jeromos 232-3; 216, 219, 231
- Bali vajda 280
- Bandini Francesco 125, 134, 177
- Barbaro Francesco 40, 98, 100
- Barius I. Bánfalvai
- Barna Ferdinánd 139
- Basinio 77, 94
- Battyáni Orbán 259
- Bánfalvai Miklós 167; 63, 72
- Bánk bán 160
- Báthory András váradi püspök 39
- Báthory András koronaőr 176
- Báthory István országbíró (†1444)
176
- Báthory István erdélyi vajda
(†1493) 127, 154, 161, 176
- Báthory István nádor (†1535)
183, 214, 244, 246

- Báthory Margit 176
 Báthory Miklós 176-7; 144; 134,
 137, 139, 160, 170
 Beatrix 105-111; 158-9; 51, 112,
 114-5, 118, 120, 126-7, 143,
 148, 154-5, 161-2, 169, 190
 Beatus Rhenanus 246
 Beccadelli Antonio 41, 97, 140
 Beckensloer János 56-7; 54, 59
 Beda Natalis 239
 Bekényi Benedek 81, 210, 228-9,
 247
 Bembus Petrus 201
 XIII Benedek 35
 Benintendi 19
 Berisló Péter 201; 203-4, 279-80
 Berlichingen, Götz von — 206
 Beroaldo Fülöp 170, 192, 207-9,
 230
 Bessarion 131-2
 Bessenyei György 139
 Besztercei Kretschmer Lőrinc 213;
 195
 Bél Károly András 150
 Bél Mátyás 73, 150
 Binder Jenő 274
 Bisticci Vespasiano da — 67, 168
 Blandius 126
 Blondus 151
 Boccacio 16, 127, 238
 Boccardi Giov. 126
 Bogáti Fazekas Miklós 161
 Boldog Margit 161, 163, 266
 Bonamicus Lazarus 257
 Bonfini Antonio 147-159; 52, 66,
 80, 113, 116, 127, 134, 162-3,
 169-70, 174, 176-9, 200, 206,
 221, 269, 272
 Bonfini Francesco 148
 Bonfini Mattheo 148
 VIII. Bonifác 10
 IX. Bonifác 33
 Borgia Rodrigo I. VI. Sándor
 Bornemisza János 179; 211; 155,
 205-6, 210, 237
 Both János 278
 Bracciolini I. Poggio
 Brandenburgi György 192-3, 202,
 236, 240, 258
 Brandolini Aurél 68, 116
 Brankovics 60
 Brassicanus 81, 128
 Brenner Márton 150
 Brodarics István 249-56; 81, 195-6,
 242, 247
 Bruni Leonardo 131
 Budai Ferenc 243
 Budai Simon 77, 228, 271
 Buddha 147
 Buonaccorsi Filippo I. Callimachus
 Buondelmonte János 39
 Burgio 183, 196, 237, 240, 249
 Burgos András 240
 Byki István 62
 Calcagnini 108, 195, 198, 213,
 256
 III. Calixtus 65
 Callimachus 117-9; 69, 112-3, 134,
 151-2, 160, 165, 170, 174, 230
 Camers Joh. 228-30.
 Camicia Chimenti 110
 Campeggio 197
 Caraffa Diomede 127
 Carbo Lodovico 104, 127, 140
 Cardini Konrád 62
 Carjaval 74
 Catilina 206
 Cato 264
 Cattanio 126, 187, 245
 Catullus 127, 206, 213
 Cavaliere Bianco (Hunyadi János)
 51
 Cellini Baccio és Franc. 110
 Celtis Konrád 230-33; 178, 229,
 240, 242, 266
 Ceruinus 188
 Cesarini Julián 44, 132
 Ceva, Bonifacius de — 248
 Chrysologus de Valle Mariae 228
 Chrysoloras 100
 Cicero 8, 15, 67, 70, 73, 86, 127,
 177, 192, 194, 207-8, 222,
 234, 264

- Cillei Borbála 31, 41
 Cillei Ulrik 47
 Ciriaco da Ancona 40-42
 Claudianus 98-9, 101, 138
 Claudius 206
 Clichtoveus Jacobus 248
 Codrus 264
 Collimitius 231
 Colocci Angelo 81
 Columna, Guido da — 41
 Constantinus császár 155
 Cordatus Konrád 240-1; 258
 Coritius Johannes 242, 251
 Cornelius Nepos 127
 Corvin János 51, 106, 109, 115,
 125, 127, 139, 140, 143-4,
 148-9, 161, 169, 190-1, 218
 Corvinusok 154-5
 Cospus Angelus 230, 247, 249
 Costanzi Antonio 84
 Cox Lénárd 239, 244, 251
 Crispus I. Fodor Kristóf
 Crosnensis Ruthenus Paulus 212;
 242, 244, 251
 Curtius Rufus 67, 127
 Cusanus Nicolaus 67
 Cuspinianus 127-8, 231, 253
 Csery Péter 160
 Csezmicsei János I. Pannonius Ja-
 nus
 Csokonai 137
 Csupor Miklós 154

 Dandolo 151
 Dante 10, 16, 41, 131, 265
 Fonte, Bartol. Della — 125, 134-5
 Demokritos 94
 Demosthenes 67, 81, 127, 265
 De Valle Mariae I. Chrysologus
 Dobay András 244
 Dombrói Márk 159
 Dóczy Orbán 178-9; 144, 160,
 163
 Dózsa György 202-6, 226, 247,
 261
 Drágyi Tamás 113, 116, 121, 130,
 160, 183, 189, 214, 228

 Dsem 112, 114
 Dubravius János 246
 Duns Scotus 120
 Durazzói Károly 22

 Eberhard zágrábi püspök 61
 Eck Bálint 244; 239, 245, 251,
 257-8
 II. Endre 113, 156
 Erasmus 234-247; 131, 135, 229,
 232-3, 251-2, 261
 Erdődy Ferenc I. Mester Ferenc
 Erdődy János 201; 192
 Erdődy Pál 192
 Erdődy Simon 192, 201
 Ernuszt Zsigmond 160, 179
 Estei Borso herceg 44, 172

 Fabri Ulrich 261
 Fegyverneki Ferenc 194
 Feltre, Vittorino da — 21, 100
 I. Ferdinánd 216-7, 237-8, 240,
 241, 246-7, 250-51, 257
 Ferrante I. Aragoniai Ferdinánd
 Ficino Marsilio 132-5; 79, 125,
 127, 170, 173, 177, 230
 Filelfo Francesco 40, 62, 100,
 137-8, 160, 172
 Filipec János 40, 245
 Florentinus Ant. 129
 Florus 229
 Fodor István 179; 160, 163, 172
 Fodor Kristóf 172; 94
 Forgách Ferenc 150
 Fortunatus Máté 251
 Fraknoi Vilmos 123, 218
 Frangepán Ferenc 257-8; 160, 250,
 260
 Frangepán Gergely 182
 Frangepán Katalin 258
 Frankfurter I. Pannonus Barthol.
 Fráter György 217
 Frignano, Conversino da — 20
 III. Frigyes 45, 47, 50, 53-6, 60,
 63-4, 72, 74, 77, 79, 84, 99,
 106, 114, 118, 156-7, 161, 180
 Frobenius 246

- Fuchsmagen 231
- Galenus 138
- Galeotto 136-147; 96; 50, 68, 77-80, 82-3, 86, 100, 109, 119, 120, 121, 131-2, 134, 152, 157, 164, 168, 176-8, 268, 272
- Galienus 146
- Garai Anna 53
- Garai László 52
- Garai Miklós 22, 35
- Garázda-család 46
- Garázda Péter 173-4; 132-134; 79, 170, 172, 175
- Gathalowczy Mátyás 61-2
- Gatti János 68, 132, 145
- Gazulo János 79
- Gemistos Plethon 132-3
- Georgius körmöcbányai jegyző 258
- Gerendy Miklós 207, 247
- Geréb László 176; 160, 174, 202
- Gergely deák 278-9; 275-6, 280
- XII. Gergely 35
- Geszthy László 280-81; 221, 275-7
- Géza fejedelem 221
- Giskra 47, 54
- Gonzaga Lud. 99
- Gosztonyi János 247-9; 204, 237
- Gönczi Melczér András 195
- Görcsöni Ambrus 161
- Gracchusok 206
- Gratianus 225
- Gruber Mátyás 68
- Guarino Battista 79, 99, 173-4
- Guarino Veronese 95-6, 99-101; 21, 44, 72, 76-8, 85-6, 97-8, 127, 136, 230
- Gugelweit János 274
- Gyöngyösi István 284
- Hagymási Bálint 209-212; 213, 258
- Hannibál 115.
- Hanthó György 168; 67, 122
- Hartvik 151, 223
- Hegedűs István 82
- Heltai Gáspár 150, 160
- Henckel János 238-9; 207, 241, 245
- Hercules 153
- Hermogenes 149
- Herodianus 149
- Hess András 129-130
- Hess János 245
- Hippokrates 138
- Holubár 146
- Homeros 81, 86, 93, 262
- Horatius 70, 127, 194, 206, 244, 260
- Horvát András, Szkárosi 208
- Horváti János 22
- Hrotsuitha 231, 266
- Hunor és Magor 225
- Hunyadi János 46-52; 43-5; 38, 41, 42, 57, 59, 60, 62-3, 72, 84, 110, 112, 152, 154-5, 163, 171-2, 260
- Hunyadi László 44, 52, 110, 160
- Hunyadi Mátyás I. Mátyás
- Hunyadiné I. Szilágyi Erzsébet
- Husz János 37
- Husztai József 82, 97, 101, 131
- Hutten Ulrich 246
- Ilkusch Márton 68
- Imre Sándor 282
- Imrefia János 24
- VIII. Ince 114, 169, 172
- Isokrates 209
- Istvánffy Miklós 160
- Istvánffy Pál 150, 259
- Ivanics Pál 69-71; 63
- III. Iván 114
- Izabella királyné 218
- Izabella dán királyné 240
- Izdenczy József 227
- Jaksich Demeter 278
- Jakubovich Emil 270
- Janicius Clemens 239
- János esztergomi prépost 35
- János scriptor 148-9
- János zágrábi püspök 35, 61
- XXIII. János 34-5

- János Zsigmond 217
 IV. Jenő 42, 72
 Jordanes 151
 Jovius Pál 251
 II. József 227
 Juhász László 139
 II. Julius 232, 242
 Julius Caesar 115, 120, 127, 255
 Justinianus 14, 225
 Juvenalis 70, 206, 264
- Kanizsai János 35
 Kapisztrán János 72
 Karthauzi Névtelen 266-7
 Kassai Antonius 238-9; 244, 246, 251
 Kazinczy Gábor 139
 Kálmán király 22
 Kálmáncsehi Domokos 171; 40, 166, 265
 Kálti Márk 30; 21
 Kárai László 129-131; 166, 189, 214
 IV. Károly 23-27; 11, 20, 31
 V. Károly 194, 215, 238, 257
 VIII. Károly 138
 Károly Róbert 24, 26, 29
 Kázmér lengyel királyfi 56, 59, 80
 VI. Kelemen 18
 VII. Kelemen 148, 184, 215-6, 250, 252, 257
 II. Keresztély 240
 Kesserű Mihály 209; 170, 228
 Keszthelyi Mihály 170
 Kinizsy Pál 127, 154
 Kisvárdai Balázs 247
 Kolozsvári Márton és György 25-26
 Komjáti Benedek 258, 283
 Kosztolányi György 167-8; 77-8, 95, 122, 131
 Kotromanic István 22
 Kovács Ferenc 232
 Krachenberger 231
 Krausz Bálint 233
 Kreusl János 274
- Krumpach Lőrinc 68
 Krziczky András 251
 Küküllei János 26-29; 19, 150
- II. Lajos 128, 182, 186, 192, 215, 237-8, 241, 248, 250, 252, 254-5
- XII. Lajos 232
 Lando Jeromos 80
 Lang János 239, 257-8
 Lang Máté 246
 Lassocki Miklós 44; 49, 50, 62-3, 72
 Laurana Franc. 105, 110
 Lazarevics István 46
 Lánghy István 98
 V. László 44-5; 47, 58, 60, 64, 74, 77, 84, 167
 X. Leó 191, 201, 215, 242, 257
 Lippi Filippo 110
 Liscius Miklós 63
 Liutprand 151
 Livius 12, 62, 67, 70, 120, 125, 127, 139, 146, 150, 156, 222, 260
 Lobkowitz Bohuszláv 230; 127, 150, 182, 188, 208, 232, 242
 Lorántffy Zsuzsánna 217
 Loschi Antonio 40
 Lucanus 70, 98, 119, 206, 265
 Lucilius 70
 Lucretius 127
 Luther 193, 216, 233, 235-6, 238-41, 245-6, 258-9
 Lykurgos 220, 262
- Macchiavelli 12, 33, 117-8
 Macedonai László 210; 209, 249
 Macrobius 140
 Madocsa apát I. Cattanio
 Magyar Balázs 112
 Magyar Gábor 271
 Magyi János 212, 273-4
 Magyi Pál 212
 Magyi Sebestyén 212-3; 81, 195, 251, 256, 274
 Majano 147

- Manfrediniek 125
 Mantegna Andrea 77, 96
 Marcellus Jac. Antonius 101-102;
 81, 86, 99
 Marchiai Jakab 37
 Marsupino Franc. 251
 Martialis 77, 93, 97, 206
 Massaro Franc. 128
 Mária, II. Lajos felesége 236-242;
 128, 193, 216, 252
 Márki Sándor 206
 V. Márton 35
 Mátyás 52-57; 83; 105-35; 154-5;
 5, 32-3, 36, 42-4, 49, 60-61,
 65, 79-81, 84-5, 96, 103, 136-
 46, 148-9, 153, 156-7, 159,
 162-3, 168-71, 176-7, 180,
 182, 190-1, 232, 242, 245,
 262-3, 268-9, 271-2, 274,
 277-8, 281, 284
 Medici Cosimo 132
 Medici Lorenzo 132, 138
 Megyericsei János 174-176; 155,
 173, 202
 Melanchton 236, 241, 245, 284
 Merula György 137
 Mester Ferenc 200-201; 178; 160,
 164, 190, 192
 Meszesi Demeter 25, 39
 Mihály vicarius 209, 258
 Miklós modrusi püspök 63, 145
 V. Miklós 44, 58, 60, 65, 72
 Miksa császár 56, 118, 127, 178,
 180, 208, 230, 232, 242
 Milius 231
 Modestus Joanantonius 195
 II. Mohamed 112
 Mommsen 174
 Montaigne 139
 Móré Fülöp 207-8; 209, 230, 242
 Móré János 125
 II. Murad 112
 Müller János 1. Regiomontanus

 Nagonius 188
 Nagybankai Mátyás 161
 Nagy Károly császár 15

 Nagy Lajos király 18-30; 32-3,
 47, 158, 270
 Nagy Sándor 115, 264
 Nagyszombati Márton 260-262;
 198
 Naldi Naldo 125, 127, 134
 Nardai János 247
 Nádasdy Tamás 242, 251-2, 259
 Nápolyi László 32, 34
 Neideck György 127, 170, 231
 Neumarkt 23-25; 27
 Négyesy László 271
 Nicolaus Decanus I. Lassocki Mik-
 lós
 Nikolsburgi Névtelen 161
 Numa 262

 Oláh Miklós 186, 195, 207,
 237-8, 239, 242, 246, 252, 259
 Olmützi Ágoston 230; 127, 201-2,
 231, 245
 Origenes 235
 Országh Mihály 154
 Ovidius 70, 98, 109, 142, 146,
 206, 213, 262
 Ozorai Píró 38-9; 46

 Paleologus János 41, 132
 Pandora 264
 Panicali Masolino da 39
 Pannonius Andreas 171-2; 79,
 127, 140, 260
 Pannonius Janus 75-103; 132-3;
 160; 21, 40, 41, 43-5, 54, 56,
 59, 62-3, 67, 72, 104, 122,
 125, 127, 131, 136-7, 143,
 163, 167-8, 170-1, 174-5, 187,
 195, 201-3, 208, 212-3, 229,
 232, 251, 259, 270
 Pannonius Johannes 135
 Pannonus Barthol. Frankfurter
 258-9
 Panormita I. Beccadelli
 Paulus Diaconus 151
 II. Pál 79, 82
 Pál főesperes 69-71
 Pálóczi László 52

- Pázmány Péter 227
 Pelbárt 223
 Perényi Ferenc 256; 40, 213, 254-5
 Perényi Gábor 212, 258
 Perényi Inre 193, 256
 Perényi Péter 243, 257
 Perger Bálint 230
 Persius 70, 71
 Pesti Gábor 81, 261, 283
 Petancius 188
 Petőfi 91-2, 275
 Petrarca 9-11, 15, 18, 86, 93, 99,
 131, 160, 238, 265
 Petróczy Pál 210
 Peuerbach György 63, 132
 Péter király 84
 Phalaecus 97
 Philostratos Flavius 149
 Piso István 242-3
 Piso Jakab 242-3; 198, 229,
 245, 251
 II. Pius I. Aeneas Sylvius
 Pius Joh. Bapt. 195, 213
 Planudes 97
 Platon 100, 127, 130-32, 137, 265
 Plautus 67, 127, 182, 259
 Plinius 67, 73, 119, 128, 228, 246
 Plotinos 132
 Plutarchos 81, 100, 132, 140
 Podjebrád 55
 Podjebrád Katalin 53
 Podocataro Fülöp 62, 76
 Podocataro Lodovico 76-7
 Poggio Bracciolini 40, 41, 51, 62,
 100
 Politi Lanciloto I. Ambros. Catha-
 rina
 Poliziano Angelo 125, 134, 138
 Polycarpus I. Kosztolányi György
 Pomponius Laetus 104, 129, 230,
 232
 Pongrác János 55, 105
 Pontano Giov. 105
 Prato, Giov. Milanese da- 62
 Prágai Jeromos 37
 Prometheus 264
 Prothasius 77-8, 136
 Prudentius 244
 Pythagoras 132, 192
 Quintilianus 127, 222
 Raguzai Félix 125-7
 Rangoni I. Veronai Gábor
 Ranzano 161-164; 109, 127,
 178-9, 192, 201
 Ravenna, Giov. da- 21
 Ráskay Gáspár 259
 Regiomontanus 67-8, 79, 132
 Regius Raphael 208
 Reuchlin 245
 Révay Ferenc 238, 244
 Riedl Frigyes 116-7
 Rienzo, Cola di- 10-11, 19-20; 23,
 160
 Rogerius 150
 Roland 120
 Rozgonyi Rajnald 56, 59
 Sachs Hans 160
 Sadoletto Jacopo 257
 Salamon király 84
 Sallustius 70, 206, 222, 248
 Salutati Coluccio 75
 Salvini Sebastiano 134
 Sambucus 81, 150, 160, 162
 Sankfalvi Antal 170-171
 Sanseverinói Róbert 145
 Sauromannus 251
 VI. Sándor 107, 169, 193
 Sárkány Ambrus 196
 Schellenberg János 229-30
 Schlechta János 229; 127, 245
 Schlick Gáspár 42, 63
 Schricker Miklós 68
 Scipio 115
 Scolari Andrea 39, 40, 62
 Seneca 70, 251, 264
 Serravalle 41
 Sforza Bona 197
 Sforza M. Bianca 51, 106, 161
 Silesius Logus 129, 242, 245-6,
 251, 257
 Simon de Ungaria 77, 167

- Simone, Pietro da 26
 Singrenius 219, 228-9
 IV. Sixtus 56, 114; 138
 Sokrates 131, 234, 264
 Solinus 228
 Solon 220
 Spartacus 206
 Stabius 231
 Statius 97-8, 127, 146
 Stiborius 231
 Stöckel Lénárd 244
 Strabo 101, 119, 127, 154
 Strozza Tito Vespasiano 77, 100
 Sylvester János 259, 283
 Symmachus 73
 Szabadkai Mihály 279-80; 275-6
 Szalaházy Tamás 256-7; 237-8,
 244, 247, 250, 255
 Szalay László 251
 Szalkay László 195-198; 182, 189,
 200, 204, 237, 242, 247,
 249-50, 261
 Szalkay Magyar Balázs 159
 Szamosközy István 175
 Szatmári György 192-5; 198-9;
 206-13; 81, 127, 182, 187-9,
 204, 230, 232, 236, 243-4,
 247, 249, 258
 Szánoki Gergely 44; 50, 62, 69,
 117
 Sz. Adalbert 262
 Sz. Ambrus 127
 Sz. Ágoston 15, 127, 133
 Sz. Bazil 68, 127, 130, 131
 Sz. Cyrill 127, 247
 Sz. Domonkos 266
 Sz. Ferenc 266
 Sz. Gellért 22, 262
 Sz. Gergely 15
 Sz. Imre 84, 262, 266
 Sz. István 5, 22, 161, 226, 266,
 283-4
 Sz. János Aranyszájú 127
 Sz. Jeromos 14, 67, 127, 146, 235,
 255, 267
 Sz. László 29, 36, 89, 113, 212,
 262, 266, 277
 Sz. Leó 67
 Sz. Márton 255
 Sz. Tamás Aquinói 120, 127
 Sz. Vince Ferrarai 161
 Szécsi Dénes 52, 58, 64-5, 68, 78,
 167
 Székely Magdolna 243
 Szilágyi Erzsébet 46, 55, 65, 105,
 176
 Szilágyi Mihály 52; 60, 65
 Szilágyi-nemzetség 46
 Szilágyi Zsófia 176
 Szobi Mihály 215
 II. Szolimán 184, 217
 Tacitus 127, 231
 Tanstetter György I. Collimitius
 Tar Lőrinc 270
 Taurinus 201-206; 174, 198, 208,
 245, 247, 262
 Teleki Sámuel 82
 Temesvári István 161
 Temesvári János 161
 Tertullianus 62, 67
 Terentius 70, 262
 Tetzl János 245
 Thatamér alkancellár 24
 Theodolus 198
 Theophrastus 127
 Thuróczy János 26, 66, 113, 116,
 150, 151-2, 156, 162, 189,
 214
 Thurzó Elek 243-4; 194, 237-8,
 242, 247, 252, 258
 Thurzó Ferenc 243
 Thurzó János 245; 127, 202,
 246-7
 Thurzó Szaniszló 245-6; 202, 230,
 238, 247, 251
 Thurzó Zsigmond 207; 40, 182,
 194, 230, 245
 Thúz Ozsvát 59
 Tibullus 146, 213
 Tinódi Sebestyén 217, 272
 Toldi Miklós 27, 270
 Toldy Ferenc 271
 Tomicki Péter 238-9, 251-2

- Tomori Pál 203, 254
 Torda Zsigmond, Gyalui 138
 Tótsolymosi Apród János l. Kü-
 küllei
 Traján 155, 255, 262
 Trapezunti György 68, 100, 127,
 131, 168
 Traui János 110
 Traversari Ambrogio 40
 Trevisói Taddeus 72
 Tribrachus Gáspár 68
 Ugoletto Taddeo 125, 131
 Újlaki Lőrinc 191
 Újlaki Miklós 52
 I. Ulászló 44, 46, 62, 117, 151,
 226
 II. Ulászló 106-107; 187-8; 55-6,
 127, 148, 152, 162, 169, 177,
 180-1, 204, 209, 220-1, 245
 Utrechti Adorján 236
 Vadianus 202
 Valerius Maximus 140
 Valkai András 161
 Valori Philippo 134
 Váradai Péter 168-170; 81, 122,
 134, 160, 171, 174, 207, 209
 Várdai Ferenc 208; 201-2; 203-4,
 208, 262
 Várdai István kalocsai ér. 167;
 58, 63, 208
 Várdai Pál 196, 208, 230, 238,
 281
 Vegetius 28
 Velius Ursinus 246; 196-7, 228-9,
 242, 245, 257-8
 IV. Vencel 31, 34, 36, 45
 Verancsics Antal 160, 201
 Vergerio Pier Paolo 40; 44, 50,
 62, 100
 Vergilius 70, 86, 94, 98, 102, 109,
 119, 127, 146, 182, 194, 206,
 213, 222, 262
 Verino Ugolino 134-5, 173-4
 Verocchio 110
 Veronai Gábor 100, 105, 122,
 144, 190
 Vetési Albert 129
 Vetési László 172-3; 95
 Véteresi János 192, 201
 Vietoris 253
 Vilmos kancellár 25
 Vitéz Borbála 87-8; 76, 78
 Vitéz János 57-75; 83; 21, 40-46,
 48-50, 52, 54, 56, 76, 78-80,
 84-5, 95, 104, 122, 125, 131,
 137-8, 143, 160, 163, 167-8,
 171-2, 208, 223, 276
 Vitéz János, ifj. 177-8; 141, 143-4,
 231-2
 Vitéz Mihály 233
 Wagner Károly 170
 Wendel Gáspár 45
 Werbőczy Imre 217
 Werbőczy István 213-229; 81, 130,
 181, 183-4, 189, 232, 242,
 246-7, 250
 Weres Balázs 227
 Werner György 239, 242, 245, 257
 Wolphardus Adrianus 81, 202,
 208
 Wolphardus Hilarius 208
 Xenophon 127
 Zách Felicián 160
 Zápolyai Borbála 193
 Zápolyai Imre 55-6, 59, 154
 Zápolyai István 191
 Zápolyai János 128, 181-4, 186,
 191, 208, 214, 216-8, 244,
 246-7, 250-51, 257, 281
 Zoroaster 132
 Zrinyi Miklós 269, 279-80, 284
 Zudar János 26, 39
 Zsámboki István l. Sambucus
 Zsigmond király 31-42; 21, 29,
 45-7, 51, 57, 61-2, 97-8, 113,
 151-2, 163, 270
 Zsigmond lengyel király 193, 197,
 237, 242, 245, 250-1, 253

TARTALOM

	Lap
BEVEZETÉS	
Középkor és humanizmus a magyar irodalomban. Az olasz humanizmus	5
I. AZ ELSŐ NYOMOK	
Nagy Lajos, Zsigmond	18
II. A HUNYADIAK MAGYAR HUMANIZMUSA	
Zsigmond és Mátyás közt; I. Ulászló; V. László. — Hunyadi János (46). — Mátyás 1476-ig (52). — Vitéz János (57). — Janus Pannonius (75)	43
III. MÁTYÁS ÉS BEATRIX KORA	
Beatrix. — Mátyás a változott helyzetben: külpolitikája; katonai, jogtudományi humanizmusa; mint renaissance-uralkodó; műveltsége, levelezése, könyvtára; a budai nyomda; platonista kapcsolatai (111). — Galeotto; Bonfini; Ranzano (136). — Magyar humanisták; Vitéz csoportja: Bánfalvai Miklós, Várdai István, Kosztolányi, Hanthó, Várdai Péter, Sankfalvi, Kálmáncsehi (164); Janus csoportja: Andreas Pannonius, Thúz Ozsvát, Fodor Kristóf, Vetési László, Garázda Péter, Megyericsi, Geréb László, Báthory Miklós, ifj. Vitéz János (171); a kincstartók: Dóczy, Ernuszt, Bornemisza	104
IV. KANCELLÁRIAI HUMANIZMUS A JAGELLÓK KORÁBAN	
Általános kép. Király és kancellária; a főkancellárok: Bakócz, Szatmári, Szalkay; a titkárok csoportosulása. — Bakócz csoportja: az Erdődyek, Vértesi János, Beriszló, Taurinus (200). — Szatmári csoportja; titkárai: Thurzó Zsigmond, Móre Fülöp, Várdai Ferenc, Kesserű Mihály; pártfogoltjai: Hagymási Bálint, Magyi Sebestyén, Besztercei Lőrinc (206). — A kis kancellária; Werbőczy, Bekényi (213). — Cseh kancellária és bécsi kapcsolatok; Schlechta, Olmützi Ágoston, Bohuszláv; Celtis és a Sodalitas; Balbi; a kisebbek (229)	180

V. MÁRIA KIRÁLYNÉ. ERASMUS ÉS LUTHER HIVEI	
Humanitas Erasiana. — Mária, Henckel János, Cordatus Konrád. — Piso; Thurzó Elek, <u>Eck Bálint</u> ; <u>Thurzó János</u> és Szaniszló; Ursinus Velius. — Gosztonyi; <u>Brodarics</u> ; Perényi Ferenc, Szalabázy, <u>Frangepán Ferenc</u> . — <u>Bartholomaeus Frankfurter Pannonus</u> . — Az ifjabb nemzedék	234
VI. KOLOSTORI HUMANIZMUS	
<u>Nagyszombati Márton</u> . Magyar nyelvű kolostori irodalom	260
VII. MAGYAR NYELVŰ VILÁGI MŰKÖLTÉSZET	
Az énekhagyomány Mátyás udvarában. Humanista kezdemények. A fentmaradt verses emlékek. Kitekintés	268
JEGYZETEK	285
NÉVMUTATÓ	297

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

E munka tizenkettedik kötete
«**A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI**»

című sorozatnak

SZEKFŰ GYULA
BETHLEN GÁBOR

Második-harmadik ezer. Ára 12 P 80 f (I)

WEIS ISTVÁN
A MAI MAGYAR TÁRSADALOM
Második ezer. Ára 10 P (II)

HÓMAN BÁLINT
szerkesztésében tizenegy szerzőtől
A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ ÚTJAI
Második kiadás. Ára 15 P (III)

HORVÁTH JÁNOS
A MAGYAR IRODALMI MŰVELTSÉG KEZDETEI
Ára 11 P (IV)

FARKAS GYULA
A 'FIATAL MAGYARORSZÁG' KORA
Ára 11 P (V)

BABITS MIHÁLY
„AMOR SANCTUS”. SZENT SZERETET KÖNYVE
Ára 9 P 20 f (VI)

JULIER FERENC
1914—1918. A VILÁGHÁBORÚ MAGYAR SZEMMEL
304 lap. Térképmelléklettel. Ára 10 P (VII)

GRATZ GUSZTÁV
A DUALIZMUS KORA, 1867—1918
Ára két kötetben 22 P (VIII és IX)

GENTHON ISTVÁN
AZ ÚJ MAGYAR FESTŐMŰVÉSZET KORA
Ára 11 P (XI)

A sorozat kötetei egyöntetű, e művel azonos köntösben
jelentek meg, minden kötet más-más színű egészvászon-
kötésben, tokban kerül forgalomba. A Magyar Szemle
Barátai 25% kedvezést élveznek

A sorozat kiadója a „Magyar Szemle Társaság”, Budapest, VI.
Vilmos császár-út 3. Ugyane Társaság alapítása a „Magyar
Szemle” havi folyóirat (évi 9.60 P)

